

ISSN 2413-2284 (Print)

ISSN 2413-2292 (Online)

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК:
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК
НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

**Випуск 38. Том 2
(2017)**

CULTUROLOGICAL BULLETIN:
SCIENCE AND THEORETICAL YEARBOOK OF
NYZHNIYA NADDNIPRIANSHCHYNA
(THE LOWER DNIEPER UKRAINE)

**Issue 38. Volume 2
(2017)**

**КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК:**
НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЕЖЕГОДНИК
НИЖНЕГО ПРИДНЕПРОВЬЯ

**Выпуск 38. Том 2
(2017)**

Запоріжжя
2017

ISSN 2413-2284 (Print)

ISSN 2413-2292 (Online)

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК:
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК
НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

**Випуск 38. Том 2
(2017)**

Запоріжжя
2017

УДК : 130.2(066)
К906

ISSN 2413-2284 (Print)
ISSN 2413-2292 (Online)

Журнал засновано у 1994 році
Засновник та перший головний редактор – **Воловик Віталій Іванович** (1994-2017)
Засновник видання: **Запорізький національний університет**
Свідоцтво про держреєстрацію: **серія 33 КВ №15437-4009 ПР** від 19.06.2009 р.

Збірник затверджений як фахове видання з філософії
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015, Додаток 17).

Голова міжнародної редакційної колегії: *Фролов М.О.*, доктор історичних наук, професор.
Головний редактор: *Лепський М.А.*, доктор філософських наук, професор.
Заступник голови міжнародної редакційної колегії: *Васильчук Г.М.*, доктор історичних наук, професор.
Заступник головного редактора: *Бутченко Т.І.*, доктор філософських наук, доцент.
Відповідальні секретарі: *Скворець В.О.*, доктор філософських наук, доцент; *Кудінов І.О.*, кандидат філософських наук, доцент.

Редакційна колегія (Україна):

Бех В.П...... доктор філософських наук, професор;
Воронкова В.Г...... доктор філософських наук, професор;
Глазунов В.В...... доктор філософських наук, доцент;
Додонов Р.О...... доктор філософських наук, професор;
Жадько В.А...... доктор філософських наук, професор;
Краснокутський О.В...... доктор філософських наук, доцент;
Кривега Л.Д...... доктор філософських наук, професор;
Мурзін В.Ю...... доктор історичних наук, професор;
Таран В.О...... доктор філософських наук, професор;
Утюж І.Г...... доктор філософських наук, професор.
Шавкун І.Г...... доктор філософських наук, професор.
Чайка І.Ю...... доктор філософських наук, доцент.

Іноземні члени редакційної колегії:

Клец Лешек..... доктор філософії, професор (Республіка Польща);
Сичакова-Бєблава Емілія..... доктор філософії, професор (Республіка Словачія).
Табс Девід..... доктор філософії, доцент (США);
Усов Павло Геннадійович..... доктор політичних наук, доцент (Республіка Білорусь);
Шишляк Томаш..... кандидат політичних наук (Республіка Польща).

Випуск №38 рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Запорізького національного університету, протокол № 12 від 26 грудня 2017 р.

Рецензенти:

І.І. Капріцин – доктор філософських наук, доцент;
О.М. Кіндратець – доктор політичних наук, кандидат філософських наук, професор.

Адреса редакції: 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66.

К 906 **Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Надніпрянщини** / Гол. ред. М.А. Лепський; Запорізький національний університет. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2017. Випуск 38. Том 2. 156 с.

ISSN 2413-2284 (Print)
ISSN 2413-2292 (Online)

УДК : 130.2(066)

© Редакційна колегія, 2017
© Автори статей, 2017
© Запорізький національний університет, 2017

ISSN 2413-2284 (Print)

ISSN 2413-2292 (Online)

CULTUROLOGICAL BULLETIN:

SCIENCE AND THEORETICAL YEARBOOK OF
NYZHNIYA NADDNIPRIANSKYCHCHYNA
(THE LOWER DNIEPER UKRAINE)

**Issue 38. Volume 2
(2017)**

Zaporizhzhia
2017

УДК : 130.2(066)
K906

ISSN 2413-2284 (Print)
ISSN 2413-2292 (Online)

Journal founded in 1994.

Founder: **Zaporizhzhia National University**.

Registration certificate: **33 KB #15437-4009 ІП** from 19.06.2009.

Journal is approved as a specialized issue in philosophy
(Order of the Ministry of education and science of Ukraine # 747 from 13.07.2015, Appendix 17).

The chairman of the international editorial board: *Mykola Frolov*, Doctor of History, professor.

Editor-in-chief: *Maksym Lepskiy*, Doctor of Philosophy, professor.

Vice chairman of the international editorial board: *Gennadyi Vasylchuk*, Doctor of History, professor.

Vice editor-in-chief: *Butchenko Taras*, Doctor of Philosophy, associate professor.

Executive secretaries: *Volodymyr Skvorets*, Doctor of Philosophy, associate professor; *Igor Kudinov*, PhD, associate professor.

EDITORIAL BOARD (UKRAINE):

Volodymyr Bekh..... Doctor of Philosophy, professor;
Valentina Voronkova ..... Doctor of Philosophy, professor;
Volodymyr Glazunov ..... Doctor of Philosophy, associate professor;
Roman Dodonov ..... Doctor of Philosophy, professor;
Vitaliy Zhad'ko ..... Doctor of Philosophy, professor;
Oleksandr Krasnokutskiy..... Doctor of Philosophy, associate professor;
Lyudmyla Krivega ..... Doctor of Philosophy, professor;
Vyacheslav Murzin ..... Doctor of History, professor;
Volodymyr Taran..... Doctor of Philosophy, professor;
Iryna Utyuzh ..... Doctor of Philosophy, professor;
Irina Shavkun..... Doctor of Philosophy, professor;
Iryna Chaika..... Doctor of Philosophy, associate professor.

INTERNATIONAL MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

Leszek Kleszcz ..... Doctor of Philosophy, professor (Poland);
Emilia Sičáková-Beblavá..... PhD, professor (Slovakia);
David Tubbs..... PhD, associate professor (USA);
Pavlo Usov..... Doctor of Politics, associate professor (Belarus);
Tomasz Juliusz Szyszlak ..... PhD, associate professor (Poland).

Published by the decision of
the Science council of Zaporizhzhia National University, dated 26.12.2017, protocol #12.

Reviewers:

Ihor Kaprityn – Doctor of Philosophy, associate professor;
Olena Kindratec – Doctor of Politics, PhD in Philosophy, professor.

Editorial office address: 66, Zhukovskogo vul., Zaporizhzhia, 69600, UKRAINE.

K 906 **Culturological Bulletin: Science and Theoretical Yearbook of Nyzhnia
Naddniprianshchyna (the Lower Dnieper Ukraine)** / Ed. M. Lepskiy; Zaporizhzhia National
University. Zaporizhzhia: KSK-Alliance, 2017. Issue 38. Vol. 2. 156 p.

ISSN 2413-2284 (Print)
ISSN 2413-2292 (Online)

УДК : 130.2(066)

© Editorial board, 2017
© Articles' authors, 2017
© Zaporizhzhia National University, 2017

ISSN 2413-2284 (Print)

ISSN 2413-2292 (Online)

**КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК:**
НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЕЖЕГОДНИК
НИЖНЕГО ПРИДНЕПРОВЬЯ

**Выпуск 38. Том 2
(2017)**

Запорожье
2017

УДК : 130.2(066)
К906

ISSN 2413-2284 (Print)
ISSN 2413-2292 (Online)

Журнал основан в 1994 году.

Основатель издания: **Запорожский национальный университет.**

Свидетельство о госрегистрации: **серия 33 КВ №15437-4009 ПР** от 19.06.2009 р.

Сборник утверждён как специализированное издание по философии
(Приказ Министерства образования и науки Украины № 747 от 13.07.2015, Приложение 17).

Глава международной редакционной коллегии: *Фролов Н.А.*, доктор исторических наук, профессор.

Главный редактор: *Лепский М.А.*, доктор философских наук, профессор.

Заместитель главы международной редакционной коллегии: *Васильчук Г.Н.*, доктор исторических наук, профессор.

Заместитель главного редактора: *Бутченко Т.И.*, доктор философских наук, доцент.

Ответственные секретари: *Скворец В.А.*, доктор философских наук, доцент; *Кудінов І.О.*, кандидат философских наук, доцент.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ (УКРАИНА):

Бех В.П. ..... доктор философских наук, профессор;

Воронкова В.Г. ..... доктор философских наук, профессор;

Глазунов В.В. ..... доктор философских наук, доцент;

Додонов Р.А. ..... доктор философских наук, профессор;

Жадько В.А. ..... доктор философских наук, профессор;

Краснокутский А.В. ..... доктор философских наук, доцент;

Кривега Л.Д. ..... доктор философских наук, профессор;

Мурзин В.Ю. ..... доктор исторических наук, профессор;

Таран В.А. ..... доктор философских наук, профессор;

Шавкун И.Г. ..... доктор философских наук, профессор.

Чайка И.Ю. ..... доктор философских наук, доцент.

ИНОСТРАННЫЕ ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Клец Лешек ..... доктор философии, профессор (Республика Польша);

Сычакова-Бемлава Эмилия ..... доктор философии, профессор (Республика Словакия).

Таббс Дэвид ..... PhD, доцент (США);

Усов Павел Геннадиевич ..... доктор политических наук, доцент (Республика Беларусь);

Шишляк Томаш ..... кандидат политических наук (Республика Польша).

Выпуск №38 рекомендован к печати решением Ученого совета
Запорожского национального университета, протокол № 12 от 26 декабря 2017 г.

Рецензенты:

И.И. Каприцин – доктор философских наук, доцент;

Е.Н. Киндратец – доктор политических наук, кандидат философских наук, профессор.

Адрес редакции: 69600, г. Запорожье, МСП-41, ул. Жуковского, 66.

К 906 **Культурологический вестник: Научно-теоретический ежегодник Нижнего Приднепровья** / Гл. ред. М.А. Лепский; Запорожский национальный университет. Запорожье: КСК-Альянс, 2017. Выпуск 38. Том 2. 156 с.

ISSN 2413-2284 (Print)
ISSN 2413-2292 (Online)

УДК : 130.2(066)

© Редколлегия, 2017

© Авторы статей, 2017

© Запорожский национальный университет, 2017

ЗМІСТ

І РОЗДІЛ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Андрух С.І., Мурзін В.Ю.

Три скіфських антропоморфних стели із Запорізької області 12

Додонов Р.О.

Трансформація концепту «історична пам'ять» у постмайданній Україні 25

ІІ РОЗДІЛ ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Лепський М.А.

Концепція сценарного планування П'єра Вака в методологічній «оптиці» практики сценарування майбутнього 33

Волков О.Г.

Людина у світі абсолютних і відносних цінностей, або нігілізму і цинізму 40

Глазунов В.В.

Реальна технологія приватизації: перший етап 49

Ємельяненко Є.О.

Метафізика та філософська містика добра, зла і любові в естетиці роману «Буреверхи» 58

Киселиця С.В.

Мудрість віротворення в контексті гуманізації соціуму 64

Коломієць О.Л.

Філософсько-антропологічний аналіз страху та похідних від нього феноменів 71

Кудінов І.О., Сичакова-Бєблава Е., Яцина Ю.О.

Суб'єкти політичного життя України: соціальний портрет сучасної правлячої еліти 81

Масюк О.П.

Вплив сподівання на формування суспільного простору 93

Олексенко Р.І., Пінігіна Ю.Г.

Міф та релігія як основа ціннісних орієнтирів пізнання світу в культурних практиках сучасної епохи 100

Палагута В.І.

Розірвана ідентичність, або хто ми? 107

Повзло О.М.

Проблеми викладання філософії (філософія педагогіки) в технічних вузах 115

Скворець В.О.

Трансформація соціоісторичних організмів у Сінгапурі та Україні 121

Таран В.О.

Міф та ідеологія: проблема взаємозв'язку 130

Утюж І.Г., Спиця Н.В.

Реалізація гуманістичних технологій в освіті як відповідь на виклики часу 140

АВТОРСЬКА ДОВІДКА 147

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ 153

TABLE OF CONTENTS

PART I HISTORY. PHILOSOPHY OF HISTORY

Andrush Svetlana, Murzin Vyacheslav	
Three Scythian Anthropomorphic Stellas from the Zaporizhzhia Region	12
Dodonov Roman	
Transformation of the Concept “Historical Memory” in the Post-Maidan Ukraine	25

PART II PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF MODERNITY

Lepskiy Maksym	
Pierre Wack’s Concept of Scenario Planning in the Methodological “Optics” of Practices of Scenaring of the Future	33
Volkov Oleksandr	
The Human in the World of Absolute and Relative Values or Nihilism and Cynicism.....	40
Glazunov Volodymyr	
Real Technology of Privatization: First Stage	49
Yemelyanenko Yevgeniya	
Metaphysics and Philosophical Mysticism of Goodness, Evil and Love in the Aesthetics of the Novel «Wuthering Heights»	58
Kyselytsia Svetlana	
Wisdom of Creation of Belief in the Context of Humanization of Society	64
Kolomiets Oleksandr	
The Philosophical and Anthropological Analysis of Fear and Derivative Phenomena from It	71
Kudinov Igor, Sičáková-Beblavá Emilia, Yatsyna Yuliia	
Actors of Political Life in Ukraine: Social Portrait of Contemporary Power Elite.....	81
Masyuk Oleg	
Influence of Hope on the Formation of Social Space.....	93
Oleksenko Roman, Pinyhina Yuliya	
Myth and Religion as the Basis of Valuable Orientations in Understanding the World Through the Cultural Practices of the Modern Era	100
Palaguta Vadim	
Disrupted identity, or who are we?	107
Povzlo Oleksandr	
Problems of Teaching Philosophy (Philosophy of Pedagogy) in Technical Universities.....	115
Skvorets Volodymyr	
Transformation of Socio-historical Organisms in Singapore and Ukraine	121
Taran Volodymyr	
Myth and Ideology: the Problem of Interconnection	130
Utyuzh Iryna, Spitsa Nataliya	
Implementation of Humanistic Technologies in Education as an Answer to the Challenge of Time	140
LIST OF AUTHORS.....	147
PUBLICSHING POLICY.....	153

СОДЕРЖАНИЕ

І РАЗДЕЛ ИСТОРИЯ. ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ

© Андрух С.И., Мурзин В.Ю.

Три скифские антропоморфные стелы из Запорожской области	12
Додонов Р.А.	
Трансформация концепта «историческая память» в постмайданной Украине	25

ІІ РАЗДЕЛ ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Лепский М.А.

Концепция сценарного планирования Пьера Вака в методологической «оптике» практики сценарирования будущего	33
---	----

Волков А.Г.

Человек в мире абсолютных и относительных ценностей или нигилизма и цинизма	40
---	----

Глазунов В.В.

Реальная технология приватизации: первый этап	49
---	----

Емельяненко Е.О.

Метафизика и философская мистика добра, зла и любви в эстетике романа «Грозовой перевал»	58
--	----

Киселица С. В.

Мудрость веросозидания в контексте гуманизации социума	64
--	----

Коломиец А.Л.

Философско-антропологический анализ страха и производных от него феноменов	71
--	----

Кудинов И.А., Сичакова-Библава Э., Яцына Ю.А.

Субъекты политической жизни Украины: социальный портрет современной правящей элиты	81
--	----

Масюк О.П.

Влияние надежды на формирование общественного пространства	93
--	----

Олексенко Р.И., Пинигина Ю.Г.

Миф и религия как основа ценностных ориентиров познания мира в культурных практиках современной эпохи	100
---	-----

Палагута В.И.

Разорванная идентичность, или кто мы?	107
---	-----

Повзло А.Н.

Проблемы преподавания философии (философия педагогики) в технических вузах	115
--	-----

Скворец В.А.

Трансформация социоисторических организмов в Сингапуре и Украине	121
--	-----

Таран В.А.

Миф и идеология: проблема взаимосвязи	130
---	-----

Утюж И.Г., Спица Н.В.

Реализация гуманистических технологий в образовании как ответ на вызов времени	140
--	-----

СПИСОК АВТОРОВ	147
-----------------------------	------------

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ	153
---	------------

І РОЗДІЛ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК:902.22

ТРИ СКИФСКИЕ АНТРОПОМОРФНЫЕ СТЕЛЫ ИЗ ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ

© *Андрух С.И.*

кандидат исторических наук, доцент Запорожского национального университета
(г. Запорожье, Украина)
mamaigora1.zp@gmail.com

© *Мурзин В.Ю.*

Лауреат Государственной премии Украины, доктор исторических наук, профессор Мелитопольского Института государственного и муниципального управления «КПУ»
(г. Мелитополь, Украина)
vjmurzin@ukr.net

Аннотация. Данная статья посвящена научному описанию трех скифских антропоморфных изваяний, найденных на территории Запорожской области. Особый интерес представляют стела №1, обнаруженная при вспашке поля неподалеку от скифского царского кургана Солоха (вблизи с. Великая Знаменка) и стела №3, обнаруженная при раскопках кургана, расположенного в правобережной части г. Запорожья. Стела №1, которая датируется, скорее всего, V в. до н.э., может привлечь внимание специалистов своим необычным оформлением. Стела №3, которая относится к эпохе глубокой скифской архаики (конец VII – VI вв. до н.э.), является для Северного Причерноморья редким памятником скифского монументального искусства этого времени.

Ключевые слова: скифы, скифская культура, скифская архаика, антропоморфные изваяния, стелы, степи Восточной Европы, Запорожская область.

Одним из ярких и легко узнаваемых элементов скифского изобразительного искусства являются антропоморфные изваяния (в просторечии – «скифские бабы»), которые встречаются в пределах границ Европейской Скифии, охватывающей некогда степи Восточной Европы. В некоторых случаях, хотя и достаточно редко, они обнаружены в прилегающих к Степи районах современной украинской Лесостепи – например, на территории Кировоградской обл.¹

В.С. Ольховский и Г.Л. Евдокимов подразделяют их, в зависимости от географии находки, на три группы – причерноморскую, крымскую и северокавказскую. Суммарная численность учтенных ими изваяний и их баз составляла 154 единицы. Еще, примерно, о 25 изваяниях им было известно, однако в сводку по целому ряду причин они не вошли (Ольховский, Евдокимов 1994, с. 5). В научно-популярной книге С.М. Рослякова (2008, с. 136) упоминается около 90 скифских антропоморфных изваяний,

найденных в Северном и Западном Причерноморье, а так же в Прикубанье.

Сравнительно недавно С.С. Бессонова (2005-2009) несколько дополнила сводку В.С. Ольховского и Г.Л. Евдокимова, однако в любом случае число известных нам скифских стел на огромном пространстве от Дуная до Каспия не превышает 200 экземпляров.

Это во много раз меньше, чем количество более поздних каменных половецких статуй, происходящих из степных районов Восточной Европы – в работе С.А. Плетневой (1974) содержатся данные о 1323 таких каменных скульптурах².

Содержание смысла скифских изваяний, как и любых других элементов древней культуры, имевших сакральную нагрузку, сложно и многослойно. Как правило, их толкуют достаточно широко – как образы героизированных предков. Нам более близка версия, согласно которой на скифских стелах запечатлен образ мифологического Таргитая,

¹ Например, шесть скифских стел VII – IV вв. до н.э. хранятся в Кировоградском краеведческом музее, которые обнаружены при раскопках различных курганов на территории области или случайно.

² О причинах такого диссонанса и судьбах бывших каменных кумиров можно было бы подготовить отдельную и интересную статью, однако ее место не в научном журнале, а в научно-популярном издании, рассчитанном на широкий круг читателей.

который, по Д.С.Раевскому (1977, с. 55), был не только легендарным прародителем скифов, но и героем-цивилизатором, создателем мирового порядка.

На связь скифских стел с мифологическим прародителем скифов указывает фаллическая форма большинства из антропоморфных изваяний, а также изображение на многих из них мужского детородного органа, иногда гипертрофированных размеров по отношению к пропорциям самой стелы.

На территории Запорожской области скифские стелы находили и ранее, кстати, они уже достаточно хорошо опубликованы. Краткая, но недостаточно полная, публикация двух из трех рассматриваемых нами изваяний также была уже сделана (Андрух 2002; Тощев, Андрух 2012, с. 192-193, рис. 15-19; Andruk, Toshev, 2012).

Две стелы обнаружены поблизости от с. Великая Знаменка, при вспашке прилегающих к ней полей.

Стела №1 выпажана в 2001 г. на месте курганного поля Солохи, в 350 м к СВ от скифского «царского» кургана Солоха (Андрух 2002)³. Выполнена из ракушечника (Рис. 1)⁴. Голова и частично нижняя часть изваяния утрачены, высота сохранившейся части – 150, максимальная ширина – 60, толщина – 25 см. Лицевая (фронтальная) сторона стелы практически стесана, вероятно, в результате неоднократного воздействия плуга.

К боевому поясу шириной 10 см слева подвешен горит размерами 53 x 18 см с находящимся в нем луком с натянутой тетивой, т.е. в боевом положении. Верхний конец лука, к которому крепилась тетива, прикрыт согнутой в локте рукой.

Слева к поясу был подвешен оселок прямоугольной формы размерами 26 x 5 см.

Наиболее хорошо сохранилась тыльная сторона стелы. Ноги, переданные барельефом, округлые. На правой ноге, выше колена, изображен поясок шириной 3,5 см. Спина перечеркнута косыми линиями в виде буквы «X».

Но наиболее интересно изображение на месте лопаток, переданное горельефом. Здесь помещена пластина (?) со спирально завернутыми концами. Ее длина 46, ширина – 12-16 см. В средней части

пластины (?) изображены две бляхи (?) в виде повернутых в разные стороны запятых. Их диаметр составляет 14 см. С.И.Андрух (2002, с. 42) считает, что здесь изображены защитные бляхи, нашитые на кафтан или кожаную основу панциря. Однако элементы дополнительной защиты панциря со стороны спины нам не известны ни по материалам скифской торевтики, ни по археологическим находкам скифских панцирей (Черненко 1968, с. 13-56).

Можно было бы считать, что здесь изображено крайне стилизованное металлическое украшение, выполненное в скифском зверином стиле. Действительно, такие зооморфные бляхи иногда украшали скифские панцири. Так, на стеле из собрания Краснодарского музея, согласно реконструкции М.В.Горелика (1973, рис. 3, 2) на нагрудной части помещена бляха в виде оленя с подогнутыми ногами, а на оплечьях – бляхи в виде голов грифонов.

А.И. Мелюкова (1964, с. 72) отмечала, что в Журовских курганах 400 и 401 (Днепровское лесостепное Правобережье), которые В.А.Ильинская датирует V в. до н.э. (Ильинская 1975, с. 22), обнаружены чешуйчатые панцири, вероятно украшенные в нагрудной части, в первом случае – бляшкой в виде головы льва, и, во втором случае – в виде морды лосихи. Однако, опять-таки какие-либо украшения спинной части панциря нам неизвестны.

Остается, в этой связи, констатировать, что вопрос о характере и предназначении блях (или кожаных либо войлочных аппликаций (?), что, в принципе, более вероятно), изображенных на рассматриваемом нами экземпляре скифского изваяния, остается пока без ответа.

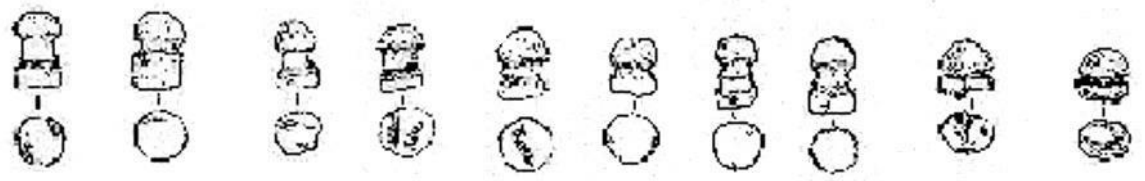
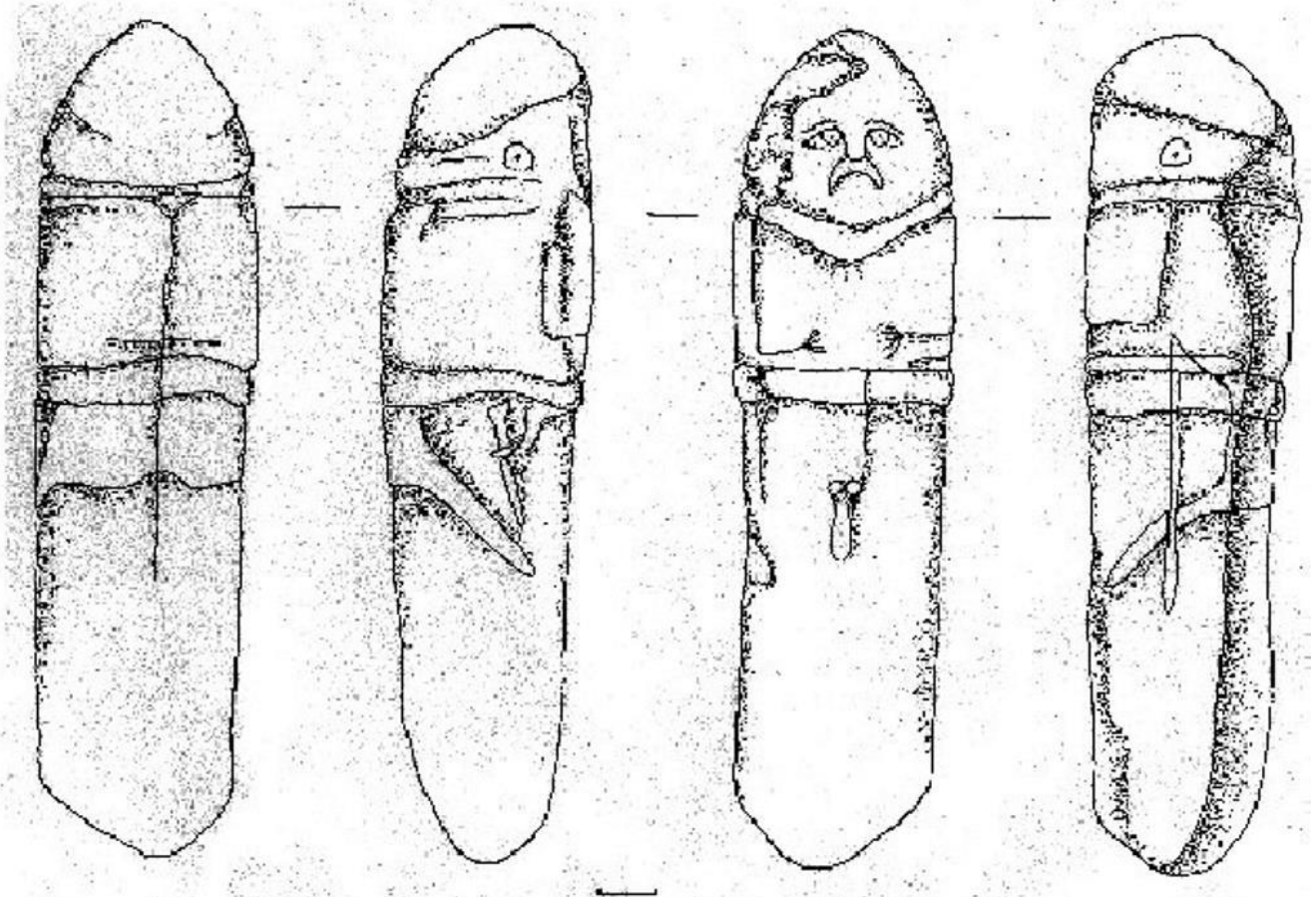
Судя по иконографии изваяния, наиболее вероятной датой его создания является V в. до н.э.

Стела №2 обнаружена в окрестностях с. Великая Знаменка весной 2015 г. механизатором С. Кравченко при вспашке поля. Изваяние было передано сотрудникам археологической экспедиции Запорожского национального университета, описано ими в соответствующем научном отчете (Тощев, Андрух 2015), а затем передано в Каменско-Днепровский историко-археологический музей (Рис. 2, 3).

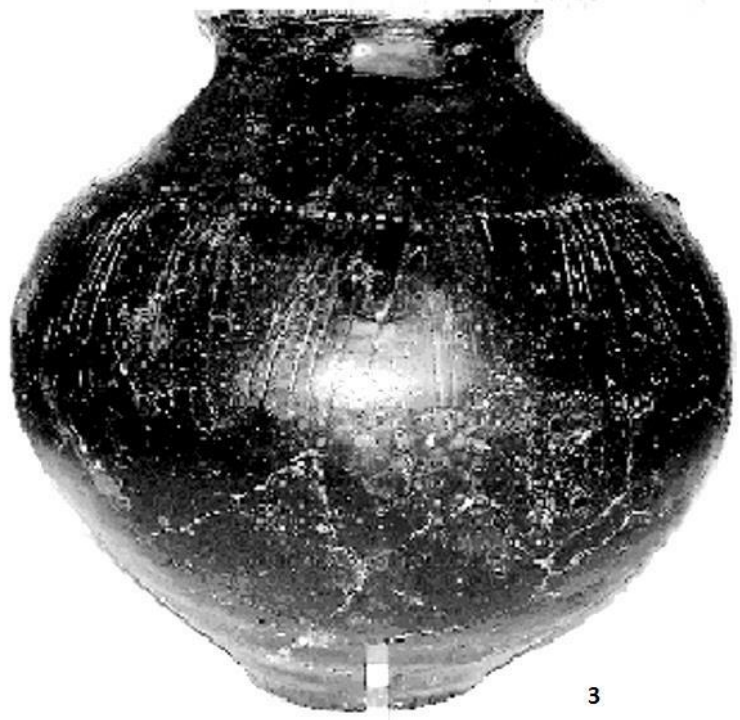
³ Позднее к этой же стеле обратились Н.А.Гаврилюк и В.П.Белозер (2005) в своей небольшой работе. Однако эта публикация снабжена иллюстрациями низкого качества и грешит ошибками в ссылочном аппарате. Имеющиеся недостатки авторы объясняют тем, что это «первое «экстренное» сообщение о новом и крайне интересном археологическом источнике». Однако это утверждение неверно – еще ранее, с качественной

прорисовкой, изваяние было опубликовано С.И.Андрух (2002), которая принимала непосредственное участие в его спасении. Поэтому утверждение Н.А.Гаврилюк и В.П.Белозера о своем «первородстве», лишено каких-либо оснований.

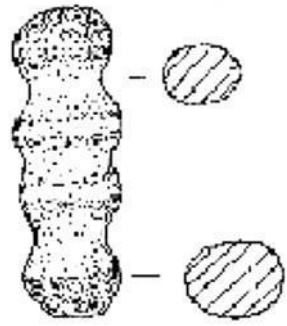
⁴ Ныне хранится в Каменско-Днепровском историко-археологическом музее.

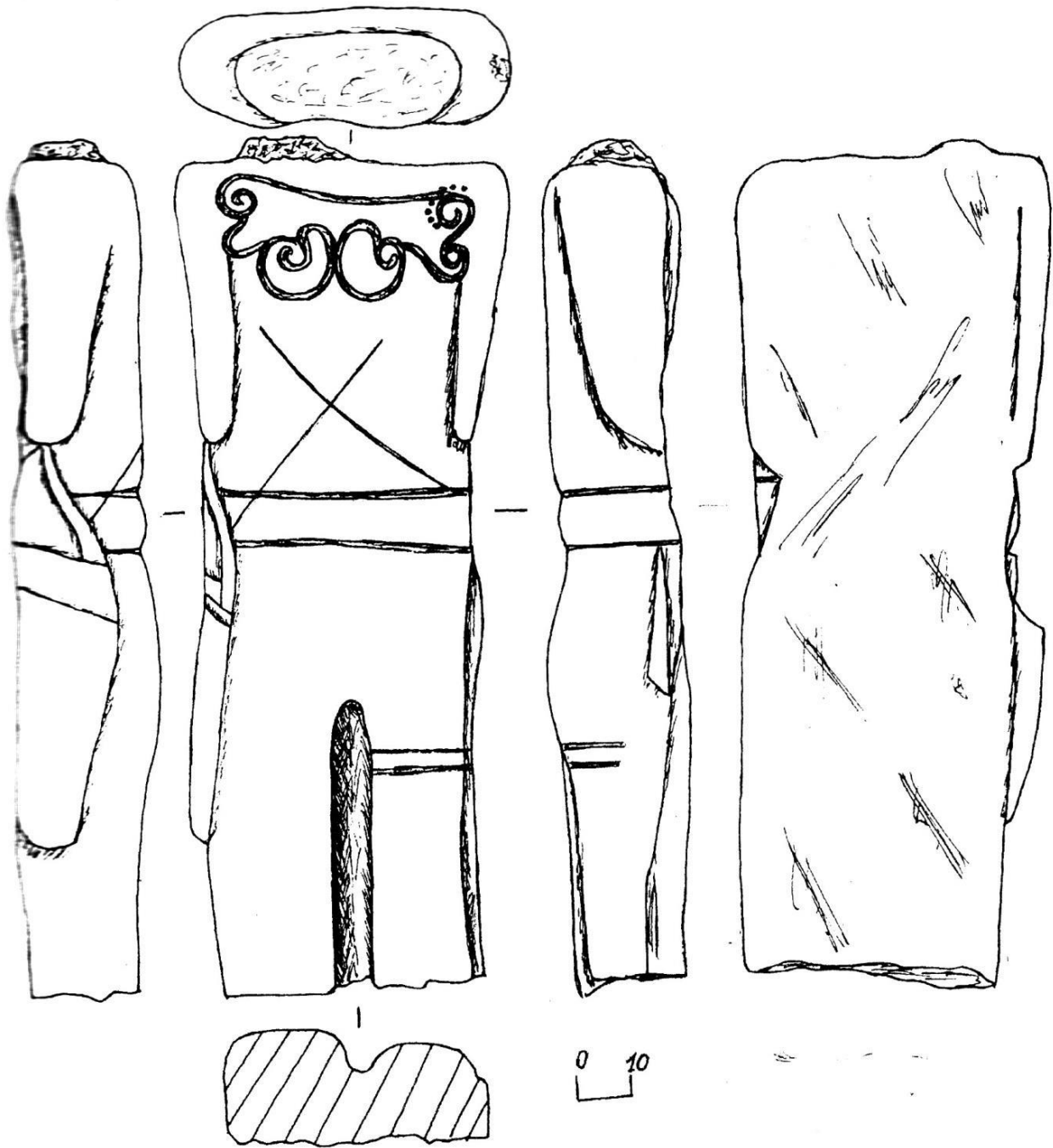
1

3

2

Изваяние выполнено из ракушечника и достаточно пострадало из-за недолговечности и рыхлости материала.

Высота фигуры – 150, ширина на уровне плеч – 47, толщина 25 см. Схематически выделены руки, сложенные на «животе».

Голова конической формы, возможно, в

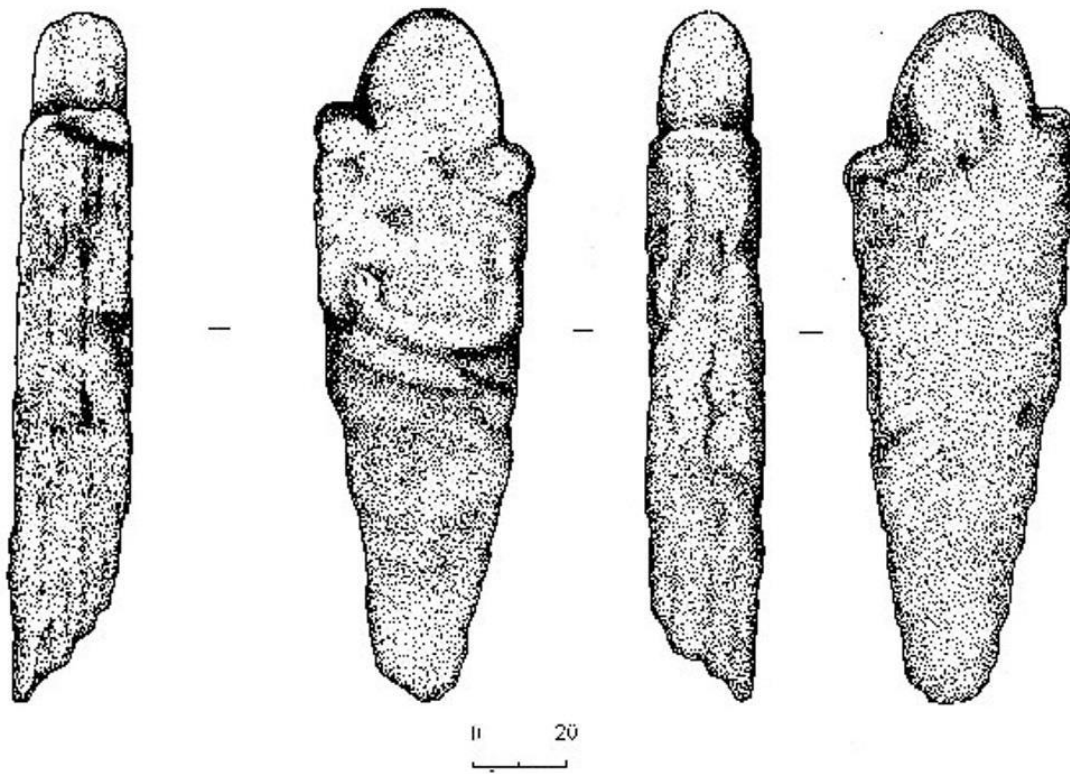
данном случае первоначально был изображен шлем.

Хорошо выделены оплечья кожного или чешуйчатого панциря. Изображения иных аксессуаров отсутствуют.

Изваяние может быть датировано в достаточно широком диапазоне времени – V – IV вв. до н.э.

Стела №3. Обнаружена при раскопках кургана №2 по проспекту Советский (ныне – проспект Инженера Преображенского) в правобережной части г. Запорожья (Тошев, Андрух 2012, с. 192-193, рис. 15-19; Andrukh, Toshev, 2012).

Изваяние обнаружено в кургане эпохи энеолита и связано со скифским впускным погребением (№2). Выполнено из массивной гранитной плиты серо-зеленого цвета.

Стелу частично перекрывали камни кромлеха, связанного с погребением №2 (рис. 4). Было ли это следствием естественного разрушения надмогильного сооружения или же стела была

уложена в специальное «ложе», углубленное в первоначальную курганную насыпь, осталось под знаком вопроса.

Сама стела имела в высоту 1,45 м., а ее наибольшая ширина на уровне пояса составляла 0,33 м (Рис. 5-10). На изваянии достаточно реалистично изображена голова мужчины с короткой прической или в полусферическом шлеме (возможно, типа кубанского). Глаза миндалевидные, обозначен зрачок. Выделены надбровные дуги, нос прямой. Уши показаны в виде овалов. Лицо мужчины украшают вислые усы.

На его шее невысоким рельефом обозначена массивная плоская гривна или небольшая пектораль. Согнутые в локтях и сложенные на «животе» руки показаны достаточно схематично. Обычный для многих скифских изваяний ритон не изображен, что, по нашему мнению, может служить одним из признаков архаичности данной стелы, поскольку ритоны не изображены и на скифских изваяниях VII – начала VI вв. до н.э., обнаруженных в предгорной части Северного Кавказа – например, такая особенность характерна для стел, найденных в Галайтинском

могильнике, у селений Мескеты и Замни-Юрт (Виноградов 1972, рис. 49, 3; 65, 1,2).

К боевому поясу, выделенному на талии героя, справа подвешен акинак, а слева – лук в натянутом состоянии и боевой топор рукоятью вниз. При этом изображение лука и топора накладываются друг на друга и рукоять топора как бы служит тетивой лука.

Очертания акинака переданы достаточно схематично, но все же можно разглядеть, что он имел слегка изогнутое брусковидное навершие и, перекрестие, возможно, близкое к почковидной

форме. Изогнутое брусковидное навершие несколько напоминает антенное. Однако акинаки с антенным навершием появляются не ранее конца VI в. до н.э. (Мелюкова 1964, с. 53-54). Такая поздняя дата, как мы увидим далее, не соответствует времени бытования вещей из состава погребального инвентаря, обнаруженного в погребении 2 кургана №2. Поэтому остается предположить, что изгиб брусковидного навершия возник вследствие использования такого трудного для обработки материала, как гранит. Как известно, скифские короткие мечи с брусковидным навершием и почковидным перекрестием характерны для VII – VI вв. до н.э., что соотносится с широкой датой погребения 2.

На спине схематично показан позвоночный столб (в виде неглубокой ложбинки) и полы короткого кафтана, имеющие по бокам треугольные удлиненные окончания. Подобный же крой имеют кафтаны, в которые одеты скифы, изображенные на серебряной чаше из Гаймановой Могилы (Бідзія 1971, рис. 11).

Погребенный (мужчина 35 – 40 лет⁵) был захоронен в заполненной камнями яме с небольшим подбоем. Он лежал у СВ стенки ямы в вытянутом положении на животе, головой на СЗ. Рядом с ним зафиксированы остатки деревянных плах, возможно от погребального настила.

Инвентарь достаточно скуден, что обычно для скифских погребений Северного Причерноморья эпохи архаики. На уровне таза, рядом с остатками напутственной пищи (кости овцы), находилась желобчатая застежка горита Рис. 11, 2), изготовленная из мраморизированного известняка белого цвета и 10 костяных «столбиков» (Рис. 11, 1). Высота «столбиков» составляла от 0,7 до 1,3 см. Связь подобных «столбиков» с горитами не вызывает сомнения, а хронологические рамки бытования таких «столбиков» четко определяется VI в. до н.э. (Черненко 1981, с. 33).

Еще одним датирующим предметом, найденным в этом погребении, является чернолощенная корчага типа вилановы (Рис. 11, 3). В месте перехода шейки корчаги в ее тулово корчага украшена рядом круглых вдавлений. Ниже расположены обращенные вершиной вниз треугольники, состоявшие из 6 – 7 линий, нанесенных с помощью зубчатого штампа. Образовавшиеся углубления заполнены белой пастой. Ниже треугольников расположены три сосковидных налепа. Высота корчаги 34 см, диаметр венчика – 16, дна – 12 см.

Подобные корчаги встречаются в памятниках Днепровского лесостепного Правобережья и бассейна левого притока Днепра – р. Ворскла (культура скифов-пахарей Геродота) и датируются VII – VI вв. до н.э.

Таким образом, данное погребение может быть датировано концом VII – VI вв. до н.э. В этих же рамках определяется и время создания антропоморфного изваяния.

Необходимо отметить, что к началу 80-х гг. XX ст. на территории Северного Причерноморья было исследовано лишь 20 погребений кочевых скифов VII – VI вв. до н.э. (Мурзин 1984, с. 12–20). Несмотря на прошедшие с того времени десятилетия, список таких памятников практически не пополнился. Это объясняется исторически сложившимися обстоятельствами – в связи с походами скифов в VII – начале VI вв. до н.э. в страны Передней Азии, скифские погребальные памятники, в том числе курганы скифских «царей» того времени, концентрируются в Прикубанье и в предгорьях Северного Кавказа.

По этой причине открытие каждого нового памятника эпохи скифской архаики в Северном Причерноморье, тем более в комплексе с прекрасно сохранившимся антропоморфным изваянием, является заметным событием для ученых-скифологов и искусствоведов.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Andruk S., Toshev G. O stela antroporfa scitica timpurie din orasul Zaporojie. Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei si studiul artelor. Chisinau, 2012. P. 32–33.
2. Андрух С.И. Новая находка скифского изваяния у с. Великая Знаменка. Музейний вісник. Науково-теоретичний щорічник. 2002. Вип.2. Запоріжжя. С. 42–43.
3. Бессонова С.С. Каменные изваяния в контексте этнополитической истории Скифии. *Stratum plus*. 2005–2009. №3. С. 14–93.
4. Бідзія В.І. Дослідження Гайманової Могилі. *Археологія*. 1971. №1. С. 44–56.
5. Виноградов В.Б. Центральный и Северо-Восточный Кавказ в скифское время. Грозный: Чечено-Ингушское книжное изд-во, 1972. 388 с.
6. Гаврилюк Н.А., Белозер В.П. Каменное изваяние с курганного поля Солохи. Древности Евразии: от ранней бронзы до раннего средневековья. Памяти В.С.Ольховского. Москва: Институт археологии РАН, 2005. С. 312–316.

⁵ Определение Л.В.Литвиновой.

7. Горелик М.В. Реконструкции скифского доспеха по каменным изваяниям. Скифские древности. Київ: Наукова думка, 1973. С. 266-269.
8. Ильинская В.А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. Київ: Наукова думка, 1975. 221 с.
9. Мелюкова А.И. Вооружение скифов. САИ. Вып. Д1 4. Москва: Наука, 1964. 90 с.
10. Мурзин В.Ю. Скифская архаика Северного Причерноморья. Київ: Наукова думка, 1984. 133 с.
11. Ольховский В.С., Евдокимов Г.Л. Скифские изваяния VII – III вв. до н.э. Москва : Институт археологии РАН, Институт археологии АН Украины, 1994. 188 с.
12. Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. САИ. Вып. Е4-02М : Наука, 1974. 199 с.
13. Раевский Д.С. Очерки идеологии скифо-сакских племен. Москва : Наука, 1977. 215 с.
14. Росляков С.М. Кам'яна пам'ять України (Пластика Давньої України). Миколаїв : «Можливості Кімерії», 2008. 305 с.
15. Тошев Г.Н., Андрух С.И. Курганы на проспекте Советский в г. Запорожье. Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. 2012. вип. XVI. С. 184–223.
16. Тошев Г.Н., Андрух С.И. Отчет об археологических раскопках курганов 20 – 21 у с. Великая Знаменка Каменско-Днепровского района Запорожской области в 2015 г. (сдан в Научный архив Института археологии НАН Украины).
17. Черненко Е.В. Скифские лучники. Київ : Наукова думка, 1981. 166 с.
18. Черненко Е.В. Скифский доспех. Київ : Наукова думка, 1968. 188 с.

REFERENCES

1. Andruk S., Toshev G. O stela antroporfa scitica timpurie din orasul Zaporojie // Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei si studiul artelor. Chisinau, 2012. P.32–33.
2. Andruk S.I. Novaya nakhodka skifskogo izvayaniya u s. Velikaya Znamenka. Muzeinyi visnyk. Naukovo-teoretychnyi shchorichnyk. 2002. Vyp.2. Zaporizhzhia. S. 42–43.
3. Bessonova S.S. Kamennyye izvayaniya v kontekste etnopoliticheskoy istorii Skifii. Stratum plus. 2005-2009. №3. S. 14-93.
4. Bidzilia V.I. Doslidzhennia Haimanovoi Mohyly // Arkheolohiia. 1971. №1. S. 44–56.
5. Vinogradov V.B. Tsentralnyy i Severo-Vostochnyy Kavkaz v skifskoye vremya. – Groznyy: Checheno-Ingushskoye knizhnoye izd-vo. 1972. 388 s.
6. Gavriluy N.A., Belozher V.P. Kamennoye izvayaniye s kurgannogo polya Solokhi. Drevnosti Evrazii: ot ranney bronzy do rannego srednevekovia. Pamyati V.S.Olkhovskogo. Moscow : Institut arkheologii RAN. 2005. S. 312-316.
7. Gorelik M.V. Rekonstruksii skifskogo dospekha po kamennym izvayaniyam. – Skifskiyе drevnosti. Київ : Naukova dumka. 1973. S. 266–269.
8. Ilinskaya V.A. Ranneskifskiyе kurgany basseyna r. Tyasmin. K : Naukova dumka. 1975. 221 s.
9. Melyukova A.I. Vooruzheniye skifov. SAI. D1 4. Moscow : Nauka. 1964. 90 s.
10. Murzin V.Yu. Skifskaya arkhayka Severnogo Prichernomoria. Kyiv : Naukova dumka. 1984.133 s.
11. Olkhovskiy V.S., Evdokimov G.L. Skifskiyе izvayaniya VII – III vv. do n.e. Moscow : Institut arkheologii RAN. Institut arkheologii AN Ukrainy. 1994. 188 s.
12. Rayevskiy D.S. Ocherki ideologii skifo-sakskikh plemen. Moscow : Nauka. 1977. 215 s.
13. Pletneva S.A. Polovetskiye kamennyye izvayaniya. SAI. Vyp. E4-02M.: Nauka. 1974. 199 s.
14. Rosliakov S.M. Kamiana pamiat Ukrainy (Plastyka Davnoi Ukrainy). Mykolaiv: «Mozhlyvosti Kimmerii», 2008. 305 s.
15. Toshchev G.N., Andruk S.I. Kurgany na prospekte Sovetskiy v g. Zaporozhye. Starozhytnosti Stepovoho Prychornomoria i Krymu. 2012. - vyp. XVI. S. 184–223.
16. Toshchev G.N., Andruk S.I. Otchet ob arkheologicheskikh raskopkakh kurganov 20 – 21 u s. Velikaya Znamenka Kamensko-Dneprovskogo rayona Zaporozhskoy oblasti v 2015 g. (sdan v Nauchnyy arkhiv Instituta arkheologii NAN Ukrainy).
17. Chernenko E.V. Skifskiy dospek. Kyiv : Naukova dumka. 1968. 188 s.
18. Chernenko E.V. Skifskiyе luchniki. Kyiv : Naukova dumka. 1981. 166 s.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ | SHORT LIST

САИ – Свод археологических источников
SAI – Svod arkheologicheskikh istochnikov

THREE SCYTHIAN ANTHROPOMORPHIC STELLAS FROM THE ZAPORIZHZHIA REGION**Andrush Svetlana**

PhD, associate professor of Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
mamaigora1.zp@gmail.com

Murzin Vyacheslav

Laureate of the State Prize of Ukraine, doctor of history, professor of
Melitopol Institute of State and Regional Administration
(Melitopol, Ukraine)
vjmurzin@ukr.net

Summary. *Less than 200 Scythian stone anthropomorphic statues have been discovered on a vast space covering the Northern Black Sea Coast, Kuban and the foothills of the Northern Caucasus. Therefore, every new finding of such a work of the Scythian monumental art is of great interest to archeologists and art historians. According to the opinion of most of them the image of a heroic ancestor or the mythological founder of the Scythians Targitaos is perpetuated on the stellas. Three Scythian anthropomorphic statues found on the territory of the Zaporizhzhia region are considered in this article. Two of them were accidentally found near the village Velyka Znamenka, and the third – during the study of the mound, located on the right bank of the city of Zaporizhzhia. **The most interesting is the last, which is made of solid granite.** The stella has fairly clearly engraved features of the face, as well as the military equipment – bow, battle ax, short Scythian sword. Stella is dated to the end of VII – VI centuries BC, which makes it a rare discovery on the territory of the Northern Black Sea coast.*

Keywords: the Scythians; Scythian culture; Scythian archaic; anthropomorphic statues; steles; the steppes of Eastern Europe; Zaporozhye region.

ТРИ СКИФСЬКИХ АНТРОПОМОРФНИХ СТЕЛИ ІЗ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**Андрух С.І.**

кандидат історичних наук, доцент Запорізького національного університету
(г. Запорожжє, Україна)
mamaigora1.zp@gmail.com

Мурзін В.Ю.

Лауреат Державної премії України, доктор історичних наук, професор Мелітопольського Інституту державного і муніципального управління «КПУ»
(г. Мелітополь, Україна)
vjmurzin@ukr.net

Анотація. *На величезному просторі, що охоплює Північне Причорномор'я, Прикубання та передгірні райони Північного Кавказу, виявлено менше 200 скіфських кам'яних антропоморфних статуй. Тому кожна нова знахідка такого витвору скіфського монументального мистецтва викликає неабиякий інтерес у фахівців-археологів та мистецтвознавців. За думкою більшості з них на стелах увічнений образ героїзованого предка, або міфологічного родоначальника скіфів Таргітая. У даній статті розглядаються три скіфські антропоморфні статуї, що знайдені на території Запорізької області. Дві з них було випадково знайдені поблизу с. Велика Знаменка, а третя – під час дослідження кургану, що був розташований у правобережній частині м. Запоріжжя. Найбільш цікава остання, що виготовлена з масивної гранітної плити. На стелі досить чітко вигравірувані риси обличчя, а також воїнське спорядження – лук, бойова сокира, короткий скіфський меч. Стела датується кінцем VII – VI ст. до н.е., що робить її раритетною знахідкою на теренах Північного Причорномор'я.*

Ключові слова: скіфи; скіфська культура; скіфська архаїка; антропоморфні статуї; стели; степи Східної Європи; Запорізька область.

СПИСОК РИСУНКОВ

- Рис. 1. Стела №1 (прорисовка).
- Рис. 2. Стела №2 (фото).
- Рис. 3. Стела №2 (прорисовка).
- Рис. 4. Стела №3 среди камней кромлеха.
- Рис. 5. Стела №3.

Рис. 6. Стела №3 (вид слева).

Рис. 7. Стела №3 (вид справа).

Рис. 8. Стела №3 (деталь).

Рис. 9. Стела №3 (деталь).

Рис. 10. Стела №3 (прорисовка).

Рис. 11. Инвентарь погребения 2 в кургане №2 в г. Запорожье: 1 – костяные «столбики»; 2 – застежка горита; 3 – чернолощенная корчага.

УДК: 930.1

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ» У ПОСТМАЙДАННІЙ УКРАЇНІ

© Додонов Р.О.

професор, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії
історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка
(м. Київ, Україна)

r.dodonov@kubg.edu.ua

Анотація. В статті досліджуються змістовні та функціональні трансформації концепту «історична пам'ять». У сучасних умовах зміст історичної пам'яті стає складовою державної політики, суттєво впливаючи на міжнародні стосунки, включаючи так звані «війни пам'яті». Необхідність взяти історичну пам'ять народу під контроль влади сприяла перетворенню її на об'єкт маніпуляції. Метою дослідження є виявлення закономірності трансформації концепту «історична пам'ять» у сучасній (постмайданній) Україні. «Політики пам'яті» стають засобом впливу на масову свідомість та ідентичність, джерелом легітимності державних і наддержавних інституцій. Аналізуються основні вектори історичної пам'яті (вектор Кравчука-Юценка-Порошенка та вектор Кучми-Януковича). В роботі доводиться, що змістовні трансформації відповідного концепту призвели до того, що поняттям «історична пам'ять» стали називати щось протилежне початковому значенню: не дбайливе збереження в народі спогадів про справжні події, а ідеологічне насадження нового, вигідного чинній владі образу минулого. За цих умов слід вважати закономірністю формування в масовій свідомості «нової історичної пам'яті», яка є опозиційною до новітніх ідеологем.

Ключові слова: історична пам'ять, соціальна психологія, історія, політика пам'яті, війни пам'яті, Україна, декомунізація, вектор історичної пам'яті.

Актуальність теми. Постмайданний стан українського ціннісно-духовного простору виявив його незахищеність від зовнішніх втручань і водночас актуалізував теоретичні дослідження низки концептів, що мають сприяти напрацюванню системи гуманітарної безпеки України. До числа таких концептів належать «національна ідентичність», «національна ідея», «дискурсивне управління», «конструювання конфлікту», «історична свідомість», «історична пам'ять» та ін. Історія не перестала бути значущим фактором для більшості наших співгромадян, і пам'ять про окремі історичні події є потужним подразником суспільної думки, здатним виконувати мобілізаційні функції у передконфліктних і конфліктних ситуаціях.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Концепт «історична пам'ять» останніми роками пройшов відчутну змістовну трансформацію. Зміст історичної пам'яті стає складовою державної політики, суттєво впливаючи на міжнародні стосунки – аж до появи так званих «війн пам'яті». Необхідність взяти історичну пам'ять народу під контроль влади сприяла перетворенню її на об'єкт маніпуляції. Історична пам'ять в Україні пройшла процес стрімкої інституціоналізації, включаючи утворення спеціальної установи – Українського інституту національної пам'яті (УІНП). Змістовні трансформації відповідного концепту призвели до того, що поняттям «історична пам'ять» стали називати щось протилежне початковому значенню: не дбайливе збереження в народі

спогадів про справжні події, а ідеологічне насадження нового, вигідного чинній владі образу минулого. «Політики пам'яті» стають невід'ємною складовою політичного менеджменту, засобом впливу на масову свідомість та ідентичність, джерелом легітимності державних і наддержавних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт «історична пам'ять» перекочував до соціальної філософії з царини історичного знання, де його досліджували М. Альбакс, А. Ассман, Ф. Гребнер, О. Еткінд, Г. Касьянов, П. Коннертон, А. Міллер, А. Новак, П. Нора, Т. Рейнджер, І. Рюзен, К. Уайк, Д. Фентресс, М. Ферретті, Д. Шнапер та багато інших авторів. Популяризації даного концепту в Україні значно сприяли публікації М. Гаухмана, О. Готри, Я. Грицака, О. Гриценка, С. Єкельчика, Л. Зашкільняка, Ю. Зерній, Г. Касьянова, С. Когути, С. Кульчицького, В. Масенка, Л. Нагорної, Ю. Шаповала, О. Штоквиша, Н. Яковенко тощо. Безпосередньо питанню трансформації історичної пам'яті в Україні присвячені праці Олександра Гриценка, який доводить зв'язок між спрямованістю державної політики пам'яті та особистими переконаннями українських президентів [1].

Серед новітніх досліджень в Україні слід особливо вказати на книгу Георгія Касьянова «Past continuous: історична політика 1980-х-2000-х. Україна та сусіди» [2]. Відомий український історик намагається надати огляд того, що

відбувається з *memoria studies* у нашому суспільстві, він аналізує вплив історичного середовища, державних інституцій, політичних партій, журналістів, інтернет-спільноти. У книзі наводиться огляд комеморальних практик, зокрема, «націоналізації пам'яті», включаючи перегляд пантеону національних героїв, опис «війни пам'ятей» між Україною, Росією та Польщею тощо.

Мета статті – виявлення закономірності трансформації концепту «історична пам'ять» в сучасній (постмайданній) Україні.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше за все під історичною пам'яттю розуміють «сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле» [3]. Л. Зашкільняк визначає історичну пам'ять як здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в ній [4, с. 855]. Погоджувачись з такою дефініцією, одразу «пропишемо» концепт, що аналізується, по відомству соціальної психології, оскільки феномен ПАМ'ЯТІ як такої є предметом вивчення психологічної науки. У психології під пам'яттю розуміється комплекс пізнавальних здібностей і вищих психічних функцій з накопичення, збереження та відтворення знань і навичок.

Разом з тим, специфіка ІСТОРИЧНОЇ пам'яті передбачає, як мінімум, міждисциплінарний підхід. Із царини психології, де, власне кажучи, і сформувався напрямок дослідження пам'яті, відповідна проблематика перекочувала до історії, згодом – далі, до соціальної філософії, культурології, політології, соціології. Такий міждисциплінарний статус концепту дещо затуляє важливий, на наш погляд, аспект проблеми, який полягає у встановленні співвідношення між історією та історичною пам'яттю.

Якщо історія – це наука, яка вивчає минуле людства, тобто «сфера діяльності людини, спрямована на отримання (вироблення і систематизацію у вигляді теорій, гіпотез, законів і т.п.) нових знань про навколишній світ» – саме так визначають науку, то історична пам'ять – це, насамперед, психічний процес, який полягає в закріпленні, збереженні, наступному відтворенні (та забуванні!) минулого історичного досвіду. Отже, історична пам'ять є джерелом постачання інформації для історичної науки, але не отожднюється з останньою.

Водночас, історія – це оповідання, дієопис, конкретний зміст якого є невід'ємним від постаті його автора, тобто історика. Тенденційний набір

фактів, з якого вибудовується історичний дискурс, може ґрунтуватися на історичній пам'яті, а може – на забутті. Історики не часто бувають незалежними від пануючих ідеологем, тому офіційна історія мало чим відрізняється від ідеології: обидві обслуговують певні інтереси.

Не випадково в тоталітарному суспільстві концепт історичної пам'яті не може існувати, бо тут не передбачається маніпуляції. Історична правда в такому суспільстві не маніфестується, не оприлюднюється, не обговорюється, її просто зберігають у глибинних шарах колективної психіки. Загальновизнане тлумачення тих чи інших подій, їхньої значущості могло не відповідати оцінці, яка стихійно склалася в середовищі безпосередніх учасників цих подій, і яка усно передавалася нащадкам. Так, про Голодомор 1932-33 років у радянські часи офіційно не згадувалося, проте інформація про цю трагедію зберігалася в пам'яті народу.

Наявність множини оцінок історичних подій, відмінних від офіційної історії – це прерогатива демократії. Поняття «історична пам'ять» або «пам'ять народу» вживаються для позначення інформаційного масиву, який відноситься до офіційної, ідеологічно вивіреної версії історії у кращому випадку як додатковий, але частіше – як опозиційний, а тому напівмаргінальний варіант. На відміну від офіційної історії, яка «пишеться» професійними вченими, історична пам'ять ґрунтується на особистісному досвіді, переживаннях і свідченнях учасників подій. І ці свідчення транслуються від покоління до покоління, створюючи альтернативну версію історії. Так індивідуальні спогади стають колективним надбанням, формуючи у суспільстві імунітет до надмірних маніпуляцій. Як пише Л. Нагорна, «щоб не опинитися у королівстві кривих дзеркал і жити в ладах із власною совістю, кожен мислячий індивід має вибудовувати свій алгоритм зв'язку із Вічним абсолютним, а отже, і своє бачення зв'язку між минулим, сьогоденням і майбутнім. Головне – не збитися на манівці цинізму й нігілізму, пропускати через розум і серце усю доступну інформацію, протистояти навіюванню й оманливим чарам» [5, с. 318].

Можна погодитись з тими авторами, хто вказує, що історична пам'ять є дуже нестійким елементом історичної свідомості. Статичної, раз і назавжди заданої пам'яті не існує. Будь-які суспільно-політичні зміни з необхідністю призводять до перекомбінації історичних знань, оцінок, пам'яті, уявлень. Образ минулого ніколи не застигає. Він постійно змінюється, деякі риси стираються, а інші спливають, в залежності від актуалізації проблем, що стоять на порядку денному нашого часу. Отже, якщо статичної

пам'яті бути не може, соціум має корегувати своє ставлення до подій і постатей минулого для того, щоб мати можливість спиратися на нього в рішенні практичних завдань сучасності або реалізації проектів на майбутнє.

Саме під час такої корекції у влади виникає спокуса використати потенціал народної пам'яті для власної легітиматії. Зростає ризик ідеологічного впливу, але у такому розумінні суб'єктом історичної пам'яті стає вже не народ, а влада, яка віщує від імені народу. В процесі інституціоналізації історичної пам'яті відбуваються трансформації, які перетворюють її елементи на ідеологеми, а офіційна історія черговий раз переписується. Зміст історичної пам'яті, який раніше знаходився в опозиції до офіційної версії історії, сам тепер стає офіційною версією, в той час як в надрах соціальної психіки народжується новий шар спогадів, здатних у майбутньому відкорегувати цю офіційну версію. Цикл повторюється...

Спробуємо прослідкувати трансформації історичної пам'яті про радянський період історії в українському суспільстві. Першим кроком на цьому шляху слід визнати інкорпорацію свідчень про репресії, табори ГУЛАГу, Голодомори та інші злочини в літературні твори письменників, появу художніх фільмів із зображенням подій в альтернативному офіційній історії вигляді, оприлюднення архівних документів, журналістських розслідувань, що з'явилися в останні роки існування СРСР. Наприклад, правда про деякі епізоди Другої світової війни, історія якої в радянські часи перетворилася на суцільні «чорні діри» та «білі плями», стала відкриватися саме завдяки письменникам, які у 90-ті роки починають включати в сюжети своїх романів свідчення пересічних учасників подій. Так надбанням суспільної свідомості стали маловідомі факти радянської дружби і співробітництва з гітлерівською Німеччиною; «невідомої», як її влучно охарактеризував О. Твардовський, зимової війни з Фінляндією; таємного пакту Ріббентропа-Молотова і розподілу Польщі; розстрілів польських офіцерів у Катинському лісі; фатальних прорахунків Сталіна влітку 1941 року, коли замість оборони радянські війська гнали у наступ без будь-якої надії на успіх; справжньої кількості загиблих, поранених, військовополонених; масштабів трагедій Києва, Харкова, Севастополя... Те, що офіційною історією тлумачиться як прояв «загальної переваги суспільного ладу», насправді виявилось низкою прорахунків і помилок, які виправляли ціною людських життів. Зокрема, форсування Дніпра у 1943 році і досі подається як зразкова військова операція радянської армії, в

той час як фронтовики розповідали про величезні втрати серед особового складу, внаслідок чого в народній пам'яті битва за Дніпро залишилася як одна з найстрашніших, найкривавіших сторінок Другої світової війни в Україні.

Можна сказати, що письменники і поети, журналісти і публіцисти доби Перебудови «розбудили» сплячу історичну пам'ять. До них радянській соціум не знав етичних дискусій інтелектуалів, як це відбувалось у Західній Європі. У сім'ях мовчали про справжні обставини загибелі рідних, а ті, хто опинився на окупованих територіях або в полоні, підозрювалися у колабораціонізмі та зраді. Замість цього створювався лакований міф про Велику Перемогу і народ-переможець.

Після розпаду СРСР процес трансформації народної пам'яті отримали різні вектори. В Російській Федерації спочатку продовжувалися публікації, спрямовані на переосмислення подій Другої світової. Значного поширення отримала історична публіцистика В. Бешанова, П. Бобильова, Т. Бушуєвої, М. Веллера, В. Данилова, В. Дорошенка, В. Карпова, В. Кисельова, Ю. Латиніної, М. Мельтюхова, І. Павлової, В. Резуна (Суворова), А. Сахарова, М. Семиряги, Б. Соколова, М. Солоніна, в якій подавалася альтернативна версія початку війни. В російському суспільстві почала розгортатися дискусія з приводу визначення міри відповідальності Сталіна за масові репресії, за втягнення Європи у війну. Але після приходу до влади Володимира Путіна цей процес був штучно пригальмований. Велика Перемога стала перетворюватися на сакральний символ нації та підґрунтя для національної ідентифікації.

В Україні та інших пострадянських державах процес заповнення «білих плям» радянської історії, навпаки, продовжувався, більш того, він отримав нового імпульсу. Складовими комеморальних практик визначення нових пам'ятних дат, відродження забутих місць пам'яті, відкриття засекречених архівів спецслужб, роботи пошукових експедицій у місцях масових поховань, героїзація національних лідерів, різноманітні програми вивчення oral history, тобто опитування ветеранів, безпосередніх свідків і учасників подій – носіїв історичної пам'яті.

Як вже зазначалось вище, в дослідженнях О. Гриценка і Г. Касьянова доводиться зв'язок політик пам'яті з особистими переконаннями президентів України. Перший Президент – Л.М. Кравчук, тісно пов'язаний з ідеологічною верхівкою радянських часів, встиг лише позначити національний вектор історичної пам'яті. Саме при його нетривалому

володарюванні наша держава отримала герб, прапор та гімн, закорінені в історичному минулому, а не пов'язані з радянською символікою. Другий Президент – Л.Д. Кучма походив з директорського корпусу, тому підходив до політики пам'яті суто з прагматичних питань. Він прагнув використати її потенціал для підсилення власної легітимності, водночас намагаючись не допускати у цій сфері крайнощів, які б могли спровокувати конфліктні ситуації. У роки його президентства розгорнулася робота з історичної реабілітації ОУН та УПА, хоч сам Л.Д. Кучма уникав цієї теми. Третій Президент України – В.А. Ющенко докорінно відрізнявся від свого попередника, зробив політику пам'яті одним з пріоритетів своєї діяльності. Як пише Г.Касьянов, «В. Ющенко увійшов у новітню історію України як «історичний президент» – у тому сенсі, що саме у період його правління історична політика досягла безпрецедентних для України інтенсивності та масштабів, а мобілізація державних інституцій на її реалізацію досягла апогею. Саме за В. Ющенка до реалізації історичної політики вперше були залучені такі «непрофільні» інститути як Міністерство закордонних справ, Служба безпеки України, Міністерство юстиції, Державний комітет телебачення та радіомовлення. Водночас було створено спеціалізований орган виконавчої влади – Український інститут національної пам'яті (2006), прийнято перший в історії України «меморіальний» закон, який прямо проголошував право держави регулювати і регламентувати суспільну думку в сфері колективної/історичної пам'яті, було здійснені спроби запровадити адміністративну та кримінальну відповідальність за «неправильні» публічні інтерпретації минулого» [2]. Водночас, саме при В.А. Ющенко зросла конфліктогенність політики історичної пам'яті, вона підігрівала схізмогенетичні тенденції в країні. Четвертий Президент – В.Ф. Янукович волів не заглиблюватися в тему ОУН-УПА, сприяв відтворенню радянського міфу про Велику Перемогу і старанно підписував укази про відзначення ювілейних дат національної історії.

Порівнюючи вектори політики пам'яті названих президентів, Олександр Гриценко підрахував кількість указів відповідно до наративів пам'яті, які вони просували. Абсолютним рекордсменом є В.А. Ющенко (159 указів, з яких 89 підривали радянську і стверджували національну версію пам'яті), на другому місці йде Л.Д. Кучма (79 указів, з них 47 потенційно змінювали і радянську, і національну версію), на останньому – В.Ф. Янукович (17

указів, з яких лише 5 стверджували радянську версію історії України) [1].

У постмайданний період української історії, в умовах російської агресії із зрозумілих причин загострюється протистояння між російською «політикою пам'яті», спрямованою на реінкарнацію радянської версії історії, та українським національним, навіть радикально-націоналістичним інваріантом. Небезпека для самого існування української державності підштовхує п'ятого українського Президента до канонізації того варіанта історії, який має найвищий потенціал спротиву гібридній атаці. П.А. Порошенко активно підтримав ініціативи українських правих, які відіграли значну символічну і практичну роль в організації початкового збройного опору російській агресії. «Він «перепрофілював» назву центральної меморативної дати: наявна в указах усіх його попередників «перемога у Великій Вітчизняній війні» зникла, а її місце зайняла «перемога над нацизмом у Другій світовій війні» – таким чином з офіційного символічного простору зникла мабуть що найзнаковіша формула радянської епохи. Тема була продовжена указом про День захисника України... Таким чином з календаря пам'ятних дат було вилучене «радянське» свято День захисника Вітчизни – 23 лютого, запроваджене Л. Кучмою в 1999 році. Замість нього була запроваджена пам'ятна дата 14 жовтня, що відсилає одразу до трьох смислових рамок: свята Покрови святої Богородиці, історії козацтва і символічної дати створення Української Повстанської Армії (1942)» [2].

9 квітня 2015 року директор Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович презентував у Верховній Раді України пакет проектів чотирьох законів з декомунізації: «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» (закон № 314-VIII); «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945» (закон № 315-VIII); «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (закон № 316-VIII); «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (закон № 317-VIII). Усі законопроекти були прийняті, хоч і викликали неоднозначну реакцію в Україні та за кордоном.

Так, Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів...» фактично ототожнював ці дві ідеології, навіть не беручи до уваги той факт, що перша панувала на теренах України понад 70 років, а друга – менше 4-х. За нормою

цього Закону, «публічне заперечення, зокрема через засоби масової інформації, злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років в Україні», кваліфікується як пропаганда комуністичного тоталітарного режиму, що заборонено. Тобто пропагандою є заперечення злочину. Фактично всі українці, які під червоними прапорами самовіддано будували українські міста, створили велику промисловість, вирощували хліб, виховували дітей, захищали рідний край від нацистської навали, проголошуються співучасниками злочинних дій радянської влади. І той, хто це заперечує – сам є злочинцем.

Занадто категоричні формулювання статей цього Закону не враховують тієї обставини, що для населення багатьох промислових міст України, особливо південно-східної, саме радянська індустріалізація стала найважливішим етапом їх історичного розвитку. Прибрати пам'ять про неї – і залишиться досить тонкий прошарок спогадів про колонізацію «Дикого Поля», козацтво та імперсько-православну добу. Це дуже наочно продемонструвала кампанія з перейменувань населених пунктів, що хвилиною прокотилася по географічній мапі України, і замість «Леніно», «Кірово», «Орджонікідзе» з'явилися «Покровські», «Вознесенівські» та «Богородицькі». Проте, у цій кампанії занадто багато ірраціонального і незрозумілого, щоб взагалі надавати цьому феномену якусь оцінку...

Таким чином, у постмайданний період стихійна декомунізація, яка розпочалася під час Революції Гідності, перетворилася на державну справу. П. Порошенко заперечував вектор історичної пам'яті, культивований Кучмою і Януковичем, та всебічно підтримував вектор Кравчука-Ющенка. «Відбувалося інтенсивне витіснення з простору історичної пам'яті символів і тропів радянсько-ностальгічного нарративу та їхнє заміщення символікою і риторикою національного / націоналістичного... Важливою відмінністю історичної політики цього періоду від часів В. Ющенка є те, що в суспільстві відсутні організовані опозиційні групи, які могли б інструменталізувати крайнощі «порозуміння з минулим» для досягнення власних політичних цілей: Комуністична партія заборонена, Партія регіонів розвалилася» [2].

Відсутність у діючої влади реальної опозиції призводить до ситуації, коли головними критиками політики пам'яті стають іноземці. Безкомпромісна, безальтернативна позиція вітчизняної правди зустрічає опір з боку Польщі, Ізраїлю, Угорщини, Румунії, не кажучи вже про РФ.

У 2016 році у Польщі розгорнулася широка антиукраїнська кампанія, спрямована проти політики прославлення українських націоналістів, винних у геноциді польського населення на території Галичини та Волині під час Другої Світової війни. Почалась вона з прем'єри фільму Войцеха Самжовського «Волинь». Декілька гучних заяв пролунали від вищих посадових осіб. У 2017 році було укладено «чорний список» українських науковців та істориків, яким заборонено в'їзд на територію Польщі. Представники польських радикальних партій почали демонстративно руйнувати українські пам'ятники, у відповідь на що Україна призупинила пошуково-ексгумаційні роботи стосовно загиблих поляків. У січні 2018 року Сейм Польщі ухвалив Закон, згідно з яким до відповідальності притягуватимуться всі, хто заперечує, підтримує або пропагує злочинні дії ОУН-УПА (Див. детальніше: [6]). Тим самим польська сторона надсилала Україні сигнал, що «з бандерівською спадщину в сім'ю європейських народів її не приймуть».

Крім того, зовнішній вимір політики пам'яті пов'язаний із загальною переорієнтацією України на Євросоюз, через що виникає необхідність узгодження спільних цінностей. Слід зазначити, що фундаментом, наприклад, російської політики пам'яті є визнання та культивування сили і могутності народу-переможця у Другій світовій війні. Тріумфаторська ідея надає масам натхнення, породжує впевненість і оптимізм. Не випадково, окрім Радянського Союзу, саме така ідеологія тріумфу була притаманна й іншим переможцям, насамперед, США і Великій Британії. Здавалося б, подібні настрої мають панувати і в Україні. Але не слід забувати, що якщо є переможці, то мають бути і переможені. А до числа таких належить більша частина Центрально-Східної Європи: Німеччина, Австрія, Італія, Польща, Угорщина, Румунія, Чехія, Словаччина, Фінляндія, Франція тощо. Як зазначає Іван Крастев, «європейський лібералізм 50-х років ХХ століття ґрунтується на зовсім інших <ніж ідея тріумфу> підставах. Це лібералізм... заснований на поразці. Це був універсалізм, заснований на емпатії, співчутті і розумінні гуманізму, а не на доктрині могутності» [7].

Центральним пунктом, навколо якого концентрувався європейський лібералізм, стало відчуття спільної вини за знищення євреїв – Голокост. І поки у післявоєнній Німеччині йшла серйозна інтелектуальна і моральна «робота над помилками», в Радянському Союзі теми Голокосту ретельно уникали. «За підсумками Другої світової, коли держави Західної Європи

зближувалися на основі пам'яті про спільні страждання, СРСР вів розмову зі світом з позиції переможця, з визволителя народів Східної Європи швидко ставши їх диктатором. Саме ця позиція завадила державі-переможцю нацизму, визволителю в'язнів Аушвіца і одному з головних обвинувачів на Нюрнберзькому процесі взяти на себе роль лідера загальноєвропейської меморіальної політики» [8].

Після розпаду СРСР орієнтація України на Євросоюз і поступова відмова слідувати в російському фарватері символічно виводить її з табору переможців та залучає до табору переможених. Українським «політикам пам'яті» поки вдавалося балансувати між гідністю переможців та стражданнями жертв, одночасно перекладаючи відповідальність за левову долю помилок того часу на зовнішню силу в особі сталінізму. Але така позиція навряд чи призведе до тривалого ефекту. На думку Миколи Еппле, подібні настанови східноєвропейських країн нагадують «казус Австрії, для якої роль жертви Другої світової дозволила значною мірою згладити розмову про власну відповідальність за злочини нацистів; в результаті націоналізм в Австрії сьогодні куди більше поширене явище,

ніж в Німеччині» [8]. І навіть демонстрація жалоби в Бабиному Яру і визнання на найвищому рівні Голокосту не наближає Україну до загальноєвропейського консенсусу саме через невіршеність питання про злочини ОУН-УПА.

Висновки. Офіційна версія історичної пам'яті в постмайданній Україні перетворилася на ідеологему, яка має мало спільного із «здатністю людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин». Сьогодні це – потужний інструмент маніпулятивних технологій, спрямований на соціальну мобілізацію навколо чинної влади. Оскільки державна меморіальна політика орієнтується на викреслення з народної пам'яті величезного масиву інформації, пов'язаної з радянським періодом історії, включаючи перемогу у Другій світовій, то не важко спрогнозувати формування в масовій свідомості «нової історичної пам'яті», яка є опозиційною до новітніх ідеологем. І цю циклічну трансформацію можна вважати закономірною.

Перспектива подальшого вивчення проблеми полягає в дослідженні етапів інституціоналізації історичної пам'яті та перетворення її на об'єкт маніпулятивних політтехнологій.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Гриценко О. Про державу та медійників, ритуали та інновації, про героя України Шапіро, ширяння Януковича та візії Ющенка [Електронний ресурс] / О. Гриценко. Адреса доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1812-oleksandr-hrytsenko-pro-derzhavu-ta-mediinykiv-rytualy-ta-innovatsii-pro-heroia-ukrainy-shapiro-shyriannia-yanukovycha-ta-vizii-yushchenka>
2. Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х-2000-х. Україна та сусіди / Георгій Касьянов. – Київ: Лаурус-Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
3. История и память: историческая культура Европы до начала нового времени / Под ред. Л. П. Репиной. Москва : Круг, 2006. 768 с.
4. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії / Л. Зашкільняк Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 15/2006-2007. С.855–862.
5. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Л.П. Нагорна. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. 328 с.
6. Проект закону просунула польська націоналістична радикальна партія «Кукізі'15». [Електронний ресурс]. Адреса доступу: <https://tsn.ua/svit/u-polschi-karatimut-usih-hto-zaperechuye-zlochiny-ukrayinskih-nacionalistiv-1096005.html>
7. Иван Крастев: Открытие панельной дискуссии «Универсальные ценности и глобальные интересы цивилизации» [Электронный ресурс]. Адрес доступа: <http://i.civiceducation.ru/story/31256>
8. Николай Эппле. Внешняя политика памяти. [Электронный ресурс]. Адрес доступа: <http://www.inliberty.ru/blog/2546-Vneshnyaya-politika-pamyati>

REFERENCES

1. Hrytsenko O. Pro derzhavu ta mediynykiv, rytualy ta innovatsiyi, pro heroia Ukrayiny Shapiro, shyryannya Yanukovycha ta viziyyi Yushchenka / O. Hrytsenko. URL: <http://historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1812-oleksandr-hrytsenko-pro-derzhavu-ta-mediinykiv-rytualy-ta-innovatsii-pro-heroia-ukrainy-shapiro-shyriannia-yanukovycha-ta-vizii-yushchenka>
2. Kas'yanov H. Past continuous: istorichna politika 1980-2000. Ukraina ta susidy / Heorhiy Kas'yanov. Kiev: Laurus-Antropos-Lohos-Fil'm, 2018. 420 s.
3. Istoria i pamyat': istorycheskaya kul'tura Evropy do nachala novoho vremeny / Pod red. L. P. Repinoy. Moscow : Kruh', 2006. 768 s.
4. Zashkil'nyak L. Istorichna pam'yat' ta istoriohrafyya yak doslidnits'ke pole dlya intelektual'noyi istoriyi / L. Zashkil'nyak. Ukraina: kul'turna spadshchina, natsional'na svidomist', derzhavnist'. 15/2006-2007. S.855-862.

5. Nahorna L.P. Istorychna pam'yat': teoriyi, dyskursy, refleksiyy / L.P. Nahorna. Kyiv : IPIEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrayiny, 2012. 328 s.
6. Proekt zakonu prosunula pol'ska natsionalistychna radykal'na partiya «Kukiz'15». URL: <https://tsn.ua/svit/u-polschi-karatimut-usih-hto-zaperechuye-zlochyni-ukrayinskih-nacionalistiv-1096005.html>
7. Yvan Krastev: Otkrytye panel'noy dyskussyy «Unyversal'nye tsennosti i hlobal'nye ynteresy tsyvylyzatsyy». URL: <http://i.civiceducation.ru/story/31256>
8. Nykolay Epple. Vneshnyaya politika pamyati. URL: <http://www.inliberty.ru/blog/2546-Vneshnyaya-politika-pamyati>

TRANSFORMATION OF THE CONCEPT “HISTORICAL MEMORY” IN THE POST-MAIDAN UKRAINE

Dodonov Roman

professor, doctor of philosophy, head of Philosophy Department,
Faculty of History and Philosophy Boris Grinchenko Kiev University
(Kiev, Ukraine)

r.dodonov@kubg.edu.ua

Summary. *This article deals with the meaningful and functional transformations of the "historical memory" concept. The Post-Maidan state of the Ukrainian value-spiritual space revealed its insecurity from external interventions and, at the same time, actualized theoretical studies of a great number of concepts that should contribute to the development of the humanitarian security system in Ukraine. Among them – the historical memory concept, which denotes a set of pre-scientific, scientific, quasi-scientific and non-scientific knowledge and mass representations of society about the common past. History has not ceased to consider as a significant factor for most Ukrainians and as a memory of certain historical events which. This factor is a powerful irritant for public opinion, capable to perform mobilization functions in pre-conflict and conflict situations. The purpose of the study is to reveal the regularities of the transformation of the "historical memory" concept in modern (Post-Maidan) Ukraine. Here is given the definition of historical memory as "the ability of the human mind to preserve the individual and collective experience of interpersonal relationships and to form on its basis the idea of history as such and its place in it". Historical memory is a source of information for historical science, but is not identified with it. It is proved that the "historical memory" concept or "memory of the people" is used to indicate the information block, which refers to official, ideologically verified version of history, which is considered to be, in the best case, as additional, oppositional, semi-marginal phenomenon. Unlike official history, which is "written" by professional scholars, historical memory is based on testimonies, personal experience of many people, participated in historical events. The generally accepted interpretation of history may not correspond to the assessment that spontaneously developed among participants and which was conveyed orally to descendants, creating an alternative version of history. So, individual memories become a collective property, forming resistance in society to excessive manipulation. But since the image of the past is dynamic, it constantly changes, depending on the actualization of the ongoing problems. The government has a temptation to use the folk memory potential for its own legitimation. In this case, the subject of historical memory is not people, but power, which broadcasts on behalf of the people. In the process of institutionalizing historical memory, there are transformations that turn its elements into ideologies and the official history is once again rewritten. The content of historical memory, which was previously in opposition to the official version of history, is now becoming an official version, while in the depths of the social psyche a new layer of memories is born that will be able to correct this official version in the future. The cycle is repeated. The meaningful transformations of the "historical memory" concept in Post-Maidan Ukraine led to the situation when people began to use these terms for something contrary to the original meaning: meaning not careful preservation of memories concerning real events among people but ideological imposition of new image of the past, favorable to the incumbent government. "Policies of memory" become a means of ideological influence on the mass consciousness and identity, a source of legitimacy of state institutions. The main vectors of historical memory (Kravchuk-Yushchenko-Poroshenko and Kuchma-Yanukovych governing) are analyzed. The formation of a "new historical memory" in the mass consciousness is predicted and is oppositional to the newest ideologies.*

Key words: historical memory; social psychology; history; memory politics; memory wars; Ukraine; decommunization; historical memory vector.

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТА «ІСТОРИЧЕСКАЯ ПАМ'ЯТЬ» В ПОСТМАЙДАННОЇ УКРАЇНІ

Додонов Р.А.

професор, доктор філософських наук, завідуючий кафедрою філософії
історико-філософського факультета Київського університету імені Бориса Грінченка
(г. Київ, Україна)

r.dodonov@kubg.edu.ua

***Аннотация.** В статье исследуются содержательные и функциональные трансформации концепта «историческая память». В современных условиях содержание исторической памяти становится элементом государственной политики, существенно влияя на международные отношения, включая так называемые «войны памяти». Необходимость взять историческую память народа под контроль власти способствовало превращению ее в объект манипуляции. Целью исследования является выявление закономерности трансформации концепта «историческая память» в современной (постмайданной) Украине. «Политики памяти» становятся средством воздействия на массовое сознание и идентичность, источником легитимности государственных и надгосударственных институтов. Анализируются основные векторы исторической памяти (вектор Кравчука-Ющенко-Порошенко и вектор Кучмы-Януковича). В работе доказывается, что содержательные трансформации соответствующего концепта привели к тому, что понятием «историческая память» стали называть нечто противоположное начальному значению: не бережное сохранение в народе воспоминаний о подлинных событиях, а идеологическое насаждение нового, выгодного действующей власти образа прошлого. В этих условиях следует считать закономерностью формирование в массовом сознании «новой исторической памяти», которая является оппозиционной к новейшим идеологем.*

Ключевые слова: историческая память; социальная психология; история; политика памяти; войны памяти; Украина; декоммунизация; вектор исторической памяти.

II РОЗДІЛ ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

УДК:140.8:111.62:141.7

КОНЦЕПЦІЯ СЦЕНАРНОГО ПЛАНУВАННЯ П'ЄРА ВАКА В МЕТОДОЛОГІЧНІЙ «ОПТИЦІ» ПРАКТИКИ СЦЕНАРУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО

© *Лепський М.А.*

професор, доктор філософських наук, декан факультету соціології та управління
Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
waysensey@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена розгляду концепції сценарного планування П'єра Вака, що викладена у двох статтях *Harvard Business Review*, через філософську, методологічну та метатеоретичну «оптику» процесу практики сценарування майбутнього. У статті автор досліджує: по-перше, особистісний «відбиток» автора, іконографію та смислове поле у єдності життєвого шляху, концептуальних поглядів, цілісного образного сприйняття як практики інтелектуальної діяльності та перцепції; по-друге, основні парадигмальні положення теорії П'єра Вака, у визначенні рушійних сил майбутнього, єдності об'єктивного (реального світу, макросвіту) та суб'єктивного (світогляду менеджерів, мікросвіту в єдності з ментальною картиною корпорації). Визначені ролі предетермінованих елементів, очевидних та критичних невизначеностей у «м'якому мистецтві переосмислення» та подолання екзистенційної неефективності, створення єдності світогляду та стратегічного бачення майбутнього, вдосконалення прогностичної культури сценарування майбутнього.

Ключові слова: теорія П'єра Вака; сценарне планування; майбутнє; рушійні сили; світогляд; критичні невизначеності.

Стан досліджуваної проблеми.

Новації мають своїх авторів, які впроваджують нове: ідеї, концепти, парадигми, іноді картини світу або позиції у них. Коли новація поширюється та розповсюджується, вона отримує значення інновацій. Інноваційні ідеї у їх алгоритмічному виконанні, що пройшли апробацію та мають достатній результат застосування, стають технологіями, іноді «класичними».

Ідеї П'єра Вака стали, на нашу думку, «класичними» у сценарному плануванні, як наслідок двох вдалих передбачень майбутнього, успішної прогностичної діяльності та поширення її, як технології у практиці відділів сценарного планування ТНК.

Значення підходу підкреслює досягнення інституціолізованої практики сценарного планування у компанії Shell, як центра-носія інновації, так і учнів П'єра Вака, перш за все, Пітера Шварца, який також за успішністю прогностичної діяльності визначається у ЗМІ як «гуру сценарного планування».

П'єр Вак обґрунтував свої ідеї та опублікував їх у двох статтях восени 1985 року у *Harvard Business Review*, у яких розкривав логіку сценарування відділу планування Shell (Royal Dutch/Shell Group) [7; 8]. Автор наводив образні паралелі, від яких розуміння логіки нового рівня

сценарування лише вигравало. Перша стаття вийшла у вересні 1985 року та мала назву «Сценарії: невідома вода попереду», у листопаді він видав статтю з назвою «Сценарії: стрілянина у пороги».

Ці роботи не мали та не мають перекладів українською та російською мовами, тому скористаємося власним перекладом цих першоджерел. Підхід планування, як наслідок двох вдалих передбачень майбутнього, став успішною прогностичною діяльністю та мав поширення як технології у практиці відділів сценарного планування ТНК.

Значення підходу підкреслює досягнення інституціолізованої практики сценарного планування у компанії Shell як центра-носія інновації, так і учнів П'єра Вака. Джілл Рінгланд, яка зробила одну зі спроб узагальнення практик сценарного планування, визначила підхід П'єра Вака як «теорію інтуїтивної логіки».

Актуальність та постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Роботи П'єра Вака мають особливе значення для досліджень майбутнього, його методології сценарування, оскільки вони є точкою збірки, «зв'язують» ідеї «міфологічного сценарування», які зараз розроблюються футурологом Пітером Бішопом та його учнями в традиції досліджень

Володимира Проппа, Крістофера Воглера та інших; ідеї системного сценарування Германа Кана.

Специфікою підходу П'єра Вака було застосування концепції партиципації топ та середньої ланки менеджерів у розробці та впровадженні сценарного планування. Ці ідеї увійшли у стратегічне планування як метод сценаріїв, що часто-густо пов'язаний з іншими методами стратегічного аналізу, прогнозування, наприклад, у комплексуванні Foresight.

Необхідність сценарного підходу дослідження майбутнього, як у теоретичній, так і практичній площині, пов'язана з прискоренням соціальної динаміки суспільства, її невизначеністю, хаотичністю, неврівноваженістю, з практикою алгоритмізації діяльності системи управління відносно визначених сценаріїв майбутнього та отримання конкурентних переваг під час появи «несподіваного».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття.

Дослідження концепції сценарного планування П'єра Вака у методологічній «оптиці» практики сценарування майбутнього надає можливість визначити динаміку відносин світу, що змінюється, з вимогами до адаптивності та гнучкості свідомості, поведінкових стратегій осіб, що приймають рішення.

Новизна викладеного дослідження.

В нашій науковій розвідці теорія П'єра Вака розглядається як важливий етап сценарного планування, визначений нами як етап 2.0, при цьому латентний (0.) етап – це власне міфологічний підхід, 1.0. – етап розробки сценарного планування, що був відкритий розробками Германа Кана, у який входить і «класична схема оптимістичного, інерційного, найбільш вірогідного та песимістичного сценаріїв». П'єр Вак зробив суттєвий поворот у сценарному плануванні, оскільки сценарії перейшли з формату лише аналітичної інформації для розробки рішень у етап розробки рішень особами, що приймають рішення, зміни їх світогляду.

Тому новина дослідження полягає, по-перше, у методологічному та метатеоретичному аналізі концепції як етапу розвитку методології сценарного планування;

По-друге, у твердженні єдності стратегічних, сценарних та прогнозних технологій у дослідженні майбутнього, що має вже відображення у комплексуванні систем FAROUT, Foresight. Зближення цих напрямів у практиці досліджень майбутнього відбувається у конкурентній діяльності суб'єктів. Саме з цих

методологічних диспозицій здійснюється аналіз концепції сценарного планування П'єра Вака.

Метою цієї наукової розвідки є розгляд концепції сценарного планування П'єра Вака, що викладена у двох статтях Harvard Business Review, через філософську, методологічну та метатеоретичну «оптику» процесу практики сценарування майбутнього.

Виклад основного матеріалу.

1. Особистісний «відбиток» автора, іконографія та смислове поле.

Сценарний підхід П'єра Вака змінив сприйняття стратегічного планування у впровадженні концептуального планування корпорації. Це відбулося у 1970-х рр. у штаб-квартирі Royal Dutch Shell в Лондоні. Впровадження сценарного передбачення призвело до того, що англо-голландська корпорація стала нафтовим гігантом, оскільки була готова до двох нафтових шоків (перший – це арабо-ізраїльський конфлікт), що були пов'язані з міжнародною політикою у арабському регіоні та викликаними нею коливаннями цін на нафту.

П'єр Вак (1922-1997) за стандартами керівників Shell, був диваком. Він майже завжди мав ароматичні палички у своєму кабінеті, а його улюбленим гуру був не Пітер Друкер або Дуглас МакГрегор, але ексцентричний лисий руський на ім'я Жорж (Георгій) Гурджієв. Гурджієв був духовним вчителем, який помер у Франції в 1949 році. В юності він вивчав суфійський містицизм і вивів деякі свої ідеї на Захід. Вак відвідував його регулярно під час Другої світової війни, коли Гурджієв базувався у Фонтенбло, на півдні від Парижу, сьогодні це будинок INSEAD, одна з провідних ділових шкіл Європи. Після смерті Гурджієва, коли вже працював у Shell, П'єр Вак продовжував декілька тижнів у рік приділяти медитації та відвідувати іншого гуру у Індії [2; 4].

Томас Дж. Чермак згадує ще «розширені суботи» П'єра Вака у Японії. Завдяки його роботі в компанії Beers Co на півдні Африки він зустрічався з Нельсоном Манделою та брав участь у знищенні апартеїду. Останні роки П'єр Вак провів удома в Кюремонті в замку 14 століття в регіоні Дордонь у Франції, який він придбав.

Біографія П'єра Вака відома у викладені Нейпіра Колліна [2], найбільш повне дослідження його життя опублікував у 2017 році Томас Дж. Чермак (Thomas J Chermack) [1].

П'єр Вак помер 22 грудня 1997 року після тривалої хвороби в будинку біля собору міста Шартр, де за ним доглядали. Нейпір Коллін відвідав П'єра за місяць до його смерті. Він описував значне хвилювання П'єра, оскільки був його першим відвідувачем протягом двох з

половиною місяців, який "приніс їжу для його розуму" (за словами дружини Вака).

Нейпір Коллін разом зі своєю дружиною та другом Дон Михайлом зібрали рукописи, книги, статті, примітки, протоколи його переговорів, кілька відеокліпів, і, нарешті, короткий виклад теорії. Останній він написав після того, як його гуру помер в Індії – ця частина дає зрозуміти зв'язок між шляхом П'єра, коли він працював у Shell, і тим впливом, що отримав від глибоких мислителів, у яких він навчався. Пізніше він присвятив себе дружині Єві та будинку, у прекрасному саду якого він облаштував японський куточок, що був призначений як сховище серед бамбука для його попелу [2, С.4].

Нейпір Коллін пише, що вони класифікували його роботи за трьома рубриками: особисті, езотеричні і професійні. Їх план полягав у тому, щоб подати професійні документи у новий офіс GBN у Гаазі (рідне місто Royal Dutch / Shell) і створити Меморіальну бібліотеку П'єра Вака, де члени GBN і студенти сценарного мислення мали можливість глибше вивчати зміст робіт П'єра. Способи мислення та бачення П'єра були унікальними, і це має значення і для двох дітей П'єра – Наталі і Жан-П'єра. У цих планах було залишити особисті папери під опікою його дружини в Кюремонті. [1; 10].

Після смерті Вака його матеріали, статті та документи були зібрані Нейпіром Колліном (Napier Collyns) і нещодавно були доступні в Оксфордському університеті, де була створена Меморіальна бібліотека П'єра Вака. Ці документи містять різноманітні підказки та розповіді, які розкривають більше інформації про те, ким був П'єр Вак, як він думав, і надають подробиці про сценарне планування, які до того були невідомі або не публікувалися. Вони показують цікаву людину. У цих матеріалах є також біографія, написана його дружиною Євою, яка надає інформацію про їхні стосунки протягом понад 40 років [1; 10].

На наш погляд, структурування спадщини Нейпіром Колліном на особистісні, езотеричні та професійні частини дають ключ для аналізу текстів П'єра Вака, оскільки саме вплив у підлітковому періоді Георгія Гурджієва, – містика, філософа і педагога, виступи якого він регулярно відвідував під час війни аж до загибелі останнього у 1949 році, індійського гуру та японської культури – все це визначило особливий притчево-метафоричний характер прикладів П'єра Вака у його двох основних роботах.

Як пише його друг та колега Нейпір Коллін, на Вака вплинула суфійська традиція Гурджієва, вчення про «роботу», як залучення учнів до стану «самозабуття», в якому вони безпосередньо

усвідомлюють «внутрішнє я». Важливою була також настанова його індійського гуру про те, що сценарування, – це його власна «Йога». П'єр пояснював, що сценарування як робота було його особливим особистим викликом сприйняття та гостроти психіки.

П'єр розповідав історію про шановного японського садівника, якого він зустрів у річній відпустці в Японії. Садівник вказав на товстий, як рука людини, стовбур бамбука. Він пояснив: якщо у нього кинути невеликий камінчик, і той потрапить у стовбур, навіть злегка відцентровано, він відчує, що звуку майже немає. Якщо, з іншого боку, галька потрапляє у мертвий центр стовбуру, то це зробить дуже помітний гучний звук "клонк". Щоб переконатися та вдарити саме так, як стверджував садівник, треба "чути" цей відмінний звук вже в думці і зосередитись на цьому. Це майже в стилі Дзен-стрільби з лука. Це був не лише образ проектування, а й справді вікно у майбутнє [4].

Пітер Шварц (наступник П'єра в Shell) казав, що «це було суворим інтелектуальним завданням. Різниця полягала в тому, що П'єр розглядав цю можливість не як, перш за все, інтелектуальне, а як перцептивне завдання».

Теорія завжди має відбиток та іконографію свого засновника. Приміром, сценарне планування I.O. Германа Кана, керівника RAND Corporation, а пізніше засновника Хадсоновського інституту, мало впровадження «методу мислення, що отримав назву «майбутнє зараз» (future-now). Ідея цього методу полягала у тому, щоб засобами ретельного аналізу та використання творчої уяви скласти звіт, котрий міг би бути написаний людьми, які живуть у майбутньому» [9, С.27].

П'єр Вак, якого, за висловом Кееса Вандерхейдена, характеризували як незаперечного інтелектуального лідера у галузі стратегічного мислення, що базується на розробці сценаріїв, створив школу інтуїтивної логіки. На думку Джілл Рінглан, «сутність її (школи) полягає у пошуку засобів, за допомогою яких можливо було б змінити образ мислення керівників таким чином, що вони могли б передбачити майбутнє та своєчасно готуватися до нього. Акцент робиться в цьому випадку на створенні логічної послідовності та правдоподібної сукупності «оповідань про майбутнє», яка може відігравати роль своєрідної «аеродинамічної труби» для тестування бізнес-проектів, стимулювання публічних обговорень або підвищення ступеня взаємообумовленості та взаємної несуперечності» [9, С.45-46].

Цей особистісний відбиток має прояви в методологічному підході, логіці, метафоричності та екземпліфікації текстів з обґрунтування його

сценарного підходу. В нашому випадку це залишає в пам'яті образ дослідження того, що обумовлено, та невизначеності. Захоплення спілкуванням з П'єром Ваком у подальшому висловив Пітер Шварц [5], який був аналітиком Стенфордського дослідного інституту (SRI), а потім активно впроваджував методологію П'єра Вака; зараз він є одним із незаперечних авторитетів у сфері сценарного планування.

2. Основні парадигмальні положення теорії П'єра Вака.

Виникнення сценарного підходу П'єра Вака обґрунтовується вагомими причинами неефективності прогнозування. Саме спроби подолати причини неефективності передбачення у корпоративному управлінні визначили динаміку розвитку компанії Шелл:

Джілл Рінгланд визначила основні етапи метода планування, що використовувався у компанії Шелл з 1945 по 1980 рр.:

1945-1955 – в основному «фізичне планування»;

1956-1965 – планування проектів та вибірковість;

1965-1972 – Уніфікований апарат планування (УАП);

1967 – ініційовано дослідження майбутнього до 2000 р.;

1969-1970 – нова ініціатива під назвою Horizon Year Planning;

1971 – експериментальне використання сценарування в центральних офісах у Лондоні;

1972-1973 – впровадження планування сценаріїв;

1975 – впровадження середньострокових циклічних сценаріїв;

1976-1977 – поглиблення «соціального аналізу» в плануванні;

1978-1979 – поглиблення аналізів геополітичного та політичного ризиків;

1979-1980 – новий погляд на доволі тривалий термін та розвиток здатності до планування у середині групи [2, С.37].

Зовнішня динаміка етапів не надає розуміння суттєвої зміни світогляду діяльності, об'єктом якої є майбутнє. Все це потребувало відходу від лінійних часових рядів, які переважали у прогнозуванні та були геть неефективними відносно невизначеностей. Потрібна була гнучка адаптація до невизначеностей, а тому і зміни методології Германа Кана. «Невизначеність сьогодні – це не тільки випадкове, тимчасове відхилення від розумної передбачуваності; це основна структурна особливість бізнес-середовища. Метод, який використовується, щоб думати і планувати на майбутнє, повинен бути

зроблений відповідно до змін, що відбулися у бізнес-середовищі».

Починаючи з сценаріїв 1970 року демаркації підлягали очевидні (необроблені) невизначеності та усвідомлені (оброблені) невизначеності. Результатом розгляду сценаріїв було положення про те, що «просто поєднання в собі очевидних невизначеностей не надто допомагає при прийнятті рішень». Не менш важливим стало питання про те, наскільки глибоко потрібно сценарувати та відпрацьовувати варіанти в управлінні, що призводить до великих втрат часу та, іноді, управлінських ресурсів.

Адже постало питання про розробку сценаріїв другого покоління з усвідомленням критичної важливості їх дизайну, побудови та формування. Усвідомлення сценаріїв другого покоління починалося з відмінності їх від прогнозування, яке ґрунтується на зумовлених (визначених) елементах.

Під зумовленими (заздалегідь визначеними) елементами П'єр Вак розуміє ті «події, які вже відбулися, або ті, що майже напевно будуть мати місце, але наслідки яких ще не розгорнулися» [7]. У цьому визначенні слід відзначити такі атрибуції як, по-перше, зчеплення, умов та суб'єктів, що, по-друге, відбулися або відбуваються, тобто є проявленими, по-третє, мають вплив на наслідки, тобто є каузальними. Є ще одна важлива атрибуція, усвідомлення через протилежне, відмінність якого від обумовлених, предетермінованих елементів полягає у критичності невизначеності саме до каузальних відносин. Якщо каузальні зв'язки формують усвідомлення залишкових невизначеностей однорядкових прогнозів, то прилежні суттєво відрізняються від них, оскільки не є залишковими критичними невизначеностями, які потребують більше «світла», аніж предетерміновані елементи (останні також часто є елементами майбутнього). Саме це визначило пошук Горизонту майбутнього 2000 та спроби планування як потенційно кращої основи для осмислення майбутнього. У 1972 році був призупинений уніфікований апарат планування, що надавав, перш за все, предетерміновані елементи.

У сценаріях першого покоління були визначені такі альтернативи (сценарії): Сценарій I був відповідним до УАП та вільним від сюрпризів. Він ґрунтувався на неясних поглядах менеджерів про майбутнє; Сценарій II визначав очікуване зниження економічного зростання та, як наслідок, депресію енергетичного та нафтового попиту; Сценарій III демонстрував іншу очевидну невизначеність – «низьке зростання», обмежене зростання цін на нафту та прийняття державою надлишків виробника; Сценарій IV передбачав

збільшення попиту на вугілля та ядерну енергію за рахунок нафти. Як визначив П'єр Вак, «це було так у цифрах, але...», менеджерам було незрозуміло, що з цим робити. Ці сценарії презентували необроблені невизначеності. Методологічним викликом стало розуміння їх природи. Основна ідея – дати уявлення про систему, визначити предетерміновані елементи і зв'язки між різними силами і подіями, що спрямовують систему. Це усвідомлення дозволяє в деяких випадках зрозуміти невизначеності за умови визначення рушійних сил.

Саме впровадження цих методологічних змін дозволило зрозуміти «неочікувані» невизначеності арабо-ізраїльської війни та руйнівні зміни у Радянському Союзі.

У 1972 році були впроваджені «сімейства сценаріїв».

Визначення предетермінованих елементів призвело до формування А-сімейства сценаріїв для вивчення трьох можливих рішень проблеми, як найбільш вірогідний вихід, але різко відрізнялися від неявного світогляду, що переважав у керівництва компанії Шелл. В-сімейство був набором «сценаріїв-викликів», які не тільки заперечували припущення, що було покладено в основу А-сімейства, а й знищували багато бізнес-звичаєвих аспектів світогляду, що панували в Шелл. Сценарії-виклики доводили неминучість серйозних зрушень до простих менеджерів, від ймовірних викликів до сценарію «трьох див», одночасного виникнення трьох малоімовірних ситуацій. Саме ці сімейства сценаріїв визначили рішення використовувати планування у офісах, консалтингових фірмах та урядах країн-споживачів нафти.

Після усвідомлення пакетів сценаріїв наступним кроком став пошук інструментів зміни поведінки менеджерів, яку П'єр Вак визначив як «низьку екзистенційну ефективність». «Ми можемо визначити екзистенційну ефективність як цілеспрямованість, але японці висловлюють це набагато краще: «Коли немає жодного проміжку навіть на товщину волосся, між баченням людини і його дією». Кожен менеджер має свій мікрокосм, ментальну модель, у межах якої розроблюються поведінкові альтернативи. Добрі рішення визначають «здоровий глузд» як «відповідність ментальної карти фундаментальним основам реального світу», тобто макрокосму. Існує і корпоративний мікрокосм, який змінюється та потребує «відкалібрування компасу» мікрокосму менеджерів [7]. Якщо ментальний образ, картина реальності не вплинули на осіб, що приймають рішення, то це, за метафорою П'єра Вака, сценарії, як «вода на камені». Отже, необхідною була зміна сценаріїв, як хороших документів до

образу дійсності у осіб, що приймають критичні рішення.

Цей розрив був визначений як предетермінація, «пороги», що заважав зробити прорив від наших уявлень, вільних від несподіванок сценаріїв. Після сімейства В-сценаріїв, що розглядалися як «перекрита гребля до відкритої води», були введені «фантомні сценарії», як альтернативи основним сценаріям, що позначалися як ілюзорні. Саме ці сценарії розглядали можливості відтермінувати неминуче, вони використовувалися для визначення "жалю" Шелл, якщо вона підготується до розриву, який не здійсниться протягом 5 або більше 15 років.

Гарні сценарії стали життєво необхідним місцем від нових реалій зовнішнього світу, розгортання бізнес-середовища до мікрокосму менеджерів. Формувалася система децентралізації, що надавала менеджерам можливість швидше пристосовуватися до турбулентностей. Переваги цього були пізніше усвідомлені. «Стратегії є продуктом світогляду. Коли змінюється світ, менеджери мають потребу брати участь в якомусь загальному уявленні про новий світ. В іншому випадку, децентралізовані стратегічні рішення призведуть до анархії управління. Сценарії відображають та передають цю загальну точку зору, загальне розуміння нових реалій у всі частини організації» [7]. Пристосування до нового середовища суттєво змінювало організацію. Пізніше була впроваджена система розробки сценаріїв на короткострокову перспективу, яка враховувала тенденції у взаємовідносинах з середньостроковою циклічністю, та була визначена як «стрілянина у пороги».

Саме тут було сформульоване геніальне визначення: «сценарії повинні ожити у «внутрішньому просторі» мікрокосму менеджера, де здійснюється вибір та формуються судження. Сценарії мають справу з двома світами: світом фактів і світом сприйняття. Вони досліджують факти, але вони спрямовані на сприйняття в головах осіб, що приймають рішення. Їх мета полягає в тому, щоб зібрати і перетворити інформацію стратегічного значення у свіжі відчуття. Даний процес трансформації не є тривіальним - найчастіше таке не відбувається. Коли це працює, це є творчим досвідом, який породжує щире «Ага!» у ваших менеджерів та призводить до стратегічного інсайту поза попереднього радіусу дії розуму» [8].

Андре Бенард, у той час керуючий директор Shell, прокоментував: «Досвід навчив нас, що технологія сценарію є набагато сприятливішою, щоб змусити людей думати про майбутнє, ніж

методи прогнозування, які ми використовували раніше» [3].

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямку.

Перегляд пошукових систем надає характеристику відсутності в українському менеджменті та філософії менеджменту усвідомлення методологічного та метатеоретичних положень сценарного планування П'єра Вака. Пошук у Google не надає жодного посилання на українські статті про П'єра Вака та його здобутки. Їх осмислення репрезентує важливий методологічний інструментарій філософського практично орієнтованого дослідження майбутнього.

Досягнення сценарного планування 2.0 П'єра Вака, на наш погляд, пов'язано з діалектикою його підходу, який має єдність протилежностей, розуміння та осмислення яких призводить до визначення рушійних сил майбутнього, єдності об'єктивного (реального світу, макросвіту) та суб'єктивного (світогляду менеджерів, мікрокосму в єдності з ментальною картиною корпорації). В сучасному світі дослідження світогляду як відображення майбутнього дійсно є можливим лише за умов єдності інтелектуальної діяльності та перцепції, сприйняття, тому текст П'єра Вака має багато яскравих метафор та інсайтів, які доповнюють та ілюструють приклади у теоретичному осмисленні майбутнього.

Сценарії з якісно складених документів, «води на камені», перетворюються у світогляд, що відображає зміни у «білу воду перед каное», що обходить «пороги» та виходить на «відкриту воду» з її турбулентностями. Сценарії стають засобом формування культури світогляду майбутнього, як загального, у децентралізації прийняття рішень.

Методологічно важливим є положення про виділення предетермінованих елементів, що мають каузальний характер, очевидних невизначеностей, що супроводжують визначені задалегідь елементи, та критичних невизначеностей, що, власне, і змінюють світ.

Якщо «методологічна оптика» П'єра Вака надавала інструментарій дослідження рушійних сил, що формують критичні невизначеності, то власне цей інструментарій був містком подолання розривів між предетермінацією та усвідомленням швидкоплинного світу, між змінами у макросвіті та мікросвіті, те, що він називав «м'яким мистецтвом переосмислення» майбутнього.

Дослідження та засвоєння методологічного інструментарію П'єра Вака надає не лише інструмент стратегічного сценарного планування як розвитку світогляду, що відображає майбутнє, а надає мост до сценарного планування 3.0 у прискоренні турбулентності розвитку сучасного глобалізованого світу, можливості вдосконалення прогнозованої культури сценарування майбутнього.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Chermack, Thomas J, 2017, *Foundations of Scenario Planning: The Story of Pierre Wack. (Routledge International Studies in Business History)*. London, United Kingdom Routledge, an imprint of Taylor & Francis Ltd., 318 pages.
2. Collyns, Napier and Tibbs, Hardin, June 1998. In Memory of Pierre Wack. *NETVIEW. Global Business Network News*. Volume 9. Number 1., P.2–10.
3. Jefferson, Michael and Voudouris, Vlasios, 5. January 2011, Oil scenarios for long-term business planning: *Royal Dutch Shell and generative explanation, 1960-2010*. Centre for International Business and Sustainability, London, Metropolitan Business School. Режим доступу: <http://mpr.aub.uni-muenchen.de/27910/>
4. Pierre Wack. *The Economist*. Aug 29th 2008, Режим доступу: <http://www.economist.com/node/12000502>.
5. Schwartz Peter, 1996, *The Art Of The Long View: Planning For The Future In An Uncertain World*, New York, NY: Currency Paperback. 288 p.
6. Van der Heijden, Kees, 2005 *Scenarios The Art of Strategic Conversation 2nd Edition* England: John Wiley & Sons Ltd. 356 p.
7. Wack, P., 1985, Scenarios, uncharted waters ahead, *Harvard Business Review*, Sep–Oct 1985, P.73–90, Режим доступу: <https://hbr.org/1985/09/scenarios-uncharted-waters-ahead>
8. Wack, P., 1985, Scenarios, shooting the rapids, *Harvard Business Review*, Nov–Dec 1985, P.131–142, Режим доступу: <https://hbr.org/1985/11/scenarios-shooting-the-rapids>
9. Рингланд Джилл. Сценарное планирование для разработки бизнес-стратегии. Монография. /Пер. с англ. О.Л. Пелявского., 2-е изд.: Пер. с англ., Москва : ООО И.Д. Вильямс, 2008. 560 с.
10. Oxford Futures Library unveils rare footage of scenarios planning pioneer Pierre Wack, 14 Feb. 2017, Режим доступу: <https://www.sbs.ox.ac.uk/school/news/oxford-futures-library-unveils-rare-footage-scenarios-planning-pioneer-pierre-wack>

REFERENCES

1. Chermack, Thomas J, 2017, *Foundations of Scenario Planning: The Story of Pierre Wack. (Routledge International Studies in Business History)*. London, United Kingdom Routledge, an imprint of Taylor & Francis Ltd., 318 pages.
2. Collyns, Napier and Tibbs, Hardin, June 1998. In Memory of Pierre Wack. *NETVIEW. Global Business Network News*. Volume 9. Number 1., P.2–10.

3. Jefferson, Michael and Voudouris, Vlasios, 5. January 2011, Oil scenarios for long-term business planning: Royal Dutch Shell and generative explanation, 1960-2010. *Centre for International Business and Sustainability*, London, Metropolitan Business School. Rezhym dostupu: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/27910/>
4. Pierre Wack *The Economist*/ Aug 29th 2008, Rezhym dostupu: <http://www.economist.com/node/12000502>
5. Schwartz Peter, 1996, *The Art Of The Long View: Planning For The Future In An Uncertain World*, New York, NY: Currency Paperback 288 p.
6. Van der Heijden, Kees, 2005 *Scenarios The Art of Strategic Conversation 2nd Edition* England: John Wiley & Sons Ltd, 356p.
7. Wack, P., 1985, Scenarios, uncharted waters ahead, *Harvard Business Review*, Sep–Oct 1985, P.73–90, Rezhym dostupu: <https://hbr.org/1985/09/scenarios-uncharted-waters-ahead>
8. Wack, P., 1985, Scenarios, shooting the rapids, *Harvard Business Review*, Nov–Dec 1985, P.131–142, Rezhym dostupu: <https://hbr.org/1985/11/scenarios-shooting-the-rapids>
9. Rynhland Dzhyll. Stsenarnoe planyrovanye dlya razrabotky byznes-stratehyy. Monohrafiyya. /Per. s anhl. O.L. Pelyavskoho., 2-e yzd.: Per. s anhl., M.: OOO Y.D. Vyl'yams, 2008, 560 s.
10. Oxford Futures Library unveils rare footage of scenarios planning pioneer Pierre Wack, 14 Feb. 2017, Rezhym dostupu: <https://www.sbs.ox.ac.uk/school/news/oxford-futures-library-unveils-rare-footage-scenarios-planning-pioneer-pierre-wack>.

PIERRE WACK'S CONCEPT OF SCENARIO PLANNING IN THE METHODOLOGICAL "OPTICS" OF PRACTICES OF SCENARING OF THE FUTURE

Lepskiy Maksym

professor, doctor of philosophy, dean of Social Sciences and Public Administration Faculty, Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
waysensey@gmail.com

Summary. *The article is devoted to the consideration of the concept of scenario planning by Pierre Wack, outlined in two articles of the Harvard Business Review, through the philosophical, methodological and metatheoretical "optics" of the process of scenario planning of the future. In the article the author explores: firstly, the author's personal "imprint", iconography and semantic field in the accord of the life way, conceptual views, integral figurative perception as a practice of intellectual activity and perception unity; secondly, the basic paradigmatic principles of Pierre Wack's theory, determined in the driving forces of the future, the accord of the objective (real world, macrocosm) and the subjective (managers' worldview, accord of the microcosm and mental picture of the corporation). The role of the predetermined elements is defined as well as the obvious and critical uncertainties in the "soft art of rethinking", overcoming of the existential inefficiency, creating of the accord of the worldview and strategic vision of the future, improvement of the forecast culture of scenario planning of the future.*

Keywords: Pierre Wack's concept; scenario planning; the future; the driving forces; worldview; critical uncertainties.

КОНЦЕПЦИЯ СЦЕНАРНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ ПЬЕРА ВАКА В МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ «ОПТИКЕ» ПРАКТИКИ СЦЕНАРИРОВАНИЯ БУДУЩЕГО

Ленский М.А.

профессор, доктор философских наук, декан факультета социологии и управления
Запорожского национального университета
(г. Запорожье, Украина)
waysensey@gmail.com

Аннотация. *Статья посвящена рассмотрению концепции сценарного планирования Пьера Вака, изложенной в двух статьях Harvard Business Review, через философскую, методологическую и метатеоретическую «оптику» процесса практики сценарирования будущего. В статье автор исследует: во-первых, личностный «отпечаток» автора, иконографию и смысловое поле в единстве жизненного пути, концептуальных взглядов, целостного образного восприятия как практики интеллектуальной деятельности и перцепции; во-вторых, основные парадигмальные положения теории Пьера Вака, в определении движущих сил будущего, единства объективного (реального мира, макромира) и субъективного (мировоззрения менеджеров, микрокосма в единстве с ментальной картиной корпорации). Определены роли преддетерминированных элементов, очевидных и критических неопределенностей в «мягком искусстве переосмысления», в преодолении экзистенциальной неэффективности, создании единства мировоззрения и стратегического видения будущего, совершенствования прогнозной культуры сценарирования будущего.*

Ключевые слова: теория Пьера Вака; сценарное планирование; будущее; движущие силы; мировоззрение; критические неопределенности.

ЛЮДИНА У СВІТІ АБСОЛЮТНИХ І ВІДНОСНИХ ЦІННОСТЕЙ, АБО НІГІЛІЗМУ І ЦИНІЗМУ

© Волков О.Г.

доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б.Хмельницького
(м. Мелітополь, Україна)
alex.seng333@gmail.com

***Анотація.** У статті розкривається своєрідність існування людини в залежності від ставлення до цінностей. Присутність у світі абсолютних цінностей породжує бажання слідувати вищим ідеалам, прагнення досягти досконалості. Перебування у світі відносних цінностей стає причиною формування егоїстичних схильностей. Якщо людина відмовляється від цінностей і стає нігілістом, у неї формується потреба в насильстві. Коли ж вона схильна до цинізму, то заперечує будь-які цінності, орієнтується на досягнення тільки власного благополуччя і не приховує своїх агресивних намірів.*

Ключові слова: людина; цінність; нігілізм; цинізм; суспільство.

Актуальність цінностей для людини позначає Е. Фромм, коли стверджує, що основна її проблема – це байдужість до самої себе, яка проявляється у втраті почуття власної значущості й унікальності, перетворення себе на знаряддя досягнення цілей [18]. Як це відбувається, можна показати при зверненні до досліджень з цієї проблеми. Розгляд інституціональних перетворень показує, що в сучасному суспільстві домінують постматеріалістичні цінності, оскільки основний пріоритет у ситуації постмодерну – це можливість самовираження [8]. У дослідженнях з правової проблематики в якості основної цінності виділяється людина [19]. При аналізі соціальних процесів цінністю наділяється демократія або регіональні цінності, в першу чергу, європейські [21; 23; 25]. І тільки в педагогічних роботах основними вважаються базисні, або абсолютні цінності [5; 11].

Метою статті є дослідження відмінності трактування цінностей у різних етичних системах, а саме, абсолютної і відносної етиці або нігілізму і цинізму. Це важливо, оскільки існування людини є слідування мислимому і наділення його значимістю. Відповідно, будь-яка дія і вчинок припускають присвоєння певної цінності. Слід нагадати, що операція наділення значенням вперше була введена в неокантіанстві, а саме, Г. Ріккертом, який розмежовує науки про природу і дух. Опис об'єктів культури, що є призначенням наук про дух, полягає в тому, що блага мають цінність, а не тільки є істинними [22, с. 56]. Вони виділяються як основні від того, що мають відношення до цінностей і “психологічної сутності”, тобто людини.

В. Віндельбандт на основі розгляду основних положень філософії І. Канта, звертає увагу, що переживання цінності є предметом в області моралі, де філософія виступає як “наука про

необхідне і загальнозначуще визначення цінностей” [2, с. 45]. Він зазначає, що філософія є справжньою, якщо вона поширює критику на сукупність загальнозначущих дій, що здійснюються розумною істотою, якщо вона досліджує вищі цінності. У зв'язку з цим неокантіанець висловлює побоювання, що філософія перетворюється в теорію пізнання або наближається до психології. Своєрідність особистості проявляється у висловлюванні, оскільки в ньому, як у предметі оцінки, передбачається вказівка на цілестворюючу свідомість. Іншими словами, оцінка вже припускає вказівку на мету, тобто відповідне застосування людини. Це пояснюється тим, що в оцінці міститься ставлення того, хто пізнає, до того, що пізнається, а саме: схвалення або несхвалення. Відповідно, вона нічого не додає до нього, а тільки вказує на відповідність предмета тієї чи іншої мети. Судження призначається для приписування цінності, відносно якої вони розглядаються як істинні або хибні.

У філософії життя В. Дільтея мова йде вже не про окремий предмет, а про цінності існування, які відкриваються в такій інструментальній формі як автобіографія. Для розуміння життя виявляються актуальними такі категорії як “цінність”, “мета” і “значення” [4, с. 140]. Предметом наділення значенням виявляються “ланки життя”. Значення показує, яким чином ця категорія використовується для досягнення життя, як оцінюється в контексті досягнення певної мети. При цьому мова йде про вищу мету, яка виникає в результаті оцінки сьогодення. Відповідно, цінності відокремлюються одна від одної, оскільки їх можна порівнювати за допомогою оцінки. Тому вважається, що життя – це обумовленість гармонії і дисгармонії. Подолати хаос можна з допомогою тільки

категорії “значення”, яка встановлює координацію ланок життя, які звернені в майбутнє. У цьому контексті набуває актуальність також категорія “сила”, за допомогою якої з’являється передумова реалізації можливостей або “інтенції до реалізації чогось”. Відповідно виникає необхідність вибору засобів для досягнення мети.

Основоположник критичної онтології Н. Гартман відходить від положень неокантіанства і філософії життя, висуваючи звинувачення в суб’єктивізмі представникам неокантіанства. Вихідне положення полягає в тому, що пізнання – це не конструювання предмета, а трансцендентальний акт, за допомогою якого відбувається відкриття того, що є в собі. Відповідно цього положення розвивається теорія ідеальних цінностей. У цьому аспекті вирішується питання про їх буття. Тому цінність свободи залежить від думки суб’єкту і “існує в собі”. З цього випливає, що цінності мають характер належного, вони виступають у вигляді вимог.

Цінності можна порівняти із сутностями, оскільки вони володіють ідеальним буттям [13; 14; 15; 16; 17]. Останнє проявляється у вигляді ціннісного почуття, яке є його передумовою. Саме таким чином долається релятивізм. Проблема полягає в мінливості ціннісного почуття. Однак Н. Гартман виходить з того, що “цінності існують в собі й існують у незмінності” [3, с. 116]. Оскільки картини світу змінюють одна одну, вони не відкриваються у всій повноті. При цьому цінність буття суцього вже насамперед закладена в характері пізнання. Він нагадує метафізичне рішення цієї проблеми в Античності, яке полягає в тому, що суще і є цінність: у Платона – це ідея блага, у Аристотеля – ентелехія [3, с. 183]. Звідси походить актуальність форми, яка показується таким чином: “... форма = буття, форма = цінність, ergo – буття = цінність”, – і далі: “... вища форма = вище буття = найвища цінність” [там само]. Таке розв’язання проблеми цінності визначається як “метафізичний оптимізм”. Таким чином буття закріплюється в цінності, в результаті буття – “не що інше, як досконалість”, що легко спростовується.

Беручи до уваги неоднозначність визначення сутності як блага, Н. Гартман розглядає сутність як ціннісний принцип, внутрішній телос становлення, що пояснює, на його думку, появу проблеми універсалій [3, с. 184]. Сутність як універсалії – це сфера ідеального буття, вчиненого, хоча ще і не існування. Саме ідеальним буттям визначається ціннісна реакція в трансцендентальному акті [3, с. 380]. Хоча не слід забувати, що ціннісна акцентуація – це

вибірковість, тому передбачає момент очікування і чуттєве переживання. Саме тому негативна цінність пригнічує [3, с. 406]. Звідси в разі невідповідності з реальністю відбувається втрата цінності, оскільки ілюзії її не мають [3, с. 410]. Мова йде про істинність або неістинність ідеальної вимоги. У цьому подоланні відбувається формування цінності певних вчинків і поява норм, які співвідносяться з іншими. Це не вичерпується тільки вчинками, а спочатку визначається в інтенції, намірі що-небудь зробити. Але це, стверджує філософ, не призводить до розшарування реальності, а тільки передбачає трансцендування. Інша справа, що ціннісний конфлікт створює ситуації, що переживаються. Тому Н. Гартман говорить про рефлексію реальності в цінностях. Це може бути захоплення, радощі, надії або розчарування тощо. Це відбувається в так-бутті, трактування якого дуже близько розумінню присутності М. Гайдеггером.

Як і М. Гайдеггер, Н. Гартман каже не про чисті цінності в їх ідеальності, а про їх безпосередню даність в реальності. Цінності акцентують переживання, мають вагомість і нав’язливість. Якщо вони відсутні, то реальність не переживається. Тільки за допомогою цінностей почуття відповідають на зміни реальності. Вони можуть втілюватися в образах, уявленнях та ідеях. Іншими словами, ціннісне почуття має онтологічну функцію [3, с. 439]. Воно дозволяє відчутти “тяжкість” реальності. Саме в цьому полягає онтологічна апологетика ідеальності. Цінності дані апріорно, при цьому не належать буттю, а розкриваються в його пізнанні. Це пов’язано з тим, що пізнавальна цінність завжди знаходиться під питанням. Останнє завжди є ставлення до сутності. Тому Н. Гартман досліджує способи буття царства цінностей. Їх область – це область ідеального, яка споріднена області сутностей. Він нагадує про Платона, який розуміє ідеї як першообрази, що не взяті з досвіду, але доступні в чистому вигляді. При цьому цінності не детермінують реальне безпосередньо, але утворюють інстанцію, самостійність якої більш висока, ніж сутностей. Відповідно, оцінка реального вчинку залежить від прийнятих цінностей, оскільки цінність існує незалежно від реальності, тому що належить до ідеального буття. Тому цінність неможливо витягнути з реальності і досвіду, але можна схопити, після чого припустима її реалізація. Без цього неможливо виявити онтичні властивості вчинку [3, с. 600]. Це і є, за Н. Гартманом, апріорність ціннісної свідомості. При цьому він заперечує, що цінність схоплюється під впливом реальності. Як приклад наводить апріорні цінності, які

використовуються при оцінці і демонстрації хороших вчинків, коли моральне почуття звертається до реальності, але не обмежується її описом. Тому наполягає на реальності ціннісного почуття і детермінуючій силі цінностей.

Він стверджує, що ціннісне почуття залежить від одного разу схопленої цінності. Наполягає, що цінності можуть перебувати в конфлікті одна з одною. Їх детермінованість є в тому, що вони утворюють ідеальний предмет, що має об'єктивний зміст, якій визначає оцінку вчинку. Іншими словами, цінності мають трансцендентальне походження. Але, так чи інакше, між цінностями і реальністю встановлюється зв'язок. Саме таким чином цінності впливають на царство сутностей і ідеальне буття. При цьому їх своєрідність залежить від історичної обумовленості. Але, підкреслює Н. Гартман, вона нічого не змінює в цінностях гуманізму, розумінні мужності, справедливості і законності, незважаючи на мінливість ціннісної свідомості.

Німецький філософ і соціолог М. Шелер, один з основоположників філософської антропології, головним завданням вважає розкриття сутності людини. За М. Шелером, за допомогою абстракції людській дух сходять в царство чистих сутностей. Вони проявляються в душі людини у вигляді *ordo amoris*, а саме, прояві любові і ненависті, схильності і відрази. Цю систему він називає етосом людини, розрізняючи два значення цього поняття, а саме, нормативне та дескриптивне. Нормативне полягає в тому, що етос є сукупністю норм, які реалізуються відповідно до їх внутрішньої цінності, тому вимагають від людини проявів волі. Дескриптивне полягає в тому, що за допомогою опису бажань, моралі, звичаїв, творинь духу можна виявити моральну формулу, на основі якої діє людина. До основних форм *ordo amoris* М. Шелер відносить любов і ненависть. Сутність любові оцінюється як “акт спорудження і побудова в світі і над світом, як певний крок на” шляху світу до Бога” [26]. Любов – це акт, за допомогою якого суще, залишаючи себе, не припиняє бути самим собою. Вона містить в собі спонування до пізнання. При розгляді *ordo amoris* з'являється можливість позначити ціннісні модальності, які визначають становище людини в світі. Те, до чого її тягне, відкривається для неї, а що ненавидить, залишається непізнаним. Тому тільки гармонія цінностей допомагає їй знайти саму себе. Саме в цьому аспекті виявляється актуальним ставлення до божественної любові. М. Шелер звертає особливу увагу на трансцендентну любов, оскільки в ній людина виходить за межі себе і бере участь у творенні, тим самим стверджуючи власну досконалість.

Тому людина є тільки те, що вона любить. Етос людини визначає те, які цінності вона вибирає, високі або низькі, визначає їх порядок. Однак те, що любимо, може не виявитися гідним, а більш високі цінності виявляються незатребуваними. Тому основне завдання – це просування до все більш високих цінностей. Саме це призводить до виникнення впевненості в собі і набуття внутрішнього спокою.

Протилежністю любові, за М. Шелером, виступає ресентимент, тобто блукаюча у темряві душі злість (*Grolle*), яка породжує інтенції ненависті, невизначених ворожих намірів. Його відкриття, нагадує філософ, належить Ф. Ніцше. На протигагу основоположнику волонтаризму, М. Шелер стверджує, що ресентимент не є породженням витонченої християнської любові. Вихідним пунктом у ньому, на його думку, є імпульс помсти, який виникає з переживання безсилля, тому ненависть завжди “за щось”. Це установка, яка передбачає повалення з п'єдесталу і приниження, випинання негативних цінностей на перший план, що супроводжується почуттям задоволення. При розгляді ресентименту слід взяти до уваги точку зору Ф. Ніцше, який вважає, що імпульс помсти передбачає використання моралі як інструменту насильства. Саме тому він наполягає на переоцінці цінностей і стверджує, що християнська мораль – це мораль рабів. М. Шелер при трактуванні ресентимента на перший план виділяє інший аспект, а саме, що він є самоотруєння душі, яке виникає в результаті систематичних заборон і принижень.

Для раціоналіста М. Вебера цінність є лише формою, за допомогою якої організовується життєвий досвід [1]. На його думку, вона не має етичного характеру, відповідно, відсутнє протиставлення цінностей, в розумінні М. Шелера. Однак М. Вебер не заперечує наявність культурних цінностей, які вказують на досконалість, причетність до яких дозволяє зрозуміти етичні норми, в тому числі джерело віри в Бога. На його думку, прагнення до самоствердження, цінності не є ефективним інструментом. У цьому його погляди співзвучні і позиції Ф. Ніцше. Однак він зазначає, що втрата цінностей призводить до трагічних наслідків, які виникають як наслідок конфлікту між раціональними претензіями і дійсністю [1, с. 36]. Таке трактування цінностей типове для соціології, зокрема для Т. Парсонса, який показує, що вони виконують головну роль в підтримці і збереженні зразка [20]. Тому певна система цінностей об'єднує і роз'єднує людей, а ціннісна орієнтація визначає поведінку. На основі їх встановлюються норми і правила, в яких вони

інституціюються, і тим самим розміжують належне від забороненого.

Цінність як категорія є основним поняттям в аксіології, до якої, на думку С. Левицького, належать естетика і етика [9]. Це пояснюється тим, що в їх основі лежить вчення про цінності. Одна з головних проблем аксіології – це встановлення їх відношення до об'єктивності і суб'єктивності, абсолютності і відносності. Філософ виходить з того, що створити систему цінностей можна за умови визнання їх об'єктивності. Тому одним з недоліків сучасної епохи він вважає поклоніння службовим цінностям, таким, як користь, успіх і задоволення, крім того, обожнювання свого народу, пролетаріату, інститутів, матеріальних благ. Головна мета аксіології – це обґрунтування самоцінності людської особистості, її права на свободу. Особливе значення, зазначає він, цінності мають у персоналізмі, в якому передбачається існування понадособистих і понадсуспільних цінностей, які покладаються в підґрунтя існування, також наявність Верховної Цінності, тобто Бога. Інша важлива проблема аксіології – це присутність негативних цінностей і захист Вищих, тобто, Теодицея, де розглядається як вирішення проблеми існування Бога і наявності світового зла.

Визначити поняття “цінність”, на думку С. Левицького, можна через розгляд суджень про них, а саме, розрізнення їх на об'єктивні і суб'єктивні. Якщо суб'єктивні показують відносини, то об'єктивні – цінність предмета. Об'єктивна цінність є певна якість, яка відноситься до чого-небудь, при цьому того, що здатне логічно обернутися. Крім якості в них проявляє себе значущість і значення. При наділенні предмета значимістю цінності стають даностями. Відволікання цінностей від предметів можна спостерігати в сприйнятті, в результаті чого виникає ідея краси, а їх світ цінностей відкривається тому, хто здатний її осмислити. Саме тому, зазначає С. Левицький, виникає необхідність критики релятивізму, за яким цінності тільки відносні, а не абсолютні. Відповідно, виникає твердження, що “про смаки не сперечаються”, а цінностями є тільки те, що приносить користь або задоволення. Він нагадує, що найбільш груба форма релятивізму – гедонізм, згідно з яким вищою цінністю є насолода. Більш м'яка – евдемонізм, в якому найвищою цінністю розглядається благо. До них приєднуються утилітаризм, індивідуалізм і колективізм, в яких блага – це користь, яка вказує на те, що є цінністю. Їх об'єднує те, що вони передбачають необхідність суб'єктивного задоволення. Однак, так чи інакше, виникає необхідність звернення до

об'єктивних цінностей. Її виникнення він прояснює при аналізі усвідомлення цінностей і появи оцінки. Філософ звертає увагу, що усвідомлення задоволення є результатом причетності до цінностей, чи є це краса пейзажу або вчинку. З цього випливає висновок про первинність об'єктивних цінностей, їх апріорність, відповідно Н. Гартману. Свідченням їх наявності, за С. Левицьким, є совість, яка належить царству духовного буття. Саме вона повідомляє людині про моральність зробленого вчинку. Це свідчить про об'єктивність світу цінностей, наявність якого є передумовою правильності оцінки, а його заперечення є ознакою домінування суб'єктивності.

Об'єктивні цінності, вищим проявом яких є абсолютні, в яких показується повнота буття, на думку М. Лосського, співвідносяться з реальним буттям [10, с. 287]. Тому, стверджує С. Левицький, неможливо відокремити цінності від буття, хоча це відбувається в пізнанні. Цінності дані в ейдосах, за Платоном, і сутностях, за Е. Гуссерлем, в релігійному досвіді в процесі осягнення Бога. Це пояснюється тим, що мати самоцінність може тільки особистість, яка визначає своє ставлення до абсолютних цінностей, таких як істина, добро і краса. Тому особистість, стверджує С. Левицький, що не має відношення до абсолютних цінностей, проявляє крайній індивідуалізм, приходять до самообожнювання. Однак служіння вищим цінностям, застерігає філософ, має бути не рабським поклонінням, а проявом свободи волі, і тільки в цьому випадку вона стає повноцінною.

На необхідності переоцінки всіх цінностей наполягає Ф. Ніцше, який відстоює найвищу цінність особистості, проголошуючи появу надлюдини. Звернемо увагу на його критику радикального нігілізму: “Радикальний нігілізм є переконання в абсолютній неспроможності світу по відношенню до вищих з визнаних цінностей; до цього приєднується свідомість, що ми не маємо ні найменшого права визнати будь-яке потойбіччя або існування речей в собі, яке було б “божественним”, втіленої моралі. Ця свідомість є наслідком повернутої “правдивості”; отже, саме вона – результат віри в мораль” [12, с. 35]. Як зрозуміло з подальшого тексту, під радикальним емпіризмом він розуміє християнську моральну гіпотезу, яка полягає в наступному: “1) Вона приписувала людині абсолютну цінність, на противагу його малості і випадковості в потоці становлення і зникнення; 2) вона служила адвокатом Бога, залишаючи за світом, незважаючи на страждання і зло, характер досконалості, включаючи сюди і “свободу” – зло було повним сенсу; 3) вона вважала в людині

наявність знання абсолютних цінностей і тим давала їй саме для найважливішого адекватне пізнання; 4) вона охороняла людину від презирства до себе, як до людини, від повстання з її боку на життя, від відчаю в пізнанні: вона була засобом збереження” [там само]. Що ж є причиною оголошення християнської моралі «радикальним нігілізмом»? Відповідь така: “Але серед тих сил, які зростили мораль, правдивість: ця остання врешті-решт звертається проти моралі, відкриває її телеологію, її корисливий розгляд речей, – і тепер осягнення цього здавна увійшло в плоть і кров брехливості, від якої вже зневерилися звільнитися, діє прямо як стимул. Ми констатуємо тепер у собі потреби, насаджені довгою моральною інтерпретацією, потреби, що представляються нам тепер потребою в неправді; з іншого боку, це ті самі потреби, з якими, мабуть, пов’язана цінність, заради якої ми виносимо життя. Цей антагонізм – не цінувати того, що ми пізнаємо, і не бути більш у праві цінувати ту брехню, в якій ми хотіли б себе запевнити, – викликає процес розкладання” [там само]. За Ф. Ніцше, результатом виникнення моралі є невизнання цінності життя в її безпосередності та повноті – це основний постулат філософії життя, тому поклоніння абсолютним цінностям розглядається як приниження людини і презирство до себе.

Парадокс полягає в тому, що звинувачення християнської моралі в радикальному нігілізмі перетворило Ф. Ніцше в нігіліста, саме тому він сам себе позиціонує як його прихильник. Як доказ, наведемо думку Н. Мотрошітової і О. Руткевича: “Ніцше виступає як “радикальний нігіліст” і вимагає кардинальної переоцінки цінностей культури, філософії, релігії. Ніцше зводить своє вчення до деяких основних постулатів, проголосити які з різкістю, без страху і лицемірства вважає своїм обов’язком. Ці тези: ніщо більше не є істинним; бог помер; немає моралі; все дозволено. Треба точно зрозуміти Ніцше – він прагне, за його власними словами, займатися не наріканнями і моралістичними побажаннями, а “описувати майбутнє”, яке не може не настати. За його глибоким переконанням (яке, на жаль, неможливо спростувати, оскільки історія закінчується у ХХ ст.), нігілізм стане реальністю принаймні для наступних двох століть” [6, с. 27]. Перенесення звинувачень очевидне, оскільки докір християнської моралі з боку Ф. Ніцше в радикальному нігілізмі стало причиною слідування йому. Мотив для цього є ототожнення дійсного з існуючим. З цього приводу наведемо характеристику його спадщини А. Камю: “Все роздуми Ніцше були пов’язані з прийдешнім апокаліпсисом, але він не оспівував

його, так як передбачав той похмурий делячеський вигляд, який апокаліпсис у кінці кінців прийме, а прагне уникнути його, перетворивши у відродження” [7, с. 168-169]. Проблема в тому, що за Ф. Ніцше, як зазначає А. Камю, можна жити і ні в що не вірити. Він дійсно є нігілістом, оскільки проповідує руйнування моралі й абсолютних цінностей. Жах полягає в тому, що перетворення людини в найвищу цінність передбачає виправдання насильства, об’єктом якого виступає вона сама.

Невідповідність у тому, що відстоюючи людину як найвищу цінність, Ф. Ніцше звеличує вчинення зла як спосіб її перетворення в надлюдину. Звідси походить виправдання і легалізація вбивства, на що звертає увагу А. Камю. Це відбувається в бунті, в якому прагнення до свободи передбачає усунення моралі. Однак настає момент, коли вчинене зло вимагає справедливості, що реалізується в терорі як формі абсолютної сваволі. При цьому це свобода тільки для окремої особистості чи спільноти, наприклад, народу чи нації, тоді як на інших вона не поширюється, навпаки, до них застосовується жорстокий примус. Саме таку діалектичну обумовленість свободи і зла можна спостерігати в революції. Не випадково А. Камю зазначає, що більшість революцій знаходять свою форму і своєрідність у вбивстві [7, с. 201]. Таким чином, метафізичний бунт Ф. Ніцше втілюється у страшному історичному бунті. Таку ж першу причину, нагадує А. Камю, має царевбивство, яке санкціонує Ж. Руссо в “Суспільному договорі” [7, с. 204-208]. Основний аргумент автора, відзначає філософ, полягає в недоторканності і трансцендентності загальної волі. Однак виникає питання: що є джерелом цієї волі? Безумовно, причетність до такого божества як народ, який “не може забути злочини тирана”. Іншими словами, втіленням цієї волі є усвідомлення необхідності здійснення зла, а не слідування істині. Це і є основна ознака формальної моралі, яка, словами А. Камю, “пожирає тих, хто їй поклоняється” [7, с. 213]. Як результат, особистість приноситься в жертву громадським бажанням і потребам на “вівтарі свободи”. Розум використовується для того, щоб стверджувати тільки те, що буде в майбутньому, а для цього необхідно знищити сьогодні і того, хто в ньому присутній. Людина стає завойовником, який добровільно чинить насильство проти себе. Поступово індивідуальний тероризм, який передбачає відмову від чеснот, перетворюється в державний, оскільки його джерелом є ідеологія. До лідерів, які його реалізують, А. Камю відносить Гітлера і Муссоліні. Його витоки він бачить в роботах Маркса і Енгельса, які

обґрунтовують ідею переваги окремого класу. Відрікаючись від усіх абсолютних цінностей, імперія не припускає відмову від оцінки свободи, яка стає мотивацією для вчинення насильства. Тому під час революції на троні сидять нігілісти, які з собою приносять розруху і знищення.

У порівнянні з Ф. Ніцше, М. Гайдеггер йде ще далі, не допускаючи саму можливість причетності до абсолютної цінності. Свою позицію він резюмує таким чином: “Епоха завершення метафізики – як ми її побачили, продумуючи основні риси метафізики Ніцше, – спонукає задуматися, як нам найближчим чином знайти шлях в історії буття, і чому ми, перш за все, повинні випробувати цю історію як відпускання буття в улаштованість (Machenschaft), яке відпускання послано самим буттям, щоб дозволити його істині стати суттєвою для людини через приналежність людини до неї” [24, с. 175]. У наявності чисто нігілістична провокація “випробувати історію” і бути “улаштованим”, тобто володіти благами і відчувати задоволення в пануванні над сущим. Наведемо характеристику епохи, надану М. Гайдеггером, в якій можна побачити вплив Ф. Ніцше: “Епоха демонструє своєрідно байдужу самозрозумілість у відношенні до істини сущого в цілому. Буття або ще пояснюється відповідно до традиційного християнсько-богословського пояснення світу, або ж суще в цілому – світ – визначається через апеляцію до “ідей” і “цінностей”. “Ідеї” нагадують про початок західної метафізики у Платона. “Цінності” вказують на зв’язок з кінцем метафізики у Ніцше. Однак “ідеї” і “цінності” не обмірковуються в їх сутності і в їх сутнісному походженні. Апеляція до “ідей” і “цінностей” і застосування таких – просте і зрозуміле знаряддя тлумачення світу і організації життя. Така байдужість у ставленні до буття посеред вищої пристрасті до сущого свідчить про часто цілком метафізичний характер епохи” [24, с. 174]. Звернемо увагу, як осміяно звернення до “християнсько-богословського” пояснення світу, до ідей і цінностей, оскільки вони “не обмірковуються”. М. Гайдеггер засуджує метафізичний світогляд цієї епохи, звертаючи увагу, що через “спаровування ідеї з цінністю із суті ідеї зникає одночасно характер буття і його відмінності від сущого” [24, с. 176]. Аргумент явно неоднозначний і не обґрунтований. Слід мати на увазі, що присутність передбачає в собі наділення цінністю, яка має трансцендентальне походження. Обмеження буття тільки іманентністю провокує усунення

трансцендентного, що неможливо, оскільки буття як протяжність у часі позбавляється свого витoku. У М. Гайдеггера також можна знайти аргументи на захист нігілізму, як, наприклад, наступний: “Буттєво-історична суть нігілізму є буттєва залишеність, оскільки в ній відбувається так, що буття опускається до улаштованості. Це опускання ставить людину повністю на службу собі. Така служба – аж ніяк не падіння і не “негатив” в якому б то не було сенсі. Тому й не все одно яка людська маса здатна історично провести в життя абсолютний нігілізм. Тому і потрібна навіть боротьба за рішення, котра саме людська маса придатна для абсолютного завершення нігілізму” [24, с. 187]. Не слід забувати, що “така служба” є не що інше, як абсолютний егоїзм, який приймає форму вбивства, легалізацію якого показує А. Камю.

Позбавлення цінностей призводить до цинізму в сутінках помилкової свідомості, яка піддається критиці П. Слотердайком. Цинізм, на відміну від нігілізму, вже не прагне обґрунтувати нові цінності, він взагалі від них відмовляється. У стані цинізму людина стурбована тільки необхідністю виживання. Форми цинізму – це присвячення власному, вміння пристосовуватися і вибирати життя – не що інше, як основні принципи фашизму. П. Слотердайк описує фізіогноміку цинізму за допомогою аналізу психосоматики духу часу, а саме: висунутий язик, викривлені в усмішці губи, гірко стиснуті губи, розгнуданий сміх та ін. Розглядає також феноменологію цинізму в таких видах як війна, ставлення держави і влади до особистості, маніфестація сексуальності тощо. Історія опису цинізму включає в себе детальний аналіз Веймарського симптому як прояву манії завоювання [22].

Отже, не викликає сумніву, що існування людини залежить від прийнятих цінностей. Найбільш сприятливими для досягнення вдосконалення виявляються абсолютні цінності, оскільки при прийнятті їх людина набуває впевненості і спокою, незалежно від обставин. Присвоєння відносних цінностей, таких як насолода, благо, успіх та інші, провокує агресію по відношенню до представників інших народів, національностей, колективів та індивідів. Нігілізм передбачає безперервний пошук нових цінностей, що завершується приписуванням людині вищої цінності, і, одночасно, допущення насильства. І, нарешті, цинізм виражається у відмові від цінностей, що призводить до моральної деградації.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. Москва : Юрист, 1994. 704 с.
2. Виндельбанд В. Философия культуры / В. Виндельбанд. Москва : ИНИОН, 1994. 350 с.
3. Гартман Н. К основоположению онтологии / Н. Гартман. – Санкт-Петербург : Наука, 1993. 640 с.
4. Дильтей В. наброски к критике исторического разума / В. Дильтей. Вопросы философии. 1988. – №4. – С. 135-152.
5. Землянський А. М. Людиновимірність історії : концепт життєвого світу в сучасній історичній антропології [Електронний ресурс] / А. М. Землянський Гілея: науковий вісник. 2013. № 77. С. 137–140.
6. История философии : Запад – Россия – Восток (книга третья: Философия XIX – XX в.). 2-е изд. Москва : «Латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 1999. 448 с.
7. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. /А. Камю. Москва : Политиздат, 1990. 415 с.
8. Карамишев Д. В. Формування системи цінностей і переконань як чинник інституціональних перетворень в українському суспільстві. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-1/doc/1/01.pdf>.
9. Левицкий С. А. Основы органического мировоззрения / С. А. Левицкий. Москва : Астрель, 2008. С.21 – 258.
10. Лосский Н. О. Бог и мировое зло / Н. О. Лосский. Москва : Республика, 1994. 436 с.
11. Невмержицька О. В. Виховання цінностей особистості в епоху культурних змін. – Режим доступу : <http://pedpsy.duan.edu.ua/images/stories/Files/2015-1/5.pdf>.
12. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей /Ф. Ницше. Москва : ТОО «ТРАНСПОРТ», 1995. 880 с.
13. Олексенко Р. И. Аксиодуховная составляющая в становлении и гармонизации социокультурного бытия человека / Р. И. Олексенко, В. В. Молодыхенко, Г. Г. Тараненко. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії, 2016. Вип. 65. С. 27-40.
14. Олексенко Р. І. Вплив комунікацій на ціннісні орієнтири особистості / Р. І. Олексенко. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії, 2015. Вип. 62. С. 65–73.
15. Олексенко Р. І. Особистість в освітньому середовищі, яке динамічно трансформується / Р. І. Олексенко, Ю. А. Васюк. Філософські обрії, 2017. Вип. 37. С. 124-135.
16. Олексенко Р. І. Філософія розвитку інформаційного суспільства в епоху глобалізації / Р. І. Олексенко // Гілея: науковий вісник, 2015. Вип. 98. С. 230-232
17. Олексенко Р. І. Формування концепції креативної особистості як фактор креативно-знаннєвої економіки в умовах викликів глобалізації / Р. І. Олексенко. Гуманітарний вісник ЗДА, 2017. № 71. С. 118 – 126.
18. Ордіна Л. Л. Демократичні цінності як фактор мотиваційного забезпечення культуротворчого середовища ВНЗ. – Режим доступу :http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/15_Ordina.pdf
19. Орлеан А. М. Людина як вища соціальна цінність та філософсько-правова категорія в контексті її захисту від експлуатації. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14oamzve.pdf>.
20. Парсонс Т. Понятие общества : компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс. THESIS, 1993. Вып. 2. С. 94-122.
21. Слотердайк П. Критика циничного разума / П. Слотердайк. Москва : АСТ, 2009. 800 с.
22. Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. Москва : Республика, 1993. С. 63–176.
23. Цінності об'єднаної Європи / Ю. Щербакова. Київ : Академія, 2013. 208 с.
24. Bazaluk O., Svyrydenko D., Terepyshchyi S. Structural-functional models of integration and reintegration of Ukrainian educational landscape. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. 2017. Issue 5. pp. 163-168.
25. Kyvliuk D., Svyrydenko D. Academic mobility as “brain drain” phenomenon of modern higher education. - Studia Warmińskie. Olsztyn, 2017. Vol. 54. pp. 361–371.
26. Svyrydenko D. Mobility Turn in Contemporary Society as an Educational Challenge. Future Human Image. Vol. 3 (6). 2016. pp. 102–108.

REFERENCES

1. Veber M. Izbrannoe. Obraz obshestva / M. Veber. M. : Yurist, 1994. 704 s.
2. Vindelband V. Filosofiya kultury / V. Vindelband. M. : INNIION, 1994. 350 s.
3. Gartman N. K osnovopolozhenniyu ontologii / N. Gartman. – SPb. : Nauka, 1993. 640 s.
4. Diltey V. Nabroski k kritike istoricheskogo razuma /V. Diltey. *Voprosy filosofii*. 1988. №4. S. 135–152.
5. Zemlyanskij A. M. Lyudinovimirmist istoriyi: koncept zhittyevogo svitu v suchasnij istorichnij antropologiyi [Elektronnij resurs] / A. M. Zemlyanskij. *Gileya: naukovij visnik*. 2013. № 77. S. 137–140.
6. Istoriya filosofii : Zapad – Rossiya – Vostok (*kniga tretya: Filosofiya XIX-XX v.*). 2-e izd. M. : «Latinskij kabinet» Yu. A. Shichalina, 1999. 448 s.
7. Kamyu A. Buntuyushij chelovek. Filosofiya. Politika. Iskustvo./A.Kamyu. M. : Politizdat, 1990. 415 s.
8. Karamishev D. V. Formuvannya sistemi cinnostej i perekonan yak chinnik institucionalnih peretvoren v ukrayinskomu suspilstvi. – Rezhim dostupu : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-1/doc/1/01.pdf>
9. Levickij S. A. Osnovy organicheskogo mirovozzreniya / S. A. Levickij. M. : Astrel, 2008. S. 21–258.

10. Losskij N. O. Bog i mirovye zlo / N. O. Losskij. M. : Respublika, 1994. 436 s.
11. Nevmerzhička O. V. Vihovannya cinnostej osobistosti v epohu kulturnih zmin. Rezhim dostupu : <http://pedpsy.duan.edu.ua/images/stories/Files/2015-1/5.pdf>.
12. Nicshe F. Volya k vlasti. Opyt pereocinki vseh cinnostej / F. Nicshe. M. : TOO «TRANSPORT», 1995. 880 s.
13. Oleksenko R. I. Aksioduhovnaya sostavlyayushaya v stanovlenii i garmonizacii sociokulturnogo bytiya cheloveka / R. I. Oleksenko, V. V. Molodychenko, G. G. Taranenko. *Gumanitarnij visnik Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, 2016. Vip. 65. S. 27-40.
14. Oleksenko R. I. Vpliv komunikacij na cinnisni oriyentiri osobistosti / R. I. Oleksenko. *Gumanitarnij visnik Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, 2015. Vip. 62. S. 65-73.
15. Oleksenko R. I. Osobistist v osvritnomu seredovishi, yake dinamichno transformuyetsya / R. I. Oleksenko, Yu. A. Vasyuk. *Filosofski obriyi*, 2017. Vip. 37. S. 124-135.
16. Oleksenko R. I. Filosofiya rozvitku informacijnogo suspilstva v epohu globalizaciyi / R. I. Oleksenko. *Gileya: naukovij visnik*, 2015. Vip. 98. S. 230-232.
17. Oleksenko R. I. Formuvannya koncepciyi kreativnoyi osobistosti yak faktor kreativno-znannyevoyi ekonomiki v umovah viklikiv globalizaciyi / R. I. Oleksenko. *Gumanitarnij visnik ZDIA*, 2017. № 71. S. 118 – 126.
18. Ordina L. L. Demokratichni cinnosti yak faktor motivacijnogo zabezpechennya kulturotvorchogo seredovisha VNZ. – Rezhim dostupu: http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/15_Ordina.pdf
19. Orlean A. M. Lyudina yak visha socialna cinnist ta filosofsko-pravova kategoriya v konteksti yiyi zahistu vid ekspluataciyi. – Rezhim dostupu : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14oamzve.pdf>.
20. Parsons T. Ponyatie obshestva : komponenty i ih vzaimootnosheniya / T. Parsons. THESIS, 1993. Vyp. 2. S.94-122.
21. Sloterdajk P. Kritika cinichnogo razuma / P. Sloterdajk. M. : AST, 2009. 800 s.
22. Hajdegger M. Vremya i bytiem / M. Hajdegger. M. : Respublika, 1993. S. 63–176.
23. Cinnosti ob'yednanoyi Yevropim / Yu. Sherbakova. K. : Akademiya, 2013. 208 s.
24. Bazaluk O., Svyrydenko D., Terepyshchyi S. Structural-functional models of integration and reintegration of Ukrainian educational landscape. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2017. Issue 5. pp. 163-168.
25. Kyvliuk D., Svyrydenko D. Academic mobility as “brain drain” phenomenon of modern higher education. – *Studia Warminskie*. – Olsztyn, 2017. – Vol. 54. – pp. 361-371.
26. Svyrydenko D. Mobility Turnin Contemporary Society as an Educational Challenge. *Future Human Image*. Vol. 3 (6). 2016. pp. 102–108.

THE HUMAN IN THE WORLD OF ABSOLUTE AND RELATIVE VALUES OR NIHILISM AND CYNICISM

Volkov Oleksandr

doctor of philosophy, professor of Philosophy department,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
(Melitopol, Ukraine)
alex.seng333@gmail.com

Summary. *The article reveals the peculiarity of human existence depending on the attitude to values. The relevance of values for a person is that the main problem is indifference to oneself, which manifests itself in the loss of a sense of one's own importance and uniqueness, transforming oneself into a tool for achieving goals. Almost the values accentuate experiences, have weight and obtrusiveness. Their domain is an area of the ideal, which is related to the domain of entities. The evaluation of a real act depends on the values taken, because the value exists independently of reality, since they belong to the ideal being. The main goal of axiology is to justify the self-worth of the human personality, its right to freedom. The presence in the world of absolute values generates the desire to follow higher ideals, the desire to achieve perfection. In objective values, the highest manifestation of which is absolute, the fullness of being is shown. Personality, has no relation to absolute values, shows extreme individualism, comes to the same adoration. Staying in the world of relative values becomes the reason for the formation of selfish inclinations. If a person refuses to give up values, and becomes a nihilist, then it forms a need for violence. At the same time, the supreme value of the individual is upheld, the coming of the superman is proclaimed. From here comes the justification and legalization of the murder. Reason is used to affirm only what will happen in the future, and for this it is necessary to destroy the present. When he is inclined to cynicism, he denies any values, focuses on achieving only his own well-being and does not hide his aggressive intentions. Understanding what values are values is important, because the existence of a person is a follow-up to the conceivable and the giving of its significance. Accordingly, any action and act presupposes the appropriation of a certain value. Philosophy is genuine if it extends criticism to the totality of the universally valid actions performed by a rational being, if it examines the higher values. There is no doubt that the existence of man depends on the values that are accepted. Values can be compared to entities, since they have an ideal being. Absolute values turn out to be the most favorable for achieving perfection, because when you follow it, a person becomes confident and calm, regardless of the circumstances. Assignment of relative values, such as pleasure, blessing, success, etc., provokes aggression against representatives of*

other peoples, nationalities, collectives and individuals. Nihilism assumes an uninterrupted search for new values, which ends the attribution of a person to the highest value, and, at the same time, the assumption of violence against him. And, finally, cynicism is expressed in the rejection of values, which leads to moral degradation. Forms of cynicism are destructive manifestations of subjectivity, which are necessary, that adapt and survive.

Key words: man; value; nihilism; cynicism; society.

ЧЕЛОВЕК В МИРЕ АБСОЛЮТНЫХ И ОТНОСИТЕЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ИЛИ НИГИЛИЗМА И ЦИНИЗМА

Волков А.Г.

доктор философских наук, профессор кафедры философии Мелитопольского государственного педагогического университета им. Б. Хмельницкого
(м. Мелітополь, Україна)
alex.seng333@gmail.com

Аннотация. В статье раскрывается своеобразие существования человека в зависимости от отношения к ценностям. Актуальность ценностей для человека в том, что основная ее проблема - это безразличие к самому себе, которое проявляется в потере чувства собственной значимости и уникальности, преобразования себя в орудие достижения целей. Но именно ценности акцентируют переживания, имеют весомость и влияние. Их область – это область идеального, которая родственна области сущностей. Оценка реального поступка зависит от принятых ценностей, поскольку ценность существует независимо от реальности, так как принадлежит идеальному бытию. Главная цель аксиологии – это обоснование самоценности человеческой личности, ее права на свободу. Присутствие в мире абсолютных ценностей порождает желание следовать высшим идеалам, стремление достигнуть совершенства. В объективных ценностях, высшим проявлением которых являются абсолютные, показывается полнота бытия. Личность, не имеющая отношения к абсолютным ценностям, проявляет крайний индивидуализм, поклоняется себе. Пребывание же в мире относительных ценностей становится причиной формирования эгоистичных склонностей. Если же человек отрицает ценности, и становится нигилистом, то это у него формирует потребность в насилии. При этом отстает высшая ценность личности, провозглашается пришествие сверхчеловека. Отсюда происходит оправдание и легализация убийства. Разум используется для того, чтобы сотворить проект будущего и уничтожить настоящее, которое ему не соответствует. Когда же он склонен к цинизму, то отрицает любые ценности, ориентируется на достижение только собственного благополучия и не скрывает своих агрессивных намерений. Понимание того, что представляют собой ценности, важно, поскольку существование человека представляет собой следование мыслимому и наделение его значимостью. Соответственно, любое действие и поступок предполагают присвоение определенной ценности. Философия является подлинной, если она распространяет критику на общезначимые действия, совершаемых разумным существом, только таким образом возможно подчинение высшим ценностям. Не вызывает сомнения, что существование человека зависит от принимаемых ценностей. Ценности можно сравнить с сущностями, поскольку они обладают идеальным бытием. Наиболее благоприятными для достижения совершенствования оказываются абсолютные ценности, поскольку при следовании им человек обретает уверенность и спокойствие, независимо от обстоятельств. Присвоение относительных ценностей, таких как наслаждение, благо, успех и проч., провоцирует агрессию по отношению представителей других народов, национальностей, коллективов и индивидов. Нигилизм предполагает непрерывный поиск новых ценностей, что завершается приписывание человеку высшей ценности, и, одновременно, допущение к нему насилия. И, наконец, цинизм выражается в отказе от ценностей, что приводит к моральной деградации. Формы цинизма – это деструктивные проявления субъективности, которые необходимы, чтобы приспособиться и выжить.

Ключевые слова: человек; ценность; нигилизм; цинизм; общество.

УДК: 321.01

РЕАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ ПРИВАТИЗАЦІЇ: ПЕРШИЙ ЕТАП

© Глазунов В.В.

доцент, доктор філософських наук, професор кафедри соціальної філософії та управління
Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
glazunovzp@gmail.com

***Анотація.** В Україні тривають процеси, які є базовими для деформації політико-економічної системи і стали причиною сучасної політичної кризи. Зокрема, навіть на тлі військового конфлікту на Південному Сході країни сучасним українським правлячим класом розпочато черговий етап приватизації. По суті, український правлячий клас заради свого корпоративного збагачення руйнує суверенітет країни і її політико-економічну систему. У статті розглядається структура першого етапу приватизації та порушення в соціальній технології, які відбулися в особливих умовах і обставинах. Ініціатором цих деформацій у процесі приватизації виступали представники державної влади перехідного періоду, які в своїх корпоративних інтересах змінили принципи, методи і підходи в процесі проведення приватизації. В результаті такої деформації мета першого етапу була досягнута лише частково. Державна форма власності на підприємства промислового комплексу була замінена в основному на приватну. Однак закріплення акцій підприємств відбулося не так як передбачалося соціальним проектом – не рівномірно. Акції підприємств були сконцентровані в руках невеликої кількості персон, близьких до влади. Це стало можливим в умовах глибокої економічної кризи, правового хаосу, духовної дезорієнтації, що стало причиною різкого зубожіння переважної більшості населення і викликало соціальну паніку. У той час представники комерційних структур близьких до влади практично безкоштовно відібрали акції підприємств у населення, використовуючи для цього спеціальні антисоціальні технології. Показовим є те, що влада практично не тільки не контролювала і не припиняла порушення технології приватизації, але стала його ініціатором. Наслідки технологічної деформації мали шанс бути виправленими, але влада не відзвітувала перед громадянським суспільством і не понесла покарання за порушення. Тому деформації залишилися невиправленими, а нароцувалися на кожному наступному етапі формування державної системи. Це стало підставою для переродження демократичної матриці в її протилежність – в олігархічну матрицю, яка і визначила антисоціальну сутність сучасної України.*

Ключові слова: соціальний проект; соціальна технологія; приватизація; технологічні деформації; демократична матриця; олігархічна матриця.

Черговий майдан, який був проявом і наслідком глибоких системних протиріч, що виник з революційної ситуації і починався як революція, завершився банальним верхівковим контрреволюційним переворотом. Система, яка потребує корінних змін, залишилася незміненою. Нові обличчя в керівництві системи лише імітують реформування її інститутів. В рамках трендів, що намітилися, новий майдан неминучий, це питання виключно часу. Сучасний український правлячий клас явно зловживає потужним стримуючим фактором, основу якого складають: повне розчарування суспільства в результатах попередніх революційних виступів; усвідомлення ним неминучості «великої крові» в разі нового протесту і високу ймовірність того, що на тлі зовнішньої військової агресії проект «Незалежна Україна» може припинити своє існування на тлі такого протесту.

Проте в країні тривають і науково обґрунтовуються [1] процеси, які виявились не тільки базовими для деформації і переродження системи, а, як наслідок, і сучасної політичної кризи, але які прискорюють формування нового

революційного вибуху. Зокрема, навіть на тлі замороженого військового конфлікту на Південному Сході країни сучасним українським правлячим класом, під тиском зовнішніх геополітичних гравців, розпочато черговий етап приватизації [2]. Примітно те, що поряд з приватизацією останніх великих промислових об'єктів ставиться питання про зняття мораторію на продаж землі, тобто починається приватизація базового системоутворюючого ресурсу [3]. По суті, український правлячий клас поставив заради свого корпоративного збагачення на кін незалежність України.

У загальному випадку мотиваційною основою соціального миру або протесту, як у випадку з Україною, є усвідомлення глибини виниклих суперечностей між ідеальними і реально-оціночними смисловими, сенсуативними моделями системи [4]. Ідеальна модель, як правило, пропонується елітами суспільству для реалізації у вигляді певного соціального проекту і відповідної мобілізаційної програми, що є основою умовного неформального суспільного договору, який формалізується в Конституції.

Реально-оціночна смислова модель формується на основі щоденної соціальної практики. На процес компаративної їх оцінки, тобто оцінки виконання суспільного договору, в значній мірі впливає застосування різних маніпулятивних технологій, зокрема, пропаганди.

Більше того, під час такої компаративної оцінки в першу чергу фіксуються протиріччя, які проявляються на рівні гіпотетичного і реального смислових результатів трансформаційних процесів. Однак слід зауважити, що суперечності, які проявляються на рівні результатів, є, в свою чергу, наслідком спотворення технології в процесі реалізації соціального проекту. Тому аналіз таких технологічних деформацій є досить актуальним для виходу з української системної кризи.

На підставі аналізу ідеальної технології трансформації українського суспільства [5] можна однозначно стверджувати, що наріжним каменем трансформаційного процесу була обрана приватизація, основним призначенням якої було забезпечення рівномірного легітимного закріплення знарядь праці і засобів виробництва серед дорослого населення України. У реальності, принципове спотворення соціальної технології сталося вже на першому етапі реалізації проекту.

Тому в цій статті необхідно вирішити такі завдання: розглянути модель початкового етапу реального процесу приватизації, її основні системні технологічні складові; виявити специфічні фактори, що визначили та обумовили деформацію технологічного процесу приватизації та їх детермінованість. В цілому, ця стаття – спроба представити логіку приватизаційного процесу, яка була задана на його першому етапі, і яка стала основоположною, тобто такою, що пронизує всі наступні трансформаційні етапи, більш того, такою, що визначила внутрішню логіку, сутність процесу сучасних українських трансформацій в цілому.

Трансформаційний процес планувався і відбувався на основі матеріалістичного підходу. Незворотність процесу, зокрема, забезпечувалася зміною структури власності на знаряддя праці і засоби виробництва. Причому передбачалося, що в результаті приватизації відбудеться рівномірне закріплення зазначеного комплексу у власності серед дорослої частини населення країни, що надалі призведе до переродження всієї системи [5].

Однак для реалізації ідеальної технології на початковому етапі не було наявності багатьох компонентів і чинників, багато чого потрібно було формувати «по ходу», від самого початку порушуючи ідеальну технологію. При цьому необхідно зауважити, що в рамках проектно-

технологічного підходу незначні відхилення цілком припустимі за умови незмінності загальної стратегічної лінії на досягнення кінцевої мети. Технологічно ця умова витримується поетапною «звіркою на відповідність» до наміченого результату. Тому необхідно звернути увагу на деякі специфічні умови й обставини, які не дозволили виконати це положення.

Так, ще до початку реалізації соціального проекту проявилася проблема суб'єктності трансформаційного процесу: постало питання про кураторів проекту, які повинні були його організувати і контролювати дотримання регламенту задекларованої технології. В результаті, в якості кураторів процесу виступили не «представники всього громадянського суспільства», як це пропонувалося ідеальною технологією, а представники державної влади перехідного періоду, держави, яка ще тільки народжувалася. Це були, з одного боку, представники ліберального крила старої радянської партійно-господарської системної номенклатури, куди входили не тільки функціонери діючої «радянської» державної влади, а й менеджери-управлінці великих державних підприємств. З іншого боку, до її складу увійшли представники несистемних національно-патріотичних сил. В рамках даної проблеми слід особливу увагу звернути на системність партійно-господарської номенклатури: саме ця характеристика забезпечила їй не тільки більш адекватне бачення проблем приватизації, більш адекватну оцінку об'єкта приватизації, а й більш високий рівень групової самосвідомості, корпоративну культуру, зокрема, корпоративну згуртованість і здатність до неформальної групової мобілізації.

Крім того, необхідно звернути увагу на специфічний технологічний нюанс початкового періоду трансформації: не дивлячись на триєдине завдання формування «демократичної, правової, соціальної держави», технологічний пріоритет був відданий «побудові системи на демократичних принципах». Пріоритетність «демократичності» підкреслювалася всюди лідерами громадської думки, а потім мультиплікувалася за допомогою ЗМІ! Однак, реально, принципу демократичності багато в чому дотримувались формально і він став декоративним. Так, суб'єктивно, з нього був практично вилучений такий важливий елемент демократичного централізму, як періодична звітність вищих органів перед підлеглими організаціями. За фактом здійснювалася тільки вертикальна комунікація «зверху до низу», а комунікація «знизу-вгору» була адміністративно-суб'єктивно заблокована. По суті, державна влада

виявилася невідконтрольною. В результаті це зіграло вирішальну роль у спотворенні технології трансформації системи.

Необхідно також звернути увагу на не менш важливу обставину: на тлі пріоритетності побудови «формально демократичної держави», технологічні завдання побудови «правової держави» і «соціальної держави», відповідно, відразу ж відійшли на другий план.

Повертаючись безпосередньо до процесу приватизації, необхідно відзначити, що він має свою специфічну структуру і хронологію, а, відповідно, може бути розбитий на ряд етапів. Крім того, приватизація спрямована на різні об'єкти, що також знайшло своє відображення в структурі. При цьому приватизаційна складова присутня, в тому чи іншому вигляді, на всіх етапах сучасного українського трансформаційного процесу, а, отже, виступає в якості своєрідного тренда, матриці, яка обумовлює специфіку усього процесу формування сучасної української універсум-системи.

Характерною особливістю початкового етапу було те, що приватизація малих промислових об'єктів відбувалася практично одночасно з приватизацією житла. Причому суть приватизації житла являла собою зміну форми власності на житловий фонд у масштабах країни. Цей процес зводився до відносно рівномірного переведення в приватну власність, тобто до правового закріплення житла за фактичними власниками домо / квартиро-господарств. Цей процес був розтягнутий за часом, відбувався у відносно відкритій інформаційній системі, що забезпечило громадський контроль, а, як наслідок, забезпечило в результаті рівномірність правового закріплення.

Саме цей факт забезпечення рівномірного закріплення житла до теперішнього моменту не викликає суспільних сумнівів з позицій соціальної справедливості. Приватизоване житло довгий час залишалось, з одного боку, елементом накопичення «індивідуального / сімейного багатства», а, з іншого боку, його надлишки використовувалися як «засіб виробництва», тобто для отримання нелегального додаткового доходу на основі оренди. Цей момент повсюдно виступав у якості потужного компенсаторно-стабілізаційного чинника в умовах перманентної системної кризи. Однак це відбувалося до того моменту, поки державна влада закривала на це очі: в даний час ситуація кардинальним чином змінюється, але цей момент вимагає окремого поглибленого аналізу. В рамках даної проблематики важливішим є те, що приватизація житла на індивідуальному рівні зіграла роль

фактора, відволікаючого увагу від більш складного процесу – приватизації промислових об'єктів, яка, таким чином, відійшла для представників багатьох соціальних груп на другий план.

Слід визнати, що на початковій стадії першого етапу технологічні умови в цілому були витримані відповідно до проекту: в результаті серед усього дорослого населення країни були рівномірно розподілені майнові ваучери-сертифікати, які були формальним свідченням того, що його власник претендує на абстрактну рівну частку в виробничому комплексі країни. А ось на другій стадії, при обміні майнових ваучерів на акції конкретних підприємств, стався штучний, суб'єктивний «перший збій» у технології, відхід від задекларованої дорожньої карти.

Цьому сприяла низка специфічних умов і обставин. Зокрема, відповідно до проекту, передбачалася ще можливість продажу акцій з метою отримання стартового капіталу для початку свого індивідуального, а не «колективно-корпоративного», бізнесу. Ця обставина стала формальним приводом для того, щоб відбулася скупка акцій у одних фізичних осіб іншими. В рамках ідеальної технологічної моделі це не тільки допускалося, але і передбачалося. Однак цей процес розглядався як другорядний і додатковий, а не основний і домінуючий, яким він став у реальності!

Загалом на хід приватизації і концентрації акцій під час першої хвилі приватизації істотно вплинули такі специфічні умови й обставини:

1. Приватизаційна вартість підприємств була визначена поспішно, без належного наукового обґрунтування, в рамках застарілої економічної парадигми, на тлі світової кон'юнктури, що стрімко змінювалась. Номінальна вартість підприємств промислового комплексу не сприймалася більшістю населення адекватно в силу специфіки «пострадянської масової свідомості». Державною елітою не було докладено відповідних комунікаційних зусиль для формування адекватного сприйняття вартості як окремих підприємств, так і всього процесу приватизації в цілому. До речі, на сьогодні аналогічно складається ситуація зі зняттям мораторію на продаж землі [6].

У той же час кураторами приватизаційного процесу, за допомогою лідерів громадської думки і ЗМІ, велася активна маніпулятивно-пропагандистська обробка суспільної свідомості, спрямована «на пониження цінності радянського промислового комплексу». В результаті можна припустити, що близько однієї шостої частини власників приватизаційних ваучерів-сертифікатів взагалі не обміняли їх на акції конкретних

підприємств. Яким чином цей факт був врахований і на чю користь, невідомо. З цього приводу, як і за підсумками першого етапу приватизації в цілому, офіційна інформація відсутня. Тому деформації залишилися не виправленими, а нарощувалися на кожному наступному етапі формування державної системи. Це стало підставою для переродження демократичної матриці в її протилежність - в олігархічну матрицю, яка і визначила антисоціальну сутність сучасної України.

2. Профспілки не виконали в процесі приватизації свою іманентну функцію – захист прав трудящих. Керівники профспілок, як правило, з мовчазної згоди «кураторів» процесу, фактично підкуповувалися керівництвом підприємств. Їм був забезпечений корпоративний доступ до об'єктів соціально-культурної інфраструктури підприємств, яку вони потім перетворили в свою корпоративну годівницю на основі ренти. Натомість вони «заплющили очі на недоліки приватизації», зокрема, вони не змогли і «не захотіли» забезпечити належний контроль за дотриманням суворого виконання технологічного регламенту, особливо в частині «рівномірності закріплення» об'єктів промислового комплексу у власності фізичних осіб і трудових колективів.

Крім того, під приводом «демократизації», в приватизаційний процес був уведений додатковий суб'єкт – рада трудового колективу, який багато в чому декларативно дублював функції профспілки, а по факту – виконував маніпулятивно-відволікаючу роль. В результаті він виступив з позицій корпоративних інтересів «кураторів» і роботодавців-менеджерів, але не працівників підприємства.

3. Потужним дестабілізуючим фактором у процесі приватизації стала криза фінансово-банківської системи. Зокрема, зруйнована стара система банківських заощаджень не дозволила індивідуальне використання в процесі приватизації накопичень кількох попередніх поколінь. Крім того, недосконала система банківського кредитування і штучна нестабільність всієї банківської системи в цілому виявилася вигідною для «своїх», афілійованих, тобто наближених до «кураторів». «Свої», пов'язані з владою перехідного періоду, мали ексклюзивний доступ до специфічної інформації, що дозволило їм залишитися у вигаши: вони могли взяти і не повернути кредит в банк, що «розсипався», в той час як «не свої» доводилися до суїциду необгрунтовано зростаючими ставками в результаті валютних коливань. Саме такий поділ на «своїх» і «чужих» стало першим проявом майбутньої кланової системи.

4. Паралельно з розвалом радянської системи обірвалися виробничі зв'язки з кооперації, постачання, а, головне, з реалізації готової продукції. Наближеними до влади «господарниками» штучно затягувалося їх відновлення. Більшість підприємств зовсім припинили роботу. Таким чином, додатково суб'єктивно знижувалася ліквідність підприємств у процесі їхньої приватизації. Одночасно створювалася нова система посередників і «прокладок» (торгові доми, афілійовані фірми), проте вже вибудована саме приватними підприємцями і формально не підконтрольна державі. Вже на цій стадії стали створюватися «офшори», як прояв закритої інформаційної системи і засіб відходу від державного і громадського контролю.

5. «Об'єднання» двох тенденцій – обвалу української грошової одиниці і несвочасної виплати зарплат і пенсій, стало «своєрідною технологією» доведення людей до панічного стану. Це було вигідно «менеджерам-господарникам» і владі, тобто тим, хто розпоряджався «за традицією від минулої системи» матеріальними ресурсами і, перш за все, виробничим комплексом, але ще не володів ним. Саме у зазначеній соціальної групи з'явилася можливість скуповувати акції за безцінь або просто «відібрати у їхніх власників» в умовах паніки і соціальної апатії.

6. Окремим потужним кризовим чинником системи виступала штучно створена «нерозвиненість» правового поля. Реформування законодавчої і судової гілок влади призвело на зазначеному етапі до стану правового хаосу, що змусило людей звертатися до представників виконавчої влади, скоріше, як до інституту Традиції, а не Закону, які не забарилися скористатися з цього в своїх корпоративних інтересах. Паралельно виникли потворні структури прояву самоорганізації громадянського суспільства – рейдерство, «кришування», «стрілки», які в значній мірі компенсували дефіцит дієвості традиційних інститутів державної влади.

Можливо різне ранжування перерахованих факторів у залежності від контексту проблемного розгляду, але додатково існувала системоутворююча обставина більш високого системного порядку, яка деформувала технологію трансформаційного процесу в цілому – це відсутність реальних політичних еліт, дефіцит яких проявився у «вельми специфічній ролі» держави в приватизаційному процесі. Володіючи всією повнотою інформації, держава практично самоусунулася від виконання своєї іманентної функції куратора-контролера приватизаційного

процесу, під приводом «формування ринкових відносин».

Очевидно, що цей момент якраз і є наріжним каменем у деформації системи. Однак тільки зараз приходить розуміння того, що сформований хаос мав значною мірою штучний характер і був вигідний тільки окремим соціальним групам, перш за все, представникам влади, які реалізували в цьому «хаосі» свої вузькокорпоративні інтереси, на шкоду інтересам усього суспільства. Отже, еліти перехідного періоду на перевірку виявилися квазі-елітами!

Специфічному статусу квазі-еліт багато в чому сприяла як стрімка зміна позицій «влада-опозиція», тобто зміна команд, які перебувають при владі, так і швидка ротация у складі самих команд. У свою чергу, така «розмитість» квазі-еліт перехідного періоду породила вже згадану раніше безвідповідальність державної влади. На жаль, цей прояв перетворився на стійку тенденцію на наступних етапах, а «непідконтрольність державної влади народу» стала відмінною характеристикою політичної культури сучасного українського суспільства.

Важливим моментом у формуванні «непідконтрольності та безвідповідальності кураторів» стала відсутність формально-документального закріплення прогнозованих результатів, як соціального проекту в цілому, так і окремих його етапів. Можна констатувати відсутність єдиного формального проектного документа, який би відповідав вимогам проектної гіпотези, візії, стратегії або «протоколу», за С.Переслегіним [7].

Крім того, реалізація етапних проектних завдань велася вже без «традиційного радянського планування», але «ще без чіткого індикативного планування в рамках обраних пріоритетів», як того вимагає сучасна проектна методика. Відсутність формально зафіксованих прогнозованих результатів на рівні планування, в свою чергу, не дозволило здійснити системний контроль виконання з боку громадянського суспільства за підсумками чергового етапу. З іншого боку, такий контроль не здатне було здійснити громадянське суспільство в стані масового зубожіння і соціальної паніки.

На тлі перерахованих специфічних, суб'єктивно створених умов і обставин переважна більшість населення не змогла скористатися формальною можливістю стати акціонерами підприємств промислово-виробничого комплексу. Тобто перераховані фактори стали неформальною перешкодою, яка не дозволила «більшості» скористатися формальною можливістю стати акціонерами промислового комплексу країни: акції масово і системно

скупувалися за безцінь структурами, створеними кураторами процесу.

При цьому саме кураторами від державної влади була налагоджена технологія зниження продажно вартості підприємства, що дозволяло «своїм» придбати їх за безцінь. Зокрема, повсюдно підприємства штучно доводилися управлінцями до банкрутства, призначався на підприємство тимчасовий керуючий, який під приводом санації готував підприємство для продажу за безцінь або для ліквідації підприємства через відсутність коштів і інвестицій для його повернення до складу комплексу.

Вимагає висвітлення і ще один ракурс приватизації. Звертає на себе увагу те, що на першому етапі жодна соціальна група формально не мала легальних фінансових ресурсів для масового придбання акцій. Тому для придбання навіть «за безцінь» були використані нелегальні джерела активів. Можна перерахувати деякі з них, хоча подальший більш детальний аналіз вимагає додаткового розслідування на рівні компетентних органів, через відсутність системної достовірної інформації у відкритих джерелах.

Очевидно, слід брати до уваги перш за все «золото партії», тобто фінансові активи, неформальний доступ до яких мали верхівка КПРС і КДБ СРСР (тобто осколки еліти минулої системи) як на республіканському, так і на регіональному рівнях. Дія цього фактора чітко проявляється на рівні результатів приватизаційного процесу, незважаючи на гіпотетичний, багато в чому бездоказовий характер. Зокрема, для приватизації промислового комплексу України використовувалися фінанси у вигляді «закордонних» інвестицій, наприклад, з Росії, що, природно, ускладнює визначення їх справжнього джерела.

Незважаючи на відсутність багатьох інформаційних ланок у вибудовуванні повної картини, все ж можна стверджувати, що вказаний актив латентно зіграв вирішальну роль на першому і другому етапі приватизаційного процесу. При цьому куратори процесу спиралися в цьому не тільки на представників старої адміністративної системи, а й на соціальні мережі кримінального світу. Так зрощування цих двох системних складових відбулося на основі принципу неформальної особистої довіри, традиційної для кримінального світу. У цьому процесі становлення ще однієї ознаки кланової системи ключову роль на всьому пострадянському просторі, а особливо в Україні, зіграв, наприклад, Семен Могилевич [8]. Крім того, фінансові активи кримінального світу і

підпільних «цеховиків» також були введені в процес приватизації, і сприяли подальшому зрошенню криміналу з владними структурами перехідного періоду.

Поряд з цим важливу роль у приватизації зіграли активи і ресурси громадських організацій, які перебували в стані розвалу і стагнації, а тому ситуативно виявилися поза суспільним контролем. Так, колективна або громадська власність і активи комсомолу, ДОСААФ, численних громадських організацій, профспілок та інших, з мовчазної згоди і схвалення влади, були направлені вищим керівництвом цих організацій на процес приватизації. Причому бенефіціаром таких вкладень став вже конкретний менеджер-розпорядник, а не організація.

Широкого поширення набула технологія, яка також була поставлена кураторами на потік. Вона передбачала використання коштів від продажу управлінцями однієї частини активів (обладнання, напівфабрикатів, виробничих площ, приміщень, тощо) підприємства задля придбання іншої частини активів цього ж підприємства. Хоча більш типовим стало «системне вирізання на металобрухт» одних підприємств для покупки інших. Так, наприклад, був знищений запорізький молокозавод, меліоративно-зрошувальні системи агрокомплексу в більшості регіонів і ін.

З легкої руки влади впроваджувалася схема, при якій «інвестор» мав можливість більшу частину інвестиційних зобов'язань виконати за рахунок прибутку самого вже приватизованого підприємства. Більш того, в подальшому влада «небезкоштовно» закривала очі на «невиконання» інвестиційних і приватизаційних зобов'язань «інвесторів», через «безприбутковість» підприємств. Хоча сама «безприбутковість і нерентабельність» підприємств була формальною, штучною, результатом економічних схем, метою яких був відхід з-під державного, а, в кінцевому підсумку, з-під громадського контролю. Яскравим прикладом сказаного вище було списання боргу у розмірі 26 млрд.грн на черговому трансформаційному етапі енергогенеруючим підприємствам, що знаходяться у власності олігархів [9]. Насправді реальний і значний прибуток латентно виводився з підприємств. За аналогічною схемою було організовано технологію «довгострокової оренди з подальшим правом викупу підприємства», чим змогли скористатися лише комерційні структури, близькі до органів влади.

Українське суспільство ще чекають приголомшливі сюрпризи, коли буде знято табу з висвітлення теми виконання приватизаційних зобов'язань. Як правило, профіль підприємств не

змінювався, але обіцяної модернізації не проводилося, пакет соціальних зобов'язань не виконувався. На це побічно вказують «безглузді смерті» глав Фонду держмайна М.Чечетова і В. Семенюк-Самсоненко, яка прямо вказувала на невиконання інвестиційних зобов'язань, зокрема, по «Криворіжсталі». На це ж вказують, наприклад, «проблемна ситуація» навколо повернення в державну власність «Укртелекому»; «проблеми» з установкою індивідуальних і загальнобудинкових газових лічильників в системі 24 облгазів, які перебувають у власності Д.Фірташа та багато іншого.

Типовою також представляється технологія, коли, після кількох «рекламних» виплат дивідендів акціонерам, куратори запускають додаткову емісію акцій з їхньою подальшою системною покупкою і концентрацією у самих же кураторів. Міноритарні власники акцій, таким чином, позбавляються права вирішального голосу, а куратори, як власники контрольного пакету акцій, вирішують весь прибуток пустити не на виплату дивідендів або модернізацію, а на подальшу приватизацію інших об'єктів промислового комплексу. При цьому міноритарії позбавляються мотивації і змушені позбутися «непотрібних» акцій.

Широко розповсюдженою стала схема, коли для покупки акцій реальних підприємств використовувалися кошти, виведені з фіктивних фондів, трастів і довірчих товариств, а на ділі – фінансових пірамід («Київська Русь», «Тибет», «Властелина», «МММ» і т.п.).

Слід зазначити, що куратори в процесі концентрації пакетів акцій, незважаючи на стан створеної ними ж соціальної паніки, нерідко стикалися з небажанням простих акціонерів розлучатися зі своїми акціями. В цьому випадку для «примусу підключався криміналітет», і в хід йшли найбрудніші антитехнології, включаючи шантаж, вимагання, пряме насильство, погрози, аж до вбивства. Такі дії стали ще одним фактором формування кланів, комунікативно ще більше згуртувавши представників влади і кримінального світу на основі кругової поруки і доступу до компрометуючої інформації.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити ряд узагальнень за підсумками першого етапу трансформації системи:

1. До початку приватизації жодна з соціальних груп не мала легальних ресурсів для масового придбання акцій підприємств промислового комплексу.

2. Проте існували нелегальні ресурси і криміналітет, який мав до них доступ, але скористатися цими ресурсами в процесі

приватизації могли лише «обрані», наближені до влади.

3. Влада цілеспрямовано і системно «закривала очі» на порушення регламенту приватизаційного процесу і навіть ініціювала, заохочувала такі порушення.

4. Влада свідомо створила і суб'єктивно підтримувала атмосферу економічної кризи, правового хаосу, політичної невизначеності і дефіциту духовних орієнтирів. У комплексі це стало основою для масової соціальної паніки.

5. Влада сформувала і штучно підтримувала закрити інформаційну систему щодо об'єкту приватизації, що вивело приватизаційний процес з-під громадського контролю.

6. У специфічній обстановці, штучно створеній владою, відбулося вкрай нерівномірне закріплення права власності на частину об'єктів промислового комплексу України.

Іншими словами, специфічна обстановка комплексної кризи стала результатом консенсусу політико-економічних еліт перехідного періоду. Вона була штучно створена ними в своїх вузькокорпоративних інтересах: соціальна паніка стала умовою, що забезпечила «вкрай нерівномірне» закріплення права власності на підприємства промислово-виробничого комплексу в руках чисельно обмеженої соціальної групи «наближених до влади», яка висловлювала і відстоювала інтереси «кураторів» процесу приватизації, на основі ексклюзивного доступу до адекватної інформації про об'єкт приватизації.

За підсумками першого етапу приватизації сформувалася специфічна соціальна група. З одного боку, вона складалася з частини «обраних і наближених» до влади: вона системно відбиралася і формувалася владою. З іншого боку, представники цієї групи проявили здатність найбільш мобільно отримувати доступ до ресурсів, перш за все, до інформації та владного, адміністративного ресурсу, і ефективно конвертувати один вид ресурсу в інший. В результаті такої «соціальної селекції» в зазначену групу ввійшли представники, основною «гідністю» яких була відсутність традиційних моральних принципів задля досягнення системної мети - збагачення (одержання прибутку).

Саме ця вузька соціальна група склала кістяк майбутнього олігархату. Цією групою, при всебічній підтримці регіональної, а потім і центральної, влади, в умовах штучно створеної атмосфери соціальної паніки, у населення, у найманих працівників держпідприємств, держструктур і пенсіонерів, кураторами процесу за безцінь були фактично відібрані і привласнені сертифікати/акції підприємств промислового комплексу.

Таким чином, завдання першого етапу було виконано лише частково. Зміна структури власності промислового комплексу відбулося: частина підприємств перейшла з державної у приватну або змішану (з домінуванням приватної) форму власності. Це – якісний бік приватизації. Але кількісну складову завдання виконано не було: закріплення права власності на знаряддя праці і засоби виробництва у вигляді промислового комплексу відбулося вкрай нерівномірно, і переважна частина зазначеного комплексу виявилась в руках колишніх менеджерів-керуючих підприємств, які, таким чином, стали його господарями-власниками.

Особливо варто відзначити, що підсумки етапу приватизації підбиті не були. «Куратори» не були зацікавлені в тому, щоб акцентувати увагу громадськості на тому, що завдання першого етапу були виконані лише частково. Більш того, відповідати за «неточність» виконання завдань було не в корпоративних інтересах «кураторів», адже саме вони стали кінцевими бенефіціарами першого етапу реалізації соціального проекту, початкового етапу «нерівномірної приватизації».

Представлена структурна модель першого етапу трансформації системи сучасної України дозволяє зробити ще деякі узагальнення. Зокрема, соціальний проект «Незалежна Україна», що став результатом суспільного договору народних мас і українських квазі-еліт перехідного періоду, почав реалізовуватися в рамках демократичної матриці. Вже на першому етапі кураторами проекту, в ролі яких виступала державна влада, були змінені технологічні параметри, передбачені «регламентом», або ідеальною проектною технологією.

Зокрема, були змінені принципи, підходи та методи трансформаційних змін. Ці технологічні деформації були виконані кураторами в вузькокорпоративних інтересах квазі-еліт перехідного періоду, які від імені українського народу виступили реальними замовниками реалізації проекту. Результатом першого трансформаційного етапу стало вкрай нерівномірне правове закріплення частини підприємств промислового комплексу: основний виробничий актив став власністю надзвичайно кількісно вузької соціальної групи, пов'язаної з кураторами процесу на клановій основі.

Як наслідок, за підсумками першого етапу були отримані результати, відмінні від прогнозованих. Деформації моделі були некритичними, і була можливість їх виправлення. Однак, звітності кураторів перед народом, як декларативним замовником, не було: результати аналізу першого етапу приватизації до народних мас доведено не було. У той же час результати

повністю влаштовували і кураторів, і квазі-еліти (фактичних замовників).

Технологічні відхилення першого етапу стали основою для подальшого системного переформатування, переродження демократичної технологічної матриці. Почала формуватися її повна протилежність - олігархічна матриця,

сутністю якої стало відтворення олігархоцентричної системи, що працює на реалізацію інтересів олігархату, який згодом стане формальним втіленням українських квазі-еліт та змістовним ядром політичної системи.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Як Україні вибратися з «економічного провалля»: аналіз від Василя Юрчишина. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://from-ua.com/news/429671-yak-ukraini-vibratysya-z-ekonomichnogo-provallya-analiz-vid-vasilya-yurchishina.html>.
2. Гавриличко: «Примеров позитивной приватизации в Украине нет ни единого». Эксклюзивное интервью с экономическим обозревателем. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://from-ua.com/intervyu/430315-gavrilechko-primerov-pozitivnoi-privatizacii-v-ukraine-net-ni-edinogo.html>.
3. Журналіст Дроздов: В 2018-му буде здійснено наскок на останній нерозграбований ресурс країни. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://from-ua.com/news/429556-zhurnalist-drozdov-v-2018-mu-bude-zdiisнено-naskok-na-ostannii-nerozgrabovani-resurs-kraini.html>.
4. Білш детально: От текстов к смыслам: смысловое оружие в действии. Почепцов Г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hvylyya.net/analytics/society/ot-tekstov-k-smyslam-smyslovoe-oruzhie-v-deystvii.html>.
5. Глазунов В.В. Исходный вариант идеальной мысленной модели проекта «Независимая Украина»// Культурологічний вісник : науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці. – Запоріжжя : Просвіта, 2016. – Вип. 36. – С. 47–55.
6. Лановой призвал не путать продажу земли с торговлей помидорами и указал на важный момент. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://from-ua.com/news/426498-lanovoi-prizval-ne-putat-prodazhu-zemli-s-torgovlei-pomidorami-i-ukazal-na-vazhnii-moment.html>
7. Сергей Переслегин: Украина на Майдане сделала будущее, но не для себя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=WXsiwBkIbS0>
8. Семен Могилевич. «Босс боссов» русско-украинской мафии в мире по версии ФБР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=2D3IEELg2U8>
9. Рада списала долги Ахметова, Коломойского и Фирташа. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://antikor.com.ua/articles/23426rada-spisala-dolgi-ahmetova-kolomojskogo-i-firtasha>

REFERENCES

1. Iak Ukraini vybratysya z «ekonomichnoho provallia»: analiz vid Vasylya Yurchyshyna. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://from-ua.com/news/429671-yak-ukraini-vibratysya-z-ekonomichnogo-provallya-analiz-vid-vasilya-yurchishina.html>.
2. Havrylechko: «Prymerov pozytyvnoi pryvatyzatsyy v Ukrainy net ny edynoho». Eksklyuzyvnoe ynterviu s ekonomicheskym obozrevatelem. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://from-ua.com/intervyu/430315-gavrilechko-primerov-pozitivnoi-privatizacii-v-ukraine-net-ni-edinogo.html>.
3. Zhurnalist Drozdov: V 2018-mu bude zdiisнено naskok na ostannii nerozghrabovanyi resurs krainy. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://from-ua.com/news/429556-zhurnalist-drozdov-v-2018-mu-bude-zdiisнено-naskok-na-ostannii-nerozgrabovani-resurs-kraini.html>.
4. Bilsh detalno: Ot tekstov k smyslam: smyslovoe oruzhye v deistvyy. Pocheptsov H. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://hvylyya.net/analytics/society/ot-tekstov-k-smyslam-smyslovoe-oruzhie-v-deystvii.html>.
5. Hlazunov V.V. Yskhodnyi varyant ydealnoi myslennoi modely proekta «Nezavysyamaia Ukrainy»// Kulturolohichnyi visnyk : naukovy-teoretychnyi shchorichnyk Nyzhnoi Naddnyprianshchyny. – Zaporizhzhia : Prosvita, 2016. – Vyp. 36. – S. 47–55.
6. Lanovoi pryzzval ne putat prodazhu zemly s torhovlei pomydoramy y ukazal na vazhnyi moment. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://from-ua.com/news/426498-lanovoi-prizval-ne-putat-prodazhu-zemli-s-torgovlei-pomidorami-i-ukazal-na-vazhnii-moment.html>.
7. Serhei Pereslehin: Ukrainy na Maidane sdelala budushchee, no ne dlia sebja [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=WXsiwBkIbS0>.
8. Semen Mohylevych. «Boss bossov» russko-ukraynskoj mafyy v myre po versyy FBR. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=2D3IEELg2U8>.
9. Rada spysala dolhy Akhmetova, Kolomojskoho y Fyrtasha. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://antikor.com.ua/articles/23426rada-spisala-dolgi-ahmetova-kolomojskogo-i-firtasha>.

REAL TECHNOLOGY OF PRIVATIZATION: FIRST STAGE**Glazunov Volodymyr**

associated professor, doctor of philosophy, professor of Social Philosophy and Public Administration
department of Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
glazunovzp@gmail.com

Summary. *The processes that were the basis of the deformation for the political and economic system and that caused the current political crisis of the system continue in modern Ukraine. In particular, the current Ukrainian ruling class has begun another stage of privatization, even against the background of the military conflict in the south - east of the country. In fact, the Ukrainian ruling class destroys the sovereignty of the country and its political and economic system for the sake of its corporate enrichment. The article deals with the structure of the first stage of privatization and violations in social technology that occurred under special conditions and circumstances. Representatives of the state authorities of the transition period were the initiators of these deformations in the process of privatization. They changed the principles, methods and approaches in the process of privatization changed the principles, methods and approaches in the process of privatization. As a result the goal of the first stage was achieved only partially due to this deformation. The state form of ownership of industrial complex enterprises was replaced by private ownership. However, the consolidation of shares of enterprises occurred not as envisaged by the social project - not evenly among the population. The shares of the enterprises were concentrated in the hands of a small number of people close to the authorities. This became possible in the conditions of a deep economic crisis, legal chaos, spiritual disorientation, which caused a sharp impoverishment of the overwhelming majority of the population and caused social panic. At that time, representatives of commercial structures close to the state authorities, almost free of charge took shares of enterprises from the population, using for this purpose special antisocial technologies. It is indicative that the authorities practically not only did not control this violation of privatization technology, but it was its initiator. The consequences of technological deformation had a chance to be correct, but the authorities did not report to civil society and did not bear responsibility for violations. Therefore, the deformations remained uncorrected, but increased at each subsequent stage of the formation of the state system. This became the basis for the degeneration of the democratic matrix into its opposite - into an oligarchic matrix, which determined the antisocial essence of modern Ukraine.*

Keywords: social project; social technology; privatization; technological deformations; democratic matrix; oligarchic matrix.

РЕАЛЬНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПРИВАТИЗАЦИИ: ПЕРВЫЙ ЭТАП**Глазунов В.В.**

доцент, доктор философских наук, профессор кафедры социальной философии и управления
Запорожского национального университета
(г. Запорожье, Украина)
glazunovzp@gmail.com

Аннотация. *В Украине продолжают процессы, которые явились базовыми для деформации политико-экономической системы и стали причиной современного политического кризиса. В частности, даже на фоне военного конфликта на Юго-Востоке страны современным украинским правящим классом начат очередной этап приватизации. По сути, украинский правящий класс ради своего корпоративного обогащения разрушает суверенитет страны и ее политико-экономическую систему. В статье рассматривается структура первого этапа приватизации и нарушения в социальной технологии, которые произошли в особых условиях и обстоятельствах. Инициатором этих деформаций в процессе приватизации выступали представители государственной власти переходного периода, которые в своих корпоративных интересах изменили принципы, методы и подходы в процессе проведения приватизации. В результате такой деформации цель первого этапа была достигнута лишь частично. Государственная форма собственности на предприятия промышленного комплекса была заменена в основном на частную. Однако закрепление акций предприятий произошло не так как предусматривалось социальным проектом – не равномерно. Акции предприятий были сконцентрированы в руках небольшого количества персон, близких к власти. Это стало возможным в условиях глубокого экономического кризиса, правового хаоса, духовной дезориентации, что стало причиной резкого обнищания подавляющего большинства населения и вызвало социальную панику. В то время представители коммерческих структур близких к власти практически бесплатно отобрали акции предприятий у населения, используя для этого специальные антисоциальные технологии. Показательным является то, что власть практически не только не контролировала и не пресекала нарушение технологии приватизации, но явилась его инициатором. Последствия технологической деформации имели шанс быть исправленными, но власть не отчиталась перед гражданским обществом и не понесла наказание за нарушения. Поэтому деформации остались неисправленными, а наращивались на каждом последующем этапе формирования государственной системы. Это стало основанием для перерождения демократической матрицы в ее противоположность – в олигархическую матрицу, которая и определила антисоциальную сущность современной Украины.*

Ключевые слова: социальный проект; социальная технология; приватизация; технологические деформации; демократическая матрица; олигархическая матрица.

**МЕТАФІЗИКА ТА ФІЛОСОФСЬКА МІСТИКА ДОБРА, ЗЛА І ЛЮБОВІ
В ЕСТЕТИЦІ РОМАНУ «БУРЕВЕРХИ»**

© *Ємельяненко Є.О.*

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Запорізького національного технічного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
yemelyanenko_eo@ukr.net

***Анотація.** Дослідження присвячено одвічній проблемі визначення добра і зла в людині в контексті соціальних умов її буття. Доводиться, що тільки в полотні культури, особливо в трансформаціях соціокультурного поля, постійно піднімається на поверхню образ живого людського відображення цієї проблеми. Екран цієї презентації – це мистецтво, в першу чергу література. Підтверджується актуальність філософського аналізу творів мистецтва на предмет розуміння актуальних етичних, соціальних, антропологічних та ідеологічних проблем того чи іншого часу. Предметом дослідження є парадокс взаємовизначення любові, добра і зла в контексті роману Е. Бронте «Буревірки». Методологічні підходи та методи дослідження – системний та структурно-функціональний наукові підходи; біографічний, культурно-історичний, соціологічний, психологічний, міфопоетичний, семантико-символічний методи; важливе місце в методології дослідження займає гендерна критика. Наукова новизна статті полягає в спробі віднайти універсальне вираження гострих етичних і соціальних проблем Нового часу через поєднання естетичних напрямів в соціокультурному полотні роману «Буревірки», взаємодія і реалізація яких уможливорюється через метафізичні мотиви та філософську містику сюжетної лінії.*

Ключові слова: добро; зло; любов; естетика; філософська містика; готичний роман; романтизм; реалізм.

Пізнання людини через її відношення до добра і зла, світла та темряви – безумовно одне з найбільш актуальних питань філософської рефлексії. Чим більш суперечливим є світ, тим складніше проаналізувати означену проблему. Аналіз історичних подій дає багато інформації щодо тих чи інших фактів, проте лише в полотні культури, особливо при трансформаціях її поля, постійно вириваються на поверхню образи живого людського відображення цієї проблеми. Екраном цієї презентації постає мистецтво.

Видатні та яскраві твори мистецтва у своїй естетиці часто дають нам не тільки художню насолоду, а в першу чергу унаочнюють певні реалії соціальних процесів, специфіки буття та становлення, самоусвідомлення людини як такої в ту чи іншу історичну епоху. Занурений у широкий соціальний контекст твір мистецтва може дати багато відповідей на питання особливостей розгортання антропологічних та соціальних феноменів (добра і зла, у випадку цієї розвідки) та еволюції світогляду людини як такої. Тож, філософська рефлексія творів мистецтва на предмет розуміння нагальних світоглядних проблем сучасності є надзвичайно актуальною.

Роман Е.Бронте «Буревірки» визнаний багатьма науковцями непересічним щодо відображення реалій Нової доби, кризи та конфлікту людяності та раціональності, що були обумовлені новими соціальними умовами і не розв'язані по сьогодні. Українська критична рецепція літературної спадщини «Буревірки» –

це, передусім, розділи в підручниках із зарубіжної літератури, передмови, критичні статті і літературні нариси (М.Рудницький, Т.Денисова). Нове століття актуалізувало увагу науковців до літературного феномену «Буревірки»: з'являються критичні праці, що містять ґрунтовний аналіз твору. Це розвідки О.Анненкової, О.Бандровської, Є.Бесараб, Х.Денисюк (Пастух), І.Зінчука, Г.Теленко. Філософська рефлексія естетики роману наявна в основному в доробку авторів, що працювали в сфері лінгвістики і філософії одночасно: Ж.Батай, М.Бахтін, Ю.Лотман та інші.

Дана стаття відкриває низку досліджень відображення глибинних етичних проблем естетичними засобами мистецтва в різних його жанрових різновидах. Метою цієї розвідки є надати філософське осмислення явища парадоксальної детермінації між добром, любов'ю та злом в змістовному контексті роману Е.Бронте «Буревірки».

«Буревірки» були написані протягом 1845-1847 років – у період панування у англійській літературі реалізму: Ч.Діккенс, Е.Гаскел, Б.Дізраелі, Ч.Кінгслі тощо. Численні та різноманітні стилістичні особливості реалізму «Буревірки» дозволяють відображення об'єктивної сторони людського буття, проте, у витоках «Буревірки» очевидні жанрові елементи романтичного і готичного. Як зазначає, П.Нестор, «як і готичний роман, він створює темний і пристрасний світ в'язниці й тортур, привидів і

підкинутих дітей. І він поділяє з романтиками захоплення владою фантазії та емоції, турботу про зв'язок людини з природним світом. Його осердя радше «антисоціальне, ніж громадське чи етичне, а його головний персонаж, Гіткліф, – це тип байронівського героя» [4]. Відображення дійсності в романі здійснюється через взаємопроникнення реалістичного та романтичного, що уможлиблюється через застосування саме філософської містики в образах роману.

Як зауважує Х.Денисюк, різні, часто контрверсійні складники жанру то взаємовідштовхуються, то взаємодоповнюються, створюючи драматичну напругу. Реалістичні деталі тексту піддаються сумніву діями у жанрах «фентезі» й жаху, викликаючи в нас «емоції впізнання» й «емоції здивування» [4]. Так, ми впізнаємо оточуючу реальність через літературні твори подібного рівня.

Визначимось, як саме вимальовуються та відображаються аспекти соціальної реальності індивідуальної драми в естетиці роману. Сюжетні лінії «Буреверхів» розгортаються з постійним впровадження філософсько-містичних мотивів, спрямованих на розкриття метафізичних основ буття людини і суспільства.

В першу чергу це стосується апеляції до фольклору та використання образів природи. У «Грозовому перевалі» пейзаж – і співучасник, і вісник подій. Верескові пустки та торф'яні болота, такі характерні для місцевості, де описуються події, освітлюються блискавками, затьмарюються грозивими хмарами, продуваються пронизливими вітрами, озвучуються рокотом грому – все це відображає переживання та страждання людей. Природі, як і людям, властиві внутрішня напруга, хвилююча таємниця. Е.Бронте використовує містичні фольклорні образи лісових ельфів, фей, перевертнів, привидів для підкреслення цих почуттів. Вона тяжіє до широких узагальнень та реалістичних у своїй основі символів.

Філософсько-містичним є презентація двох будинків – хронотопів подій, що розгортаються у романі. Маєток «Буреверхи» постає містичною метафорою готичного замку, оселі зла, страшної і таємничої, в той час як «Оселя шпаків» – втілює мир, безпеку та гармонію. «Буреверхи» – понурий, несамовитий, старий будинок; в темній вітальні завжди горить вогонь, у кутах ховаються люті пси, темні сходи ведуть до занедбаних приміщень. В будинку існує кімната, яку заборонено відчиняти та заходити до неї. Відповідна містика зла та таємниці пронизує образи і мешканців «Грозового перевалу». З іншого боку, «Оселя шпаків» постає

протилежністю, є осередком розуміння і комфорту, лагідності та турботи, безпеки та спокою, як і її власники. Проте, парадоксально, належне місце для любові знаходиться і там, і там. І, в певному сенсі, стає відчутним, що сила і напруженість любові серед мешканців «Буреверхів» значно потужніша.

Зло «Буреверхів» як замку зі страшної казки або легенди постійно виявляється через співіснування реального та фантастичного світів. Воно постійно втілюється в ірреальному: моторошні сни, відчуття, забобони, привиди, духи тощо.

Що ж породило таке зло, що охопило цілий маєток і його відчують всі, навіть сторонні? Приїжджий гість містер Локвуд бачить у вікні привиди і відчуває моторошну атмосферу. А розгортання зла починається з любові. Так, старший Ерншо приводить з Ліверпуля додому хлопчика-підкидька – з любові; ставить його на одну ступінь разом з власними дітьми – з любові; Гіндлі піддає тортурам підкидька Гіткліфа – через любов до батька, та, подекуди, любов до себе; Неллі Дін підтримує Гіндлі, що призводить до приниження положення Гіткліфа – з любові до дітей господаря та з прихильності до соціального порядку; старий слуга Джозеф чинить зло оточуючим – з любові до Бога та під личиною бажання добра; пізніше, Гіндлі відвертається від власного новонародженого сина – з любові до померлої дружини і так далі, і далі. Цей перелік прикладів можна продовжувати, проте всі ці приклади є лише фоном, на якому розгортається головний соціальний сюжет – любов Гіткліфа до Кетрін та Кетрін до Гіткліфа, яка виявляється просто феноменальною у своїй потужності щодо породження зла.

Помста Гіткліфа руйнує життя родин Ерншо та Лінтон, хоч їй постійно і доводиться боротись з коханням до Кетрін. Суперництво любові і помсти приводить Гіткліфа до смерті. Проте сама смерть відступає перед коханням. Кетрін стає привидом, якого так пристрасно кличе герой протягом всього свого життя. Коли Гіткліф помирає, навіть смерть сприймається як відновлення гармонії природного та вільного кохання колишніх закоханих з вересових пусток. І смерть тут є протиправною щодо соціального прядку: у Гіткліфа і Кетрін як у старовинній легенді про Трістана і Ізольду могили розташовані поряд, всупереч суспільним нормам.

Сам союз Гіткліфа і Кетрін, містично укорінений в оточуючій природі, на лоні якого він народжується і міцніє. Їм не потрібен більше ніхто: вони щасливі вдвох втекти в поля і блукати весь день у чагарниках вереску або, забравшись на цвинтар, безстрашно викликати сплячих в

могилах, нехай вдома б'ють та морять голодом. Зв'язок між закоханими вимальовується як містично-роковий. Кетрін прив'язана до Гіткліфа чимось більш глибоким, ніж любовний потяг або пристрась. Свою любов до Лінтона сама вона порівнює з листям на деревах, що підвладні порам року, в той час як її кохання до Гіткліфа – з одвічними кам'яними пластами в надрах землі. Самі порівняння, образи, якими мислять герої Кетрін та Гіткліфа, підкреслюють їх органічну спорідненість з силами самої великої праматері – Землі. В них є щось первісне від стихій, щось язичницьке [6].

Тема містичного духовного зв'язку проходить крізь весь твір. Зраджуючи свою сутність, Гіткліф руйнує свій духовний зв'язок з Кетрін. Дарма він кличе її привид, привид так і не з'являється до нього.

Спадкоємність долі між батьками та дітьми набуває філософського та містичного характеру, не дивлячись на те, чи повторюються життєві шляхи, чи віддзеркалюються. Донька Кетрін, також Кетрін, проходить дзеркально протилежний шлях. Народжена Кетрін Лінтон, вона через примусовий шлюб з сином Гіткліфа, стає Кетрін Гіткліф, але після смерті свого чоловіка повертається у родовий маєток своєї матері «Буреверхи» і стає дружиною Гертона Ерншо, вирощеного Гіткліфом неосвіченим дикуном як покарання за жорстокість його батька Гіндлі до Гіткліфа в дитинстві. Вона не відштовхує приниженого Гертона, а йде назустріч власному почуттю і відновлює його людську гідність. «Дружба їх швидко міцніла, хоч іноді і відбувались сварки. Ерншо не міг за першим велінням стати культурною людиною, а молода панянка не була ані філософом, ані взірцем терпіння. Але оскільки у обох всі сили душі були спрямовані до однієї цілі – одна душа любила і хотіла поважати коханого, а інша – любила і прагнула, щоб її поважали – врешті-решт вони досягли свого» [3]. Гармонійний підсумок у фіналі роману здобувають і самі винуватці трагедії: Гіткліф і Кетрін. Впевнившись у неспроможності власної помсти, Гіткліф з власної волі приймає смерть і за порогом життя здобуває містичний союз з коханою Кетрін, до якої завжди прагнув. Філософський зміст містики роману, який виявляє злам між реалізмом і романтизмом, є, як зазначила В.Вульф, вирішенням питання про положення людини перед лицем одвічних сил буття: сюжет роману виражає романтичну віру у можливість людини реалізувати свою любов, які б випробування не висувались умовами реальної дійсності.

Помста нащадкам також набуває містичних і магічних рис. Гіткліф не кається, проте

усвідомлює, що він сам опинився у пастці сил, проти яких поставав. Він вирішує померти вільною людиною і тому відмовляється від подальшої помсти дітям своїх ворогів. На це є багато причин. В Гертоні Ерншо, який носить ім'я свого предка, що вже триста років прикрашає масивний фронтон кам'яного будинку, Гіткліф, який зробив усе, щоб перетворити юнака на робочу скотину, все більш впізнає втілення своєї власної юності. У почуттях Гертона та юної Кеті, доньки Кетрін та Едгара Лінтона, все сильніше постає «привид» його безсмертного кохання [4].

Центральною для містичної естетизації зла у романі є тема пекла та раю. Самі «Буреверхи» вбачаються втіленням пекла протягом багатьох років. І Гіткліфа неодноразово називають втіленням зла і породженням пекла, хоч його сутністю є викривлена любов. Проте й Кетрін сама не з породи мешканців неба. Вона сама зазначає, що одного разу уві сні бачила, як потрапила до раю, проте її серце розривалось від бажання повернутись на грішну землю. Янголи розізлились і скинули невдячну вниз, де вона прийшла до тям в хащах вереску, ридючи від щастя. Містика простежується в романтичній ідеї про невідповідність добробуту «Оселі Шпаків», що понадив Кетрін здалеку та виявився золотою кліткою, природі її душі. «Посадіть дуб у квітковий горщик і чекайте, що він у вас розростеться», – іронізує зі злобою Гіткліф. І дійсно, безпечне повітря «Оселі Шпаків» є для Кетрін руйнівним та отруйним.

Образ Гіткліфа – це образ бунтаря і месника. Сама загадковість походження, а також таємниця швидкого збагачення за час відсутності наближують його до типу романтичного лиходія. Це саме вплив містичного елемента, оскільки поза ним, в усьому іншому – це реалістична фігура, хоч і насичена байронічним демонізмом.

Від Гіткліфа віє титанічною міццю, багато в чому лиховісною. Проте мстива ненависть та нелюдська жорстокість героя, які створюють навколо нього «сатанинський» німб, мотивовані його положенням знедоленого, тими безкінечними приниженнями, через які він пройшов. Вражаючись жорстокістю героя, ми не наважуємось його судити, оскільки вважаємо моральне право людини, яка відновлює вищу справедливість.

Окрім того, у містичній філософській образності роману важливе місце займає феномен сповіді у таємницях. Так економіці Неллі Дін герої роману відкривають найбільш дикі та таємничі свої сторони, довіряючи почуття та думки ніби перед священиком.

Так взаємопереплетіння добра, зла і любові постають через образи містичної естетики роману

«Буреверхів», у драмі і піднесенні якого Е.Бронте виражає дух і світогляд, боротьбу, поразку та перемогу особистості свого часу. Як вірно відзначає Ж.Батай, від інших жінок Е.Бронте відрізнялась тим, що на ній лежало особливе прокляття. Насправді, не можна сказати, що її коротке життя було цілковито нещасним (як прийнято стверджувати в межах психоаналітичної традиції). Проте, зберігаючи до кінця моральну чистоту, вона в своєму розумінні світу змогла опуститись на саме дно безодні Зла. В цьому пізнанні мало хто зміг би зрівнятись з нею у прямоті, стійкості та відвазі: в пізнанні Зла вона дійшла до самого кінця, втілюючи свої знання та відчуття в образах та філософських думках роману «Буреверхи» – єдиного свого твору, і, можливо, найбільш красивої та жорстокої людської історії про любов та прощення [1].

Одночасно з цим «Буреверхи» є філософською одою індивідуалізму, спробою осмислити всі його суперечності: від позитивного самоствердження до самозреченого піднесення «Іншого», від священного бажання єдності в любові до втрати своєї гуманістичної сутності через страждання від неї. Дійсно драматичного контрасту філософська містика «Буреверхів» набуває на тлі буденних умов буття класового суспільства вікторіанської епохи. Вимальовуючи конфлікти відчуттів та соціальних процесів, Е.Бронте звертається до суперечності між життям та смертю, вмиранням та відродженням в «Іншому». Вона наближує

порок як вищу форму втілення Зла до страждань від самої чистої любові як втілення Добра [1]. І через цей екзальтований гротеск та естетику піднесеного романтико-містичного натуралізму звеличується воля і свобода індивідуальної людської особистості, замкненої в умовах самодовільного суспільства, що є сліпим і глухим у потребі нормувати та стандартизувати уявлення про добре, погане і належне.

Тож у висновку дослідження стає зрозумілим: вираження гострих етичних та соціальних проблем того часу стає можливим завдяки естетичному ефекту поєднання романтизму та реалізму, що втілюється саме через метафізику та філософську містику. Романтика роману повністю проникнута містичним началом. Саме так роман здобуває необхідної драматичності, адже не дивлячись на примирення у фіналі, від нього віє «жахом великої п'їтьми», як висловились Ш.Бронте. Мабуть ніхто більш глибоко, ніж автор «Буреверхів», не виявив у такій контрастній, яскравій та витонченій естетичній формі суперечність розуміння добра і зла та трагедійність буття і особистості та суспільства у Нову добу. Напрями подальших досліджень даної проблематики є більш ніж відкритими та різноманітними: від деталізації окремих філософських та естетичних аспектів творчості Е.Бронте до дослідження літератури вікторіанської доби для «дзеркала» людини і суспільства того часу.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Батай Ж. Эмили Бронте / Ж. Батай *Литература и Зло*; пер. Н. Бунтман. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.highbook.narod.ru/philos/bataile/bataile_evil.htm.
2. Бронте Е. Грозовой Перевал: Роман / Пер з англ. Д.О.Радієнко; передмова і примітки О.Т.Бандровської. Харків: Фоліо, 2006. 319 с.
3. Денисюк Х. Локус несамовитості у готичному романі / Христина Денисюк. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. 2006–2007. Вип. XIII–XIV. С. 157–164.
4. Денисюк Х. Ренесанс роману Емілії Бронте «Буреверхи» [Електронний ресурс]. URL : <http://md-eksperiment.org/post/20171221-renesans-romanu-emiliyi-bronte-bureverhi>
5. Ионкис Г. Магическое искусство Эмили Бронте / Г. Ионкис // *Бронте Э. Грозовой перевал: Роман; Стихотворения*. Москва, 1990. С. 5–18.
6. Иоскевич М.М. Жанровая «ловушка» в романе Э.Бронте «Грозовой перевал» [Электронный ресурс] / М.М.Иоскевич. URL : <http://elib.grsu.by/katalog/138728-259992.pdf>.
7. Иоскевич М.М. Литературоведческие подходы: возможности и границы (на примере романа «Грозовой перевал») [Электронный ресурс] / М.М.Иоскевич. URL : <http://www.elib.grsu.by/katalog/168253-373585.pdf>
8. Иоскевич М.М. Религиозная проблематика в романе Эмили Бронте «Грозовой перевал» / М.М. Иоскевич. *Актуальные проблемы исследования англоязычных литератур: межвуз. сб. науч. ст.* Вып.6. Women in Literature: *Актуальные проблемы изучения англоязычной женской литературы*. Минск: РИВШ, 2006. С. 20-30.
9. Иоскевич М.М. Роман Э.Бронте «Грозовой перевал» в контексте викторианской культуры повседневности [Электронный ресурс] / М.М.Иоскевич. URL : <http://www.elib.grsu.by/katalog/125483-221781.pdf>.
10. Тверитинова Т.И. Поэтика дома в усадебном тексте Э.Бронте (на материале романа «Грозовой перевал») [Электронный ресурс] / Т.И.Тверитинова. URL : <http://phil.duan.edu.ua/images/stories/Files/2016/1/23.pdf>.

REFERENCES

1. Batay Zh. Emili Bronte / Zh. Batay // Literatura i Zlo; per. N. Buntman. [Elektronnyy resurs]. URL : http://www.highbook.narod.ru/philos/bataile/bataile_evil.htm.
2. Bronte E. Hrozovyi Pereval: Roman / Per z anhl. D.O.Radiienko; peredmova i prymitky O.T.Bandrovskoi. Kharkiv: Folio, 2006. 319 s.
3. Denysiuk Kh. Lokus nesamovytosti u gotychnomu romani / Khrystyna De-nysiuk // Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk : Vydavnycho-dyzainerskyi viddil TsIT Prykar-patskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. 2006–2007. Vyp. XIII–XIV. S. 157–164.
4. Denysiuk Kh. Renesans romanu Emilii Bronte «Bureverky» [Elektronnyi resurs]. URL : <http://md-eksperiment.org/post/20171221-renesans-romanu-emiliyi-bronte-bureverhi>.
5. Ionkis G. Magicheskoe iskusstvo Emili Bronte / G. Ionkis // Bronte E. Grozovoy pereval: Roman; Stihotvoreniya. M., 1990. S. 5-18.
6. Ioskevich M.M. Zhanrovaya «lovushka» v romane E.Bronte «Grozovoy pereval» [Elektronnyy resurs] / M.M.Ioskevich. Rezhim dostupa: <http://elib.grsu.by/katalog/138728-259992.pdf>.
7. Ioskevich M.M. Literaturovedcheskie podhody: vozmozhnosti i granitsyi (na primere romana «Grozovoy pereval») [Elektronnyy resurs] / M.M.Ioskevich. Rezhim dostupa: <http://www.elib.grsu.by/katalog/168253-373585.pdf>.
8. Ioskevich M.M. Religioznaya problematika v romane Emili Bronte «Grozovoy pereval» / M.M. Ioskevich // Aktualnyie problemy issledovaniya angloyazychnyih literatur: mezhvuz. sb. nauch. st. – Vyip.6. Women in Literature: Aktualnyie problemy izucheniya angloyazychnoy zhenskoy literatury. Minsk: RIVSh, 2006. C. 20-30.
9. Ioskevich M.M. Roman E.Bronte «Grozovoy pereval» v kontekste viktorianskoy kultury povsednevnosti [Elektronnyy resurs] / M.M.Ioskevich. Rezhim dostupa: <http://www.elib.grsu.by/katalog/125483-221781.pdf>.
10. Tveritina T.I. Poetika doma v usadebnom tekste E.Bronte (na materiale romana «Grozovoy pereval») [Elektronnyy resurs] / T.I.Tveritina. URL : <http://phil.duan.edu.ua/images/stories/Files/2016/1/23.pdf>.

**METAPHYSICS AND PHILOSOPHICAL MYSTICISM OF GOODNESS, EVIL AND LOVE
IN THE AESTHETICS OF THE NOVEL «WUTHERING HEIGHTS»**

Yemelyanenko Yevgeniya

associate professor, PhD, associate professor of Philosophy department of
Zaporizhzhia National Technical University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
yemelyanenko_eo@ukr.net

Summary. *Cognition of human nature through its relation to goodness and evil, light and darkness is definitely one of the most pressing questions of philosophical reflection. The more controversial the world is, the more difficult it is to analyze a specified problem. The analyses of historical events gives a lot of information about certain facts, but only in the canvas of culture, especially in the field of its transformations, the images of the vivid human reflection of this problem constantly appears on the surface. The art is a screen which this presentation is reflecting on, literature in the first place. Outstanding and vivid masterpieces in their aesthetics often give us not only artistic pleasure, but they illustrate certain realities of social processes, the specifics of being and formation, and the self-consciousness of a person as such in one or another historical epoch in the first instance. Immersed in a broad social context, the work of art can give many answers to the questions of the peculiarities of the deployment of anthropological and social phenomena (goodness and evil, in the case of this intelligence) and the evolution of a person's worldview as such. Therefore, the philosophical reflection of works of art on the subject of understanding the urgent worldview problems of our time is extremely relevant. The study is devoted to the eternal problem of determination of goodness and evil in a person in the context of the social conditions of his being. It is proved that only in the canvas of culture, especially in the transformations of its field; constantly rise to the surface of the image of the living human reflection of this problem. The screen of this presentation is art. The actuality of the philosophical reflection of works of art on the subject of understanding the actual ideological problems of the present is confirmed. The subject of the study is the paradox of the determination of love and evil in the context of E. Bronte's novel «Wuthering Heights». The expression of the acute ethical and social problems of that time through the combination of romanticism and realism is realized precisely through metaphysics and philosophical mysticism. The romance of the novel is completely permeated with a mystical beginning. It is precisely this novel that acquires the necessary drama, in spite of reconciliation in the finale; it is the «horror of great darkness», as expressed by Sh. Bronte. Perhaps nobody more profound than the author of «Wuthering Heights» found in such a contrasting, vivid and sophisticated aesthetic form the contradiction between an understanding the goodness and the evil and the tragedy of being «person versus society» in the New Age. Methodological approaches and methods of this research – systematic and structural-functional scientific approaches; biographical, cultural-historical, sociological, psychological, mythopoetic, semantic-symbolic methods; gender criticism plays an important role in the methodology of research also. The scientific novelty of the study is an attempt to find a universal expression of the acute ethical and social problems of the New Age through the combination of aesthetic trends in the socio-cultural canvas of the novel «Wuthering Heights».*

the interaction and realization of which is possible through metaphysical motives and philosophical mysticism of the plot line.

Keywords: goodness, evil, love, aesthetics, philosophical mysticism, Gothic novel, romanticism, realism.

МЕТАФИЗИКА И ФИЛОСОФСКАЯ МИСТИКА ДОБРА, ЗЛА И ЛЮБВИ В ЭСТЕТИКЕ РОМАНА «ГРОЗОВОЙ ПЕРЕВАЛ»

Емельяненко Е.О.

доцент, кандидат философских наук, доцент кафедры философии
Запорожского национального технического университета
(г. Запорожье, Украина)
yemelyanenko_eo@ukr.net

***Аннотация.** Исследование посвящено извечной проблеме проявления добра и зла в человеческой натуре в контексте социальных условий бытия личности. Обосновывается, что только в полотне культуры, особенно в трансформациях социокультурного поля, постоянно поднимается на поверхность образ живого человеческого отображения данной проблемы. Экран этой презентации – это искусство, в первую очередь литература. Подтверждается актуальность философского анализа произведений искусства на предмет понимания актуальных этических, социальных, антропологических и идеологических проблем того или иного времени. Предметом исследования является феномен взаимоотношения любви, добра и зла в контексте романа Э.Бронте «Грозовой перевал». Методологические подходы и методы исследования – системный и структурно-функциональный научные подходы; биографический, культурно-исторический, социологический, психологический, мифопоэтический, семантико-символический методы; также важное место в методологии исследования занимает гендерная критика. Научная новизна статьи заключается в попытке найти универсальное отражение острых нравственных и социальных проблем Нового времени сквозь призму сочетания эстетических направлений в социокультурном полотне романа «Грозовой перевал», взаимодействие и реализация которых становится возможным благодаря метафизическим мотивам и философской мистике сюжетной линии.*

Ключевые слова: добро; зло; любовь; эстетика; философская мистика; готический роман; романтизм; реализм.

МУДРОСТЬ ВЕРОСОЗИДАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ГУМАНИЗАЦИИ СОЦИУМА

© Киселица С.В.

доцент, кандидат философских наук, доцент кафедры философии и общественных наук,
Черниговский национальный технологический университет
(г. Чернигов, Украина)
ksvim37@gmail.com

Аннотация. Тема гуманизации социума представляется одной из наиболее актуальных в современной философии. Объектом нашего исследования является веросозидание, выступающее специфической идеализирующей деятельностью человека по разрешению фундаментального противоречия между идеальным и материальным в человеческом бытии. Предметная коллизия – трансформация намерения в форме мечты в жизненную реальность. Основная проблема – преодоление деструктивного состояния неверия. Предполагается, что креативный потенциал веры по конструированию мировоззренческого идеала создаёт столь действенный субъективно-метафизический мир, который в своей влиятельности ничем не уступает объективно-физическому. Обоснована необходимость введения концептов «экзистенциал человеческого бытия» и «экзистенциальное мышление».

Ключевые слова: бытие-в-вере; веросозидание; вера; мечта; мудрость; надежда; отчаяние; сомнение; уверенность; гуманизация; экзистенциал человеческого бытия; экзистенциальное мышление; социальная философия; философская антропология.

Актуальность темы. Гуманитарно-цивилизационные вызовы последних десятилетий, очевидно, подвергают сомнению веру в будущее, поэтому актуализируется необходимость осмысления феномена веры и ее значения в жизни человека как доступного средства выхода из кризисных ситуаций как на личностном, так и социальном уровнях бытия. Ведь самосознание современника все чаще демонстрирует антропологическую неуверенность, творческую нереализованность, экзистенциальное одиночество, морально-правовой нигилизм, социальную апатию, культурно-политическую неопределенность и тому подобное. Автор предполагает, что преодоление этих деструктивных состояний невозможно вне экзистенциальной мудрости веры в её целостности с надеждой и уверенностью, которые представляются весьма эффективной жизнеутверждающей технологией в мультивекторном социуме.

Постановка проблемы и состояние её изучения. Современная гуманитаристика демонстрирует глубокую обеспокоенность проблемой так называемого одушевления Ойкумены или гуманизации социума, актуализирует поиск разумного компромисса между иррациональным и рациональным, общественным и личным, индивидуальным и коллективным в структуре человеческой экзистенции.

В историко-философском срезе потенциал мудрости веросозидания как преддверия целостности человеческого бытия, прежде всего,

привлекает внимание к философским дискурсам экзистенциализма и персонализма. В частности, экзистенциальной диалектики эстетического, этического и религиозного уровней в философии С.Кьеркегора, где вера является животворящей основой каждого из них [1] и апофеоза беспочвенности Л.Шестова [2] с его «мятежным» утверждением адогматичного мышления, где вера выступает важнейшей смысложизненной морально-психологической установкой. Методологически значимым оказывается анализ феномена веры и доверия в жизни человека, совершенный М.Бубером [3] и экзистенциальная дихотомия обычного внешнего и личностного внутреннего бытия человека Н.Бердяева [4]. Предложенный К.Ясперсом концепт философской веры предстает способом уравнивания экзистенции и трансценденции в человеческом бытии [5]. М.Хайдеггер, обращаясь к проблеме целостности человека и мира, полагает, что мысль и действие в одинаковой мере согласованы с верой и в своём единстве составляют веру в истинность грядущих событий [6]. Для Ж.-П.Сартра неаутентичное существование отождествляется с дурной верой, хорошая вера воспитывается социальным равенством [7]. Вопросы темпоральности веры требуют применения ее толкования П.Тиллихом как динамики предельного интереса человека [8]. Без обоснований В.Франклом [9] идеи осмысленной веры, которая приводит к целебной трансценденции через спонтанное и непосредственное переживание исповедуемой мысли, представляется весьма проблематичным

достижение психотерапевтического эффекта вероосозидания. Поиск экзистенциальной основы веры вызывает наш интерес к исследованию С.Франка [10] онтологии непостижимого во взаимозависимости чудесных трансцендирования наружу и трансцендирования внутрь. Герменевтическая устремленность субъекта М.Фуко определяется необходимостью обоснования природы вероосозидания через применение методологии духовного самопреобразования [11]. Без концептов иррациональной и рациональной веры Э.Фромма [12], где вера – черта характера, пронизывающая всю личность, наше понимание предмета исследования было бы не полным. В контексте осмысления мудрости веры плодотворной оказывается контрверза идола-идеала, предложенная Э.Ильенковым [13], концепты иррационального выражения в классической и неклассической рациональности М.Мамардашвили [14] и преобразующего доверия в диалектике веры и разума Э.Соловьева [15].

Анализ последних исследований и публикаций. Ярким свидетельством искренней заинтересованности в решении вышеизложенных проблем, на наш взгляд, являются теоретико-мировоззренческие разработки украинских философов Е.Андроса, В.Андрущенко, И.Бондарчук, М.Бойченко, Т.Гардашук, Л.Гармаш, Е.Головахи, В.Гольченко, А.Ермоленко, В.Кизимы, С.Крыловой, С.Крымского, Т.Лютото, В.Лях, В.Малахова, М.Минакова, А.Осипова, М.Поповича, М.Препотенской, С.Пролеева, В.Рыжко, В.Скворца, В.Табачковского, Н.Хамитова, В.Шинкарука и других.

Представители современной Киевской философской антропологически сориентированной школы создают самобытные методологические установки исследования феномена веры: В.Шинкарук сопоставляет экзистенциал веры с экзистенциалами надежды и любви [16], С.Малеев [17] – в соотношении со знанием, В.Табачковский [18] – в борьбе человека как полисущностного существа за умеренность, С. Крымский [19] – в корреляции с человечностью и надеждой, В.Лях [20] – через эпистемологию мудрости как искусства жить, М.Попович [21] – гуманизм рациональных измерений человеческого бытия, И. Бондарчук [22] – мышление как этическое действие, Е.Андрос [23] – в структуре интеллекта, М.Минаков [24] – веру как способность разума, Н.Хамитов [25] – предельное бытие человека, В.Кизима [26] – человекомирную тотальность в онтико-онтологической ландшафтности бытия.

Ранее не исследованные части проблемы. Однако, сложность природы вероосозидания требует новых философских подходов, обусловленных как укорененностью данного феномена в глубинах экзистенции человека, так и модифицированностью его форм. Именно это обстоятельство предопределяет направление поиска и необходимость опубликования данного размышления. Наше внимание сосредоточено вокруг креативного потенциала веры, сущностной характеристикой которой является конструирование мировоззренческого идеала, поиск оптимального способа его трансформации из глубинных слоёв экзистенциального мышления в реальную жизнь с целью создания комфортной среды обитания. Гуманистический взгляд на указанную проблематику предусматривает переосмысление основных принципов бытия-в-вере, среди которых: прояснение веры как специфически-человеческого способа бытия с целью гармонизации субъективно-виртуального и объективно-физического миров.

Целью статьи является осмысление жизнеутверждающего потенциала вероосозидания, что может рассматриваться как основа гуманизации социума и необходимое условие целостности человеческого бытия. Достижение цели предполагает решение ряда взаимосвязанных задач: осуществить демаркацию понятия веры и причастных к ней категорий, отражающих специфику человеческого бытия; обосновать необходимость введения понятия «экзистенциальное мышление»; рассмотреть динамику вероосозидания и реконструировать «технология» ее влияния на социальную среду.

Изложение основного материала. Осмысление экзистенциального мира человека предоставляет основания утверждать, что именно вера фиксирует противоречивость человеческого бытия в качестве проблемного соотношения реальности и реалити, тем самым актуализирует творческие способности человека, формирует «одушевленное» пространство, устанавливает его предельные возможности. Будучи экзистенциальной реальностью, вера оказывается онтологической предпосылкой истинного (верного) бытия, что и обуславливает её безусловную ценность и смысложизненную насыщенность: «Аналіз онтологічних, гносеологічних і екзистенціальних чинників людського буття надає підстави стверджувати, що віра відтворює фундаментальну суперечність трансцендентного та іманентного як реальності та реалії у людському житті, тим самим актуалізує

можливості людського способу існування, формі одухотвореній простір» [27, с.48].

Проблематика вери повсеместно проходит через боротьбу раціоналізму і ірраціоналізму з їх пріоритетами касательно мировоззренческих установок і познавательных стратегий, поскольку вера оказується не тільки частним релігійним явленням, а феноменом культури вообщє, екзистенціалом, соціокультурної установкою, філософської категорією і тому подібне. Це свідечує про присутстві вери в кожній предметній області людської життєдіяльності, незалежно від її мировоззренческого содержания, где она составляет духовную основу бытия, с необходимостью сопровождает личность на пути осмысления границ собственного существования. В процессе такого осмысления соціокультурные стереотипы, идеологии, аксиомы, гипотезы, традиции выступают коррелятами веры.

По своей природе вера – это убеждение, концептуальный анализ которого указывает на необоснованность контрверсы вера – разум. Ведь любая целесообразная деятельность вынуждает личность логично обосновывать будущие поступки, прогностически отражать в сознании их последствия, то есть не столько обдумывать их особенности и причины, сколько воспроизводить тенденции и моделировать желаемую картину будущего. Следовательно, наш опыт является экзистенциальной и соціокультурной предпосылкой мировоззрения. Отношением человека к миру в форме истинных утверждений, так же и неистинных как истинных или вероятно истинных, демонстрируется убежденность в их действительности и необратимости.

Постоянно разрешая экзистенциальное противоречие между конечностью и бесконечностью человека, вера служит предельным состоянием сознания в противовес бездне, выступает мировоззренческой установкой, что идентифицируется с предельными принципами человеческого существования. В этом процессе, как нам представляется, объект веры – это форма, субъект – содержание, то есть её носитель выступает доминирующим элементом в мировоззрении, формирует цельный образ реальности. Для синтеза рационального и иррационального в структуре целостной и цельной личности целесообразно использовать понятие «экзистенциальное мышление», которое трактуется нами как интеллектуальная деятельность, направленная на осмысление пограничных ситуаций и поиск продуктивных ответов на смысловые вопросы. Таким

образом, веросозидание – особая деятельность, соединяющая рациональность (представление, логическое мышление) и чувственность (переживание, пространственно-временное ощущение), через волеизъявление – действенный фактор человеческого бытия.

Раціоналізм і ірраціоналізм в веросозидательном процессе выступают противоположными методологическими установками. Софийный срез проблемы фиксирует веру как атрибут мыслящего духа, неистребимую характеристику самосознания. Исследование разновидностей веры обнаруживает тот факт, что она не противостоит знанию, поскольку сама является жизненным знанием, постулатом, сентенцией, а ее диалектической противоположностью, на самом деле, выступает сомнение. Интересно, что понятие ложного знания в контексте веры отсутствует. Категории иллюзии, ошибки, неправды, заблуждения являются гносеологическими «противниками» категории веры, агностицизм и скептицизм – логическими антиподами веры.

Вера манифестирует интегрирующую способность через интуицию выстраивать и воплощать мировоззренческий идеал, субъективно-виртуальному миру предоставляет право быть такой же реальностью, как и материально-чувственному, образуя основания для реализации креативных возможностей интеллектуальной интуиции. Именно поэтому надежда выступает концептуальной квинтэссенцией определившегося духовного усилия, в котором реализация относительного и абсолютного теоретически оказывается вероятностью, а практически счастьем. Вера является доминирующей «интеллектуально-волевой» эмоцией в человеческой жизни.

Исходя из вышеизложенного, основанием веры, ее главной разумной силой можно считать мечту, которая, по сути, является возможностью веры и определяет духовные ориентиры и способы самореализации каждого человека. Выступая критерием одухотворенного отношения к миру, мечта формирует принципы человеческого существования. Радостью, восторгом, душевным подъемом, вдохновением или тоской, скукой, печалью, депрессией наполняется человеческое существование через переживание осуществившегося или неосуществившегося замысла. Вера проявляет себя в параллельных мирозданиях как чувство удовлетворенности собственной жизнедеятельностью. Она – креативна по определению, где её стимулирующим началом оказывается острая психологическая потребность

избавиться от тревоги, одиночества и онтологического страха перед небытием.

Иррациональное побуждение, чувство уверенности или неуверенности, является существенным элементом человеческого общения, обуславливающего непосредственные жизненные перспективы. Противоречивость сущностного и сущего в Себе заставляет человека искать спасение в безусловной ценности Другого, стремясь к целостности. Маргинальность, конформизм, равнодушие – с одной стороны и вера в единстве с надеждой и любовью – с другой создают ситуацию экзистенциального выбора с её неустойчивым гуманистическим равновесием, мотивирует человека к бытию-в-вере или разрушает, обесценивает или утверждает свободу как фундаментальную характеристику человеческого бытия.

Доверие и разочарование, уверенность и отчаяние, убежденность и растерянность являются антиподами в мироотношении. Мировоззренческая культура как личности, так и социума формируется испытанием силы человеческого духа через установление ответственности, что в предельном бытии оказывается единственным средством объединения в некую целостную аксиологическую систему личных, групповых и общечеловеческих интересов. В таком контексте именно верность (принципам, людям, идеалам) является надежным способом выхода из духовных кризисов, которые постоянно сопровождают жизнь человека как биосоциального существа. Исходя из этого, аксиологической полярностью веры можем назвать цинизм и нигилизм.

Демаркация вышеизложенных понятий в контексте гуманизации социума позволяет открыть принципиальное обстоятельство: сущностной потребностью личности является создание и перманентное воспроизведение в экзистенции мировоззренческих идеалов, которые приобретают статус цели и оригинального способа ее реализации. Этим самым вера фиксирует родовую потребность человека в идеализирующей деятельности, которая воплощается через проекты и оказывается, по сути, вероосозиданием. Предмет веры всегда является символом человеческого мироотношения. Ведь человеческие отношения часто наполнены неосознанными желаниями, неустойчивыми убеждениями или неочевидными образами.

Экзистенциальные кризисные ситуации сопровождают веру и побуждают к активному поиску выхода за пределы обыденного, что постепенно порождает уверенность в

собственных возможностях. Здесь вера выступает особой формой рассуждения, часто противоречит «здоровому смыслу», наполняясь «креативным безумием» – основой эвристического самоутверждения человека. Вера выступает глубинным предстоянием, условием равновесия материального и духовного миров, феноменом, который конституирует зрелость и плодovitость человеческого существования. Она зиждется на мудрой и достаточно прагматичной способности одновременно опираться как на собственный жизненный опыт, так и не критически воспринимать чужой, где оба – одинаково ограничены и несовершенны. Подобное толкование через контрверзу унынию, всё же предоставляет вере статус убежденности, что создаёт перспективную возможность соединения мироощущения и миропонимания в оптимизирующее мировосприятие. Этим самым вера формирует мировоззренческую основу для продуктивной борьбы за удавшуюся человеческую жизнь, создает альтернативу боязни неопределенности. Надежда и уверенность, противостоящие растерянности и отчаянию, определяют паритет между способностью верить и скепсисом, который оказывается гносеологической противоположностью веры.

Таким образом, теоретико-познавательный подход к вере представляет алгоритм эффективного доказательства истины, а мировоззренчески-антропологический предусматривает заинтересованность ищущего духа в гармонизации человеческого сосуществования. В обеих областях основой постижения человеком мира является мудрость веры: в первом измерении как способность рационально обосновывать и оптимизировать человеческое отношение к миру, во втором – как первичный акт переживания и экзистенциальную потребность. Разум не противостоит вере, а дополняет, актуализирует её, будучи сущностной характеристикой креативности и пассионарности, проявляющихся в степени убежденности относительно реальности трансцендентного измерения бытия. Поэтому экзистенциальной противоположностью веры считаем не знание как таковое, а сомнение.

Выводы. Человеческое бытие-в-вере происходит через взаимодействие рационального и иррационального, что раскрывает значимость веры как особой духовной деятельности с интенцией в вечное. Здесь она выступает основополагающим принципом в выборе между истинным и ложным, настоящим и иллюзорным, императивным и своенравным, аскетичным и анархичным, а потому является единственным

надёжным измеряемым способом взаимопроникновения идеального и материального.

Концепт «веросозидание» фиксирует специфическую деятельность человека, содержанием которой является перманентное разрешение экзистенциальной противоречивости духовного и душевного, праведного и грешного, устоявшегося и непостоянного, универсального и уникального. Это дает возможность развернуть понятие «экзистенциальное мышление», которое определяется в особую способность человека воспринимать должное как сущее, желательное как действительное, делая веру безусловной (абсолютной) ценностью в области созидания себя и мира. Исходя из этого, вера представляется экзистенциалом, обуславливающим трансцендирование в человеческом бытии; это позволяет осознать её как необходимое условие выхода за пределы проблемных и кризисных ситуаций, а отчаяние, суеверие, фанатизм как замкнутость в этих пределах. Выступая критерием одухотворенного отношения к миру, она формирует мировоззренческое основание человеческого способа существования через осознание успешности или неуспешности в социуме.

В антиципации вера демонстрирует способность придавать субъективно-

виртуальному миру статус такой же реальности, как и материально-чувственному, воплощать идеал, тем самым создавая целостное человеческое бытие – будущее, произрастающее из прошлого. Поэтому, утверждение созидательного потенциала веры как гуманизирующей основы сообщества расширяет представление человека о границах собственных возможностей и ориентирует на гармонизацию отношений со всегда бурным, неопределенным, хаотичным миром через веру в идеалы Истины, Добра и Красоты.

Необходимость дальнейшего исследования мудрости веросозидания как конструктивной социокультурной технологии предполагает поиск форм её эффективного укоренения в человеческое бытие, создание общих принципов цивилизационного сосуществования через экзистенциальное мышление. Результаты нашего размышления могут обрести положительное влияние на различные сферы гуманитарного знания, в частности, установление оптимизирующего, вдохновляющего и одухотворяющего статуса веры в культурно-антропологическом и личностно-психологическом измерениях.

СПИСОК ССЫЛОК

1. Кьеркегор С. Страх и трепет. М.: Республика, 1993. 387 с.
2. Шестов Л. Апофеоз беспочвенности. Опыт адогматического мышления. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1991. 214 с.
3. Бубер М. Два образа веры. Москва : АСТ, 1999. 588 с.
4. Бердяев Н. Философия свободы. Смысл творчества. Москва : Издательство «Правда», 1989. 605 с.
5. Ясперс К. Философская вера. Пер. М.И.Левиной / *Смысл и назначение истории*. М.: Издательство политической литературы, 1991. 526 с.
6. Хайдеггер М. Бытие и время. Пер. с нем. В.В.Бибихина. Москва : Издательская фирма «Ad Marginem», 1997. 451 с.
7. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. Пер. с фр. В.И.Колядко. Москва : Республика, 2000. 640 с.
8. Тиллих П. Мужество быть. Пер. Т.И. Вевюрко / *Избранное*. Москва : Юрист, 1995. С. 7-131.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник. Пер. с англ. и нем. Общ. Ред. Л.Я.Гозмана и Д.А.Леонтьева. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
10. Франк С.Л. Непостижимое. Онтологическое введение в философию религии. Москва : Издательство «Правда», 1990. С. 183-559.
11. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Пер. с фр. В.П.Визгина и Н.С.Автономовой. СПб.: А-сэд, 1994 г. 408 с.
12. Фромм Э. Человек для себя. Исследование психологических проблем этики. Пер. с англ. Л.А.Чернышовой. Мн.: Коллегиум, 1992. 119 с.
13. Ильенков Э.В. Об идолах и идеалах. 2-е изд. К.: Час-Крок, 2006. 312 с.
14. Мамардашвили М.К. Превращённые формы. О необходимости иррациональных выражений / Как я понимаю философию. Москва : Издательство «Прогресс», 1990. С. 315–328.
15. Соловьёв Э.Ю. Прошлое толкует нас. Очерки по истории философии и культуры. Москва : Политиздат, 1991. 432 с.
16. Шинкарук В.І. Віра, надія, любов. *Віче*. 1994. №4.
17. Малеев С.Н. Понятие веры. Київ : Стило, 2008. 142 с.
18. Табачковський В.Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». Київ : ПАРАПАН, 2005. 431 с.

19. Крымский С.Б. Философия как путь человечности и надежды. Київ : Курс, 2000. 308 с.
20. Лях В.В. Свобода самореалізації у контексті інформаційно-комунікативних процесів. [Електронний ресурс]. Режим доступа: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_73/Liah.pdf
21. Попович М.В. Раціональність і виміри людського буття. Київ : Сфера, 1997. 290 с.
22. Бондарчук І.А. Мислення як етична дія. *Філософсько-антропологічні студії*. 2001. Розум, свобода та доля діалектики (До 80-річчя Марії Злотіної). Київ : Стилос, 2001. С.72–77.
23. Андрос Є.І. Інтелект у структурі людського буття. Київ : Стилос, 2010. 358 с.
24. Мінаков М.А. Історія поняття досвіду. Київ : ПАРАПАН, 2007. 380 с.
25. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с.
26. Кизима В.В. Человекомирная тотальность. Постнеклассический манифест. Київ : ЦГО АН України, 1993. 34 с.
27. Киселиця С.В. Софійність віри. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. Чернівці: ЧНТУ, 2016. № 1(7). С.46-52.

REFERENCES

1. Kyerkegor S. Strakh i trepet. M.: Respublika, 1993. 387 s.
2. Shestov L. Apofeoz bespochvennosti. Opyt adogmaticeskogo myshleniya. L.: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, 1991. 214 s.
3. Buber M. Dva obraza very. M.: AST, 1999. 588 s.
4. Berdyayev N. Filosofiya svobody. Smysl tvorchestva. M.: Izdatelstvo «Pravda», 1989. 605 s.
5. Yaspers K. Filosofskaya vera. Per. M.I.Levinoy / Smysl i naznacheniyе istorii. M.: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1991. 526 s.
6. Khaydegger M. Bytiye i vremya. Per. s nem. V.V.Bibikhina. M.: Izdatelskaya firma «Ad Marginem», 1997. 451 s.
7. Tillikh P. Muzhestvo byt. Per. T.I.Vevyurko / Izbrannoye. M.: Yurist, 1995.S. 7-131.
8. Sartr Zh.-P. Bytie i ничто: Opyit fenomenologicheskoy ontologii. Per. s fr. V.I.Kolyadko. M.: Respublika, 2000. 640 s.
9. Frankl V. Chelovek v poiskakh smysla: Sbornik. Per. s angl. i nem. Obshch. Red. L.Ya.Gozmana i D.A.Leontyeva. M.: Progress,1990. 368 s.
10. Frank S.L. Nepostizhimoye. Ontologicheskoye vvedeniye v filosofiyyu religii. – M.: Izdatelstvo «Pravda», 1990. – S. 183-559.
11. Fuko M. Slova i veshchi. Arkheologiya gumanitarnykh nauk. Per. s fr. V.P.Vizgina i N.S.Avtonomovoy. SPb.: Acad, 1994 g. 408 s.
12. Fromm E. Chelovek dlya sebya. Issledovaniye psikhologicheskikh problem etiki. Per. s angl. L.A.Chernyshovoy. Mn.: Kollegium, 1992. 119 s.
13. Ilyenkov E.V. Ob idolakh i idealakh. 2-e izd. K.: Chas-Krok, 2006. 312 s.
14. Mamardashvili M.K. Prevrashchennyye formy. O neobkhodimosti irratsionalnykh vyrazheniy / Kak ya ponimayu filosofiyyu. M.: Izdatelstvo «Progress», 1990. S. 315–328.
15. Solovyev E.Yu. Proshloye tolkuyet nas. Ocherki po istorii filosofii i kultury. M.: Politizdat, 1991. 432 s.
16. Shinkaruk V.I. Vira, nadiya, lyubov. *Viche*. 1994. №4.
17. Maleyev S.N. Ponyatiye very. K.: Stilos, 2008. 142 s.
18. Tabachkovskiy V.H. Polisutnisne homo: filosofsko-mystetska dumka v poshukakh «neevklidovoi reflektivnosti». K.: PARAPAN, 2005. 431 s.
19. Krymskiy S.B. Filosofiya kak put chelovechnosti i nadezhdy. K.: Kurs, 2000. 308 s.
20. Liakh V.V. Svoboda samorealizatsii u konteksti informatsiino-komunikativnykh protsesiv. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupa: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_73/Liah.pdf
21. Popovych M.V. Ratsionalnist i vymiry liudskoho buttia. K.: Sfera, 1997. 290 s.
22. Bondarchuk I.A. Mysleniya yak etychna diia // *Filosofsko-antropologichni studii*. 2001. Rozum, svoboda ta do lia dialektyky (Do 80-richchia Marii Zlotinoi). K.: Stylos, 2001. S. 72–77.
23. Andros Ye.I. Intelekt u strukturi liudskoho buttia. K.: Stylos, 2010. 358 s.
24. Minakov M.A. Istoriia poniattia dosvidu. K.: PARAPAN, 2007. 380 s.
25. Khamitov N.V. Filosofska antropohiia: aktualni problemy. Vid teoretichnoho do praktychnoho povorotu. K.: KNT, 2017. 394 s.
26. Kizima V.V. Chelovekomirnaya totalnost. Postneklassicheskiy manifest. K.: TsGO AN Ukrainy, 1993. 34 s.
27. Kyselytsia S.V. Sofiinst viry. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofiia, psykhohiia, sotsiolohiia*. Chernihiv: ChNTU, 2016. № 1(7). S.46-52.

WISDOM OF CREATION OF BELIEF IN THE CONTEXT OF HUMANIZATION OF SOCIETY

Kyselytsia Svetlanaassociate professor, PhD, associate professor at
Chernihiv National University of Technology
(Chernihiv, Ukraine)
ksvim37@gmail.com

Summary. The problem of correlation of the material and spiritual worlds, creates prerequisites of deep belief as a specific phenomenon of the limit of human existence, create an alternative opportunity to confront the chasm, emptiness, finiteness. For this, the author uses the concepts of «existential of human being» and «existential thinking». The paradox of belief is that at the level of everyday life and everyday consciousness belief can be modified into fanaticism when uncertainty and unsuffering of life experience, maturity and productivity of opposing the human spirit in the form of infantilism and conformism. The basis of this situation is a formal commitment to the ideas that contains belief of their carrier. This article analyzes the ontological dimension of belief, its relationship with existential despair and doubt. Hope and confidence on the one hand, and the confusion and fear on the other reflects opposing worldviews that have shaped optimistic and pessimistic attitude of man to the world and himself. Such attitude, perception of the world and outlook determines the way of human existence, that's why belief influence on need to formation of life principles. The main purpose of efforts – is the ontological search of prospects of being-in-belief that allows to harmonize the inner and outer worlds, the spiritual richness of belief to establish civilization and humanitarian space beyond religious or secular orientation of its carrier. A fundamental feature of belief is belief in the expected, but its object and intention determine the value of potential both the individual and community. Belief – integrative expression of the human attitudes toward the world, which is identical to the presence of consciousness in particular part of life and is not limited to religious, political, artistic, scientific installations, and with the need to accompany a person in the way of understanding the boundaries of existence, where beliefs, ideological axioms, images appear its species. The author tries to prove the existential significance of all kinds of belief that allows us to identify religious or philosophical belief within the human attitudes toward the world. It is also an attempt to analyze the epistemological measure of belief. The author argues that the categorical opposite of belief is not knowledge, but doubts, thereby providing the status of ideological belief of the truth - the belief that allows to connect the attitude and perception of the world, to transform them into a worldview. We establish two main paradigms of interpretation of belief in Anglo-American, West European and East European philosophy: epistemological approach is the search for an effective method that proofs the belief, and philosophical-anthropological approach, looking for a way to harmonious coexistence of man and the world. Their common concern in an effort to understand the nature of belief that allows the author to combine these efforts in a holistic response, considering existential belief and honoring the human universe. Belief – integrative expression of the human attitudes toward the world, which is not limited to religious and political installations, where ideological axioms and beliefs are its variety. Understanding the spiritual potential of belief makes it possible to create a humanitarian space. It is an irrefutable proof of the implementation of belief in each of the forms of social consciousness and spheres of knowledge, regardless of their ideological orientation.

Key words: being-in-belief; creation of belief; belief; dream; wisdom; hope; despair; doubt; confidence; humanization; existential of human being; existential thinking; social philosophy; philosophical anthropology.

МУДРІСТЬ ВІРОТВОРЕННЯ В КОНТЕКСТІ ГУМАНІЗАЦІЇ СОЦІУМУ

Киселиця С.В.доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і суспільних наук,
Чернігівський національний технологічний університет
(м. Чернігів, Україна)
ksvim37@gmail.com

Анотація. Тема гуманізації соціуму видається однією з найактуальніших у сучасній філософії. Об'єктом нашого дослідження є віротворення, що виявляється специфічною ідеалізуючою діяльністю людини стосовно вирішення фундаментальної суперечності між ідеальним та матеріальним у людському бутті. Предметна колізія – трансформація наміру у формі мрії в життєву реальію. Основна проблема – позбавлення деструктивного стану зневіри. Передбачається, що креативний потенціал віри стосовно конструювання світоглядного ідеалу створює настільки дієвий суб'єктивно-метафізичний світ, який у своїй впливовості нічим не поступається об'єктивно-фізичному. Обґрунтовується необхідність введення концептів «екзистенціал людського буття» та «екзистенціальне мислення».

Ключові слова: буття-у-вірі; віротворення; відчай; віра; впевненість; мрія; мудрість; надія; сумнів; гуманізація; екзистенціал людського буття; екзистенціальне мислення; соціальна філософія; філософська антропологія.

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТРАХУ ТА ПОХІДНИХ ВІД НЬОГО ФЕНОМЕНІВ

© Коломієць О.Л.

аспірант відділу філософської антропології
Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України
(м. Київ, Україна)
oleksa.kolomiets@gmail.com

Анотація. Стаття представляє пошук відмінних від інших форм життя рис, притаманних виключно людині, який здійснюється через призму розгляду феномена страху в основних проявах його модусів, жаху та тривоги. Задля глибшого розуміння впливу цього феномена на загальнолюдське буття, проаналізовано еволюційне його становлення в історії філософії. Показані основні напрямки психологічних досліджень, які використовуються у сучасному світі. Поєднуючи ці два підходи, робиться висновок про те, що людина, являючись закинutoю у світ і не пристосованою до нього істотою, вимушена постійно рефлексувати відносно найімовірніших варіантів можливого майбутнього, задля продовження власного життя та роду, а відтак вимушена ставати істотою «вірнооцінюючою». Необхідність цього неологізму випливає з того, що зазначена якість є синтезом феноменів адекватності та автентичності як характеристик буденного та граничного вимірів буття у метаграничному бутті людини. Саме ця властивість людини дозволяє їй не просто виживати, а займати передову позицію серед всіх форм життя по впливу на зовнішнє середовище з найбільшою силою й інтенсивністю. І врешті-решт робить людину новою силою, яка порівнюється з силами природи, здатною змінювати Світ.

Ключові слова: страх; тривога; жах; віра; надія; ситуація; буття; світ культури; природа; буденне буття; граничне буття; метаграничне буття; вірнооцінюючість.

Актуальність теми статті обумовлена необхідністю філософсько-антропологічного осмислення такої людської риси, як страх. Розгляд цього феномену саме з таких позицій дозволяє глибше зрозуміти людську сутність, оскільки страх розглядається не тільки як психологічна емоція, він у модусі жаху наділяється властивістю буття і розглядається з онтологічних позицій.

На сьогоднішній день ситуація в Україні є досить напруженою. Люди, через невпевненість у завтрашньому дні, вимушені жити у постійному страху перед можливістю війни, і як результат – насильницької смерті.

В межах загальносвітових проблем, що постають перед людством, питання страху є також актуальним. В епоху постмодернізму, коли швидкість життя значно прискорюється й від людини вимагається прийняття поспішних рішень, глибинна безпричинна тривога значно підсилюється, що приводить до життя у постійній напрузі і до нервових зривів. Особливо це стосується жителів мегаполісів. Тож необхідність даного дослідження випливає з вимог часу і місця, з того, що допоможе визначитись як особистості в суспільстві, так і усвідомити власну ідентичність та соціально-політичне та культурне місце України в Світі.

Звідси випливає, що метою статті є виокремлення різних модусів страху та визначення основних їхніх характеристик і зон дії, що допоможе краще зрозуміти людину, виявити її приховані риси та позбавитися

негативних проявів зазначеного феномена на людське життя. Задля цього застосовуються екзистенціальний підхід та компаративистський і метаантропологічний методи дослідження.

Завданням для подальших досліджень цієї актуальної теми є проблема пошуку людської сутності через діалектичні єднання розуму та емоційних афектів і роль останніх у формуванні гармонічної цілісності сучасної людини.

Про феномен страху написано дуже багато як загалом наукової, так і виключно філософської літератури і, здавалося б, нічого нового в цьому питанні віднайти вже неможливо. Однак, використовуючи новітній метаантропологічний метод дослідження, розроблений в Україні Н. Хамітовим, ми розглянемо вплив зазначеного вище феномену на людину у трьох різних вимірах її буття: буденному, граничному та метаграничному, що дозволить нам виявити приховані риси цього феномену задля кращого розуміння ролі й місця людини у Всесвіті. Дослідження ґрунтуватиметься на думках філософів у історичному контексті.

Перш за все розмежуємо філософський і психологічний підходи у розумінні феномена страху. В сучасній психології існує багато напрямків зі своїми методами дослідження, але, оскільки наше дослідження філософське, ми дозволимо собі спростити всю різноманітність їхніх поглядів, зазначивши те, що в цілому психологія сприймає, а відтак і досліджує феномен страху як людську емоцію, що виникає у

свідомості людини як реакція на виявлення неминучої загрози. [3, с. 104-105].

Емоція страху з'являється завдяки якісному еволюційному стрибку у пристосуванні живого організму до навколишнього середовища. [3, с. 273]. Біологічний механізм виникнення емоції страху в людині починається з того, що, аналізуючи отриману за допомогою зовнішніх органів почуттів інформацію і визначаючи її як загрозову, головний мозок активізує відділ amygdala, він відповідає за емоційні реакції організму. Amygdala посиляє двома незалежними ланцюгами нейронів команду до гіпофіза та гіпоталамуса, які в свою чергу наказують наднирковій залозі активніше виробляти адреналін та кортизол – гормони стресу. Внаслідок цього у наляканої людини прискорюється дихання та серцебиття, розширюються зіниці, а тіло або починає тремтіти, або ціпеніє.

Фізіолог Дж. Ле Ду, досліджуючи біологічний аспект емоції страху, зазначає, що два різні ланцюги нейронів відповідають за безпосередню реакцію організму на загрозу, не опосередковану розумом, тобто в першому випадку людина ніяк не може вплинути на реакцію організму й ця реакція буде миттєвою, але частенько помилковою. У другому випадку людина має час осмислити об'єкт страху і після цього прийняти рішення щодо наступних своїх дій. Ця реакція буде хоч і більш повільною, але менш помилковою, ніж у першому випадку. Перший механізм виникнення в людині емоції страху споріднює її з іншими вищими життєвими формами. Другий же – притаманний виключно людині й вищим приматам. [28, 29].

Підхід Дж. Ле Ду хоча і розкриває частково сутність феномена страху, але має один суттєвий недолік, пов'язаний з тим, що людина є не тільки природною, але й культурною, тобто духовною істотою. А отже фізіологія, досліджуючи механізм виникнення страху в людині як у біологічній істоті, зовсім не звертає і не може звертати увагу на страхи, породжені культурною складовою людини.

Реакцією на страх у тварини виступають втеча або напад. У людини, як істоти культурної, можлива ще й третя лінія поведінки, яка викликана морально-етичними нормами поведінки, прийнятими в суспільстві; щоб не погіршити ситуацію, в певних випадках людина здатна завдяки вольовому напруженню ніяк не реагувати на об'єкт страху, вдаючи, що його не існує. З точки зору філософської антропології, цей факт є однією з ознак, яка виділяє людину з-поміж усього тваринного світу.

У психології існує декілька теорій виникнення емоції страху. Згідно з однією з них, тіло певним чином реагує на визначену емоцію, і саме воно визначає цією дією, яка емоція має в ньому виникнути. Це так звана теорія Джеймса-Ланге. Друга теорія – У. Кенона, критикуючи її, говорять про непов'язаність фізіологічного і психоемоційного станів людини, оскільки одні й ті ж фізіологічні зміни організму в різних ситуаціях суб'єктами трактуються по-різному. В третій теорії «Шахтера-Сінгера», яка поєднує перші дві теорії, автори намагаються дати відповідь на питання виникнення емоції страху в людині. Згідно з цією теорією, для виникнення визначеної емоції потрібні як певні зміни в організмі, так і специфічна їхня інтерпретація. А, отже, визначальним фактором тієї чи іншої емоції є певна інтерпретація ситуації, в якій опинився суб'єкт, оскільки фізіологічні зміни в організмі не визначають його емоції, а лише їх потенції. Форму ж страху, чи, наприклад, гніву надає саме інтерпретація певної ситуації, яка визначається для суб'єкта як загрозова чи не загрозова. [3, с. 397-399].

Можливою відповіддю може слугувати гіпотеза, що людина спочатку відчуває визначену емоцію, а вже потім у неї відбуваються певні зміни в організмі, а не навпаки, як про це говорять С. Шахтер та Дж. Сінгер.

Проблемним місцем цієї теорії, на нашу думку, є її перевернутий причинно-наслідковий ланцюг подій. Можливою відповіддю може слугувати така гіпотеза: «Людина спочатку відчуває емоцію, а вже потім з нею відбуваються певні зміни в організмі», а не навпаки, як про це говорять С. Шахтер та Дж. Сінгер. І до того ж, ці зміни пов'язані не з самою ситуацією як такою, а з її оцінкою. І саме після її оцінки людина визначає ситуацію як загрозову, емоцію – як страх, а самі фізіологічні зміни в організмі є наслідком перших двох факторів, покликаним захистити людину від небезпеки.

Окрім того, ми вважаємо, що страх буде підсилуватись після оцінювання зменшення ймовірностей уникнення небезпеки в ситуації, і навпаки, послаблюватись після оцінювання збільшення ймовірностей уникнення небезпеки в ній.

А відтак «вірнооцінююча» здатність людини є ключовою її здатністю, яка дозволяє людині виживати, продовжувати свій рід і, зрештою, панувати у світі, постаючи в ньому як ще одна сила, що здатна його змінити. Але цю здатність людина, знаходячись у різних вимірах буття, здатна змінювати і розвивати.

В буденному бутті, де людина присутня серед об'єктів фізичного світу, ця здатність

постає як адекватність людини стосовно будь-яких ситуацій зовнішнього світу.

Граничне буття людини характеризується феноменом самотності [25, с. 70]. Погоджуючись з С. К'еркегором в тому, що страх вимітає з людини все кінцеве й дріб'язкове [18, с. 277], ми бачимо трансформацію вірнооцінюючої здатності людини у феномен автентичності. Тобто, якщо в буденному бутті тривога примушувала людину бути адекватною, то в граничному бутті жах примушує людину бути самим собою.

І нарешті, подальша трансформація вірнооцінюючої здатності людини в метаграничному бутті постає як діалектичне єднання адекватності й автентичності, але вона набуває нової якості. Розуміння сутності речей, яке досягається у граничному бутті, в метаграничному бутті дозволяє цій здатності набути ознак істинності.

Таку здатність можна виразити неологізмом «вірнооцінюючість». Він виражає цілісну характеристику саме особистості. Синонімів йому в українській та російській мовах, здатних це зробити, не знайшлося.

Повертаючись до розгляду страху, хотілося б показати ключові трансформації поглядів на цей феномен у різні історичні періоди часу.

Людська думка, аналізуючи даний феномен, завжди намагалася протиставити страху різні феномени, від хоробрості до віри. Психологічно ж страху, як некомфортному людському стану, протиставляється емоція насолоди. З психологічної точки зору ми можемо визначити страх як реакцію збудження на певний подразник, яку людина, відповідно до ситуації, визначає як загрозову, дратівливу, чи таку, що несе насолоду. Тобто контекстне наповнення ситуації є ключовим у визначенні певних емоцій людиною.

Історія філософії, осмислюючи феномен страху, та його роль в людському бутті, підходила до цього питання також з різних сторін:

- 1) безпосередньо аналізуючи сам феномен;
- 2) діалектично протиставляючи його іншим феноменам.

Ми коротко висвітливо обидва ці підходи. Починаючи з античності, страх у широкому сенсі слова, як реакція на небезпеку, усвідомлювався як наслідок чогось невідомого, що може нести в собі небезпеку. Античний страх можна назвати тривогою, оскільки він «не має об'єкта» [8, с. 282-283], тобто, не має відношення до фізичного світу. На відміну від античності, у середньовіччі страх характеризується трансцендентною складовою і чітким об'єктом. Саме Середньовіччя породжує такий феномен, як «страх Божий». У ньому вперше в історії захисна функція замінюється

виховною. Феномен страху стає дуалістичним: страх людський визначається як зло і є похідною від людської ущербності, викликаной гріхопадінням і тварно-божественною природою людини, а, з іншого боку, страх Божий «є началом премудрості» [4, с. 528] і є, безумовно, добром, покликаним спасти людську душу від пекельних мук.

В епоху Відродження темою страху займалися мало, але слід зауважити, що людські інтереси, а разом з ними й страх, зміщують фокус уваги з потойбіччя на реальний світ, а, отже, людські страхи, надії і сподівання витісняють Страх Божий, подрібнюючись за кількістю людей, але завдяки мистецтву не зменшуючись у своїй напрузі, а стаючи ще більш актуальним.

Новий Час щодо страху, у своїй основі, слід розглядати як період раціоналізації цього феномену. І. Кант досліджує його у двох аспектах: як естетичну здатність людини в оцінюванні природи та стосовно моральної поведінки людини, [11, с. 679; 12, с. 233, 237-238, 283, 408, 463, 483; 13, с. 24, 223, 262, 329, 359-360, 376-377; 14, с. 272-273, 278, 482, 679; 15, с. 402, 501-506,] Ф. Бекон – як біологічний механізм збереження життя та управління державою [5, с. 188, 397, 409, 493; 6, с. 251-252, 356, 383, 392] Т. Гоббс – як засіб примусу у дотриманні згоди договірних відносин. [8, с. 278-279, 286-305, 309-310, 327, 332, 336-337; 9, с. 95-98, 106-109, 129-133, 164] Але вже Г. В. Ф. Гегель, будуючи свою систему об'єктивного ідеалізму, трактує страх з позицій діалектики абсолютного і відносного, тобто відбувається повернення інтересу до страху як феномену, притаманному обом світам. [7, с. 225, 285]. І критикуючи Гегеля, С. К'еркегор розглядає страх як необхідну передумову «стрибка віри». [17, с. 21; 18, 37-38, 147-252]. Філософ побачив у страху той сенс, який опановує людською душею. Саме С. К'еркегор дав нове бачення страху і звернув увагу на внутрішній стан людини під його впливом.

Перед жахом людина безсила, жах є не тільки емоцією, замикаючи людину в ситуації: жах стає усім, розростаючись до меж всього буття, М. Гайдеггер називає жах «ось-буттям» (Da-sein) [20, с. 169; 24, с. 105-107], а тому психологічні методи подолання жаху в цьому випадку не діють.

Взагалі особливістю філософського сприйняття страху є його категоризація, яка зображає онтологічне ставлення людини до світу. Та парадигма, яка панувала у науці останні два сторіччя, стверджувала, що прогрес здатен побороти все на своєму шляху, включно людські страхи, але реальність виявилася дещо іншою. Проблема виключно наукового підходу до розуміння природи страху полягає у тому, що

кожна з наук, серед об'єктів уваги яких є страх, розглядає його у полі виключно своїх інтересів. І лише філософія, а точніше кажучи, філософська антропологія, намагається інтегрувати усі ці наукові бачення й зрозуміти питання страху в цілому. Тому надалі ми, об'єднавши базові, відомі на сьогодні підходи в науці, спробуємо досягнути феномен страху і його вплив на людське буття загалом.

Феномен страху в сучасній філософській антропології сприймається не як емоція, тобто як певний стан. Він, з одного боку, є характеристикою буття, екзистенціалом, який пронизує всі буттєві виміри, а з іншого, суб'єктивно, – страх у вигляді жаху може ставати буттям взагалі. [23, с. 369-370; 25, с. 195].

Жах є найменш дослідженим серед усіх модусів страху феноменом. Психологія взагалі намагається не звертати увагу на цей стан, ніби його й не існує. Це відбувається через неможливість виділення об'єкта жаху. Безоб'єктність є спільним фактором як для феномена жаху, так і для феномена тривоги. Але, працюючи з тривогою, психологи використовують різні методики, намагаються її об'єктувати. Це є можливим через приналежність феномена тривоги буденному буттю людини. Зі станом жаху все набагато складніше. Стискаючи людину в собі, жах заповнює собою все буття людини, виводячи її з буденного буття в граничне. Жах перед Ніщо, не залишає простору для виділення свого об'єкту, а перевершуючи тривогу емоційною напругою, обмежує психологів у часі на пошук шляхів знаходження об'єкту жаху. Останнє є неможливим, знаходячись ззовні відносно буття нажаханої людини.

К. Леві-Стросс, описуючи шаманські практики й протиставляючи їх психологічним, зазначає, що шаман, задля допомоги пацієнту, завдяки методикам переведення свідомості в інший стан, сам входить у буття нажаханої особи. Шаман виконує за пацієнта всю активну роботу, останньому ж слід лише пасивно рухатись за шаманом. [21, с. 208, 210-211]. Психологи ж, знаходячись ззовні від жахливого буття пацієнта, пропонують йому допомогу, не відчуваючи всієї проблематики останнього. Тому й виникає питання щодо якості цієї допомоги і небажання психології помічати феномен жаху та проблем, які виникають у людей під його дією.

Проаналізувавши ті страхи, які сьогодні турбують людину, можна заявити, що це страхи не реальні, а надумані, страхи, породжені світом культури, а не природи.

Найпопулярніші страхи, які турбують людину сьогодні, це: штучні речовини в харчових

продуктах, економічна криза, тероризм, гібридна війна. Небезпека від зазначених вище об'єктів страху, без сумніву, існує, але ймовірність їхньої реальної загрози нам значно перебільшують ЗМІ й організації, які мають від роздмухування цих страхів економічний зиск. І хоча біологічний механізм виникнення страху однаковий як у тварини, так і у людини, культурна форма страху притаманна виключно людині.

Будь-яка тварина боїться лише того, що несе для неї загрозу тут і зараз, людина ж боїться того, що несе для неї загрозу в її уяві. Механізм цього явища виглядає наступним чином: людина, повсякчас створюючи культурні символи, проживає одночасно в обох світах, світі природи й світі культури, але у свідомості людини зображується лише світ культури, представлений у вигляді символів, тобто світ уявний.

Е. Касіпер з цього зауважує: «Людина живе відтепер не тільки у фізичному, а й у символічному універсумі. Мова, міф, мистецтво, релігія – частини цього універсуму, це різні нитки, з яких сплітається символічна мережа, заплутана тканина людського досвіду. Весь людський прогрес у мисленні й досвіді робить цю мережу більш тонкою й одночасно більш міцною. Людина вже не протистоїть реальності безпосередньо, вона не стикається з нею безпосередньо. Фізична реальність неначе віддаляється в міру того, як зростає символічна діяльність людини. Замість того, щоб звернутися до самих речей, людина постійно звернена до самої себе. Вона настільки занурена в лінгвістичні форми, художні образи, міфічні символи або релігійні ритуали, що не може нічого бачити й знати без втручання цього штучного посередника. Така ситуація не тільки в теоретичній, але й у практичній сфері. Людина ніде не може жити у світі строгих фактів, або згідно зі своїми безпосередніми бажаннями й потребами. Вона живе, скоріше, серед уявних емоцій, в надії та страху, серед ілюзій і їх втрат, серед власних фантазій і мрій. «Те, що заважає людині й тривожить її, – говорив Епіктет, – це не речі, а її думки й фантазії про речі» [16, с. 32].

Джерелом культурного страху виступає здатність людини оцінювати своє існування. Підтвердження цієї думки ми знаходимо у М. Гайдеггера: «Лише суще, для якого справа в його бутті йде про нього самого, здатне страшитися». [24, с. 81]. Тобто, культурний страх, по суті, є тривогою і притаманний виключно людині. З цього випливає, що тривожність є однією з тих рис, яка виокремлює людину з-поміж інших живих істот.

Перебуваючи весь час у полоні власних ілюзій, людина не лише знаходиться у стані

тривоги відносно надуманих небезпек; потенційно тривога, так само як і інші людські фантазії, нічим не обмежена і людина здатна рефлексувати відносно неї необмежено довго, або ж роздмухати її до стану жаху. Коли нам говорять про якусь небезпеку, ми починаємо приміряти її на себе, рефлексуючи відносно небезпечної ситуації, і задача міфу полягає в тому, щоб не дати цьому тривожному стану розростися до буттєвості жаху.

Як зазначає Е. Бекер, «люди – нещасні створіння, оскільки вони усвідомили смерть. Вони бачать зло у всьому, що їх ранило, викликає хворобу, або навіть позбавляє задоволення. Усвідомлення несе за собою заклопотаність, пов'язану зі злом, навіть у разі відсутності безпосередньої небезпеки; їх життя перетворюється в роздум про зло, планомірну діяльність з контролю над ним і його запобіганню. Результатом цього є одна з найбільших трагедій людського буття, те, що можна назвати потребою у «фетишизації зла», локалізації загрози життю в особливі зони, де їх можна послабити й тримати під контролем. Трагедія полягає в тому, що доволі часто все залежить просто від випадку: люди уявляють, що зло є там, де його немає, бачать його у всьому і знищують себе й інших, сіючи навколо безглузді руйнування». [30].

Психологічно людина відчуває стан як страху, так і тривоги однаково. Різниця у відчутті між ними полягає у визначеності чи невизначеності об'єкту загрози. [10, с. 282]. Критерієм, який ускладнює практичне розрізнення феноменів страху та тривоги є можлива нереальність, або невизначеність об'єкта страху. Завдяки цьому феномен страху-тривоги пов'язується з феноменом віри.

Іншим моментом, на якому слід зробити акцент, є зв'язок феноменів страху і впевненості, а відтак незбіжність об'єктів страху та віри. Прикладом цього може слугувати перегляд фільму-жаху, де певне дійство нас лякає, хоча й ми впевнені в нереальності сюжету, та не віримо в можливість існування зображеного на екрані в реальності. Тобто ми бачимо, що феномени віри і впевненості не завжди збігаються.

Отже, ключовою відзнакою в прикладному плані феноменів страху, жаху та тривоги є те, що страх, маючи фізичний об'єкт, є для людини одним з інструментів пізнання реальності, хоча й не завжди адекватним. Так, за визначенням Арістотеля: «Помилка виникає тому, що бояться або не того, чого слід, або не так, як слід, або не тоді, коли слід, або через ще щось таке». [1, с. 34]. Виходячи з цього вислову, ми можемо зазначити,

що феномен страху характеризується такими показниками як:

- інтенціональність,
- адекватність,
- інтенсивність,
- темпоральність.

Останні три фактори характеризують також і феномен тривоги. Отже, задля визначення меж дії феномена страху нам слід проаналізувати саме показник інтенціональності. Однією з головних проблем людства в цілому на протязі всього його еволюційного розвитку була раціоналізація страху; інтенціональність є єдиним інструментом її здійснення.

Визначення об'єкту страху для подальшої роботи з ним є головним завданням психології, і в ній існує багато методик для цього. В залежності від того, що саме різні напрямки психології сприймають за предмет свого інтересу, змінюються і методики визначення об'єкту в цілому та об'єкту страху зокрема. Але вся психологія починає пасувати в разі неможливості такого визначення.

Відносно нашого дослідження достатнім буде зазначити, що в разі набуття феноменом тривоги ознаки інтенціональності, ми можемо говорити про те, що маємо справу зі страхом.

І хоча відносно тривоги страх є більш раціональним феноменом, він все ж швидше заважає приймати логічні рішення, ніж допомагає. М. Монтень говорить, що «немає іншої такої пристрасті, яка так швидко здатна вивести наш розум зі встановленої йому колії в більшій мірі», ніж страх [22, с. 71-72]. Така поведінка пов'язана з напрацьованими моделями поведінки, що підтверджує як теорію Шахтера-Сінгера, так і нашу гіпотезу стосовно причинно-наслідкового механізму виникнення емоції страху. Тобто чотири з п'яти ірраціональних складових емоції страху дозволяють все ж говорити про страх як ірраціональний феномен. А це означає, що налякана людина не здатна правильно оцінювати ситуацію й відтак вірно на неї реагувати, що дає широкі можливості для маніпулювання нею.

З іншого боку, людина, яка не відчуває страху, не здатна реагувати адекватно на небезпеку, тобто ірраціональний, в широкому сенсі страх сприяє цілком раціональній реакції, а відтак, через механізм набуття досвіду – отриманню нового істинного знання.

Тому розділення широкого поняття страху на ірраціональний тривогу й жах та раціональний страх є принциповим питанням і вельми важливим пунктом висновків нашого дослідження.

З наведеного вище випливає, що страх характеризується виключно теперішнім часом. Він є ситуативним, тобто миттєвим і не припускає рефлексії щодо самого себе, зате він рефлексує відносно певної ситуації. Завдяки цьому і при залученні механізмів пам'яті та прогнозування, які з'являються завдяки досвіду, людина здатна уникати в майбутньому небезпечних ситуацій.

В людському сприйнятті емоції страху та тривоги поєднуються через сприйняття загрози у стан боязливості, але, на відміну від страху як реакції на реальну загрозу, тривога є направленою в майбутнє, її об'єкт невизначений, а рефлексія відбувається не відносно практичної ситуації, а відносно самого емоційного стану тривожності.

Таким чином, феномен тривоги не несе ніякого позитивного сенсу в бутті людини, він не сприяє здобуванню нового знання та не вберігає від наявної небезпеки. Навпаки, занурюючи людину в уявні майбутні проблеми, тривога висмикує її з реальності, що не лише погіршує якість життя, але, пригнічуючи увагу, збільшує ймовірність потрапляння людини в реально небезпечну ситуацію.

Тепер повернемося до зв'язку феноменів тривоги й віри, який відбувається через очікування майбутніх уявних небезпек та їхнього уникнення. Вірити можна як у можливість небезпеки, так і в порятунок від неї. Таким чином, один феномен тривоги пов'язується з подвоєним феноменом віри. Зрозумівши це, ми можемо прояснити надзвичайний інтерес до феномена віри з боку церкви. Ми можемо стверджувати, що феномен тривоги є лише формою, а віра є сутністю явища очікування можливих майбутніх небезпек.

Про це також говорить Арістотель, пов'язуючи страх з надією: «Для того, щоб відчувати страх, людина повинна мати певну надію на порятунок від того, чого вона боїться; доказом цього є те, що страх змушує людей думати, між тим як при безнадії ніхто не розмірковує». [2, с. 83].

Д. Юм, пов'язуючи страх з надією, виділяє їхній імовірнісний характер, а відтак і направлення у майбутнє: «Зрозуміло, що та ж сама подія, яка, являючись достеменною, породила б печаль чи радість, завжди збуджує страх або надію, якщо вона тільки малоімовірна або не достеменна». [26, с. 480].

Ми можемо бачити, що згадані вище філософи ще не розділяють феномени віри й надії та страху й тривоги, але інтеграція страху і надії в єдину нероздільну цілісність є предтечею появи філософії С. К'єркегора та надалі дозволяє говорити про діалектику феноменів страху та віри.

Щодо аналізу й визначення меж дії феномена жаху ми можемо відштовхуватись від класичного психоаналітичного протиставлення об'єктивного страху *furcht*, та безоб'єктного жаху-тривоги *angst*. [10, с. 282]. Тому нам слід розділити мегафеномен жаху-тривоги на два окремі феномени.

Феномени страху й жаху можуть бути розмежованими через розрізнення об'єктів загрози. На нашу думку, жах має свій об'єкт, але на відміну від страху, цей об'єкт трансцендентний. І саме це робить лячний об'єкт незрозумілим, а, отже, жахливим. Відмінність жаху й тривоги така ж, як і відмінність віри і надії. Вона полягає у ставленні до «об'єкту» загрози. Жах, так само як і віра, пов'язується із сутністю «об'єкту» загрози, а тривога, так само як і надія – із зовнішньою формою. Це впливає з направленості тривоги і надії в майбутнє, а жаху і віри – в Абсолют. Тобто останні мають абсолютний характер, а перші – відносний, а відтак, пов'язуються з темпоральністю та ймовірністю.

Підтвердження цьому ми знаходимо у М. Гайдегера. Він пише, що страх — це закинутий у світ феномен жаху. «Страх це жах, який впав у світ, невласний, і від себе самого прихований». [24, с. 107]. Але нам здається, що в цьому вислові мова йде не про страх, а саме про тривогу. Саме тривога є буттям людини у світі, і, як далі зазначає М. Гайдеггер, завдяки механізму розмивання жаху ймовірністю, він набуває ознак тривожності. Ця тривожність не є приреченістю, від неї можна сховатися за «байдужою спокійністю перед тією обставиною, що людина смертна». [24, с. 141].

Тому нажахана людина завмирає і, як зазначає Ж.-П. Сартр, жах – це відсутність свободи, що вона не має ймовірних шляхів уникнути загрозової ситуації, тобто не має майбутнього, і вона завмирає у теперішньому в останній ситуації свого буття-у-світі.

Звідси впливає фундаментальне протиставлення тривоги й жаху як протиставлення реальності і трансцендентності, і полягає воно саме у феномені свободи. Свобода у Світі постає як результат діалектики тривоги і надії. Жах, так само як і віра, – абсолютні. Вони заперечують у своїй абсолютності свободу. Жах стискає буття до розмірів ситуації, а віра у своїй абсолютності постає безкомпромісною фанатичністю та породжує у світі такі явища як фундаменталізм і тероризм. Результатом діалектики жаху та віри буде не синтез, а перемога одного з цих феноменів над іншим. І як у випадку з тероризмом, внутрішньою сутністю

цього явища виступатиме віра як фанатизм, а зовнішньою – жах.

Можливим синтезом абсолютних феноменів жаху й віри буде феномен свавілля як абсолютний модус свободи.

В чистому вигляді людина зустрічається з жахом лише в ту миттєвість, коли вона усвідомлює невідворотну кінцевість свого існування, тобто у граничному стані буття. Зазвичай же ми маємо справу з феноменами тривоги як тлом нашого буття та миттєвими страхами-фобіями як психологічною реакцією на конкретні загрози.

А відтак можна припустити, що жах є прафеноменом для страху й тривоги, які потенційно в ньому присутні, та є його проявами в буденному бутті людини.

Являючись екзистенціалом, жах висмикує людину із буденного буття з його рутиною, нудьгою та мішурою чужих цілей і бажань,

примушуючи подивитись на світ власними очима, віднаходячи власний сенс життя і несучи перед собою власну відповідальність за власні вчинки. Отже, окрім негативної функції несвоечасного завмирання і бездіяльності, феномен жаху несе й позитивну функцію зняття «рожевих окулярів» і оцінювання справжності й індивідуальності життєвих орієнтирів, допомагаючи людині вибратися з полону смисложиттєвих ілюзій та симулякрів, примушуючи жити власним життям, тим самим переносючи її з буденного буття в буття граничне, протиставляючи тим самим її всьому загалу та роблячи її індивідом.

Знаходячись у граничному бутті, всі почуття людини загострюються, феномен нудьги постає тугою [25, с. 113], страх – жахом [25, с. 113], але людина віднаходить в ньому власне Я. І та ціна, яку доводиться платити, знаходячись у некомфортному граничному бутті, на наш погляд, є прийнятною для такого результату.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Аристотель. Никомахова етика [пер. Н.В. Брагинской] / *Философы Греции*. Москва : Эксмо-Пресс, 1997. 168 с.
2. Аристотель. Риторика [под ред. А.А.Тахо-Годи, пер Н. Платоновой] / *Античные риторика*. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1978. 352 с.
3. Аткинсон Р.Л., Аткинсон Р.С., Смит Э.Е., и др. Введение в психологию. Учебник для студентов университетов. М.: Прайм-Еврознак, 2003. 713 с.
4. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Москва : Московская патриархия, 1988, 1376 с.
5. Бэкон Ф. Сочинения в 2 т [сост., общ. ред. и вступит, статья А. Л. Субботина] Т. 1 / Фрэнсис Бэкон // *Философское наследие*. Москва : Мысль. 1977. 567 с.
6. Бэкон Ф. Сочинения в 2 т [сост., общ. ред. и вступит, статья А. Л. Субботина] Т. 2 / Фрэнсис Бэкон // *Философское наследие*. М.: Мысль. 1978. 575 с.
7. Гегель Г.В.Ф. Сочинения [пер. Б. А. Фохта] Т. 3 / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. *Философия духа*. Москва : Изд-во полит. лит.-ры. 1956 371 с.
8. Гоббс Т. Сочинения в 2 т [сост., общ. ред. и вступит, статья В. В. Соколов]. Т. 1 / Томас Гоббс. *Философское наследие*. Москва : Мысль. 1989. 622 с.
9. Гоббс Т. Сочинения в 2 т [сост., общ. ред. и вступит, статья В. В. Соколов] Т. 2 / Томас Гоббс. *Философское наследие*. Москва : Мысль. 1991.731 с.
10. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей [пер. з фр. А. Васильченко] Т.3. Київ : Дух і літера, 2013. 328 с.
11. Кант И. *Философское наследие* в 6 т. [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса] / Иммануил Кант Т.3. Москва : Мысль, 1965. – 799 с.
12. Кант И. *Философское наследие* в 6 т. [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса] / Иммануил Кант Т.4., Ч. 1. Москва : Мысль, 1965. 544 с.
13. Кант И. *Философское наследие* в 6 т. [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса] / Иммануил Кант Т.4., Ч. 2. Москва : Мысль, 1965. 478 с.
14. Кант И. *Философское наследие* в 6 т. [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса] / Иммануил Кант Т.5. М.: Мысль, 1965. 564 с.
15. Кант И. *Философское наследие* в 6 т. [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса] / Иммануил Кант Т.6. Москва : Мысль, 1965. – 743 с.
16. Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры [пер. сост. и послесл. П.С. Гуревича; общ. ред. Ю.Н. Попова] / *Проблема человека в западной философии*. Москва : Прогресс 1988. С. 3-30.
17. Кьеркегор С. Или – или. Фрагмент из жизни : в 2 ч; [пер. с дат., вступ. ст., коммент., примеч. Н. Исаевой и С. Исаева] / Серен Кьеркегор. СПб.: ТИД Амфора, 2011. 823 с.
18. Кьеркегор С. Страх и трепет. Изд. 2-е, доп. и испр.; [пер. с дат., вступ. ст., коммент., примеч. Н. Исаевой и С. Исаева] / Серен Кьеркегор. Москва : Культурная революция, 2010. 488 с.
19. Коломієць О. Зв'язок феномену віри з похідними феноменами людського буття / Олександр Коломієць. *Гілея*. Київ, 2015. Вип. 97(№ 6). С. 207–211.

20. Коломієць О. Метаантропологічний аналіз феноменів страху й жаху у філософії М. Гайдеггера / Олександр Коломієць. *Гілея*. Київ, 2016. Вип. 113(№ 10). С. 169–172.
21. Леви-Строс К. Структурная антропология [пер. с фр. В.В. Иванова] / Клод Леви-Строс. Москва : Академический проект, 2008. 555 с.
22. Монтень М. Опыты. В 3 кн.; [отв. ред. Ю.Б. Виппер] / Мишель Монтень. Кн. 1 и 2. Изд. 2. Москва : Наука, 1979. 703 с.
23. Философская антропология: словарь. / Под ред. д. филос. н., проф., Н.В. Хамитова. Київ: КНТ, 2011. 472 с.
24. Хайдеггер М. Бытие и время [пер. с нем. В.В. Библихина] / Мартин Хайдеггер. Москва : ad Marginem, 1997. 452 с.
25. Хамитов Н.В. Философия: Бытие. Человек. Мир. От метафизики к метаантропологии. Курс лекций / Назип Хамитов. Киев : КНТ, 2015. 268 с.
26. Юм Д. Сочинения в 2 т. [пер. С. Церетели] / Дэвид Юм. Т. I. Москва : Мысль, 1996. 733 с.
27. Encyclopedia of Psychology: 8-Volume. Set 5-Vol. Ed. Alan E. Kazdin. Washington, D.C.: American Psychological Association; Oxford, England; New York: Oxford University Press, 2000. S. 4160
28. Кандел Э. О мышах, людях и психических заболеваниях // *В поисках памяти: Возникновение новой науки о человеческой психике*. <https://postnauka.ru/longreads/9034>.
29. Яковлева Е.Л. Эмоциональные механизмы личностного и творческого развития. URL : <http://www.voppsy.ru/issues/1997/974/974020.htm>.
30. Ernest Becker. *Escape from Evil*, The Free Press, New York 1975. S 148. URL : https://archive.org/stream/EscapeFromEvilErnestBecker/Escape%20From%20Evil%20-%20Ernest%20Becker_djvu.txt.

REFERENCES

1. Aristotel. *Nikomahova etika* [per. N.V. Braginskoy] / Filosofiyi Gretsii. M.: Eksmo-Press, 1997. 168 s.
2. Aristotel. *Ritorika* [pod red. A.A.Taho-Godi, per N. Platonovoy] / Antichnyie ritoriki. Moskva : Izd-vo Mosk. unta, 1978. 352 s.
3. Atkinson R.L., Atkinson R.S., Smit E.E., i dr. *Vvedenie v psihologiyu*. Uchebnik dlya studentov universitetov. M.: Praym-Evroznak, 2003. 713 s.
4. Bibliya. *Knigi Svyaschennogo Pisaniya Vethogo i Novogo Zaveta*. M.: Moskovskaya patriarihiya, – 1988, 1376 s.
5. Bekon F. *Sochineniya v 2 t* [sost., obsch. red. i vstupit, statya A. L. Subbotina] – T. 1 / Frensis Bekon // *Filosofskoe nasledie*. M.: Myisl. 1977. 567 s.
6. Bekon F. *Sochineniya v 2 t* [sost., obsch. red. i vstupit, statya A. L. Subbotina]. T. 2 / Frensis Bekon // *Filosofskoe nasledie*. M.: Myisl. 1978. 575 s.
7. Gegel G.V.F. *Sochineniya* [per. B. A. Fohta] T. 3 / Georg Vilgelm Fridrih Gegel // *Filosofiya duha*. M.: Izd-vo polit. lit-ryi. 1956.371 s
8. Gobbs T. *Sochineniya v 2 t* [sost., obsch. red. i vstupit, statya V. V. Sokolov] T. 1 / Tomas Gobbs // *Filosofskoe nasledie*. M.: Myisl. 1989. 622 s.
9. Gobbs T. *Sochineniya v 2 t* [sost., obsch. red. i vstupit, statya V. V. Sokolov] –T. 2 / Tomas Gobbs // *Filosofskoe nasledie*. M.: Myisl. 1991.731 s.
10. *Evropeyskiy slovník fillosofiy: Leksikon neperekladnostey* [per. z fr. A. Vasilchenko] T.3. – K.: Duh i litera, 2013. 328 s.
11. Kant I. *Filosofskoe nasledie v 6 t*. [Pod obsch. red. V. F. Asmusa] / Immanuel Kant T.3. M.: Myisl, 1965. 799 s.
12. Kant I. *Filosofskoe nasledie v 6 t*. [Pod obsch. red. V. F. Asmusa] / Immanuel Kant T.4., Ch. 1. M.: Myisl, 1965. 544 s.
13. Kant I. *Filosofskoe nasledie v 6 t*. [Pod obsch. red. V. F. Asmusa] / Immanuel Kant T.4., Ch. 2. M.: Myisl, 1965. 478 s.
14. Kant I. *Filosofskoe nasledie v 6 t*. [Pod obsch. red. V. F. Asmusa] / Immanuel Kant T.5. M.: Myisl, 1965. 564 s.
15. Kant I. *Filosofskoe nasledie v 6 t*. [Pod obsch. red. V. F. Asmusa] / Immanuel Kant T.6. M.: Myisl, 1965. 743 s.
16. Kassirer E. *Opyit o cheloveke: Vvedenie v filosofiyu chelovecheskoy kulturyi* [per. sost. i poslesl. P.S. Gurevicha; obsch. red. Yu.N. Popova] / *Problema cheloveka v zapadnoy filosofii*. M.: Progress 1988. S. 3-30
17. Kerkegor S. *Ili - ili. Fragment iz zhizni : v 2 ch*; [per. s dat., vstup, st., komment., primech. N. Isaevoy i S. Isaeva] / Seren Kerkegor –SPb.: TID Amfora, 2011. 823 s.
18. Kerkegor S. *Strah i trepet. Izd. 2-e, dop. i ispr.*; [per. s dat., vstup, st., komment., primech. N. Isaevoy i S. Isaeva] / Seren . M.: Kulturnaya revolyutsiya, 2010. 488 s.
19. KolomIEts O. *Zv'yazok fenomenu vIri z pohIdnimi fenomenami lyudskogo buttya* / Oleksandr KolomIEts // *GlIeya*. K., 2015. Vip. 97(№ 6). S. 207-211.
20. KolomIEts O. *MetaantropologIchniy analIz fenomenIv strahu y zhahu u fillosofiyi M. GaydeGGera* / Oleksandr KolomIEts // *GlIeya*. K., 2016. Vip. 113(№10). S. 169–172.
21. Levi-Stros K. *Strukturnaya antropologiya* [per. s fr. V.V. Ivanova] / Klod Levi-Stros M.: Akademicheskij proekt, 2008. 555 s.
22. Monten M. *Opyityi*. V 3 kn.; [otv. red. Yu.B. Vipper] / Mishel Monten. Kn. 1 i 2. Izd. 2. M.: Nauka, 1979. 703 s.
23. *Filosofskaya antropologiya: slovar*. / Pod red. d. fillos. n., prof., N.V. Hamitova. K.: KNT, 2011. 472 s.

24. Haydegger M. Byitie i vremena [per. s nem. V.V. Bibihina] / Martin Haydegger M.: ad Marginem, 1997. 452 s.
25. Hamitov N.V. Filosofiya: Byitie. Chelovek. Mir. Ot metafiziki k metaantropologii. Kurs lektsiy / Nazip Hamitov K.: KNT, 2015. 268 s.
26. Yum D. Sochineniya v 2 t. [per. S. Tsereteli] / Devid Yum T. I M.: Myisl, 1996. 733 s.
27. Encyclopedia of Psychology: 8-Volume. Set 5-Vol. Ed. Alan E. Kazdin. Washington, D.C.: American Psychological Association; Oxford, England; New York: Oxford University Press, 2000. S. 4160
28. Kandel E. O myishah, lyudyah i psichicheskikh zabolevaniyah // *V poiskah pamyati: Vozniknovenie novoy nauki o chelovecheskoy psihike*. <https://postnauka.ru/longreads/9034>.
29. Yakovleva E.L. Emotsionalnyie mehanizmyi lichnostnogo i tvorcheskogo razvitiya <http://www.voppsy.ru/issues/1997/974/974020.htm>.
30. Ernest Becker. Escape from Evil, The Free Press, New York 1975. S 148. https://archive.org/stream/EscapeFromEvilErnestBecker/Escape From Evil - Ernest Becker_djvu.txt.

THE PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF FEAR AND DERIVATIVE PHENOMENA FROM IT

Kolomiets Oleksandr

PhD-Student of Philosophical Anthropology Department of Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy
under the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

oleksa.kolomiets@gmail.com

Summary. *In this article the phenomenon of fear is provided by its main modes. For the splitting of one mode from another, the fear is analyzed within different sciences. In physiology the fear is shown as the result of a combining of a situation and the chemical and biological processes corresponding to it interpreted by the person definitely in his organism. Several theories which are accepted in the modern physiology are considered and the alternative view is also provided. Hereinafter the fear is referred to the emotion from a psychological point of view, and the reasons of insufficient attention of this science to a horror phenomenon are analyzed. The evolution of understanding of fear is shown in the history of philosophy, and the differences between psychological and philosophical approaches in the study of this phenomenon are analyzed. The distinctions of phenomena of fear, alarm and horror are researched. Through dialectic synthesis of these phenomena with faith and hope, the basic ontological difference of these modes of fear is shown. The influence of fear and faith through the demonstration of terrorism and fundamentalism upon the life of a modern person is revealed. Both negative, and positive sides of phenomena of fear, horror and alarm are shown. The latest is defined as a purely human quality which defines the person among other life forms. So, within the research of the phenomenon of fear, the main issue of philosophical anthropology reveals; it is the search of the qualities inherent only to the person. The phenomenon of adequacy acts as the function of the dismay which influence, the ability of a person to adapt to the world. The phenomenon of authenticity helps, among others, to maintain personal features of your own facing the horror of Nothing. And at last, as the result of synthesis of both phenomena adequacy and authenticity in meta-threshold being, comes the ability to adopt verily right solutions in the bifurcation points. Such ability is possible to designate as a neologism «trulyestimated being». The necessity of using this neologism is coming out from the fact that it is the crucial result of the dialectic synthesis of two phenomena of the personality adequacy and authenticity. The adequacy here is more manifestation of the person, his external behavior, his ordinary life, and authenticity is much more his internal position, so the phenomenon of threshold being. The personality expressing authentically his inner ego opposes himself to the world. Surely, the authenticity can partially influences on external manifestation in behavior of a person, and adequacy, we can assume, on his internal status. Nevertheless, the phenomenon of «trulyestimated being» is the result of the dialectic synthesis of the phenomena and becomes the, specification of the ultimate status of a person. And so showing the integrity this neologism demonstrates the features which both neither Ukrainian are capable to explain. And as the function of the alarm influencing the development of the unique human qualities it is defined as truly estimated. This quality of the person allows him not only to survive, but to take the leading position among all life forms on the earth influencing the external environment with the largest force and intensity. And eventually, the person with his force is comparable with the forces of nature and is capable to change the World.*

Keywords: Fear; anxiety; horror; faith; hope; situation; being; culture; nature; ordinary being; threshold being; meta-threshold being; trulyestimated being.

**ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТРАХА И ПРОИЗВОДНЫХ ОТ НЕГО
ФЕНОМЕНОВ****Коломиец А.Л.**аспирант отдела философской антропологии Института философии
имени Г.С. Сковороды НАН Украины

(г. Киев, Украина)

oleksa.kolomiets@gmail.com

***Аннотация.** Статья представляет собой попытку нахождения отличных от других форм жизни, черт, присущих исключительно человеку, которая осуществляется через призму изучения феномена страха в основных проявлениях его модусов: ужаса и тревоги. Для более глубокого понимания влияния этого феномена на общечеловеческое бытие проанализировано эволюционное его становление в истории философии. Показаны основные направления психологических исследований, используемые в современной науке. Синергетически сочетая эти два подхода, делается вывод о том, что человек, являясь заброшенным в мир и не приспособленным к нему существом, вынужден постоянно рефлексировать относительно вероятных вариантов возможного будущего ради продолжения собственной жизни и рода, то есть, вынужден становиться существом «вернооценивающим» окружающую действительность. Необходимость этого неологизма следует из того, что указанное качество является результатом диалектического синтеза феноменов адекватности и аутентичности как характеристик обычного и предельного измерений человеческого бытия в запредельном его измерении. Именно это свойство человека позволяет ему не просто выживать, а занимать лидирующую позицию среди всех форм жизни по воздействию на окружающую среду. И, в конце концов, делает человека новой силой, которая сравнима с силами природы и способна изменять Мир.*

Ключевые слова: страх; тревога; ужас; вера; надежда; ситуация; бытие; мир культуры; природа; обыденное бытие; предельное бытие; запредельное бытие; вернооцениваемость.

**СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ:
СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОЇ ПРАВЛЯЧОЇ ЕЛІТИ**

© **Кудінов І.О.**

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології
Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
info@igorkudinov.pro

© **Сичакова-Бєблава Е.**

професор, доктор філософії, завідувач кафедри державної політики
Університету імені Коменського в Братиславі
(м. Братислава, Словаччина)
emilia.beblava@fses.uniba.sk

© **Яцина Ю.О.**

аспірант кафедри політології
Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
yatsyna.yuliia@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню типових рис правлячої політичної еліти в сучасній Україні на основі статистичного аналізу кар'єрних шляхів народних депутатів Верховної Ради України VIII скликання. В якості методологічної основи використано теоретичні положення М. Вебера та результати соціологічних досліджень політичної еліти Словаччини та України в період з 2010 по 2014 роки. Головна увага в роботі приділяється аналізу рівня оновлюваності правлячої політичної еліти України за змінними «вік», «партійна приналежність», «регіональна репрезентація», «політичний шлях», «політичний напрям» та «соціальний інститут».

Ключові слова: суб'єкт життя, суб'єкт політичного життя, політична еліта, соціальний портрет, кар'єрний шлях, народний депутат, Верховна Рада України VIII скликання.

Вступ.

Особливістю політичного життя сучасної України є домінування бізнесу та бізнес-інтересів як першочергової основи для входження до лав правлячої еліти – суб'єктів державної політики. Альтернативні алгоритми входження до влади, як-от, активна політична / громадська діяльність чи професійне виконання посадових обов'язків використовуються лише як додаткові стратегії або лише за умов їх комплексування (наприклад, поєднання роботи в освітніх установах та політичних партіях; установах державної / комунальної власності та громадських організаціях тощо). В результаті, частина правлячої політичної еліти наповнюється звичайними ділками, а не спеціалістами з належного врядування. А іноді, замість наповнення простору влади профільними спеціалістами (юристами, економістами, політологами, соціологами), в парламенті опиняються ті, хто не має не лише розуміння, а навіть жодного відношення, як в плані освіти, так і в досвіді роботи, до державного управління. Саме тому стає актуальним постійний моніторинг

та оцінка рівня професійності правлячої еліти на кожному етапі її оновлення.

Проблема правлячої еліти має безпосереднє відношення до феномену суб'єкта життя, який досліджувався такими вченими як: А. Адлер, Ш. Бюлер, Д. Бьудженталь, С. Мадді, А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, В. Франкл, К. Юнг, І. Ял; К. Абульханова, Б. Анан'єв, Л. Анциферова, Л. Божович, Б. Братусь, Ф. Василюк, Л. Виготський, К. Карпинський, Н. Карпова, Д. Леонт'єв, О. Леонт'єв, Н. Логінова, М. Марінов, Ю. Некрасова, К. Обуховський, К. Попельський, С. Рубінштейн, М. Страс-Романовська, В. Чудновський; В. Бєх, В. Воловик, Р. Додонов, Л. Кривега, І. Кудінов, М. Лепський, В. Таран та ін.

Окремим напрямом є дослідження безпосередньо сфери політики, політичних суб'єктів або суб'єктів політичного життя суспільства, а саме роботи Дж. Абербаха, М. Вебера, В. Вілсона, П. Бурдьє, П. Блау, Ю. Габермаса, Дж. Коулмана, Н. Лумана, Р. Путнама, Дж. Хоманса та ін. Серед сучасних науковців можна виділити праці М. Бандурової,

М. Беблани, С. Белової, С. Бюссе, Е. Гугніна, Б. Давиденко, О. Демків, Ю. Золотаревої, Ю. Качанової, О. Майбороди, В. Малявіна, Е. Мотовської, О. Науменко, В. Ніколаєвського, Д. Остапчука, Б. Пітерса, В. Пилюпенко, Ю. Привалова, В. Радаєва, О. Синявської, Е. Сисакової-Беблани, Л. Стрельнікова, А. Філіппова, Н. Шматко, М. Шульги, Д. Циганкова, Є. Цокура та ін.

Відправною точкою нашого дослідження є концепція політико-адміністративних відносин, яка розроблялася В. Вілсоном [17] та М. Вебером [16], отримавши своє продовження в роботах Г. Гекло [12], Дж. Абербаха [10], Б. Пітерса [14] та ін. Суть концепції полягає в аналізі рівня взаємопроникнення (дифузії) адміністративних та політичних сфер суспільства в діяльності конкретних осіб та визначенні найкращої моделі державного управління для конкретного випадку. Головним показником політико-адміністративної моделі для конкретної країни є індекс проникнення адміністративного класу в політику та навпаки. Єдиним можливим інструментом дослідження в цьому випадку є аналіз кар'єрних (життєвих) шляхів політиків [13; 15].

Визначений підхід дозволяє проводити аналіз життєвих шляхів правлячої політичної еліти країни, визначити типологію правлячої політичної еліти та дослідити особливості впливу попередніх кар'єрних досягнень на можливість отримання статусу народного депутата. В нашому випадку нас цікавить лише методологічний підхід, оскільки концепція політико-адміністративних відносин концентрує увагу, в першу чергу, на взаємозв'язку двох прошарків суспільства – політиків та державних службовців. В нашому дослідженні нас цікавлять всі канали / джерела входження до правлячої політичної еліти.

Згідно з Дж. Абербахом та ін. [10], подібні дослідження життєвих шляхів політиків дозволяють визначати особливості механізму формування, ротації та оновлення правлячої еліти будь-якої країни. Крім того, результати аналізу дають можливість визначити канали та джерела оновлення політичного керівництва: який відсоток політичного класу формується представниками бізнесу, громадянського суспільства, самими державними службовцями або їх поєднанням. Додатково стає можливим визначити професійні спеціалізації, необхідні для отримання статусу правлячої політичної еліти. В результаті, отримані дані допомагають визначити особливості структурної репрезентації політичної еліти та/або визначити рівень самовідтворення еліти у певному суспільстві.

Безпосереднім матеріалом, на який спираються автори, є дослідження О.М. Науменко, М. Беблани, С. Белової та Ю. Ольсавської, кожне з яких присвячено аналізу парламентського складу Словаччини та України в період з 2010 по 2014 роки.

В той же час, незважаючи на значну кількість досліджень в цьому напрямі, можна констатувати відсутність наукового аналізу змін у складі правлячої політичної еліти України. Саме тому, метою даної статті є аналіз парламентського складу Верховної Ради VIII скликання для визначення особливостей оновлення правлячої політичної еліти в сучасній Україні.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання: 1) визначити зміст основних понять дослідження; 2) обґрунтувати методологію дослідження; 3) скласти соціологічний портрет сукупності, що досліджується та визначити особливості оновлення депутатського складу Верховної Ради України VIII скликання.

Отже, перейдемо до основного матеріалу дослідження.

1. Визначення змісту основних понять

До переліку основних понять нашого дослідження потрапили такі: соціологічний портрет, суб'єкт політичного життя, політична еліта, політик, кар'єрний шлях.

Під соціологічним портретом в даній роботі розуміється опис найбільш типових характеристик об'єкта дослідження із використанням середньостатистичних узагальнень. Об'єктом нашого дослідження є суб'єкти політичного життя України.

Поняття «суб'єкт» означає носія наочно-практичної діяльності і пізнання, джерело активності, яке направлено на об'єкт [9]. Суб'єкт життя, в т.ч. політичного, є своєрідним ідеалом або оптимальним способом здійснення життя [8], який «виявляється в тому, як будуються вчинки, лінії поведінки на основі бажань і реальних можливостей» [5].

«Суб'єкт завжди носить конкретний характер. Це виявляється, по-перше, в тому, що він виступає або як конкретна особистість, що діє свідомо і відповідає за свої дії, або як конкретне надособистісне соціальне утворення, за умови, що люди, які створюють його, мають спільні інтереси, цінності, цілі, дії, та представляють якусь цілісність. Конкретність суб'єкта виявляється, по-друге, в тому, що його наочно-практична діяльність або пізнання націлені на конкретний об'єкт» [3]. В ролі суб'єкта життя можуть виступати особистість, соціальна група, суспільство в цілому. У нашій роботі ми акцентуємо увагу на індивідуальному

(особистісному) рівні суб'єктивації життя, в результаті якого особистість отримує можливість потрапити до особливої групи суспільства – еліти, в нашому випадку, правлячої політичної еліти.

Політичну еліту можна визначити як «соціальну групу, яка, завдяки притаманному їй представникам специфічному способу життєдіяльності, забезпечує духовно-інтелектуальне підґрунтя самоорганізації та розвитку суспільства» [1]. На думку В. Деркача та М. Дубровського, еліту можливо класифікувати на панівну та політичну. Остання ширша за складом і містить у собі економічну, ідеологічну, інформаційну, військову, культурну, наукову та профспілкову еліти [4].

Як представники народу, народні депутати є, в першу чергу, політичними діячами. Тому доцільно визначитись із типологією сучасних політиків. Так, М. Вебер [16] розрізняє три категорії політиків:

- випадкові політики – такими політиками стають лише під час голосування на виборах;
- неповні політики – займаються політикою лише тоді, коли це необхідно або на вимогу (наприклад, вимогу політичної партії);
- політичні діячі повного дня – політики, які живуть «від» політики або «для» політики. В цій категорії М. Вебер виділяє два типи політиків, які, на його думку, можуть збігатися. Політики, які живуть «поза» політикою, мають політику як основне джерело їх доходів. Політики, які живуть «за» політику, розглядають політику як покликання, сенс життя.

Дослідники правлячої політичної еліти Словаччини [11] пристосували веберівську типологію та визначили 5 категорій політичних діячів, критерієм для виділення яких став кар'єрний шлях, а саме потрапляння до політики через:

- приватний сектор (бізнес);
- державну службу;
- політичну кар'єру (політична кар'єра для конкретного політика визначається у тому випадку, якщо він/вона раніше мав/ла певну політичну позицію);
- інші сфери: попередній досвід роботи в навчальних, освітніх закладах, медичних установах, центрах соціальних послуг та культурних закладах;
- різнорідний шлях: деякі політики можуть мати досвід в різних областях діяльності.

Українськи дослідники [7, 9-12] також виділили 5 категорій владної еліти, критерієм розподілу було визначено ідейно-політичні орієнтації: «індивідуалісти» (власники великого бізнесу); «технократи» (представники нових сфер

бізнес-діяльності); «традиціоналісти» (ті, що прийшли до влади завдяки активній політичній діяльності); «державники» (вихідці з органів державної влади) та «популісти» (різновид «державників»).

В свою чергу, О. Науменко дещо змінила вищенаведену типологію та виділила 6 типів політиків [6, 382]: прагматик-індивідуаліст, прагматик-постіндивідуаліст, прагматик-традиціоналіст, партійно-комсомольський кар'єрист, статистик-державник, популіст-політик, новий ділок-політик.

В нашому дослідженні ми спробували об'єднати всі представлені типи у власну класифікацію, про що мова піде нижче.

2. Методологія дослідження суб'єктів політичного життя України

Дослідження особливостей оновлення правлячої політичної еліти країни найбільш доцільно проводити в контексті аналізу кар'єрних шляхів політичних діячів. Кар'єрні шляхи політиків дозволяють вивчати професійне життя політиків, зокрема їх позиції перед набуттям статусу народного депутата та офіційного переходу до лав політичної еліти [14]. Аналіз попереднього професійного досвіду політиків дає можливість визначити канали або джерела оновлення правлячої еліти.

В нашій роботі увага зосереджена на тих представниках політичної еліти, які займають найвищі позиції у державі в сфері законодавчої та/або виконавчої влади, а саме: входять до складу обраних народних депутатів Верховної Ради України VIII скликання – чинні та вибулі у кількості 461 особа (станом на 31 листопада 2017 року).

Першочергову увагу при дослідженні правлячої політичної еліти сучасної України було зосереджено на життєвих стратегіях політиків, представлених як сукупність реалізованих життєвих рішень – тобто специфіки побудови власного життєвого шляху, що має своє віддзеркалення у біографічних даних особистості.

Джерелом для формування масиву даних було обрано персональні сторінки народних депутатів VIII скликання на офіційному веб-порталі Верховної Ради України [2], що дозволило сформувати такий набір змінних як: прізвище, ім'я, по-батькові; стать; виборчий округ; регіон, що представляє депутат (для одномандатних округів); суб'єкт висування (партія, у виборчому списку якої перебував депутат (для загальнодержавного багатомандатного округу) або партія чи особа, яка ініціювала процедуру висування у депутати); номер у списку; дата набуття депутатських повноважень; дата складання/припинення депутатських

повноважень; причина складання депутатських повноважень; членство у депутатських фракціях; дата народження; вік; вік набуття депутатських повноважень; стаж народного депутата у поточному скликанні; освіта; місце роботи на момент обрання; посада на момент обрання; членство у політичній партії; місце проживання на момент обрання (регіональна репрезентація); судимість.

Крім того, відповідно до представлених депутатами даних було сформовано додаткові змінні.

По-перше, змінна «політичний напрям» під якою розуміється напрям переходу конкретної особи у правлячу політичну еліту згідно з офіційно останнім місцем роботи, на якому акцентував увагу сам депутат: зі сфери бізнесу, державної служби чи громадськості.

По-друге, змінна «політичний шлях» представляє класифікацію політиків відповідно до типу кар'єри, тобто:

- бізнес-кар'єра (представники бізнесу);
- політична кар'єра (депутати, які на момент обрання займали відповідні політичні посади – народного депутата, депутата обласної, місцевої влади, міністра, голови обласних адміністрацій, міст тощо);
- державна кар'єра (державні службовці вищих категорій, в т.ч. помічники-консультанти депутатів, заступники міністрів, голови районних адміністрацій);
- кар'єра в інших державних установах (армія, освіта, медицина тощо);
- різнорідна кар'єра (представники політичних партій, громадських об'єднань та офіційно безробітні).

По-третє, змінна «соціальний інститут» відображає вид соціального інституту, з якого депутат потрапив у політику: армія, державна влада, органи місцевого самоврядування, бізнес, освіта, громадські організації, політичні партії та інше, куди увійшли пенсіонери та офіційно безробітні на момент обрання депутата.

По-четверте, змінна «попередній досвід депутатства», що визначає серед наявного складу Верховної Ради VIII скликання тих осіб, що вже були депутатами Верховної Ради минулих скликань.

Нарешті, п'ята змінна відображає досвід роботи народним депутатом у попередніх скликаннях – «кількість попередніх скликань» (інтервальна шкала), що дозволила виокремити дві групи депутатів: 1) тих, в кого відсутній досвід роботи народним депутатом («новоприбулі»); 2) тих, хто прийшов до Верховної Ради не вперше («досвідчені»).

3. Соціологічний портрет народних депутатів Верховної Ради України VIII скликання

Почнемо аналіз з індексу оновлюваності досліджуваної сукупності. Як зазначає О. Науменко, індекс оновлюваності або кількість депутатів, обраних вперше, є показником ефективності правлячої політичної еліти. Тож у порівнянні з попередніми скликаннями, чинний склад парламенту за обсягом оновлення свого складу займає третє місце після I та II скликання [6, с. 379-380], тобто 92,2% (I), 84,9% (II) та 57,48% (VIII) (див. Графік 1).

За кількісними показниками новоприбулі депутати виявилися молодшими, ніж їх досвідчені колеги приблизно на 6 років (середній вік новачків – 45 років, медіана – 43 роки; середній вік досвідчених 51 рік, медіана – 50 років). Слід зазначити, що стандартне відхилення для обох вибірок – 10 років. Тому, за умов нормальності розподілу значень віку народних депутатів, можна стверджувати, що щонайменше 68% народних депутатів Верховної Ради України VIII скликання – це особи у віці від 34 до 54 років (наразі, виявилось 329 осіб, що склало 71%).

Наймолодший депутат Верховної Ради цього скликання – особа жіночої статі у віці 24 років (на момент призначення) з Радикальної партії Олега Ляшка. Найстарших депутатів виявилось дві особи чоловічої статі у віці 81 року з Опозиційного блоку та, знову ж таки, Радикальної партії Олега Ляшка. В цілому, депутатський склад Верховної Ради України VIII скликання ще більше змолодився, ніж депутатський склад попереднього скликання.

Щодо партійного представництва, то тут маємо такий розподіл (див. Таблицю 1 та Графік 4): найбільша частка новоприбулих складається з представників партії «Блок Петра Порошенка» (21%), «Народний фронт» (13%) та Самопоміч (7%).

При цьому представники останньої партії не мали мандатів у попередніх скликаннях, тобто можна констатувати 100% оновлення. Найменший відсоток «новачків» серед самовисуванців (70/28), партії «Опозиційний блок» (21/8) та «Батьківщина» (14/9).

Територіальна репрезентація народних депутатів виявилася достатньо цікавою (див. Таблиця 2). У першу п'ятірку найбільш представлених областей (територій) новоприбулими народними депутатами увійшли Львівська, Дніпропетровська, Київська, Вінницька та Харківська області. Рейтинг регіонів, представлених досвідченими депутатами складається з Харківської, Дніпропетровської, Одеської, Київської та Донецької областей. Окремим пунктом

проходить м. Київ, який можна вважати викидом, змінювати своє місце постійного проживання на особливим випадком, що підтверджує загальну столичне. тенденцію народних обранців з регіонів

Графік 1

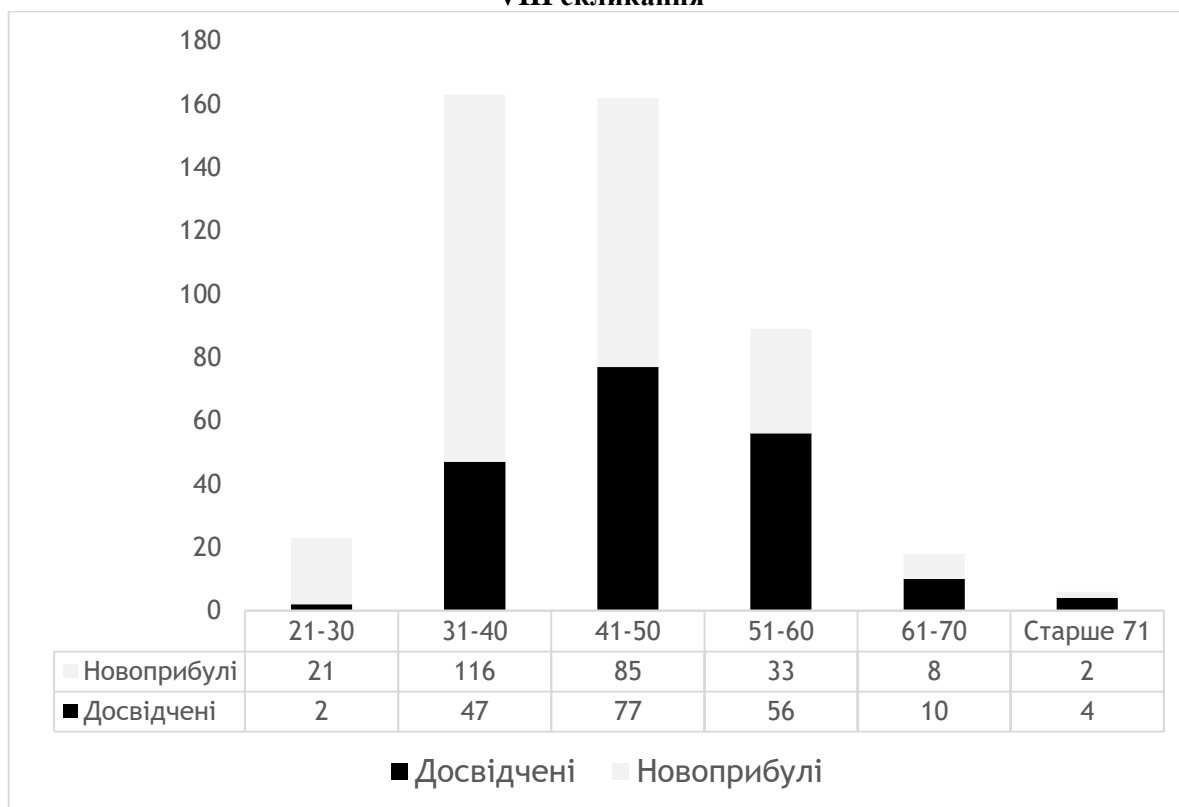
Попередній досвід роботи в парламентах народних депутатів VIII скликання (у %)

N=461

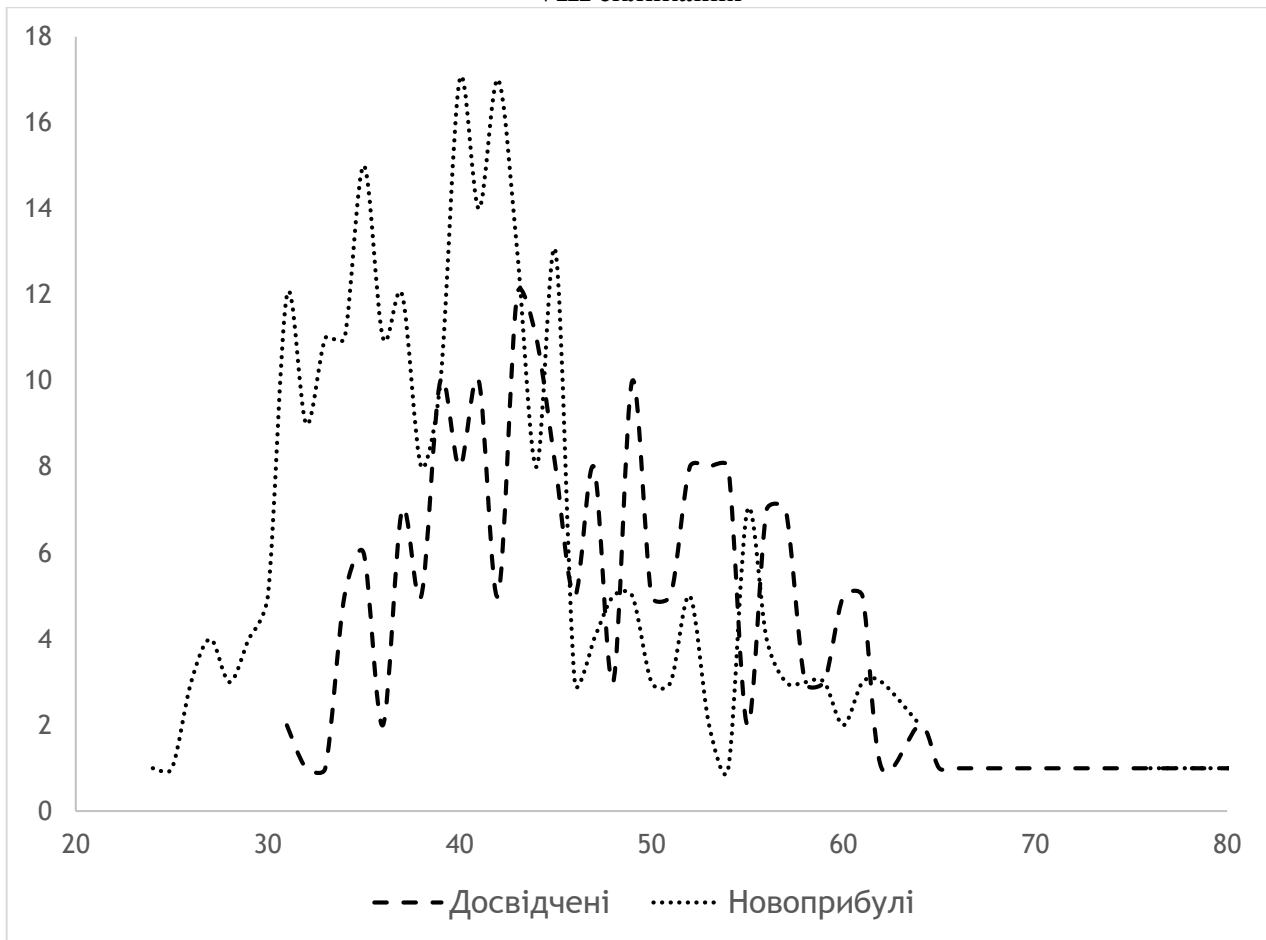
Графік 2

Вікова структура депутатського складу Верховної Ради України VIII скликання

N=461

**Гістограми розподілу віку депутатів Верховної Ради України
VIII скликання**

N=461

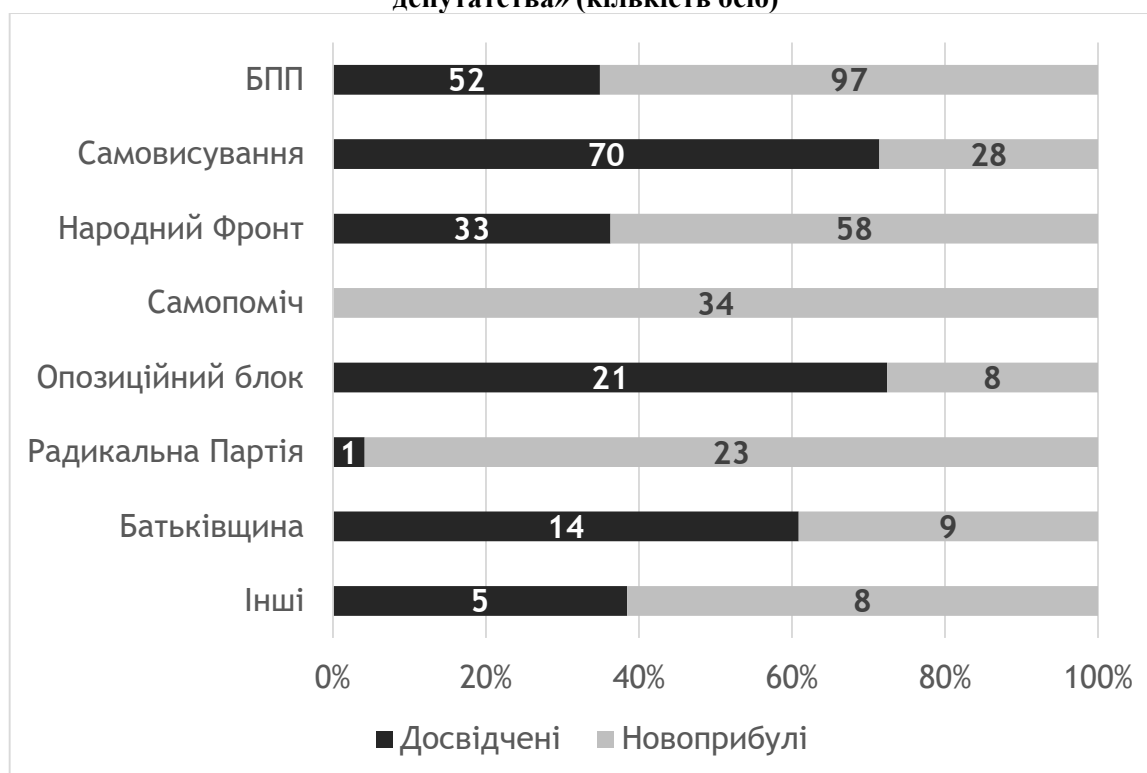
Таблиця 1

Партійне представництво Верховної Ради VIII скликання за змінною «попередній досвід депутатства»

Партійна приналежність	Досвідчені	Новоприбулі	Разом
Інші	1,08%	1,74%	2,82%
Батьківщина	3,04%	1,95%	4,99%
Радикальна Партія	0,22%	4,99%	5,21%
Опозиційний блок	4,56%	1,74%	6,29%
Самопоміч	0,00%	7,38%	7,38%
Народний Фронт	7,16%	12,58%	19,74%
Самовисування	15,18%	6,07%	21,26%
БПП	11,28%	21,04%	32,32%
Загалом	42,52%	57,48%	100,00%

Графік 4

Партійне представництво Верховної Ради VIII скликання за змінною «попередній досвід депутатства» (кількість осіб)

N=461

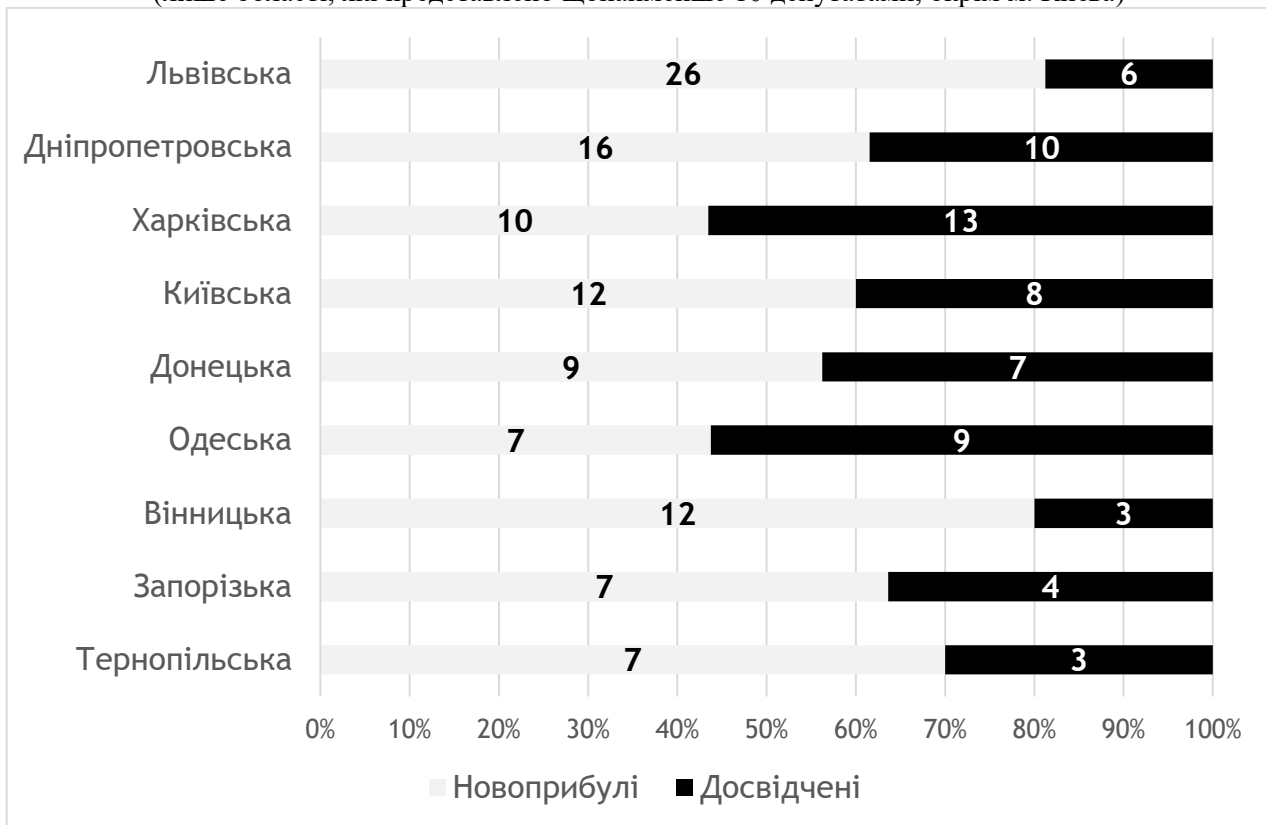
Таблиця 2

Рейтинг територіальної репрезентації народних депутатів Верховної Ради VIII скликання

Територія (область)	Новоприбулі	Територія (область)	Досвідчені
м. Київ	98	м. Київ	90
Львівська	26	Харківська	13
Дніпропетровська	16	Дніпропетровська	10
Київська	12	Одеська	9
Вінницька	12	Київська	8
Харківська	10	Донецька	7
Донецька	9	Львівська	6
Одеська	7	Закарпатська	6
Запорізька	7	Хмельницька	5
Тернопільська	7	Запорізька	4
Чернігівська	7	Івано-Франківська	4
Миколаївська	7	Полтавська	4
Чернівецька	6	Вінницька	3
Житомирська	6	Тернопільська	3
Закарпатська	4	Чернівецька	3
Івано-Франківська	4	Луганська	3
Рівненська	4	Волинська	3
Херсонська	4	Черкаська	3
Кіровоградська	4	Чернігівська	2
Луганська	3	Миколаївська	2
Волинська	3	Рівненська	2
Хмельницька	2	Херсонська	2
Полтавська	2	Сумська	2
Черкаська	2	Кіровоградська	1
Сумська	2	АР Крим	1
м. Севастополь	1		

Графік 5

Розподіл між «новоприбулими» та «досвідченими» депутатами Верховної Ради VIII скликання за критерієм регіональної приналежності (лише області, які представлено щонайменше 10 депутатами, окрім м. Києва)

Графік 6

Розподіл між джерелами поповнення правлячої політичної еліти України (у %)

n=265

Кар'єрні шляхи «новоприбулих» народних депутатів (у %)

n=265

Як можна побачити з графіку 5, найбільш представленою у парламенті є Львівська область – все за рахунок «новоприбулих». Найбільша кількість «досвідчених» депутатів з Харківської (13), Дніпропетровської (10) та Одеської (9) областей. В рейтинг потрапив і «президентський» регіон, в якому «новоприбулі» істотно перебільшують кількість «досвідчених» депутатів та мають майже однакову пропорцію з Львівською областю – 4 до 1 (75% нових та 25% старих депутатів).

Аналіз змінної «політичний напрям» визначив розподіл між джерелами поповнення депутатського корпусу, що не має істотних змін як по відношенню до минулих скликань Верховної Ради України, так і аналогічної ситуації в Словаччині у 2010-2012 роках (42% зі сфери бізнесу, 30% – державних установ та 28% з громадського сектору) [11]: 44% бізнесменів, 37% державних службовців чи посадових осіб місцевого самоврядування та 19% представників недержавних організацій (див. Графік 6).

В свою чергу, більш детальний аналіз каналів пересування «нових» політиків визначив, що 22% народних депутатів будували кар'єру державного службовця (з них 17% представники державних органів влади та 5% посадові особи місцевого самоврядування), 5% народних обранців додержувалися кар'єри політичного діяча (2% представники Кабінету Міністрів та 3% народні депутати, голови обласних, районних чи селищних рад) та 10% представники державних установ в сфері освіти, медицини, збройних сил тощо. В категорії «громадянське суспільство» по 9% склали представники громадських організацій

та особи зі статусом «безробітний» чи «пенсіонер». 1% – представники політичних партій.

Висновки.

Отже, за результатами аналізу офіційних даних про персональний склад Верховної Ради України VIII скликання можна констатувати, що: по-перше, рівень оновлення правлячої політичної еліти України у 2014 році має рекордні показники за попередні 20 років із показником оновлення приблизно у 57%;

по-друге, оновлення депутатського складу відбулося за рахунок представників молодшого покоління у віці від 30 до 50 років, в той час як депутати із досвідом попереднього скликання – це особи з середнім віком 51 рік + 10 років. Відповідне омолодження може стати фактором зменшення рівня оновлюваності правлячої політичної еліти у зв'язку із низьким рівнем природної смертності, за умов, що в Україні не відбудеться будь-яких соціально-економічних чи природних катаклізмів;

по-третє, аналіз партійної приналежності дозволив виявити партії з найбільшим розкидом представленості «новачків» та «досвідчених» депутатів, а саме серед самовисуванців, партії «Опозиційний блок» та «Батьківщина» (1/2);

по-четверте, виявлено регіональну диспропорцію правлячої політичної еліти України, а саме зміщення центру тяжіння зі Сходу (Донецьк) на Захід (Львів) та пріоритет інтересів центру (м. Київ), що може стати приводом до претензій з боку менш представлених областей України;

по-п'яте, склад Верховної Ради VIII скликання за джерелами оновлення значно не відрізняється від попередніх скликань чи аналогічної ситуації, наприклад, в Словаччині, а саме: щонайменше 40% складу правлячої політичної еліти – представники бізнесу, приблизно 40% – вихідці з державних структур або посадові особи місцевого самоврядування, решта (до 20%) – представники громадськості;

нарешті, найбільш ефективними кар'єрними стратегіями потрапляння до Верховної Ради виявилися бізнес-кар'єра (44%), кар'єра державного службовця (22%) та стратегія поєднання декількох напрямів самореалізації

(19%), що підтвердило нашу основну гіпотезу про специфіку оновлення та формування правлячої політичної еліти в Україні.

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі передбачається проведення більш глибокого аналізу біографій народних обранців з метою аналізу освіти, попередньої трудової діяльності та особливостей соціального капіталу народних депутатів. Крім цього, можливе поглиблене дослідження різних складів Верховної Ради України за визначеними змінними та проведення порівняльних досліджень на міждержавному рівні.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Баранцева К.К. Еліта як духовно-інтелектуальний феномен (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. К., 2001. С. 7.
2. Верховна Рада України: офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list.
3. Воловик В.И. Философия истории. Курс лекций / В.И. Воловик. Запорожье, 1995. С. 79-80.
4. Деркач В. Элита в контексте кадровых проблем Украины / В. Деркач, М. Дубровский // Персонал. 1999. №1. С. 26-28.
5. Лепский М.А. «Свет» и «тьма» социальной перспективы / М.А. Лепский. К.: Молодь, 2000. С. 112.
6. Науменко О.М. Український парламент у дзеркалі статистики / О.М. Науменко // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса]. 2013. Вип. 1. С. 376-386. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2013_1_28.
7. Пилипенко В.Є. Владна еліта у контексті суспільного розвитку / В.Є. Пилипенко, Ю.О. Привалов, В.М. Ніколаєвський. К.: ПЦ «Філіант», 2008. С. 9-12.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. СПб.: Питер, 1999. С. 10.
9. Субъект // Философский энциклопедический словарь. Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичёв и др. 2-е изд. М.: Советская энциклопедия, 1989. С. 633.
10. Aberbach J., Putnam R., Rockman B. (1981): *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
11. Bandúrová M., Beblavý M., Sičáková-Beblavá E. (2011): *Priehľad úradníkov do politiky a profesijný pôvod poslancov NR SR*. in: Beblavý M., Sičáková-Beblavá E. a kol.: *Koaličná zmluva či zákon? Právan úprava politicko-administratívnych vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Ústav verejnej politiky FSEV UK.
12. Hecl H.A. (1977): *Government of Strangers*. Washington, D.C.: Brookings Institutions.
13. Page E.C., Wright V. (2003): *Bureaucratic Elites in Western European States. A comparative analysis of Top Officials*. Oxford: Oxford University Press.
14. Peters B.G. (2010): *The Politics of Bureaucracy*. London: Routledge.
15. Peters B.J., Pierre J. (2007): *Handbook of public administration*. London: SAGE.
16. Weber M. (1958): *Politics as a Vocation*. In: Gerth H.H., Wright M. *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
17. Wilson W. (1887): *The Study of Administration*. *Political Science Quarterly*. No.2, 1887.

REFERENCES

1. Barantseva K.K. Elita yak duchovno-intelektualnyi fenomen (sotsialno-filosofskiy analiz): Avtoref. dys... kand. filos. nauk: 09.00.03 / Instytut filosofii im. H.S. Skovorody NAN Ukrainy. K., 2001. С. 7.
2. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni web-portal [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list.
3. Volovyk V.Y. Fylosofiia ystoryy. Kurs lektsiy / V.Y. Volovyk. Zaporozhe, 1995. С. 79-80.
4. Derkach V. Elyta v kontekste kadrovikh problem Ukrainy / V. Derkach, M. Dubrovskiy // Personal. 1999. №1. С. 26-28.
5. Lepskiy M.A. «Svet» y «ten» sotsyalnoi perspektivy / M.A. Lepskiy. K.: Molod, 2000. С. 112.
6. Naumenko O.M. Ukrainskiy parlament u dzerkali statystyky / O.M. Naumenko // Naukovi zapysky [Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa]. 2013. Vyp. 1. S. 376-386. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2013_1_28.
7. Pylypenko V.Ie. Vladna elita u konteksti suspilnoho rozvytku / V.I. Pylypenko, Y.O. Pryvalov, V.M. Nikolaievskiy. K.: PTs «Filiant», 2008. S. 9-12.
8. Rubynshtein S.L. Osnovi obshchei psykholohyy / S.L. Rubynshtein. SPb.: Pyter, 1999. С. 10.

9. Subekt // Fylosofskyi entsyklopedycheskyi slovar. Redkol.: S.S. Averyntsev, E.A. Arab-Ohli, L.F. Ylychëv y dr. 2-e yzd. M.: Sovetskaia entsyklopedyia, 1989. С. 633.
10. Aberbach J., Putnam R., Rockman B. (1981): Bureaucrats and Politicians in Western Democracies. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
11. Bandúrová M., Beblavý M., Sičáková-Beblavá E. (2011): Prienik úradníkov do politiky a profesijny pôvod poslancov NR SR. in: Beblavý M., Sičáková-Beblavá E. a kol.: Koaličná zmluva či zákon? Právan úprava politicko-administratívnych vzťahov na Slovensku. Bratislava: Ústav verejnej politiky FSEV UK.
12. Hecl H.A. (1977): Government of Strangers. Washington, D.C.: Brookings Institutions.
13. Page E.C., Wright V. (2003): Bureaucratic Elites in Western European States. A comparative analysis of Top Officials. Oxford: Oxford University Press.
14. Peters B.G. (2010): The Politics of Bureaucracy. London: Routledge.
15. Peters B.J., Pierre J. (2007): Handbook of public administration. London: SAGE.
16. Weber M. (1958): Politics as a Vocation. In: Gerth H.H., Wright M. From Max Weber: Essays in Sociology. New York: Oxford University Press.
17. Wilson W. (1887): The Study of Administration. Political Science Quarterly. No.2, 1887.

ACTORS OF POLITICAL LIFE IN UKRAINE: SOCIAL PORTRAIT OF CONTEMPORARY POWER ELITE

Kudinov Igor

associate professor, PhD, associate professor of Sociology department,
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
info@igorkudinov.pro

Sičáková-Beblavá Emilia

professor, PhD, head of Public Policy department,
Comenius University in Bratislava
(Bratislava, Slovakia)
emilia.beblava@fses.uniba.sk

Yatsyna Yuliia

PhD-student of Political Science department,
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
yatsyna.yuliia@gmail.com

Summary. *The article is devoted to typical characteristics research of the ruling political elite in contemporary Ukraine on the basis of statistical analysis of the career paths of the people's deputies of Verkhovna Rada of Ukraine (VIII convocation). The article's methodology is based on theoretical propositions of M. Weber and the results of sociological studies of the political elite in Slovakia and Ukraine (from 2010 to 2014). The main attention is paid to the analysis of the level of renewal of the ruling political elite of Ukraine in the variables "age", "party affiliation", "regional representation", "political stream" and "social institute". Main results of the research have fixed the highest level of the ruling political elite in Ukraine since 1994. The deputies staff became 10 years younger the previous convocation. The regional imbalance of the ruling political elite in Ukraine was revealed, namely the shift of the center of gravity from the East (Donetsk) to the West (Lviv) and the priority of the center's interests (Kyiv). It is stated that the contemporary Ukrainian parliament structure is not significantly different from previous convocations or the similar situation, for example, in Slovakia. Finally, the most effective political career strategies are defined business career (44%), public servant's career (22%) and a strategy for several areas of self-actualization combination (19%), which confirmed our basic hypothesis of specificity renewal and formation of the ruling political elite in Ukraine.*

Key words: life subject, subject / actor of political life, political elite, social portrait, career path, people's deputy, Verkhovna Rada of Ukraine of VIII convocation.

**СУБЪЕКТЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ УКРАИНЫ:
СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ СОВРЕМЕННОЙ ПРАВЯЩЕЙ ЭЛИТЫ**

Кудинов И.А.

доцент, кандидат философских наук, доцент кафедры социологии
Запорожского национального университета
(г. Запорожье, Украина)
info@igorkudinov.pro

Сичакова-Бейлава Э.

профессор, доктор философии, заведующая кафедрой публичной политики
Университета имени Коменского в Братиславе
(Братислава, Словакия)
emilia.beblava@fses.uniba.sk

Яцына Ю.А.

аспирант кафедры политологии
Запорожского национального университета
(г. Запорожье, Украина)
yatsyna.yuliia@gmail.com

***Аннотация.** Статья посвящена исследованию типичных характеристик правящей политической элиты в современной Украине на основе статистического анализа карьерных путей народных депутатов Верховной Рады Украины VIII созыва. В качестве методологической основы использованы теоретические положения М. Вебера и результаты социологических исследований политической элиты Словакии и Украины в период с 2010 по 2014 годы. Главное внимание в работе уделяется анализу уровня обновляемости правящей политической элиты Украины по переменным «возраст», «партийная принадлежность», «региональная репрезентация», «политический путь», «политическое направление» и «социальный институт».*

Ключевые слова: субъект жизни, субъект политической жизни, политическая элита, социальный портрет, карьерный путь, народный депутат, Верховная Рада Украины VIII созыва.

УДК: 141.7:165:421:114

ВПЛИВ СПОДІВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ПРОСТОРУ

© Масюк О.П.

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної філософії та управління
Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
olegpm16@gmail.com

***Анотація.** Ця стаття є пошуком місця сподівання в просторових координатах суспільства. Сподівання виступає інструментом конструювання майбутнього суспільного простору та мапою для його реалізації. Споглядання та самоспоглядання в майбутньому постає основою орієнтування у просторових координатах суспільного життя. Суспільний простір розмежовується за засобом сприйняття об'єктивної реальності та аналізується, виходячи з його змістовної специфіки. В статті пропонується типологія учасників реалізації сподівання в суспільному просторі.*

Ключові слова: сподівання; споглядання; ноєма; візіонер; конституєта; межа; суспільний простір.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Виходячи з розподілу світу на дві частини (наявний та потойбічний), у своїх думках людина завжди зверталась до ймовірності існування трансцендентного суспільного простору, де збуваються мрії та бажання, проходить туга і біль, а також з'являється щастя. Цей особливий простір має багато різних назв: країна мрій, едем, тридесяте царство, Ельдорадо, Атлантида, країна ОЗ. Сподівання на відкриття такого простору містить інтенцію на перспективний благоустрій людини у «іншому місті» за межами наявних умов життя. Інколи дослідники намагаються сформулювати свій підхід щодо ідеальної організації суспільного життя в перспективі, і на світ з'являються: «Утопія», «Ідеальна держава», «Нова Гармонія» та інші. Проте на практиці сподівання залишаються єдиним шляхом людини в цей особливий простір у межах її земного життя.

Разом з цим, окрім «землі обітованої» наявні місця з неблагополучною репутацією. У багатьох культурах до них належать кладовища, болота, місця трагедій та битв, а також розважальні заклади. Традиційно не прийнято туди поспішати, але існує і така категорія людей, які сподіваються найскоріше туди потрапити. Есхатологічні сподівання є інструментом для пошуку меж фактичного та соціального існування людини з інтенцією на його закінчення.

Суспільний простір є складним предметом дослідження, а вплив сподівання на нього практично Terra Incognita. Якщо розглядати соціальні сподівання як мапу майбутнього суспільного простору, то дослідників сподівань можна порівняти з мандрівниками на кшталт Марко Поло, які йшли за край світу для пізнання нових корисних територій та оновлення інформації про існування людини за різних перспектив життя. Значна практична діяльність

фактичних та футуристичних мандрівників по суспільному простору окреслює необхідність пошуку взаємозв'язку проєкцій майбутнього та просторових соціальних конструкцій. Відтак, дослідження впливу сподівання на конструювання суспільного простору є актуальним напрямком для нашого дослідження.

Вузькою дорогою сподівання в країну мрій намагались пройти багато казкарів, поетів, філософів, соціологів та політологів. Власне бачення світу мрій і казкового простору розкривають Л. Філатов [12], Т. Нікульшина [8] та французькі казкарі [11]. Взаємодія надії та безнадійності в релігійному просторі дається в Біблії [3] та роботі Д. Аліг'єрі [1]. Основні напрямки розуміння простору та часу задають П. Бурд'є [4], П. Сорокін [10], Г. Рейхенбах [9]. Формулювання образів та їх опредмечення на практиці аналізують І. Кант [7], М. Вебер [5] та М. Фуко [13]. Метою цієї статті є висвітлення основних аспектів впливу сподівання на процес функціонування суспільного простору.

Виклад основного матеріалу. Наявне бачення етимології слова «сподівання» від В. Бусел має подвійне лексичне значення. Цей феномен подається як дія та стан взаємодії з майбутнім [6]. Зазначимо, що стан і дія є наслідками формулювання попереднього зображення імовірного майбутнього, яке б відповідало баченню суб'єктивно прийнятого існування.

Феномен сподівання має власні унікальні прояви. Якщо змінити вектор каузальної структури проєкції майбутнього щодо необхідності осмислення перспективи існування, то отримуємо особливу ситуацію у вигляді сподівання на несподіване. В цьому випадку дії, які орієнтовані на абстрактний результат, формулюють фактичну картину майбутнього в наявних просторових координатах.

Сутність взаємодії сподівання з суспільним простором відображається у специфіці визначення останнього. На думку П. Бурдьє, суспільний простір – це простір про-себе та для-себе (суб'єктивно побудований), який формується на основі споглядання та самовизначення в процесі колективної взаємодії [4]. Відтак, сподівання представляє собою проекцію майбутнього, яка побудована на осмисленому або наївному пошуку прийняттого відображення простору для майбутнього існування. Сподівання розуміється як ноєма, яка містить мисленєву модель перспективного функціонування та перетворення зазначеного простору.

Т. Нікульшина виділяє компоненти простору існування, які можна покласти в основу мисленєвої моделі багатомірного життя людини. Її аналіз простору життєдіяльності: «Дозволив встановити набір диференційних семантичних ознак, за допомогою яких виокремлюються різні його типи: 1) результат соціальної взаємодії – лексико-семантичне мікрополе «суспільний простір»; 2) фізико-математичні величини – лексико-семантичне мікрополе «фізико-математичний простір»; 3) світогляд, що ґрунтується на вірі у надприродне – лексико-семантичне мікрополе «релігійний простір» [8, с. 136]. Сподівання конституює структуру всіх трьох вимірів простору існування, але розвивається у зворотному напрямку від релігійного уповання до математичного значення та самобутньої проекції перспективного життя.

Історія оформлення впливу сподівання на суспільний простір починається зі світу казок як інструменту пояснення незрозумілих подій та засобу мисленєвого виходу за межі можливого та досяжного в пошуках кращого існування. Одними з перших сподівань, які висвітлюються у казках, є сподівання людей потрапити в ідеальний життєвий простір за будь-яких обставин. Французька казка «Три скрипалі в раю» описує казус із появою небажаних райських мешканців внаслідок сварки святих.

У тексті казки наводиться приклад складності сприйняття несподіваної реалізації сподівання: «Серед людей, які проникли завдяки легковажності святого в царство блаженних, виявилися три скрипалі. Але замість того, щоб вести себе благопристойно в тому поважному товаристві, куди вони контрабандою затесалися, вони почали грати на своїх скрипках найбільш хвацькі і спокусливі мотиви» [11, с. 265]. Ця казка містить три інтенції, які наявні в просторовому конструюванні сподівання. По-перше, схильність до отримання благ задарма. По-друге, необхідність відповідати соціальним

очікуванням. По-третє, пильність основних суб'єктів процесу сподівання.

Майбутній суспільний простір – це не тільки сподівання на краще існування, але й завищені очікування щодо суб'єктів цього процесу. Майбутній суспільний простір – це ноєма сподівання, яка знімається в процесі взаємодії з соціальними очікуваннями при побудові моделі співіснування. Прикладом цієї ситуації є казка Л. Філатова «Сказ про Федота-стрільця», де Цар дає головному герою надмірно вибагливу вимогу на майбутнє:

«Примудритись мені добути Те-чого-не-може-бути!» [12, с. 46].

У цьому твердженні робиться унікальна вимога до суб'єкта сподівання, яка наголошує на зверненні до дослідження трансцендентного простору та на небуття як основі задоволення бажань транслятора соціальних очікувань. Винесення сподівання за межі відомого простору підкреслює ірраціональність традиційної практики проектування майбутнього.

Процес формулювання сподівання має спорідненість з пізнанням навколишнього світу, оскільки воно є інструментом відкриття раніше невідомих об'єктів існування. І. Кант наполягав: «Яким би чином та за допомогою яких би засобів пізнання не працює з предметом, у всякому випадку, споглядання є саме тим засобом, яким пізнання безпосередньо відноситься до нього та до якого, як до засобу, спрямовується всяке мислення» [7, с. 127]. Якщо врахувати складність чіткого бачення майбутнього, то погляд людини через трансцендентне виходить на самоспоглядання з урахуванням потенцій для існування в суспільному просторі.

Ноєма сподівання опредмечується в суспільному просторі через особливу лінгвістичну конструкцію, яка висвітлює можливості подолання відстані між наявним та бажаним у житті людини. О. Бачишина пише з цього приводу: «Простір отримує мовну об'єктивацію у вигляді функціонально-семантичної локації й відповідного фрагмента мовної картини світу» [2, с. 13]. Споглядання майбутнього конституюється в лінгвістичному оформленні причинно-наслідкових ланцюгів, які викладаються на майбутній суспільний простір. Ноєма отримує форму тексту, який задає структурні складові переходу від споглядання майбутнього існування до його реалізації в заданих параметрах сподівання.

Сподівання на етапі свого практичного формулювання є по відношенню до буття трансцендентною конструкцією бажаного майбутнього – темпоральною «річчю в собі». І. Кант писав: «Трансцендентальне поняття явищ

у просторі є критичне нагадування про те, що взагалі ніщо, що споглядає людина в просторі, не є річ у собі і що простір не є форма речей, властива їм самим по собі, а що предмети самі по собі ажніж не відомі нам, і ті предмети, які ми називаємо зовнішніми, суть тільки уявлення нашої чуттєвості, формою яких слугує простір» [7, с. 135]. Суспільний простір постає результатом втілення ноєми сподівання як темпоральної «речі в собі» шляхом її зняття в межах суспільної практики.

Формулювання сподівання в суспільному просторі має свої труднощі, які пов'язані з обмеженістю та точністю образів майбутнього. Аналізуючи фізичний простір, Г. Рейхенбах пише: «Образно-продуктивна функція, виходячи з нормативної функції, забезпечує нас образами, з яких внаслідок наглядних уявлень можуть бути виведені логічні закони. Слід відмітити, що тут існує обмеження, яке не дозволяє при створенні образу виходити за рамки певних простих відносин. Ми в змозі представити собі п'ятикутник, але у випадку з десятикутником без накреслення його на листі паперу терпимо невдачу» [9, с. 63]. Схожі за характером складності наявні і в суспільному просторі. Образ майбутнього стає міражем по мірі ускладнення та віддалення перспективи його реалізації, що призводить до помилок у формулюванні сподівання. Г. Рейхенбах рекомендує надавати перевагу аналітичним методам у аналізі фізичного простору. Проте в суспільному просторі ці методи обмежені волею, рівнем пізнання та можливостями людини щодо організації індивідуальної та колективної перспективи.

Від народження у функціонуванні сподівання в суспільному просторі важливу роль відігравали межі. Г. Рейхенбах наполягає на тому, що побудувати розуміння простору можна виключно за допомогою часових відміток, які складають фактично причинний ланцюг подій у просторі-часі.

Одним з основних понять для опису фізичного простору є поняття «межа». В аналізі сподівання як проекції майбутнього суспільного простору поняття «межа» наповнюється додатковим змістом, який розкривається в розмінні того, що полягає між проекцією майбутнього та її реалізацією. Межі суспільного простору є не тільки координатами руху ноєми сподівання, а й межами можливостей людини для суб'єктивного перетворення суспільного простору на власну користь.

З'явившись у релігійному просторі, сподівання розширило межі території, яка була вільна від відчаю життєвої невизначеності та мала

необхідні умови для існування. Найбільш точно межу між простором сподівання та відчаю визначив Д. Аліг'єрі. Описуючи ворота у пекло, він «встановив» над ними напис: «Облиш надію кожен, хто сюди заходить» [1, с. 36]. Отже, найбільш жахливий простір у розумінні людини є простір, який позбавлений надії як такої. Пекельна ноєма складається про місце, яке позбавлене сподівання на переваги майбутнього суспільного простору. В житті суспільства безнадійність має трохи інший напрям. Вона постає інверсією для зародження та розвитку сподівання.

На релігійному етапі дослідження майбутнього перспективний суспільний простір є територією спасіння від проблем і негараздів сьогодення, а сподівання – перепусткою до країни щастя. Аналізуючи бажання духовного спасіння, М. Вебер відмічає зв'язок цього релігійного пориву зі способом життя. Він пише: «Позитивні й потойбічні риси цього прагнення створюються на найбільш сильному рівні за допомогою специфічного релігійного способу життя, який визначається будь-якою центральною ідеєю або позитивною метою» [5, с. 192]. Це твердження можна і поширити на нашу тему. Сподівання на зміни в майбутньому суспільному просторі передбачає орієнтир на кращий рівень життя та встановлення великої мети щодо його перетворення.

Межі суспільного простору (як і фізичного простору) розглядаються відносно можливостей його пізнання. Край соціального світу є початком одночасно існуючого і неіснуючого трансцендентного простору людського існування, який чекає своїх надійних дослідників спільного майбутнього. Невивчений устрій життя деяких племен Папуа Нова Гвінея – це такий же об'єкт дослідження, як і перспективні трансформації мережевого суспільного простору майбутнього.

Проекція ноєми на суспільний простір безпосередньо пов'язана зі свободою ноєзису. Несвобода у просторі визначається обмеженнями пересування, а неволя в соціальному часі виходить з його впорядкованості. Людина переміщається від замкненого простору до несвободи у часі та навпаки. Сподівання як засіб впорядкування майбутнього є проявом часового самообмеження для перспективного переміщення в просторі. Фактично ноєма сподівання знаходиться над суспільним простором, що зумовлює зняття «територіальних» обмежень на догоду темпоральної свободи волі.

Якщо винести за дужки багаторівневу структуру суспільного простору, то отримуємо сподівання як ноєтичну проекцію, яка відповідає бажаному стану майбутнього існування людини

або групи людей у суб'єктивно вибраних просторових межах. Сподівання постає інтерактивною мапою майбутнього існування, яка містить перспективні просторово-часові координати. Ноєма сподівання є стимулятором дій людини в суспільному просторі, які без прив'язки до цієї мапи стають хаотичними та небезпечними для її існування.

Сподівання є предметом боротьби за місце в майбутньому суспільному просторі. Аналізуючи просторову семантику, П. Бурд'є писав: «Інакше кажучи, слова, назви конструюють соціальну реальність у тій мірі, в якій вони її виражають, та є виключними ставками у боротьбі за нав'язування легітимного принципу бачення та розподілу» [5, с. 79]. Виходячи з цього твердження, сподівання є інструментом конструювання майбутнього соціального простору у вигляді боротьби суб'єктів проєкцій майбутнього за більшу кількість учасників, належних до спільного сподівання. Зазначена боротьба носить антагоністичний характер, оскільки детермінантною суспільного розвитку може бути тільки один напрям проєктування майбутнього.

Доповнюючи П. Бурд'є, звернемо увагу на наявність і агентів, і контрагентів, які є авторами антагоністичних проєкцій перспективного існування та ведуть боротьбу за домінування в майбутньому суспільному просторі. Факт боротьби можна пояснити еволюційною природою розвитку суспільного простору та його символів, які відображають спроби виживання авторів картин перспективного існування. Сподівання виступає інструментом вписування конкурентоспроможних зразків виживання в суб'єктивний простір майбутньої життєдіяльності.

Ноєма сподівання розвивається в напрямку наявного суспільного простору як план захоплення кращих умов життя та в напрямку трансцендентного соціального простору як конструктор існування. Дуалізм сподівання обумовлений станом та умовами суспільного простору. Погіршення умов існування забезпечує перехід від конструювання до захоплення, що пов'язано з необхідністю виживання людини.

Топологія сподівання – це не тільки сукупність причинно-наслідкових ланцюгів, а також і мітки тотожності поглядів людини на майбутнє з наявними умовами життя в суспільстві. М. Фуко описує взаємодію Дон Кіхота з книгою, яка подібна відносинам «людина – сподівання – суспільний простір». Він пише: «Рицарські романи раз і назавжди передбачили йому його долю. І кожен епізод, кожне рішення, кожен подвиг будуть знаками того, що Дон Кіхот дійсно

подібний всім тим знакам, які він скопіював» [13, с. 81]. З цього твердження виходить, що базовий набір мап сподівання функціонує через наявний знаковий фільтр (канал інформації), але який і коли його використовувати – це прояв людської свободи, яка виступає мірилом можливості переміщення в майбутньому суспільному просторі.

Мапа сподівання передбачає аналіз тотожності суб'єктивних та об'єктивних причинно-наслідкових темпоральних ланцюгів суспільного простору. Якщо ланцюги визначають відстань до досягнення бажаної мети в майбутньому, то розриви суб'єктивних та об'єктивних тотожностей формулюють складність ландшафту для руху людини в зазначеному просторі.

В рамках дослідження сподівання необхідно встановити типологію «мешканців» майбутнього суспільного простору, які беруть участь у перспективних соціальних процесах. По-перше, це візіонер сподівання, який презентує та нав'язує іншим учасникам суспільних відносин причинно-наслідкові ланцюги, реалізація яких, на його думку, сприятиме поліпшенню умов існування в окреслених межах майбутнього. Кожна історична постать візіонера сподівань працювала на користь свого суспільного об'єднання. Колумб, Кортес та Ермак відкрили та завойовували нові землі на власну користь та для добробуту своїх співвітчизників, але корінні мешканці цих земель зазнали значних переслідувань.

Прообразом головного «мешканця» майбутнього суспільного простору був «пророк», який виконував функцію прогнозування для встановленого кола осіб у суспільному утворенні. М. Вебер дає таке визначення його діяльності та специфіки останньої: «Під «пророком» ми будемо розуміти власника особистої харизми, який віщає в силу своєї місії релігійне вчення або волю Бога. При цьому ми не станемо проводити різку різницю між пророком, який віщує дійсно або переважно дані раніше одкровення, та пророком, який наполягає на тому, що він приносить у світ зовсім нове одкровення, відповідно, між тим, хто відновлює релігію, та тим, хто її засновує» [5, с. 112]. Виходячи з цього твердження, і візіонер, і суб'єкт сподівання походять з однієї релігійної діяльності, яка диференціювалась у суспільному просторі за рівнем впливовості на його учасників.

М. Вебер наполягає на тому, що «пророк» поступово перетворився в законодавця. Доповнимо, що він став як формальним, так і неформальним законодавцем, який задає характер та ритм розвитку суспільного простору на всіх його рівнях. Релігійне підґрунтя дає змогу «новим пророкам» сподівань наполягати на тому, що їх

карта причинно-наслідкових ланцюгів найбільш вірна для виходу в майбутньому до райських умов життя, а всі інші «топографи» є еретиками та сектантами.

Другим «мешканцем» майбутнього суспільного простору є суб'єкт сподівання – особа, якій вдалось відстояти суб'єктивно корисну проекцію причинно-наслідкових ланцюгів у загальній картині майбутнього. Використовуючи революційний сленг, суб'єкта можна назвати попутником спільних сподівань в суспільному просторі.

Третім «співмешканцем» є живі та неживі об'єкти сподівання в навколишньому світі, які змушені піддаватись впливу візіонерів та суб'єктів, незважаючи на ймовірну наявність відмінного бачення індивідуального та колективного майбутнього.

Крім того, у відкритому суспільстві наявні оцінювачі сподівань. Вони забезпечують тотожність причинно-наслідкових ланцюгів індивідуального та колективного сподівання в майбутньому суспільному просторі за рахунок схвалення або протесту.

І фізичний, і суспільний простір мають лише відносну стабільність, яка змінюється періодичними або хаотичними хвилюваннями. П. Сорокін описує загальну тенденцію поширення протесту учасників суспільного простору. Він пише: «При інших рівних умовах, масштаб хвилювання тим більший, чим більша сукупність завданих насильств та чим більше соціальних класів приймає в них активну участь» [10, с. 726]. З цього твердження виходить, що і сподівання, і хвилювання охоплюють суспільний простір в однаковий спосіб, орієнтуючись на домінуючий тренд, який має конструктивний та деструктивний характер. Ця ситуація не стосується майбутнього суспільного простору, який цілком зітканий з хвилювань щодо перспективного існування.

Домінуючі учасники сподівання знаходяться в постійній боротьбі, з якої виходить картина спільного життя. Візіонери конфліктують між собою за впровадження власної проекції сподівання. Візіонери та суб'єкти сподівання дискутують щодо тривалості та характеру побудови причинно-наслідкових ланцюгів проекції. Суб'єкти та оцінювачі сперечаються за

рівень тотожності індивідуальних та колективних сподівань на шляху до формулювання збалансованої карти майбутнього існування.

Особливе місце в цьому конфлікті «всіх проти всіх» займають суперечки дослідників, які подають своє бачення феномену сподівання, що впливає на всіх учасників цього процесу. Зняття цієї сукупності протиріч можливе за рахунок інтенції на спільні інтереси та взаємоприйнятну мету в майбутньому, яка сприятиме не конфронтації, а інтеріоризації всіх проекцій в одну.

Підбиваючи підсумки нашої наукової розвідки, зазначимо, що сподівання виступає мапою для формулювання майбутнього суспільного простору. Воно народилось із прагнення духовного спасіння та розвивається у антагоністичній боротьбі агентів та контрагентів цього процесу, що відбувається в формі конфронтації або інтеріоризації суб'єктивного бачення майбутнього в рамках розбудови спільної картини перспективного співіснування.

Споглядання та самоспоглядання є дороговказами для розбудови проекції майбутнього суспільного простору. Межі сподівання змінюються в процесі його пізнання в якості інструмента моделювання співіснування в суспільному просторі.

Ноема сподівання розкривається в рамках пізнання та освоєння майбутнього суспільного простору на основі співставлення причинно-наслідкових ланцюгів індивідуальних та колективних сподівань. Рух ноєми сподівання від несвободи в просторі до несвободи в часі визначає умови існування людини в суспільному просторі. Формулювання сподівання – це прояв впорядкованості та несвободи в часі, що переноситься на простір у процесі його реалізації.

Функціонування сподівання залежить від періодичного хвилювання суспільного простору у вигляді протидії учасників суспільної взаємодії. Рівень антагонізму візіонерів, суб'єктів, об'єктів та оцінювачів сподівання визначається ступенем диференціації конкурентоспроможних проекцій перспективного існування. Зняття конфліктності основних учасників сподівання можливе за рахунок дотримання тотожності причинно-наслідкових ланцюгів індивідуальних і колективних проекцій майбутнього.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Алигъери Д. Божественная комедия: поэма/ Данте Алигъери; пер. с итал. А. А. Илюшин. Москва : Дрова, 2008. 622, [2] с. (Библиотека зарубежной классики).
2. Бачишина О.Б. Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі: дис...канд. філол. наук: 10.02.01/ Бачишина Ольга Богданівна. Львів, 2016. 480 с.
3. Библия: книги священного писания Ветхого и Нового Завета. Москва : Российское библейское общество, 2014. 1379 с.

4. Бурдые П. Социология социального пространства/ Пер. с франц.; отв. Ред. Перевода Н.А. Шматко. М.: Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург: Алетейя, 2007. 288 с. (Серия «Gallicinium»).
5. Вебер М. Избранное. Образ общества.: Пер. с нем. Москва: Юрист, 1994. 704 с. (Лики культуры).
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)/ Уклад. і головний ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Кант И. Сочинения в шести томах/ Под общ.ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. Москва: Мысль, 1964. Т.3. 799 с.
8. Нікульшина Т. М. Метафоризований простір і час (на матеріалі англійських та українських народних казок) *Записки з романо-германської філології*. Вип.1 (32). 2014. С. 133-142.
9. Рейхенбах Г. Философия пространства и времени: Пер. с англ./ Общ.ред. А. А. Логунова; Послесл. А. А. Логунова и И. А. Акчурина. Москва: Прогресс, 1985. 344 с.
10. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика/ Пителирим Александрович Сорокин; пер. с англ. вст. статья и комментарии В. В. Сапова. Москва: Астрель, 2006. 1176 с.
11. Французские сказки: Пер. с фр. Сост. и послесл. А. Налепина; Ил. Л. Орловой. Москва: Правда, 1988. 480 с.
12. Филатов Л. А. Про Федота-стрельца, удалого молодца. Любовь к трем апельсинам: Сказки. Москва: Эксмо, 2004. 176 с. (Серия «СКМО-Классика»).
13. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук/ Пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой Санкт-Петербург: А-сэд, 1994. 405 с.

REFERENCES

1. Alyhery D. Bozhestvennaia komedyia: poema/ Dante Alyhery; per. s ytal. A. A. Yliushyn. – M.: Drova, 2008. – 622, [2] p. – (Byblyoteka zarubezhnoi klassyky).
2. Bachy`shy`na O.B. Movne vy`razhennya chasu ta prostoru v ukrayins`kij xy`mernij prozi: dy`s...kand. filol. nauk: 10.02.01/ Bachy`shy`na Ol`ga Bogdanivna. – L`viv, 2016. – 480 p.
3. Byblyia: knyhy sviashchenoho pysanyia Vetkoho y Novoho Zaveta. – M.: Rossyiskoe bybleiskoe obshchestvo, 2014. – 1379 p.
4. Burde P. Sotsyolohyia sotsyalnoho prostranstva/ Per. s frants.; отв. Red. Perevoda N.A. Shmatko. – M.: Ynstytut eksperymentalnoi sotsyolohyy; SPb.: Aleteiia, 2007. – 288 p. – (Seryia «Gallicinium»).
5. Veber M. Yzbrannoe. Obraz obshchestva.: Per. s nem. – M.: Yuryst, 1994. – 704 p. – (Lyky kul'tury).
6. Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod.i dopov.)/ Uklad. i holovnyi red. V.T. Busel. – K.; Irpin: VTF «Perun», 2005. – 1728 p.
7. Kant Y. Sochynenyia v shesty tomakh/ Pod obshch.red. V.F. Asmusa, A.V. Hul'lyhy, T.Y. Oizermana. – M.: Mysl, 1964. T.3. – 799 p.
8. Nikulshyna T. M. Metaforyzovanyi prostir i chas (na materialy anhl'iiskykh ta ukrainskykh narodnykh kazok) // Zapysky z romano-hermanskoj filolohii. – vyp.1 (32). – 2014. – P. 133-142.
9. Reikhenbakh H. Fylosofyia prostranstva y vremeny: Per. s anhl./ Obshch.red. A. A. Lohunova; Poslesl. A. A. Lohunova y Y. A. Akchurya. – M.: Prohress, 1985 – 344 p.
10. Sorokyn P. A. Sotsyalnaia y kulturnaia dynamyka/ Pytyrym Aleksadrovych Sorokyn; per. s anhl. vst. statia y kommentaryy V. V. Sapova. – M.: Astrel, 2006. – 1176 p.
11. Frantsuzkye skazky: Per. s fr. Sost y poslesl. A. Nalepya; Yl. L. Orlovoi. – M.: Pravda, 1988. – 480 p.
12. Fylatov L. A. Pro Fedota-strel'tsa, udaloho molodtsa. Liubov k trem apelsynam: Skazky. – M.: Эkсмо, 2004. – 176 p. – (Seryia «IeKSMO-Klassyka»).
13. Fuko M. Slova y veshchy. Arkheolohyia humanytarnykh nauk/ Per. s fr. V. P. Vyzghyna, N. S. Avtonomovoi – SPb.: A-cad, 1994. – 405 p.

INFLUENCE OF HOPE ON THE FORMATION OF SOCIAL SPACE

Masyuk Oleg

associate professor, PhD, associate professor of Social Philosophy and Public Administration department,
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
olegpm16@gmail.com

Summary. *The article describes the place of hope in the coordinates of social space. Semantic analysis of the concept of «hope» showed the dual direction of action and state in the future. Hope is considered as tool and a map for creating best conditions of existence in the future. The map of hope assumes the analysis of the identity of the subjective and objective causal temporal chains of the future social space. If the chains showed the distance to achieve the desired goal on the future, the ruptures of subjective and objective identities formulate the landscape of complexities for the movements of a person in the specified space. If we delineate the boundaries of a multilevel of the social space, then we get hopes as*

a noethical projection that corresponds to the desired state of the future existence of a person or group of people in subjective selected spatial limits. In fact, the hope is an interactive map of the future, which contains best spatial and temporal coordinates. The notion of hope is the stimulant of human action in the public space, which, without reference to this map, becomes chaotic and dangerous for its existence. The article describes the influence of hope on the present and future social space. The mechanism for the formation of hope consists of self-contemplation of the initiator of hope in the future social space. The process of formulating hope is compared with the knowledge of it by designing the future. The boundaries of hope are compared with the boundaries of social space. The boundaries of social space (as well as physical space) are considered in relation to the possibilities of his research. The edge of the social world is the beginning of both the existing and non-existent transcendental space of human existence, which awaits its reliable researchers of a common future. The movement of thought of hope from non-freedom in social space to non-freedom in time determines the conditions of human existence in the social space. The formulation of hope is a manifestation of orderliness on non-freedom in time transmitted to social space in the process of its implementation. The sensational nature of hope prevails in process of shaping the future of social space, which consists of the chaotic unease of the interaction of participants in the design process. The author of the article highlights the visionary, subject, object and appraiser of hope as participants in perspective social interaction. The struggle of initiator and oppositionist affect the success of the realization of hope in social space. Visionaries argue with each other for the implementation of their own projection of social hope. Visionators and subjects discuss the duration and nature of the construction of cause-effect chains for constructive effects in the future. Appraisers discuss the level of identity of individual and collective hope on the way to formulating a balanced map of the future existence. A special place in this conflict of «everyone against all» is occupied by researchers who present their vision of a phenomenon of hope that affects all participants in this process. Removing this set of contradictions is possible in the search for common interests and mutually acceptable goals on the future.

Key words: hope, contemplation, noema, constituent, boundary, social space.

ВЛИЯНИЕ НАДЕЖДЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОСТРАНСТВА

Масюк О.П.

доцент, кандидат философских наук, доцент кафедры социальной философии и управления
Запорожского национального университета

(г. Запорожье, Украина)

olegpm16@gmail.com

Аннотация. Эта статья является поиском места надежды в пространственных координатах общества. Надежда выступает инструментом конструирования будущего общественного пространства и картой для его реализации. Созерцание и самосозерцание в будущем становится основой для ориентирования в пространственных координатах общественной жизни. Общественное пространство разграничивается по способу восприятия объективной реальности и анализируется на основе его содержательной специфики. В статье предлагается типология участников реализации надежды в общественном пространстве.

Ключевые слова: надежда; созерцание; ноэма; визионер; конституэнта; граница; общественное пространство.

МІФ ТА РЕЛІГІЯ ЯК ОСНОВА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ПІЗНАННЯ СВІТУ В КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИКАХ СУЧАСНОЇ ЕПОХИ

© *Олексенко Р.І.*

професор, доктор філософських наук, професор Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(м. Мелітополь, Україна)
roman.xdsl@ukr.net, ORCID 0000-0002-2171-514X

© *Пінігіна Ю.Г.*

магістрант філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(м. Мелітополь, Україна)
pinigina20031996@gmail.com, ORCID 0000-0002-7927-5554

***Анотація.** Стаття присвячена проблемі визначення статусу і ролі міфу та релігії у сучасній соціокультурній дійсності. Розглянуто поняття міфу та релігії як джерела у формуванні ціннісних орієнтирів розуміння світу. Проаналізовано погляди відомих мислителів (психологів, філософів та ін.) щодо даних форм культури. Представлено оцінку ролі міфу і релігії в житті людини. Досліджено міф як феномен культури, який розкриває свою значимість в онтологічному, гносеологічному і соціокультурному аспектах. Доведено, що міф є фундаментальною антропологічною категорією, яка відіграє важливу роль у сучасному соціокультурному просторі, виконуючи психологічну, адаптивну, творчу, аксіологічну та соціально-регулятивну функції. Розглянуто питання релігії в сучасному світі, визначено її функції і соціальну значимість, виявлено взаємозв'язок з різними сторонами буття суспільства. Виявлено абсорбуючий характер взаємин релігії і суспільства у сучасному світі та позначено релігію як складне, багаторівневе і суперечливе явище. У статті зроблено висновок, що міф і релігія – форми культури, в основі яких глибинний взаємозв'язок, що проявляється на протязі історії.*

Ключові слова: міф; релігія; культура; особистість; цінність; світогляд.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Споконвіку людина прагнула пізнати світ, досягнути своє місце в ньому, дошукатися до джерел істини, дорости до вищих моральних ідеалів, розв'язати драматичну колізію «смерть-безсмертя». Там, де не вистачало знань, раціональних аргументів, вона покладалася на уяву, міф, віру та інші ірраціональні пояснення свого буття. Так формувалися перші міфи, містичні уявлення, сакральні культи, пізніше – родоплемінні етнічні вірування, національні, світові релігії з відповідними віровченнями, культовими практиками, ієрархічними структурами, мирянами і духовенством.

Актуальність теми дослідження зумовлена певним теоретичним інтересом до світогляду міфу і релігії, їх взаємозв'язку і впливу на суспільство, їх ціннісні орієнтири.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Питання особливостей міфологічної та релігійної картин світу і проблем їх реконструкції розглядалося багатьма дослідниками. Цими аспектами оперує більшість філософських

дослідників, наприклад, Р. Барт, Я. Голосовкер, Е. Кассіер, К. Леві-Стросс, М. Ліфшиць, О. Лосєв, Б. Малиновський, М. П'ятигорський, К. Хюбнер, М. Еліаде, К. Г. Юнг. Під впливом Р. Барта за допомогою міфу здійснюються дослідження побуту, повсякденності та ідеології. Міф використовують для аналізу багатьох окремих явищ культури (статті А. Мещерякова, А. Рапопорта, А.Еткінда). Згідно культуролога Ж. Америк, міф постає «національною ідеєю», котра визначає світоглядну спрямованість суспільства й особливості культури певного історичного періоду.

На роль і місце релігійної культури звертали увагу такі науковці, як К. Ясперс, М. Вебер, Е. Дюркгейм, З.Фрейд, В. Розанов. Особливо потрібно відзначити праці П.А. Флоренського.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Проблемна ситуація.

У статті ми намагаємося обґрунтувати вплив міфу та релігії на формування ціннісних орієнтирів суспільства та дослідити механізми формування світогляду суспільства. Для цього необхідно визначити основи та сутність міфу і релігії та надати оцінку ролі міфу і релігії в житті людини.

Метою статті є концептуалізація впливу міфу і релігії на ціннісні орієнтири світогляду людини.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Для того, щоб зрозуміти, як міф впливає на ціннісні орієнтири суспільства, і на що спрямована його активність, треба дати поняття міфу та релігії.

Міф (грец. *Muthos* – розповідь, переказ) – символічне уявлення людей про світ; витвір наївної віри, колективного художньо-образного мислення на чуттєвому рівні; розповіді про богів, героїв. [3]

Міф є обов'язковою і неодмінною основою будь-якої культури і будь-якого світосприйняття, а також одним з необхідних елементів пізнання. Міф започатковує те, що філософи і культурологи називають універсальними культури. Згідно своєї природи, міф є чуттєво-інтелектуальним утворенням, котре сполучає в собі осмислення реальності й продукування ціннісних смислів. [2, 3]

Незважаючи на все багатство палітри суджень про міф, чимало теорій міфу є суперечливими – їх можна назвати міфологічними чи навіть міфічними. Інші ж, на перший погляд, більш збалансовані, залишають не стільки відповіді, скільки запитання, оскільки для відповідей потрібно створювати нові теорії. Невизначеність самого предмета дослідження і безліч тлумачень сприяють пошуку і виявленню міфу у найрізноманітніших сферах людської діяльності, що призводить не лише до міфологізації самого міфу, а й до міфологізації культури в цілому. У зв'язку з цим виникають питання: чим все-таки є міф? З чим пов'язаний усталений інтерес до нього впродовж століть і особливе загострення цього інтересу останнім часом?

Сходячись на думці, що міф як такий «безсумнівно, є явищем стародавньої культури, автори численних праць, що стосуються цього поняття, тим не менш, сміливо переносять його в літературу і в буденну свідомість інших часів аж до сьогодення, як правило, не роблячи застережень про коректність такого перенесення і не бентежачись з нагоди наявного протиріччя. Навіть у найбільш ґрунтовних наукових дослідженнях, присвячених теорії міфу, як, наприклад, у класичній праці Є. Мелетинського «Поетика міфу», – відсутнє єдине визначення поняття «міф». У результаті в сучасному дослідницькому середовищі сприймається як самоочевидність, що словесний знак «міф» у наш час корелюється із взаємовиключними значеннями і вживається не лише як щось багатозначне, а й як істотно невизначене [1, 7].

Міф – це не лише феномен культури і навіть не особливий тип культури, а одна з основ культури як такої, і одна з істотних складових людського світосприйняття в цілому, тоді як міфопоетичне світосприйняття – це певний вид світосприйняття, який структурує і культуру, і суспільство за своїми законами, домінує в певних типах культури і суспільства, знаходить відповідне відображення в культурних артефактах і уявленнях, основу яких утворює міфопоетика.

Дослідники в один голос констатують латентний вияв міфу в культурі, його атрибутивне й навіть імперативне значення для культури. Тип міфу, що складає основу деякої культури чи певного світосприйняття, відповідним чином структурує світ, задаючи специфічну його картину, фактично обумовлюючи уявлення про принципи причинності, простору, часу, типи класифікації, способи ідентифікації в межах конкретно-історичного світосприйняття. Різні міфи специфічно структурують світ – відповідно до того типу соціальності, в якому вони існують, адаптуючи його до людини даного суспільства і забезпечуючи специфіку світосприйняття, відповідну даному типу соціальності.

«Міф – це не самозначуща духовна реальність, якою є, наприклад, література, а духовна реальність, яка за допомогою певних ритуалів обслуговує соціальний порядок: санкціонує одні й забороняє інші способи взаємин людей, а також способи взаємовідносин людей зі світом навколишньої природи» [7].

Міф часто розглядається як «архетип соціального досвіду». В рамках проведеного дослідження міфу і міфопоетики це твердження здається цілком виправданим, і хоча воно є недостатнім для визначення всієї специфіки міфу, але, тим не менше, відображає одну з його найбільш істотних, атрибутивних ознак [5, 6, 7].

Однак міф не просто транслює даний досвід, а й організовує його, задаючи нам ту чи іншу картину світосприйняття завдяки властивій йому функції суміщення прагнення до сенсу і до реальності, а також на підставі канонізації сенсу як центруючого елемента будь-якого досвіду.

Міфопоетичне світосприйняття володіє власною специфікою побудови образів і особливими типами закономірностей. Тип соціальності, який відповідає міфопоетичному світосприйняттю, володіє низкою істотних особливостей, зокрема, специфічними характеристиками набуття й утримання соціального статусу. Незважаючи на уявну традиційність і максимальну опірність інноваціям, саме цей тип світосприйняття виявляється найбільш придатним для історичних

періодів, коли суспільство перебуває в точках біфуркації.

Міфопоетика як певний тип міфу для свого функціонування потребує певного типу соціальності. Не випадково соціальне середовище, в якому жили первісні люди, істотно відрізняється від сучасного, а сприйняття зовнішнього світу первісними людьми значно відрізняється від сучасного сприйняття.

Надзвичайно важливими є адаптивна та творча функції міфу. Перша забезпечує усталеність культури, суспільства й індивіда, а друга лежить в основі зміни як такої, перманентного поширення інтересу людини за рамки існуючого світосприйняття, чим сприяє гнучкості суспільства і світосприйняття. Інші функції міфу (пізнавальна, комунікативна, координаційна, інтегративна) фактично є похідними від двох основних функцій.

В. Полосін, досліджуючи аспект «об'єктивності й необхідності міфу», виділяє три причини, які дозволяють, з його точки зору, існувати міфу «навіть в епоху процвітання раціоналізму». Перша – психологічна функція міфу – фактично є одним з варіантів основної соціально-психологічної функції міфу – адаптивної, а також безпосередньо пов'язана з другою основною його соціально-психологічною функцією – творчою (функцією виправдання глуздом). Кожна з цих функцій заснована на базисних потребах людини і на специфіці людського світосприйняття в цілому, тому присутність міфу є вкрай необхідною для людського світосприйняття незалежно від типу останнього [10, 11, 12].

Виконуючи адаптивну функцію, створюючи комфорт і прийнятність навколишнього буття, міф одночасно і одухотворяє його, бо цей рух виявляється єдиним можливим способом психологічної адаптації, в силу чого адаптивна функція міфу виявляється нерозривно пов'язаною з функцією творчою – з рухом до сенсу. Міф постає одним з основних способів формування смислового поля культури [8, 9].

Ще одна відокремлена В. Полосіним функція міфу – онтологічна. Обґрунтування її без альтернативності для будь-якого типу свідомості й світосприйняття, включаючи і ті, що домінують в «епоху процвітання раціоналізму», таке: «Раціональне пізнання зосереджує всі зусилля на дослідженні сьогодення в проекції на майбутнє, але вельми убого інтерпретує минуле, вбачаючи в ньому завжди сукупність недосконалостей, недорозвиненості, помилок і безглуздостей. Тим часом минуле як таке вже не існує саме по собі, поза актуальною свідомістю; його буття – в (під)свідомості людини і суспільства, воно –

компонент справжнього, що містить трактування життєво важливого досвіду, вибудованого за схемою «якщо – то». Сукупний досвід людства виявляється необхідним компонентом цілісності погляду на світ. Міф – унікальний засіб синтезу у сфері пізнання, без нього результати аналізу втрачають остаточну цінність» [10, 12].

Незалежно від того, чи домінує в будь-якому типі світосприйняття спрямованість на минуле чи майбутнє, саме міф відповідає за утримання цілісності нашого уявлення про світ, поєднуючи наші уявлення про причинність і тип колективної пам'яті за принципом додатковості таким чином, що вони не суперечать один одному, відповідаючи одночасно і за збереження порядку (колективна пам'ять з її опорою на ритуал і архетип – у міфопоетики, принципи причинності та уявлення про закономірності – в аналітиці), і за природну мінливість, притаманну світу (відповідно, міфопоетичні принципи причинності й аналітична колективна пам'ять, тобто писемність).

Згідно з В. Полосіним, істотною є також соціальна функція міфу, котра виражається, зокрема, в тому, що «міф є необхідним, об'єктивним і унікальним засобом збереження і використання сукупного суспільного досвіду, стає підсвідомістю суспільної свідомості – з одного боку, тоді як з іншого боку виявляється, що різний тип світосприйняття і, зокрема, різне розуміння раціональності, різні уявлення про принципи причинності й просторово-часову організацію не лише по-різному структурують світ, а й істотно впливають на формулювання соціально-політичних ідеалів і на уявлення про можливості й засоби їх здійснення, і в цілому на можливість існування в суспільстві тих чи інших соціальних форм» [10, 12].

Стосовно міфу існуючі теорії сходяться в одному: «Чи розуміли міф як алегорію або як символ, як поезію або як науку, як архетип або як структуру, фактично в міфі завжди знаходили тільки те, що бачив у ньому сам дослідник» [11, 13].

Тоді як, для тих, хто створював міфи, він був об'єктивною дійсністю і, отже, не міг бути ні алегорією, ні символом, ні поезією, ні наукою, ні архетипом, ні структурою. Відповідно вивчати міфи з точки зору їх «прихованого значення» – алегоричного чи, символічного, натуралістичного, архетипічного або структурного – неправомірно ні для з'ясування природи самого міфу, ні для виявлення його когнітивної ролі. Однак, можна і потрібно досліджувати міфи з іншої точки зору – антропологічної або соціально-психологічної, а саме: якщо людина створює міфи, то їй це чомусь

потрібно; досліджуючи міфи, необхідно враховувати той важливий факт, що це був не просто якийсь текст, котрий належить певній культурі, а «тлумачення і пояснення світу, які набули чинності закону, що регламентує життя людини» [4].

Історично першою формою світогляду є міфологія. Вона виникає на найбільш ранній стадії суспільного розвитку, але не була єдиною світоглядною формою, в цей же період існувала і релігія. Втілені в міфах уявлення тісно перепліталися з обрядами, служили предметом віри. У первісному суспільстві міфологія знаходилася в тісній взаємодії з релігією. Однак було б неправильно однозначно стверджувати, що вони були нероздільні. Міфологія існує окремо від релігії як самостійна, відносно незалежна форма суспільної свідомості. Але на найбільш ранніх стадіях розвитку суспільства міфологія і релігія складали єдине ціле.

Релігія (від лат. Religio – зв'язок) – особлива система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини [2, 4].

Релігія і віра займають особливе місце в духовному становленні людини. Так, в практичному житті віра дає людині можливість осягнення гармонії життя, що виражається спокоєм і згодою з оточуючими людьми, з власною совістю. Вона забезпечує людині духовну стійкість, рівновагу і впевненість у собі. Досить згадати слова святого Августина про те, що неспокойне серце заспокоїть тільки Богом. Релігія завжди була і залишається берегиною тих канонів людського співіснування, які спираються на об'єднання людей, їх справедливу взаємодію. Як свідчить аналіз, духовним ядром християнства є заповіт загальнолюдської любові, де розкривається сутність любові віруючого до Бога і людей. Так, люди, об'єднані вірою в Бога, будують свої відносини на принципах християнської етики, братської любові та толерантності.

Саме це значення релігійної культури в сучасному суспільстві підкреслив як основну умову збереження миру на землі в наш непростий час на зустрічі в Кубі Папа Франциск. Проблема миру на землі також порушував у своїх промовах Патріарх Київський всієї Руси-України Філарет і святий Любомир Гузар Патріарх – Предстоятель Української Греко-Католицької церкви України. Патріархи християнської церкви не раз говорили про те, що відмова від християнської культури веде до розпаду основних цінностей, які формують особистість, сім'ю і суспільство.

Становлення вільної і відповідальної особистості безпосередньо пов'язано з системою її духовних цінностей, які відіграють вирішальну роль, відображають форму і зміст маніпулятивних впливів соціального середовища. Можна сказати, що процес формування релігійного мислення і культури, як і будь-який інший, носить активний характер.

Релігійна соціалізація – це процес, за допомогою якого суспільство передає від покоління до покоління систему релігійних орієнтацій, знань, установок, надбаних за період життєтворчості індивіда. Вона тісно пов'язана з таким поняттям, як релігійна культура, оскільки саме культура орієнтує особистість на ознайомлення і засвоєння загальноновизнаних релігійних основ, принципів і норм, надбаних людством, і тих принципів, які є канонічними в системі функціонування того чи іншого типу релігії.

Релігія завжди була своєрідною духовно-моральною опорою суспільства, за допомогою якої зберігалися і передавалися наступним поколінням певні моральні норми і принципи, традиції, звичаї та обряди, а так само національні святині. Релігія давала і продовжує давати відповіді на вічні питання, що стосуються внутрішнього духовного стану людини і потаємних сторін його буття. Золотим внеском до скарбниці цінностей людини є слова апостола Павла про любов (Див. 1 Коринф'янам. Гл. 13. 1-13). Релігія піклується про душу людини більш, ніж будь-яка інша система. Досить звернути увагу на головні чесноти, запропоновані світовими релігіями, зокрема, християнством: нагодувати голодного, напоїти спраглого, заспокоїти того, хто плаче і терпляче переносити образи. Ці ж цінності проголошує і іслам, і буддизм. Згадаймо принцип ахімси як фундамент вчення Будди, принцип святості життя в ісламі.

Також слід звернути увагу на те, що віра в життя людини часом набуває якогось прагматизму, де передбачається існування якогось іншого, потойбічного виміру буття, так звана таємнича і могутня сила. Така релігійна нерозбірливість і некоректність може привести і приводить до плюралізму, а насамкінець дозволяє особистості приймати зручне для неї рішення, ігноруючи при цьому загальнолюдські цінності, запропоновані релігією.

Існує багато суперечок про місце і роль релігії в сучасному суспільстві. Її роль і перспективи оцінити однозначно просто неможливо. Весь досвід XI-XX століть показав неспроможність однобічних прогнозів стосовно подальшої долі релігії: або її неминучого і близького «відмирання», або прийдешнього відродження

колишньої могутності. Сьогодні очевидно, що: 1) релігія відіграє помітну роль в житті суспільства; 2) вона переживає глибокі зміни.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Таким чином, можна зробити висновок про те що, міф і релігія відіграють важливу роль у житті людини. Обидві форми свідомості – міфологічна та релігійна – досить самостійні, незважаючи на їх переплетіння.

Міф актуалізує світ значень, надаючи їм вітальність, перетворюючи їх на співучасника людської діяльності. Дії міфічних персонажів розшифровують для людини навколишній світ, пояснюють його походження через діяльність першопредка і т.д. Міфологічні боги і герої вступають між собою в складні відносини, що породжує змішання міфів, в результаті чого виникають пантеони та цикли, що дають всебічне пояснення світу. Міф використовується як для підтвердження високого статусу релігійних цінностей, так і для їх повалення. Саме через міфологічні сюжети і мотиви велася в літературі боротьба за зниження статусу релігійних установок і за утвердження інших, що прямо їм протистоять.

Очевидно, що міф може стати вторинним породженням як релігії, так і ідеології, якщо в них посилюється тенденція навіювання в свідомість суспільства хибного розуміння дійсності. Приклади такого роду навіювання можна черпати

не тільки в давнину або середньовіччя. Новітній час містить достатньо таких прикладів.

Отже, релігійно-міфологічні уявлення специфічні своєю спрямованістю на незбагненне, що принципово знаходиться за межами компетенції розуму, слугує опорою на віру як вищу інстанцію по відношенню до будь-яких теологічних аргументів. Віра пов'язана з екзистенціальною активністю суб'єкта, спробою осмислити своє існування. Обрядові дії і практика індивідуального життя базуються на ній і є її продовженням. Одночасно вони стимулюють віру і роблять релігію можливою. Міфологічні уявлення набувають статус релігійних через їх орієнтацію на незбагненне, але і завдяки їх зв'язку з обрядами та індивідуальним життям віруючих.

З вищевикладеного випливає, що релігія – досить багатогранне, розгалужене, складне суспільне явище, представлене різними типами та формами, найпоширенішими з яких є світові релігії, що включають численні напрями, школи та організації.

На жаль, слід визнати, що сьогодні багато в чому втрачена віра в безумовну цінність релігійних ідеалів. Це тягне за собою руйнування фундаментальних духовних цінностей, в тому числі руйнує цілісність особистості, і штовхає її на пошук нових смисложиттєвих цінностей і світоглядних орієнтирів, далеких від ідеалів, які формують гуманність, свободу і відповідальність людини.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Воронкова В. Г. Культурний глобалізм як новий вимір буття людини євро інтеграційного процесу / В.Г. Воронкова *Теорія та практика державного управління* : [зб. наук. пр.]. Харків : Вид-во ХарІНАДУ“Магістр”, 2007. Випуск 17. С. 20-24.
2. Дольська О. О. Екзистенція трансцендентального: духовно-практичний вимір. *Versus : науково-теоретичний часопис*. Мелітопольський держ. пед. ун-т ім. Б. Хмельницького. 2016. № .1 (7). С. 60-65.
3. Дольская О.А. Трансформации рациональности в современном образовании. / О.А. Дольская. Харьков : НТУ «ХПИ», 2013. 386 с.
4. Дэвидсон Б. Африканцы. *Введение в историю культуры*. Москва : Наука, 1975. 280 с.
5. Кивлюк О. П. Соціокультурний феномен сучасної освіти і науки / О. П. Кивлюк / *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 101. С. 362–365.
6. Лепский М. А. Религиозная практика антиципации как метод прогнозирования в китайской средневековой политике [Электронный ресурс] / М. А. Лепский. *Ноосфера і цивілізація: наук. журн.* – 2007. № 8. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Niz/2007_8/lepkiy.htm.
7. Лобок А.М. Антропология мифа. Екатеринбург: Банк культурной информации, 1997. 688 с.
8. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Москва: Наука, 1976. 407 с.
9. Олексенко Р. И. Религиозная культура как часть духовности человека. *Материалы за 12-а практична конференция, «Найновите научни постижения»*. 2016. Т.3. С. 57–59.
10. Олексенко Р. І. Міфо-релігійні фактори утвердження філософії ринкових відносин / Р. І. Олексенко. *Грані*. 2015. № 9. С. 118–123.
11. Олексенко Р. І. Релігійна соціалізація особистості підприємця / Р. І. Олексенко. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 99. С. 230–233.
12. Полосин В. Миф. Религия. Государство. Москва : Ладомир, 1999. 440 с.
13. Соціальна філософія. Монографія / В.І. Воловик, М.А. Лепський, Т.І. Бутченко, О.В. Краснокутський. Запоріжжя : Просвіта, 2011. 376 с.

REFERENCES

1. Voronkova V. H. Kulturnyi hlobalizm yak novyi vymir buttia liudynyi evrointehratsiinoho protsesu / V. H. Voronkova // *Teorii atapraktyka derzhavnoho upravlinnia: [zb. nauk. pr.]*. – Kh.: Vyd-vo KhaRINADU “Mahistr”, 2007. – Vypusk 17. – S. 20-24.
2. Dolska O.O. Ekzystentsiia transtsendentalnoho: dukhovno-praktychnyi vymir. *Versus : naukovoteoretychnychasopys*. Melitopolskyi derzh. ped. un-t im. B. Khmelnytskoho. – 2016. № .1 (7). S. 60–65.
3. Dolskaya O.A. Transformatsii ratsionalnosti v sovremennom obrazovanii. / O.A. Dolskaya. Kharkov, NTU «KhPI», 2013. – 386s.
4. Devidson B. Afrikantsy. Vvedenie v istoriyu kultury. M. : Nauka, 1975. 280 s.
5. Kyvliuk O. P. Sotsiokulturnyi fenomen suchasnoio svity i nauky / O. P. Kyvliuk // *Hileia: naukovyi visnyk*. 2015. Vyp. 101. S. 362–365
6. Lepskiy M. A. Religioznaya praktika antitsipatsii kak metod prognozirovaniya v kitayskoy srednevekovoy politike [Yelektronnyresurs] / M. A. Lepskiy // *Noosfera i tsivilizatsiya: nauk. zhurn.* 2007. № 8. Rezhim dostupu: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Niz/2007_8/lepkiy.htm.
7. Lobok A.M. Antropologiyamifa. Yekaterinburg: Bank kulturnoy informatsii, 1997. 688 s.
8. Meletinskiy Ye.M. Poetikamifa. M.: Nauka, 1976. 407 s.
9. Oleksenko R. I. Religioznaya kultura kak chast dukhovnosti cheloveka. // *Materializa 12-a praktichna konferentsiya, «Naynovite nauchni postizheniya»*. 2016. T.3. S. 57–59
10. Oleksenko R. I. Mifo-relihiini faktory utverdzhennia filosofii rynkovykh vidnosyn / R. I. Oleksenko // *Hrani*. 2015. № 9. S. 118–123.
11. Oleksenko R. I. Relihiina sotsializatsiia osobystosti pidpriemtsia / R. I. Oleksenko // *Hileia: naukovyi visnyk*. 2015. Vyp. 99. S. 230-233
12. Polosin V. Mif. Religiya. Gosudarstvo. M.: Ladomir, 1999. 440 s.
13. Sotsialna filosofiiia. Monohrafiia / V.I. Volovyk, M.A. Lepskiy, T.I. Butchenko, O.V. Krasnokutskiy. – Zaporizhzhia: Prosvita, 2011. 376 s.

MYTH AND RELIGION AS THE BASIS OF VALUABLE ORIENTATIONS IN UNDERSTANDING THE WORLD THROUGH THE CULTURAL PRACTICES OF THE MODERN ERA

Oleksenko Roman

professor, doctor of philosophy,
professor of Melitopol State Pedagogical Bohdan Khmelnytsky University
(Melitopol, Ukraine)
roman.xdsl@ukr.net, ORCID 0000-0002-2171-514X

Pinyhina Yuliya

master of philosophy,
Melitopol State Pedagogical Bohdan Khmelnytsky University
(Melitopol, Ukraine)
E-mail: pinigina20031996@gmail.com, ORCID 0000-0002-7927-5554

Summary. *The article is devoted to the problem of the status and role of the myth in the context of contemporary socio-cultural reality. It considers the concept of myth and religion as a source in the formation of value orientations in understanding the world. The attitudes (views) of great thinkers (psychologists, philosophers, etc.) are analyzed according to the forms of culture. Our scientific work gives an evaluation of the role of myth and religion in human life. The myth is studied as a phenomenon of culture, which reveals its significance in ontological, epistemological and socio-cultural aspects. It is illustrated that the myth is a fundamental anthropological category, which plays an important role in the modern socio-cultural space, performing psychological, adaptive, creative, axiological and socio-regulatory functions. The study considers the issue of religion in the modern world, including its functions and social significance. Also it reveals the relationships in different fields of human life. The religious consciousness is analyzed as a part of the society's spiritual life. Faith, feelings and hope are also shown as the beginning of religious consciousness. Our study indicates the absorbing nature of the relationships between religion and society in the modern world, emphasizing religion as a complex, multilevel and contradictory phenomenon. Spiritual life is an important part of the functioning and developing part of society. Religion can be filled with rich content, which creates a favorable spiritual atmosphere for people's lives, a good moral and psychological climate. Spiritual activity is based on the society's spiritual life. It can be regarded to the activity of consciousness, including certain thoughts and feelings of people, their images and ideas about natural and social phenomena. The results of this activity are certain views on the world, scientific ideas and theories, moral, aesthetic and religious views. The article concludes that myth and religion are forms of culture, which reveal deep interconnections during the history. It shows the people's desire to find the final comprehension of their existence,*

rationalizing the incomprehensible aspect that leads to a constant reproduction of myth and religion in the culture. Religion implies the presence of a certain world outlook and attitude, focused on faith in the incomprehensible, divine source of existence. On this basis, there is a specific attitude toward its own action stereotypes, religious practices and organizations. The analyzed religious world view and the type of attitude are originally laid within the limits of mythological consciousness. Different religious views are accompanied by the different mythological systems.

Key words: myth, religion, culture, personality, value, worldview.

МИФ И РЕЛИГИЯ КАК ОСНОВА ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТИРОВ ПОЗНАНИЯ МИРА В КУЛЬТУРНЫХ ПРАКТИКАХ СОВРЕМЕННОЙ ЭПОХИ

Олексенко Р.И.

профессор, доктор философских наук, професор Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого

(г. Мелитополь, Украина)

roman.xdsl@ukr.net, ORCID 0000-0002-2171-514X

Пинигина Ю.Г.

магистрант философии Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого

(г. Мелитополь, Украина)

pinigina20031996@gmail.com, ORCID 0000-0002-7927-5554

Аннотация. *Статья посвящена проблеме определения статуса и роли мифа и религии в современной социокультурной действительности. Рассмотрено понятие мифа и религии как источника в формировании ценностных ориентиров понимания мира. Проанализированы взгляды известных мыслителей (психологов, философов и др.) к данным формам культуры. Представлено оценку роли мифа и религии в жизни человека. Исследован миф как феномен культуры, который раскрывает свою значимость в онтологическом, гносеологическом и социокультурном аспектах. Доказано, что миф является фундаментальной антропологической категорией, которая играет важную роль в современном социокультурном пространстве, выполняя психологическую, адаптивную, творческую, аксиологическую и социально-регулятивную функции. Рассмотрены вопросы религии в современном мире, определены ее функции и социальная значимость, выявлена взаимосвязь с различными сторонами бытия общества. Выявлено абсорбирующий характер взаимоотношений религии и общества в современном мире и обозначена религия как сложное, многоуровневое и противоречивое явление. В статье сделан вывод, что миф и религия – формы культуры, в основе которых глубинная взаимосвязь, что проявляется на протяжении истории.*

Ключевые слова: миф, религия, культура, личность, ценность, мировоззрение.

РАЗОРВАННАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ, ИЛИ КТО МЫ?

© Палагута В.И.

профессор, доктор философских наук, заведующий кафедры инженерной педагогики
Национальной Металлургической академии Украины (НМетАУ)
(г. Днепр, Украина)
palaguta@ua.fm

Аннотация. В статье рассматриваются возможности конструирования национальной идентичности в условиях нынешнего глубокого кризиса всей политической, идеологической и культурной системы Украины и места в ней исторической памяти, служившей и служащей вместилищем наглядных образцов и примеров для всех поколений украинских граждан. В этой связи автор анализирует три взаимосвязанных вопроса, актуальных для оценки состояния и развития современного украинского общества, а именно: что такое историческая память как социокультурный феномен? Как историческая память соотносится с коллективной идентичностью? И как, в контексте исторической памяти, коллективная идентичность соотносится с индивидуальной идентичностью человека? Исследование показывает, что историческая память как феномен всегда сопряжена с животрепещущим вопросом в контексте изучения коллективной идентичности – «кто мы такие?» и «в чём наше предназначение?». Но эти животрепещущие вопросы, служащие одновременно и определённым мериллом человеческого опыта и жизни в целом, а также изучением не только коллективной, но и индивидуальной идентичности людей, намертво связывают прошлое, настоящее и будущее.

Ключевые слова: историческая память; коллективные идентичности; национальная идентичность; индивидуальная идентичность; самоидентификация; политика идентичности.

Тема настоящей статьи рассматривает возможности конструирования национальной идентичности в условиях нынешнего глубокого кризиса всей политической, идеологической и культурной системы Украины и места в ней исторической памяти, служившей и служащей вместилищем наглядных образцов и примеров для всех поколений украинских граждан. Историческая память как социокультурный феномен оказывает существенное влияние на формирование коллективных идентичностей, в том числе, национальной идентичности и создаёт определённую матрицу или кальку для индивидуальных идентификаций субъектов. Ещё со времен Платона известно, что прошлое – это всегда богатый арсенал образов и нарративов, из которого настоящее по своему усмотрению может отобрать все, что желает. Поэтому настоящее постоянно конструирует прошлое, выбирая для будущего подходящие образцы из исторической памяти, и которые взаимосвязаны с формированием коллективных и индивидуальных идентичностей. Как отмечал в этой связи американский психоаналитик Э. Эриксон, «идентичность содержит взаимодополнительность прошлого и будущего: как в индивиде, так и в обществе она связывает актуальность уходящего прошлого с актуальностью открывающегося будущего» [1, с.323].

В этом контексте необходимо отметить, что системный кризис, который охватил все сферы украинского общества, не в последнюю очередь

обусловлен появлением весьма искаженных форм обращения к прошлому, форм, которые сейчас насаждаются правящими политическими кругами, прежде всего, подконтрольными правящей властной элите, масс-медиа и новыми политико-идеологическими структурами типа Украинского института национальной памяти. Цель достаточно очевидна: навязывание украинским гражданам «нового» понимания исторического прошлого и культуры, независимо от региона проживания, сложившихся традиций, культивирование образа чужого, образа врага по отношению к русской культуре и языку, и, в конечном итоге, инициирование разрыва многовековых связей с русской культурой. Иначе говоря, главной стратегической целью всего этого «комплекса неотложных мер» является переформатирование многонациональных идентичностей в сугубо мононациональную идентичность.

Известный американский ученый С. Хантингтон более десяти лет тому назад в контексте опасений за американскую национальную идентичность написал в своей книге «Кто Мы?»: «Все общества в своем развитии сталкиваются с различными угрозами – и рано или поздно этим угрозам поддаются. Тем не менее, некоторым удаётся приостановить процесс подчинения и даже, хотя бы на время, обратить вспять увядание и оживить собственную идентичность» [2, с.18]. Американского социального мыслителя проблема вызовов национальной идентичности интересовала в

первую очередь в связи с множеством этнических, религиозных и лингвистических групп, проживающих в США и расширяющимися волнами эмигрантов, наводняющих эту страну, для которых важно постоянно поддерживать психологическую идентичность для сохранения целостности американской нации. Такой опыт нациостроительства не имеет ничего общего с ситуацией в Украине, но вопрос, поставленный американским учёным, не теряет для нас своей остроты и актуальности.

В самом деле, само понятие «национальная идентичность» и его содержательное наполнение сейчас относится исключительно к сфере украинской политики и идеологии, что позволяет правящей властной элите формировать по своему усмотрению политику идентичности. При этом культурная, научная, прежде всего, гуманитарная общественность оставлена не у дел (чего не скажешь о мировом опыте отношений политики и науки), ей остаётся лишь принимать как существующее положение вещей реформаторские социально-культурные «преобразования» нынешней политической власти. Но как показывает мировая культурно-историческая практика – это опасная во всех отношениях игра с огнём.

Тем более, в современную эпоху глобализации возникают и приобретают особую значимость в жизни отдельного человека такие типы коллективной идентичности как религиозная, цивилизационная, гендерная, фанатская, интернетная и многие другие типы коллективной идентичности. Открытым в социально-гуманитарных исследованиях остаётся и вопрос, какой подход в наибольшей степени будет способствовать эффективности исследования механизмов формирования национальной идентичности как коллективного мировоззрения. Речь здесь идёт о трёх подходах в исследовании национальной идентичности – примордиальном (органицизм, почвенность, кровное родство), модернистском (ориентация на монолит политической нации и гражданственность) и постмодернистском (конструктивизм), где нация рассматривается в трёх ипостасях – или как воображаемое сообщество, или как дискурсивная формация, или как общегосударственный символ.

Поэтому на первый взгляд можно утверждать, что нынешняя правящая политическая элита с помощью своих идеологических и административных институтов власти повсеместно проводят политику идентичности на основе одной – мононациональной базисной модели, используя чисто модернистский подход, ориентированный на целостность и однородность национальной идентичности как характеристике

политической нации. Вместе с тем, этот уже устаревающий подход открывает неограниченные возможности для всевозможных манипуляций с историей и исторической памятью в угоду тем или иным политическим амбициям и интересам. Это, в свою очередь, позволяет героизировать и приукрашивать одни исторические события и замалчивать, игнорировать, а порой и грубо фальсифицировать другие.

Но что такое историческая память как социокультурный феномен? Как таковая она – лишь поле для изучения одних только обществоведов через архивные источники, воспоминания очевидцев, принятые социальными группами интерпретации тех или иных событий со стороны политиков, учёных – историков, философов, политологов? Или же историческая память представляет собой нечто гораздо большее, чем просто воспоминание о событиях уже минувших и ставших достоянием архивов и всевозможных интерпретаций? Как историческая память соотносится с коллективной идентичностью? И как в контексте исторической памяти коллективная идентичность, в свою очередь, соотносится с индивидуальной идентичностью человека в контексте исторической памяти?

Прежде всего, рассмотрим последний из данных вопросов: о соотношении, точнее, сосуществовании у человека двух типов идентичностей – коллективной и индивидуальной. Действительно, как никогда становится актуальным исследование механизмов формирования коллективной идентичности, их взаимосвязи с процессами идентификации и самоидентификации субъекта, изучение противоречивости и неоднородности коллективной идентичности у социального субъекта. Сейчас ставится под большой вопрос существование индивидуальной идентичности как своего рода гипостазированной сущности, производной от западного понятия «самости» субъекта, благодаря чему возникло множество мнимых, надуманных, «фантомных» индивидуальных идентичностей, их симуляций, в которых очень часто пребывает человек. С одной стороны, индивидуальная идентичность достаточно изменчивое, динамическое образование, некий процесс постоянного формирования, на который оказывает существенное влияние широкий спектр социокультурных и индивидуальных факторов. С другой стороны, коллективные идентичности в наш динамический век сами подвержены изменениям. Вместе с тем, обоим видам идентичностей нужны острова твердой почвы в

океане перемен. Единство изменений в стабильности. Это аксиома, и её нарушение приводит к печальным последствиям.

Известный американский социальный мыслитель Р. Брубейкер в этой связи отмечает: «Если идентичность находится везде, то её нет нигде» [3, с.62]. Действительно, о какой индивидуальной идентичности может идти речь, если многие субъекты, в том числе и обличенные государственной властью, имеют по несколько гражданств (порой с разными именами), современные люди легко могут менять имена, пол, не говоря о стране проживания? Что тогда остаётся от субъекта, если он теряет индивидуальную идентичность в постоянной череде трансформаций своей идентичности? Как отмечает в этой связи современный исследователь В. Емелин, «размывание идентичности, её растворение в ризоме смыслов оборачивается радикальными попытками её обретения вновь, как в форме воинствующей толерантности, так и в форме непреклонного тоталитаризма» [4, с.354].

Поэтому по мере увеличения этого процесса разрыва индивидуальной идентичности сам термин идентичность начинает утрачивать свою исследовательско-аналитическую значимость. Более того, она мало чего имеет общего с реальным процессом самоидентификации субъекта, изначально имеющего коллективистскую, а не индивидуалистическую основу. В этой связи возникает ряд проблемных вопросов, которым Р. Брубейкер дал точную формулировку: «Если идентичность текуча, то как понять, каким образом самопонимания крепнут, твердеют и кристаллизируются? Если она множественна, то как понять ту ужасную единичность и единственность, которой часто жаждут и иногда достигают политики, желающие превратить простые категории в унитарные и исключают группы? Как мы тогда можем понять силу и пафос политики идентичности?» [3, с.62].

Если обратиться к рассмотрению процесса субъективной самоидентификации, то, действительно, форма вопрошания субъекта о самом себе наглядно свидетельствует о непрерывно совершаемом, смысложизненном по своему содержанию, процессе субъективного самоуверения, основа которого заключается в ключевом вопросе человека: «Откуда и куда я?». Данный акт самоуверения является одним из основных индикаторов идентификации человеком с социумом и миром в целом, и осуществляется он в форме речевого или ментального вопрошания о своей идентичности, то есть вопросом, адресуемым к самому себе, а

потом – и к миру. Но этот вопрос и получаемый ответ всегда переменчив, поэтому индивидуальная идентичность всегда ускользает, носит изменчивый и пульсирующий характер, ей трудно дать чёткое и однозначно зафиксированное определение. В некотором смысле её нет как таковой. Скорее всего, здесь важен сам процесс самоидентификации, а не индивидуальная идентичность как таковая.

И в этом смысле глубоко прав Р. Брубейкер, когда говорит о том, что «концептуальное осмысление всех сходств и присоединений, всех форм принадлежности, всякого опыта восприятия общности, связанности и сплочённости, всех самопониманий и самоидентификаций с помощью идиомы идентичности навязывает нам грубый, плоский, недифференцированный словарь» [3, с.63]. Более того, можно с некоторыми допущениями утверждать, что как таковой индивидуальной идентичности в «чистом виде» не существует. Поэтому само понятие «идентичность» ввиду его действительной и мнимой многозначности не может в полной мере удовлетворять требованиям полноценного социального анализа соотношения коллективной и индивидуальной (само)идентификации и ориентирует на поиск новых концептуальных решений данного вопроса. И в этом смысле человек уже изначально идентифицирует себя с той или иной наперёд заданной, уже как бы для него предуготованной коллективной идентичностью, будь то воображаемое сообщество, дискурсивная формация или общенациональные символы.

Но это уже постмодернистский подход, предусматривающий конструирование коллективных идентичностей, и который не просто допускает, а открывает широкие возможности для всевозможных манипуляций с исторической памятью. Поэтому можно утверждать, что базисной является коллективная идентичность, которая предполагает как факт своё переформирование, и это хорошо понимают власть имущие, проводящие политику идентичности.

Возвращаясь к рассмотрению первого и второго вопросов статьи, мы в дальнейших рассуждениях будем обращаться к работам известного немецкого философа истории и историка культуры Яна Ассмана. Поэтому в свете вышерассмотренного вопроса вполне очевидным уже становятся рассуждения Я. Ассмана, о том, что ««мы-идентичность» группы имеет приоритет перед «я-идентичностью». Иначе говоря: идентичность есть социальное явление, она «социогенна» [5, с.140]. Вместе с тем, «коллективная, или мы-идентичность, не

существует вне индивидуумов, которые образуют и воплощают это «мы». Оно существует в индивидуальном знании и сознании» [5, с.140]. Необходимо добавить и в индивидуальном бессознательном, о котором субъект имеет или смутные представления, или их не имеет вовсе.

Но самое интересное другое: как же всё-таки конституируется общность, что мы называем коллективной или социально-культурной идентичностью и как влияет на её формирование историческая память? Коллективная, равно как и индивидуальная идентичность как её клон предопределена социально-культурным существованием субъекта, многообразием его форм – языком, сложившимися представлениями, устоявшимися нормами деятельности и общения, ценностями и приоритетами данного социума и исторической эпохи в целом, которые все в совокупности и формируют историческую память. Тем самым, коллективная, равно как и индивидуальная идентичность, всегда являются продуктом социального конструирования, являясь, по сути, социально-культурной идентичностью. И в этом их глубинное сходство.

И что примечательно, – коллективная идентичность в плане темпорального определения подчиняется той же закономерности, что и индивидуальная идентичность. Весьма показательны в этом плане рассуждения украинской исследовательницы Л. Драгунской об имманентном чувстве времени человека как о данности, в которой морфологизируются переживания, созидающие субъективную темпоральность: «Есть постоянно бегущая граница, где будущее перетекает в прошлое. Если принять это, то настоящее – это наше прошлое, смотрящее на нас. Прошлое – это то, что нас формирует. Настоящее – это реализация нашего прошлого. Здесь и сейчас – это бесконечные там и тогда» [6, с.264]. Поэтому связь между прошлым, настоящим и будущим имеет триединую основу, что обращает нас к рассмотрению исторической памяти как важнейшему условию формирования и индикатору коллективной идентичности.

Вместе с тем, можно указать и на их принципиальное различие, о котором очень точно выразился Я. Ассман: «Различие же состоит в том, что коллективная идентичность, в отличие от личной, не опирается на естественную явленность телесного субстрата. Явленность коллективной идентичности – исключительно символического характера. «Социальное тело» нельзя ни увидеть, ни потрогать. Оно представляет из себя метафору, мнимую величину, социальную конструкцию. Но в этом качестве оно вполне реально» [5, с.141]. Иначе говоря, коллективная идентичность – это

существующая реальность, но особым – физически «ненаблюдаемым», не материальным, а знаково-символическим способом. Коллективная идентичность представляет собой символическую конструкцию, которую можно видоизменять и переформатировать любым способом и в любом направлении.

Поэтому особый интерес вызывает рассмотрение взаимосвязи коллективной идентичности и исторической памяти. В самом деле, коллективная идентичность той или иной социальной группы, в идеале всех граждан общества, поддерживается сложившимися дискурсивными практиками, значимыми социальными и историческими событиями, памятными местами, культурными артефактами, всеобщими праздниками. Они формируют у социальной группы определённое отношение к истории, сознание собственного своеобразия и неповторимости, а порой и исключительности, и понимания нерасторжимой связи прошлого с настоящим и будущим. Любая социальная группа или сообщество, не говоря уже об обществе в целом, нуждается в прошлом, прежде всего в целях самоопределения. Говоря о нации как о воображаемой, символической мегаколлективной идентичности, можно сказать, что нация живёт только тогда, когда оживляет своё прошлое в настоящем и постоянно актуализирует его для ближайшего и отдалённого будущего. Роль исторической памяти всегда была определяющей для исследования коллективной идентичности, и особенно сейчас. В этой связи Алейда Ассман, ссылаясь на немецкого историка Юргена Кока, замечает: «Теперь от истории ждут освоения прошлого, воспоминаний, обеспечения и удостоверения идентичности» [7, с.235]. Далее А. Ассман уточняет, что вот эта тесная связь, точнее, – взаимозависимость и взаимовлияние, между исторической памятью и коллективной идентичностью, требует, чтобы «культурная память создавала идентификационные возможности и партиципативные структуры, позволяющие осуществлять индивидуальное и коллективное освоение истории» [7, с.236]. Тем самым здесь отчетливо просматривается тенденция определять историческую память как прояснение животрепещущего вопроса при изучении коллективной идентичности – «кто мы такие?» и «в чём наше предназначение?» и, как следствие, ответ на вопрос «кто я такой?». Но эти животрепещущие вопросы, служащие одновременно и определённым мериллом человеческого опыта и жизни в целом, и изучением коллективной и индивидуальной идентичности людей, намертво связывают прошлое, настоящее и будущее.

Вот почему историческая память представляет собой нечто гораздо большее, чем просто узкий предмет изучения историков, философов и прочих обществоведов и гуманитариев, или покрытые пылью архивов воспоминания и свидетельства о событиях минувших, которым, за редким исключением, уготована участь общественного забвения. Ещё когда-то Морис Хальбвакс, работы которого сейчас переживают второе рождение, подчёркивал, что «рамки памяти помещаются одновременно и внутри, и вне времени. Будучи вневременными, они в какой-то мере сообщают свою устойчивость и обобщённость тем образам и конкретным воспоминаниям, из которых они состоят. Но отчасти они и вовлекаются в течение времени. <> Точнее сказать, в зависимости от избранного направления движения – одни и те же представления кажутся нам – то воспоминаниями, то понятиями или общими идеями» [8, с.337]. Тем самым, историческая память связана не только с осью времени, но и с вечностью, она во многом определяет социокультурное наполнение жизни отдельного человека и социальных групп, придает ей смысло-жизненные импульсы и принимает деятельное участие в проектировании социальными группами и отдельным человеком своей будущности.

Поэтому актуальным становится сейчас интерес к изучению феномена исторической памяти не только для самих обществоведов, но и со стороны всего украинского общества, прежде всего культурной и научно-гуманитарной её части, как предмета целенаправленного социального конструирования. Именно сейчас сформировалось отчётливое понимание того, что представления о прошлом определяются обстоятельствами коллективного настоящего той или иной социальной, этнической или конфессиональной социальной группы, которыми пронизан весь социум сверху донизу. Более того, само размежевание общества на иерархически подчинённые и конкурирующие, а порой и конфликтующие социальные группы и сообщества вынуждает его историческую память складываться не в одномерном и прозрачном пространстве понимания, а в когда-то исторически возникшем, фрагментированном и сингулярном пространстве социального опыта и мироотношения, которые никем и никогда нельзя изменить. Оно складывается на протяжении десятилетий, а порой и столетий.

При этом есть ещё одна особенность функционирования исторической памяти – она и формируется, и деформируется одновременно, то есть должна рассматриваться как двусторонний процесс разрушения и созидания. Характер её

сингулярности и фрагментации допускает всевозможные манипуляции исторической памятью, востребованной той или иной социальной группой и обществом в целом. Поэтому и не секрет, что определяя политику идентичности, украинские власти совершенно не учитывают историческую память севера и юго-восточного региона страны, этнически разнородных, имеющих ряд своих специфических черт своей коллективной идентичности и распадающегося на целый ряд сингулярных коллективных идентичностей.

Вот почему создаётся парадоксальная ситуация – где же правда, а где ловко сконструированная в угоду сиюминутным интересам власти фикция? По словам А. Ассман: «Если отныне будет считаться, будто любая идентичность «конструируется» в настоящем, то какие критерии смогут отличить исторически обоснованные представления коллектива о самом себе от мифических и фиктивных?» [7, с.243]. И в этом смысле хотелось бы отметить, что, если говорить о формировании общенациональной коллективной идентичности, всегда подразумевающей историческую память, то национальная историческая память предусматривает воображаемую национальную, относительно однородную общность, пронизывающую прошлое, настоящее и будущее, то есть требует дискурсивно оформленную и воображаемую преемственность, уходящую вглубь времён. Но, а если её просто нет или она явно недостаточна для мононациональной коллективной идентичности или, как принято сейчас говорить, – общенациональной идеи? Что тогда делать?...

И, наконец, особый интерес представляет взаимозависимость прошлого и будущего в феномене исторической памяти и их взаимосвязи с коллективной идентичностью. Нынешние процессы деформации и одновременного формирования новых коллективных идентичностей фактически разрывают связь прошлого, настоящего и будущего. Сейчас происходит процесс переопределения содержания таких понятий, как «прошлое», «настоящее» и «будущее», мешающие разработке концепции национальной идентичности. Упускается из виду или просто не замечается, и что ни в коем случае нельзя не принимать в расчёт и не учитывать, и что наглядно показали последние украинские события, так это глубинная эмоционально-психологическая связь людей и социальных образцов и нарративов с прошлым. Как замечает в этой связи А. Ассман, «действует эмоциональная связь с настоящим или прошлым, которую нельзя игнорировать, терять и тем более

разрушать; её следует сделать предметом особой заботы» [7, с.257].

Но что значит, «предмет особой заботы»? Действительно, ещё не только живы люди, приобщённые к принципиально иной исторической памяти, чем та, которую формирует ныне действующая власть, но и имеется поколение, социальный опыт которого невозможно в одночасье переформировать. Как невозможно и заменить их устоявшиеся представления о прошлом совершенно иными «образами» истории, в которых черное называется белым, и где фальсификации исторического прошлого становятся нормой. Попытки переписать историю, изменить историческую память живущих поколений, переформатировать коллективные идентичности в обществе, составленном из различных по своей ментальности и миропониманию этнических образований и придерживающихся различных представлений о прошлом, ни к чему хорошему в украинском обществе не приведут.

В заключение можно сказать, что историческая память как социокультурный феномен хранит и воспроизводит не только своё прошлое, но через настоящее – и своё будущее, о чём полностью забывают нынешние «социальные реформаторы». И здесь всегда надо помнить, что будущее – это всегда своего рода революция,

открывающая по известному высказыванию французского революционера Дантона сто тысяч вакансий, но эти желания быстрых революционных перемен могут привести к реализации смерти в прямом и переносном смысле. Поэтому радикальный вопрос к настоящему, за которое несут ответственность перед историей все без исключения украинские граждане, звучит ныне так: чего требует будущее и прошлое от настоящего?

Возможно, когда-нибудь в будущем украинское общество придёт к той степени взаимной толерантности и взаимопонимания, которое культивируется в американском обществе. Тогда можно будет говорить не только о единственно возможной, но и реализуемой политике идентичности в многонациональном обществе, о котором очень хорошо написал известный американский социальный теоретик Як Бернارد: «Нужно заменить модели сообщества, сформированные образами национальной солидарности или коллективной идентичности, моделью, сформированной отношениями взаимной почитательности и лояльности, характерных для того, что я называю социальной дружбой» [9, С. 11-12].

Этот опыт самопонимания наций не имеет других позитивных альтернатив в многовековой культурно-исторической практике.

СПИСОК ССЫЛОК

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Издательская группа «Прогресс», 1996. 344 с.
2. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. Москва.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. 635 с.
3. Брубейкер Р. Этничность без групп. Москва : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2012. 408 с.
4. Емелин В. Идентичность в информационном обществе. Москва : Издательство «Канон +» РООИ «Реабилитация», 2018. 360 с.
5. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
6. Драгунская Л. Бытие во времени как методологический аспект глубинной психологии. *Синхрония и диахрония. Логос*. М.: Территория будущего, 2006. № 1(52). С. 262-270.
7. Ассман А. Распалась связь времён? Взлёт и падение темпорального режима Модерна. Москва : Новое литературное обозрение, 2017. 272 с.
8. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. Москва : Новое издательство, 2007. 348 с.
9. Бернارد Я. Национализм и моральная психология сообщества. Москва : Изд-во Института Гайдара, 2017. 520 с.

REFERENCES

1. Erikson E. Identichnost: yunost i krizis. M.: Izdatelskaya gruppa «Progress», 1996. 344 s.
2. Hantington S. Kto myi?: Vyizovyi amerikanskoj natsionalnoy identichnosti. M.: ООО «Izdatelstvo AST»; ООО «Tranzitkniga», 2004. 635 s.
3. Brubeyker R. Etnichnost bez grupp. M.: Izd. Dom Vyisshy shkoly ekonomiki, 2012. 408 s.
4. Emelin V. Identichnost v informatsionnom obschestve. Monografiya. M.: Izdatelstvo «Kanon » ROOI «Reabilitatsiya», 2018. – 360 s.
5. Assman J. Kulturnaya pamyat: Pismo, pamyat o proshlom i politicheskaya identichnost v vyisokih kulturah drevnosti. M.: Yazyiki slavyanskoy kulturyi, 2004. 368 s.
6. Dragunskaya L. Byitie vo vremeni kak metodologicheskii aspekt glubinnoy psihologii // Sinhroniya i diahroniya. Logos. M.: Territoriya budushego, 2006. № 1(52). С. 262-270.

7. Assman A. *Raspalas svyaz vremYon? Vzlyot i padenie temporalnogo rezhima Moderna* - M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2017. 272 s.
8. Halbvaks M. *Sotsialnyie ramki pamyati* – M.: Novoe izdatelstvo, 2007. 348 s.
9. Bernard Ya. *Natsionalizm i moralnaya psihologiya soobschestva*. M.: Izdatelstvo Instituta Gaydara, 2017. – 520 s.

DISRUPTED IDENTITY, OR WHO ARE WE?

Palaguta Vadim

professor, doctor of philosophy, manager of Engineering Pedagogics department,
National Metallurgical Academy of Ukraine (NMetAU)
(Dnipro, Ukraine)
palaguta@ua.fm

Summary. *The article examines the possibilities of national identity's construction in the current political, ideological and cultural systems' deep crises in Ukraine and the place of historical memory in it, having been container for visual samples and examples for all the Ukrainian citizens' generations. Historical memory as a socio-cultural phenomenon has a significant impact on the formation of collective identity, including national one, and creates a certain matrix or tracing for individual identifications of the subjects. Since Plato's time, the past is always known to be a rich arsenal of images and narratives, whence the present, at its discretion, can reflect everything that it desires, that is may be fully used in the present and transmitted into the future. Therefore, the present constantly constructs the past, choosing for the future suitable patterns from historical memory, directly related to the formation of collective and individual identities. The article analyzes three interrelated issues relevant to assessing the state and development of the contemporary Ukrainian society, namely, what historical memory as a socio-cultural phenomenon is? How does historical memory correlate with collective identity? And how, in the context of historical memory, does collective identity correlate with the individual's identity? The analysis of the first question shows that historical memory as a socio-cultural phenomenon does not only studies the interdependence of the past and the future in the phenomenon of historical memory and their relationship to collective identity. It can be stated that the current processes of deformation and the simultaneous formation of the new collective identities actually break the connection between the past, the present and the future in the historical memory. The process of redefinition of such concepts as "the past," "the present," and "the future," largely does not help, but hinders the national identity concept development. Overlooked or simply not seen, but should be taken into account, and that was clearly demonstrated by the recent Ukrainian events, is the deep emotional and psychological connection of people and social entities with the past. Not only are the people still alive who are attached to a fundamentally different historical memory than the one formed by the current government, but there is also the generation whose social experience is impossible to re-form and replace their established ideas about the past with an entirely different historical memory. Attempts to rewrite history, to change the historical memory of living generations quickly, to reformat collective identities in the society constituted from the mentally different ethnic entities and ones with the different worldview, adhering to different ideas about the past, will lead to further stagnation of the Ukrainian society. The Research shows that historical memory as a phenomenon is always associated with the burning issue in the context of the collective identity study - "who are we?" and "what is our mission?" But these burning questions, which simultaneously serve as a certain measure of human experience and life in general, and the study of the people collective and individual identity, bind the past, the present and the future tightly. That is why, historical memory is something more than just a narrow historians', philosophers' and other social scientists' and humanists' subject study, or memories and testimonies covered by the dust of archives about past events, which, with rare exceptions, are destined for the public oblivion. Historical memory is associated not only with the axis of time, but also with the timelessness, or metaphorically speaking - with eternity, it largely determines the socio-cultural filling of the individuals' and social groups' lives, gives meaningful impulses to it and takes an active part in the social groups' and an individual's design of their future. Therefore, not only for the social scientists themselves, but also for the entire Ukrainian society, primarily the cultural and scientific-humanitarian part of it, the interest in studying the phenomenon of historical memory as the purposeful social construction object, is becoming topical now. Up to right now there has been formed the clear understanding that the ideas about the past are determined by the circumstances of the collective present of the definite social, ethnic or religious group that permeates the entire society from top to bottom. By revising the relationship between collective and individual identity in the context of historical memory, the basic identity is considered to be the collective one, but its reformation is allowed. Thus, it can be stated with some assumptions that in the context of historical memory, the individual identity in the "pure form" does not exist, the subject already initially identifies himself with a given, pre-planned collective identity as it were for him. And here it does not really matter whether the collective identity is real, imaginary or symbolic.*

Keywords: historical memory, collective identities, national identity, individual identity, self-identification, identity policy.

РОЗІРВАНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, АБО ХТО МИ?**Палагута В.І.**

професор, доктор філософських наук, завідувач кафедри інженерної педагогіки
Національної металургійної академії України (НМетАУ)
(м. Дніпро, Україна)
palaguta@ua.fm

***Анотація.** У статті розглядаються можливості конструювання національної ідентичності в умовах нинішньої глибокої кризи усієї політичної, ідеологічної і культурної системи України і місця в ній історичної пам'яті, що служила і служить вміщенням наочних зразків і прикладів для усіх поколінь українських громадян. У зв'язку з цим автор аналізує три взаємозв'язані питання, актуальні для оцінки стану та розвитку сучасного українського суспільства, а саме: що таке історична пам'ять як соціокультурний феномен? Як історична пам'ять співвідноситься з колективною ідентичністю? І як, у контексті історичної пам'яті, колективна ідентичність співвідноситься з індивідуальною ідентичністю людини? Дослідження показує, що історична пам'ять як феномен завжди зв'язаний з животрепетним питанням у контексті вивчення колективної ідентичності: «хто ми такі»? і «в чому наше призначення»? Але ці животрепетні питання, які одночасно слугують і певним мірилом людського досвіду, і життя в цілому, а, також вивченням не тільки колективної, але і індивідуальної ідентичності людей, намертво зв'язують минуле, сьогодення і майбутнє.*

Ключові слова: історична пам'ять, колективні ідентичності, національна ідентичність, індивідуальна ідентичність, самоідентифікація, політика ідентичності.

**ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЛОСОФИИ
(ФИЛОСОФИЯ ПЕДАГОГИКИ) В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ**© *Повзло А.Н.*

кандидат философских наук, доцент кафедры философии
Запорожского национального технического университета
(г. Запорожье, Украина)
pan431@ukr.net

Анотация. В данной статье речь идет о самых существенных проблемах (внутреннего и внешнего характера) философии на современном этапе, проблеме ее преподавания (в частности, в технических вузах). В совокупности (в «плюсе» и «минусе») они сводятся для философии к единому и общему знаменателю: «быть или не быть философии». Для определения правильного ответа на этот вопрос для нас в этой статье существует один критерий: философией можно и нужно заниматься серьезно, очень серьезно или никак. Поиск ответа на этот вопрос осуществляется в ценностной системе взаимоотношения двух сторон-позиций: бытийной – взаимодействии студенческого «я» и философии существует, и небытийной: взаимодействие отсутствует.

Ключевые слова: философия, студенческое «я», бытие, небытие, жизнь, наука, педагогика, система ценностей.

В первую очередь необходимо отметить, что рассматриваемые проблемы возникли не вдруг и не сейчас. Они в истории педагогики и преподавания существовали всегда, но резко обострились «на пике» научно-технического прогресса, компьютерной революции и интенсивного продуцирования в науке современных технологий, когда речь идет о роботизации, о «выращивании» из современных биогенных материалов «чего угодно и как угодно», об искусственном интеллекте и вопросе замены им человеческого интеллекта. За такими «серьезными» процессами, на наш взгляд, постепенно из поля зрения общественного сознания, научного знания стал «исчезать» в качестве самой актуальной категории сам конкретный, живой человек, его экзистенциальные проблемы гуманистического и гуманитарного характера. И все более и более в современной науке речь идет о «виртуальном мире», о «виртуальном человеке». Естественно, вслед за таким «прохладным» отношением к человеку (его душе, духу, культуре, морали) в общественном мнении стало формироваться неприятное «пренебрежение» и по отношению к гуманитарным дисциплинам и, особенно, к классической философии. Все это не может не волновать веками создававшуюся традиционную гуманитарную мысль, которая всегда работала и работает в направлении отстаивания и развития традиционных человеческих ценностей. Над решением указанных проблем трудилась вся мировая социально-философская мысль. Но в контексте нашей работы хочется отметить глубокие исследования в этой области таких ученых, как Э. Ильенков, М. Мамардашвили, В. Сагатовский, В. Табачковский, Т. Клименко,

С. Аванесова, Е. Жиндеева, А. Чернякова, Б. Лихачева, Е. Мартынова, В. Афанасьева, В. Фролова и другие. Очень много плодотворного в раскрытии сущности данных понятий, в частности, в решении проблемы творческого соучастия в рамках единого культурного «поля» бытия, с одной стороны, подрастающего поколения, молодых людей, и с другой стороны, – гуманитарного знания, философии, осуществили и продолжают осуществлять запорожские ученые-обществоведы. В особенности хочется отметить фундаментальные труды и идеи В.И. Воловика. Например, в этом отношении очень важна научная монография В.И. Воловика «Философия педагогики». В этой работе методологически четко и безукоризненно в философском плане исследованы и по-новому сформулированы объект, субъект и предмет педагогического процесса, выведены и установлены его основные законы, категории, методы и принципы, имеющие самое непосредственное отношение к философии. Что важно для написания данной статьи, в монографии также было показано и исследовано ключевое место «философии» как основной ценностной системы, формирующей общее мировоззренческое «поле» бытия обучающихся и обучаемых в педагогическом процессе.

В данной статье будет рассмотрен ряд «пограничных ситуаций» (о которых в научной литературе недостаточно сказано), которые всегда были и сегодня особенно остро возникают (где-то даже в имманентной плоскости) в педагогическом процессе между преподавателем и студентом при прохождении курса «философия». И с чего же начинается этот курс? В первую очередь он начинается, да и

продолжается до самого конца, с преодоления устоявшихся в общественном сознании «догматов» в отношении «философии», с которыми пришли в аудиторию «с улицы» конкретные студенты и которые изначально не могут избавиться от ощущения «странного и удивительного характера» философского знания. И преподавателю, (и нам в данной статье), приходится иметь дело с этими «ходячими» стереотипами и софизмами, объяснять их надуманный характер. Он должен «очистить» сознание студента, молодого человека от следующих «штампов» в отношении философии:

- философия далека от реальной жизни и проблем большинства людей, и тем более от молодежи;

- философия не дает будущему специалисту никакого позитивного знания;

- философия – это наука или знание «обо всем и ни о чем»;

- философия дает невразумительные ответы на трудноразрешимые проблемы;

- философы делают вид, что они чему-то учат, хотя, на самом деле, они студентов ничему конкретному не учат;

- философия – это «пустая трата времени»;

- философия – это мировоззрение «ленивого и хитрого человека»;

- философия – это не наука, а тем более не «наука наук» или «царица наук»;

- философия – это один из элементов современной идеологической и воспитательной работы (далекой от научной деятельности) государственных институтов власти с молодежью, со студенчеством;

- философия не должна присутствовать в вузовском учебном процессе и ее не стоит преподавать, например, в технических вузах: стране нужны инженеры, «технари», а не абстрактные «мыслители».

Напомним, что все эти формулировки, тенденции и, мягко говоря, скептическое отношение к философии «в разы» усиливаются в современных условиях преобразования высшей школы (технических университетов), когда объективно (или субъективно?) делается все, чтобы философия присутствовала в техническом вузе в номинальной плоскости. Ну а мы будем настойчиво продолжать свое «дело», и далее рассмотрим взаимоотношения между студенчеством и философией, когда связующим звеном между ними возьмем категорию «бытия» («быть или не быть: вот в чем вопрос»). Под «бытием» в данном случае мы будем понимать процесс определения того, существует ли связь между студентом технического вуза и философией или не существует? Если связь

существует, то все указанные выше «штампы» в отношении философии теряют смысл, и философия как мировоззрение, как наука, как форма общественного сознания, как идеология имеет право на существование. А если эта связь не существует, то все, что мы сказали о философии «нелицеприятного», может иметь место. Таким образом, мы установим систему координат взаимодействия (или не взаимодействия?) рассматриваемых сторон-направлений в контексте выработки системы ценностей мировоззренческого, духовного, нравственного, культурного, психологического и логического «порядков» искомого бытийного «поля».

Начиная с первой позиции, с категории «бытия», необходимо подчеркнуть, что, конечно же, взаимодействие и конкретная связь между студентом (молодым человеком) и философией существует. Для того чтобы это доказать – «методом от противного», – покажем очевидное: допустим, что если эта связь отсутствует или насильно отвергается, то для молодежи автоматически в причинно-следственной плоскости тех или иных детерминант (но резко в отрицательном, «холостом» направлении, будут трансформироваться категории, которые делают каждого молодого человека человеком, высшим продуктом развития природы, представителем homo sapiens. Это категории разумности, интеллектуальности, сознательности, «мыслящего я», которые вырабатывались человеческим «гением» на протяжении всей истории человечества. Каждый студент, как человек, (понимает он это или нет), так устроен, что, если он желает нормально существовать и развиваться в обществе, обязан или вынужден выступать в качестве разумного, мыслящего и сознательного человека, который все время что-то должен делать, действовать и преобразовывать окружающий мир. Этого требует от человека социум, иначе человечеству трудно было бы выжить в мире природы. А категории сознания, разума, интеллекта являются центральными философскими категориями. Так что каждый молодой человек, в силу своих убеждений или же против своей воли, но должен адаптироваться или свыкнуться с мыслью, что он и философия – это единое и взаимодействующее внутри себя целое. И сама философия, разрабатывая в себе механизмы самосохранения, позиционирует свои учения таким образом, чтобы ими обязательно заинтересовались молодые люди, были ее самыми преданными «почитателями» и энергичными «носителями». В противном случае, если связь между студенческим «я» и философией отсутствует, все негативные «претензии» к

философии, о которых мы говорили выше, станут реальными антиномичными и глобальными проблемами для самой философии. Хотя не все так трагично, ведь диалектика не терпит односторонности в объективном процессе развития целостной системы, какой является учебный процесс. Поэтому все не может быть совершенным, обязательно могут быть те или иные проблемы (тем более, психологи подтвердят, что со способности увидеть проблему там, где она существует на самом деле, начинается формироваться мыслительная деятельность человека, мышление). А в соответствии с диалектическим методом Г. Гегеля, тождество сторон или позиций (1. студент – 2. философия) в единой системе поступательно эволюционирует к различию этих сторон и позиций. И если не предпринять меры в направлении гармонизации этих позиций, то взаимодействие перейдет в неразрешимое, антиномичное «пике» острого противоречия между ними. Поэтому данная ситуация (студент – философия) должно разрешиться совершенно новым, иным пониманием этого противостояния, и тогда система станет обновленной. И в какой-то степени мы должны признать, что все те проблемы философии, которые мы называли, могут существовать в действительности («нет дыма без огня»). Ведь общественное мнение, категоричные суждения молодых людей о тех или иных общепринятых и традиционных ценностях, в числе которых находится и философия, – это «лакмусовая бумажка», которая сигнализирует всем нам об устаревании этих ценностей, об их отживающем характере. Но вернемся к исходному: ведь мы все это время рассуждали в соответствии с классическим логико-математическим методом: «от противного». А далее: если мы все-таки согласимся с тем, что студентам (технических вузов) нет никакого дела до философии и ничего не предпримем, «опустим руки», то тем самым мы «узаконим» духовную деградацию, с одной стороны, студента, с другой стороны, того, кто его учит, т.е. преподавателя философии (к тому же он тоже когда-то был молодым человеком, студентом) или двух сторон (студента и преподавателя вместе с философией) одновременно. Таким образом, в отношениях между рассматриваемыми сторонами, категория «бытие» все-таки целенаправленно будет «дрейфовать» в направлении «небытия». И что же дальше? А дальше небытие разрывает в «пустоту», в «ничто» связь бытия и человека, жизни и человека, природы и человека, мира и человека. Спрашивается: куда ведет нас категория «небытия», когда она отображает и выражает отсутствие всего, что связано с жизнью,

с радостным, счастливым существованием молодого человека в привычном и комфортном мире, в том числе и в мире философии (как тут не вспомнить Эпикура)? И ответ понятен. А что же философия? Философия, заметим, как раз преодолевает данный «разрыв» (между человеком и миром, между бытием и небытием), так как обращена острием своего знания и методов познания не только на внешний мир (природу), но одновременно и на внутренний мир человека, соединяя эти два мира в единое целое (А. Спиркин). Поэтому каждый человек похож на философию, а сама философия похожа на каждого человека.

С другой стороны, каждый человек, в том числе и студент, может (и имеет право) сомневаться в существовании философии, в ее особой экзистенции. Сомневаться необходимо во всем, кроме факта самого сомнения. Еще Р. Декарт в своих «Правилах для руководства ума» советовал «никогда не принимать за истинное ничего, что я не признал бы таковым с очевидностью, т.е. тщательно избегать поспешности и предубеждения и включать в свои суждения только то, что представляется моему уму столь ясно и отчетливо, что никоим образом не сможет дать повод к сомнению» [4, с.260]. Как это ни парадоксально, но это внутреннее и особое «состояние» философии не является признаком ее гносеологического снобизма, ее высокомерного эгоистического индивидуализма, крайней «субъективности», что свидетельствовало бы об изолированности ее от других видов знания. Наоборот, в этой особой «самости» философии заключается основное условие ее объективного характера и всеобщности («наука – служанка общества» К. Маркс). И вот что по этому поводу писал в стихотворной форме, но по-философски зрелой и глубокой, гений мировой литературы французский писатель-комедиант Жан-Батист Мольер (этими словами он высмеивал все незаслуженные претензии к философии): «Я предан истине и не слуга обману... Как не смогли лица вы отличить от маски? Как правду спутали вы с кривдою отпетой? Да, в большинстве своем мы, люди, чудаки. И действуем своей природой вопреки» [6, с. 101-102].

Поэтому допущение об отсутствии каких-либо ментальных и сакральных отношений, взаимодействия в системе ценностей учащихся и преподаваемой им философии является неверным (иллюзорным), а значит истинным будет обратный тезис. Итак, в качестве истинной мы принимаем первую позицию данной модели ценностей – сторону бытия, обозначающую собой взаимосвязь ценностей и мировоззрения студента, молодого человека с ценностями

философии, с признанием философии в качестве науки, в качестве важнейшего «путеводителя» («навигатора») жизни. Бытие в рамках учебного процесса, как основной связующий элемент обучаемого и обучающего, развивается, прежде всего, в системе педагогического бытия. И, как совершенно точно определил В.И. Воловик, «педагогическое бытие может быть определено в качестве одного из основных понятий философии педагогики, которое обозначает процесс передачи предшествующими поколениями социального наследства последующим посредством обучения и воспитания.., что предполагает систему управления обучением и воспитанием» [1, с. 52-53]. Понятно, что без преемственности поколений не может быть человеческой истории, движения общества вперед, где последующие поколения живут все лучше и лучше. А чтобы это воплотилось в жизнь каждого молодого человека, он должен знать и понимать, что такое традиции, по каким законам происходит наследование знаний («знание – сила» Ф.Бэкон), каковы принципы преемственности. «Передача социального наследства требует прежде всего вооружить вступающее в жизнь поколение наиболее общими знаниями (законами – авт.) о мире, месте в нем человека...посредством преподавания гуманитарных дисциплин» [2, с. 52-53], что невозможно осуществить вне системы знаний, законов, методов и принципов, которые осмысливаются в рамках философии педагогики. А как мы знаем, ведущее место среди гуманитарных дисциплин всегда занимала и занимает философия. «Философия педагогики, на наш взгляд, может быть определена как одна из форм теоретически сформулированного мировоззрения, формы экспликации, развертывания и перестройки структур, которые определяют отношение человека к миру и мир в отношении к человеку.., что подчеркивает существование философии педагогики как системы философского знания, пребывающего в развитии» [3, с. 10-11]. То есть педагогическое бытие, педагогический процесс, преподавание (вместе с преподавателем и студентом) в любом образовательном учреждении насквозь пронизано и подчиняется законам философии.

Именно в существовании в такой педагогической плоскости классической, фундаментальной науки философия выполняет свою главную, гносеологическую и методологическую функции, а именно: систематизации самых разнообразных и разрозненных знаний о тех или иных сторонах окружающего нас мира в единое, стройное и смысловое Целое. Вот что об этом говорил А. Спиркин: «Каждая наука – это своего рода обрывок знания, и все науки в их простом

сложении – это сумма обрывков. Философия же дает систему знания о мире как целом. Она не занимается простым сложением всех научных знаний (это было бы никому не нужная затея), а интегрирует эти знания, беря их в самом обобщающем виде и, опираясь на этот «интеграл», строит систему знания о мире как целом, об отношении человека к миру, т.е. о разуме, о познании, о нравственности и т.п.» [7, с. 12-13]. И сегодня как раз «на стыке наук» продуцируются основные научные идеи, происходят основные научные открытия и создаются самые передовые технологии. И все это не могло бы осуществляться без фундаментального взгляда на жизнь, без общего взгляда на жизнь, без выработанной самими разными конкретными науками, вместе с философией, общепринятой и общепризнанной научной картиной бытия. И заниматься философией в современных условиях, на наш взгляд, это значит соучаствовать в процессе совершенствования и развития научной картины мира таким образом, чтобы она, эта картина, т.е. общая теория, т.е. общее понятие-мировоззрение-парадигма, помогали существующим конкретным наукам, каждому ученому наблюдать, выявлять и накапливать очередные факты, которые на данный момент в его системе созерцания и рассмотрения пока еще «не проявились». Ведь, действительно, ученый, не имея в своей голове новых идей (т.е. философии), не опираясь на фундаментальную теорию, не увидит и фактов. А вот если это все вместе, и первое и второе, находится в творческой гармонии, то только в этом случае философия необходима и жизни, и молодым людям-студентам, и конкретным ученым, и самым разным наукам. И философия, в этом случае, также является наукой.

И в заключение мы можем сделать вывод: «философствуя, мы будем жить еще лучше». Ведь невозможно не согласиться со словами великого и гениального французского ученого, физика, математика, логика, физиолога, философа Р. Декарта, которые содержатся в «Первоначалах философии» о том, что «каждый народ тем более цивилизован и образован, чем лучше в нем философствуют» [5, с. 302]. Поэтому очень важно, несмотря ни на что, оставить преподавание «философии» в украинских (технических) вузах хотя бы в том состоянии, какое на данный момент существует в вузовской системе. Но и несомненен тот факт, что наше общество требует новых (свежих) философских идей со стороны философов. В современных условиях господства и приоритета новых технологий во всем необходимы и новые философско-теоретические, методологические, дидактико-методические основания в

труднейшем деле преподавания учебной дисциплины «философия» в технических вузах.

СПИСОК ССЫЛОК

1. Воловик В.И. Философия педагогики / В.И. Воловик / Запорожье : «Просвіта», 2003. 736 с.
2. Там же.
3. Там же.
4. Декарт Р. Рассуждения о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Р. Декарт / Соч., в 2-х т., Москва : «Мысль», 1989, т.1. 656 с.
5. Декарт Р. Первоначала философии / Р. Декарт / Соч., в 2-х т., Москва : «Мысль», 1989, т.1. 656 с.
6. Мольер Ж.-Б. Тартюф, или обманщик // *Комедии* / Ж.-Б. Мольер / Москва : «Художественная литература», 1972. – 663 с.
7. Спиркин А.Г. Философия: Учебник / А.Г.Спиркин / Москва : «Гардарики», 2002. 736 с.

REFERENCES

1. Volovik V.I. Philosophy of Pedagogy / V.I. Volovik / Zaporozhye: "Prosvita", 2003. 736 p.
2. Ibid.
3. Ibid.
4. Descartes R. Discourses on the method / R. Descartes / Composition in 2 vol., Moscow: "Thought", 1989, vol. 1. 656 p.
5. Descartes R. The First Principles of Philosophy / R. Descartes / Soch., In 2 vol., Moscow: "Thought", 1989, vol. 1. 656 p.
6. Moliere J.B. Tartuffe or deceiver // *Comedies* / J.B. Molière / "Fiction", 1972. 663 p.
7. Spirkin A.G. Philosophy: Textbook / A.G. Spirkin / Gardariki, 2002. 736 p.

PROBLEMS OF TEACHING PHILOSOPHY (PHILOSOPHY OF PEDAGOGY) IN TECHNICAL UNIVERSITIES

Povzlo Oleksandr

PhD, associate professor of Philosophy departmet,
Zaporizhzhia National Technical Universit
(Zaporizhzhia, Ukraine)
pan431@ukr.net

Summary. *The key place of "philosophy", as the basic value system, which forms the general worldview "field" of being of teaching and learning in the pedagogical process was studied in this article. A number of "border situations" in the pedagogical process described in this article (which have not fully described in scientific literature) were have been always and arise especially today (maybe even in immanent plane) in studying of course of "philosophy" are between teacher and student. This article explains the relationship between students and philosophy, when the connection between them take the category of "being" ("to be or not to be - that's the question"). In this case the topic of the term "being" is a describing of connection between the student of technical university and philosophy. The philosophy has the right to be as world view, as a science, as a form of social consciousness, as ideology in those cases if it has the connection between student and philosophy. That's why all the above "clichés" as to philosophy lose the meaning. Everything "unpleasant" that we have said about philosophy can take place in the case if this connection could not to be. In this article will be show the system of coordinates of interaction (or not interaction) of the parties-directions in the context of developing system of values of world outlook, spiritual, moral, cultural, psychological and logical "order" in the desired existential "field". There are the interaction and the specific relationship between the student (the young man) and philosophy in case of the first position. We will show the obvious "By a method from the opposite". We will put on the think, that if this connection is rejected, the categories that make every young man a man, the highest product of the development of nature, representative of homo-sapiens will be transformed in negative (empty) direction. There are categories of intelligence, consciousness, the "thinking self," which were developed by the human "genius" throughout the history of mankind. Every student, as like a person, need to be developing in society (in understand this or not) must to be a reasonable, conscious person, which all the time has to do, act and transform the around world. The society demands this from Man; otherwise Man could not survive in the world of nature. The categories of consciousness, mind and intellect are the central philosophical categories. So everyone young man, because of beliefs or against his will, must to adapt and get used to the idea that man and philosophy are one the whole interacting within itself. Philosophy has developing the mechanisms of self-preservation, has the position of teachings in such a way that the young people will be necessarily interested, will be most devoted and energetic carriers.*

Key words: philosophy; student-“I”; being/existence; non-existence; life; science; pedagogy; value system.

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ (ФІЛОСОФІЯ ПЕДАГОГІКИ) В ТЕХНІЧНИХ ВУЗАХ

Повзло О.М.

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Запорізького національного технічного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
pan431@ukr.net

***Анотація.** У цій статті мова йде про найбільш сутнісні проблеми (внутрішнього та зовнішнього характеру) філософії на сучасному етапі, проблеми її викладання (наприклад, у технічних вузах). У сукупності (в «плюсі» та «мінусі») вони зводяться відносно філософії до єдиного та загального знаменника: «бути чи не бути філософії». Відносно визначення правильної відповіді на це запитання для нас існує один критерій: філософією можна і треба займатися серйозно, дуже серйозно, або ніяк. Пошук відповіді на це запитання здійснюється у ціннісній системі взаємовідношення двох сторін-позицій – буттєвої: взаємодія студентського «я» і філософії – існує, та небуттєвої: взаємодія відсутня.*

Ключові слова: філософія, студентське «я», буття, небуття, життя, наука, педагогіка, система цінностей.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІОІСТОРИЧНИХ ОРГАНІЗМІВ У СІНГАПУРІ ТА УКРАЇНІ

© Скворець В.О.

доцент, доктор філософських наук, завідувач кафедри соціології
Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
skvoretz.v.o@gmail.com

Анотація. У статті наведено порівняльний аналіз впливу соціальних процесів на трансформацію соціоісторичних організмів у Сінгапурі й Україні. Предметом філософського дослідження є теоретичні моделі процесів трансформації соціоісторичних організмів. Мета дослідження – порівняння впливу політики правлячих класів на трансформацію соціоісторичних організмів у Сінгапурі та Україні. Методи дослідження – соціоісторичний, системний, логічний, порівняльний, соціокультурний, статистичний, дидактичний – розкривають моделі трансформації соціоісторичних організмів. У процесі трансформації соціоісторичного організму в Сінгапурі видатну роль відіграв уряд Лі Куан Ю, який забезпечив рух суспільства до збільшення ресурсів, потенціалу країни і створення сінгапурської нації. Наслідок діяльності правлячої еліти України, яка жила «чужим розумом» і вузькогруповими інтересами, проявився в домінуванні деградаційних процесів у житті суспільства і втраті ресурсів, необхідних для розвитку і модернізації країни. Еліта виявила нездатність бути відповідальною за долю суспільства, народу і держави. Наукова новизна статті полягає в актуалізації проблеми соціоісторичних організмів у контексті соціальних процесів, які закладаються діяльністю правлячих класів, еліт та урядів. Аналіз цих процесів у Сінгапурі та Україні виявляє важливі аспекти проблеми детермінації цілісності соціоісторичних організмів.

Ключові слова: соціоісторичний організм; геосоціальний організм; етнос; панівний клас; соціальні процеси; уряд.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Соціально-економічні та суспільно-політичні перетворення в Україні періоду її незалежності, на жаль, мають невтішні результати, що проявилися в розгортанні процесів масової депопуляції населення, деградації економічної системи, деіндустріалізації, масовому поширенні соціальних хвороб та інших процесів, що послабляють соціоісторичний організм України.

Після виходу книги «Із третього світу в перший» [4], автором якої є творець «економічного дива» в Сінгапурі Лі Куан Ю, в українського читача з'явилася можливість порівняти результати державотворення двох країн: успішний досвід Сінгапуру і невтішний досвід України. Хоча ці країни мали різні стартові умови, але перед їхніми правлячими класами стояла однакова проблема – завершення формування соціоісторичного організму.

Аналіз соціальних процесів, що визначають стан соціального організму України, знайшов відображення в роботах таких науковців як О. Білорус, В. Воловик, Р. Додонов, Ю. Збітнев, С. Кримський, І. Кукурудза, Е. Лібанова, Б. Малицький, М. Михальченко, М. Павловський, Ю. Пахомов, Ю. Павленко, С. Пирожков, М. Сенченко, В. Скворець, О. Шнипко, М. Шульга та ін.

У ЗМІ зустрічаються публікації про досвід реформ у Сінгапурі та можливість використання його в Україні, але порівняльний аналіз процесів

трансформації суспільства в Сінгапурі та Україні не проводився.

Мета статті – порівняння впливу політики правлячих класів на трансформацію соціоісторичних організмів у Сінгапурі та Україні.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу тих змін, що відбувалися в соціальних організаціях Сінгапуру та України, науковці можуть спиратися на концепцію соціоісторичних (соціально-історичних) організмів, яка була розроблена Ю. Семьоновим. Зміст цієї концепції обґрунтує співвідношення ролі суспільства, держави та етносу в історичному процесі.

Соціально-історичний організм (скорочено – «соціор») розглядається як конкретне суспільство, яке являє собою відносно самостійну одиницю історичного розвитку, яка локалізована в просторі та часі, займає певну територію і підпорядкована одній публічній владі. Соціори є головними, первинними суб'єктами історії і водночас основними об'єктами історичного дослідження. Геосоціальні організми (або геосоціори) характеризуються невідривністю соціоісторичного організму від території і називаються державами. Іноді геосоціальні організми позначають поняттям «країна», але це поняття щодо минулого носить багато в чому умовний характер. Не може бути країни без населення, але країна і її населення завжди представляють собою два різних явища. Одна

справа – сам геосоціальний організм, країна, держава, інша – населення геосоціального організму, країни, держави [10]. Це положення є важливим, оскільки дійсно в управлінні кожним державно організованим суспільством мають місце як процеси організації державної влади, так і різні форми прояву самоорганізації населення. Соціальні зміни в будь-якому соціорі відбуваються у взаємодії двох процесів – державної організації та самоорганізації, що постають як два відмінних за характером, природою та спрямованістю способи впливу на соціоісторичний організм. У житті кожного такого організму певну роль відіграють етнічні чинники.

Етнос (етносоціальна спільнота) – це сукупність людей, які мають спільну культуру, розмовляють, як правило, однією мовою, мають спільну самоназву й усвідомлюють як свою спільність, так і свою відмінність від членів інших таких же людських груп, причому ця спільність частіше за все усвідомлюється як спільність походження. Етноси (або частини етносів) представляють собою лише угруповання населення суспільства, тому у них не може бути економічних і політичних структур. Такі структури має тільки суспільство, соціоісторичний організм. Хоча етноси представляють собою культурно-мовні спільноти, культура і мова – це перш за все продукти не етносу чи етносів, а суспільства чи суспільств. У співвідношенні суспільства і етносу первинним є суспільство. Етноси не мають своєї самостійної історії. Їх рух, зміна, розвиток визначається історією суспільств. Етноси суть породження суспільства, але це зовсім не виключає того, що за певних умов вони можуть набути відносної самостійності, іноді значної. Положення про первинність суспільства по відношенню до етносу підтверджується всім ходом історичного розвитку. В число ознак етносу не входить ні спільність території, ні спільність економічного життя. При розгляді питання про становлення того чи іншого етносу необхідно мати на увазі не абстрактні «спільність території» та «спільність економічного життя», а конкретні геосоціальні організми з їхньою територією та економікою [10].

Концепція соціоісторичних організмів розкриває механізм взаємодії двох основних типів соціальних суб'єктів в історичному процесі: з одного боку держави, яка має забезпечувати цілісність соціоісторичного організму, і, з другого боку, недержавних суб'єктів, таких, як національні, релігійні, соціальні, релігійні спільноти, які функціонують на засадах

самоорганізації, взаємодіють із державою, але не завжди прагнуть до цілісності соціору.

Концепція соціоісторичного організму постає як перспективний підхід до аналізу процесів трансформації суспільства, оскільки Сінгапур отримав незалежність у 1965 р., а Україна – в 1991 р. Ці події засвідчили появу нових геосоціальних організмів, але багатоетнічний склад населення кожної з цих країн містив можливість формування умов життя населення, що посилюють або послабляють, зміцнюють або руйнують соціоісторичний організм. Цими обставинами була зумовлена необхідність завершення процесу формування соціоісторичного організму в Сінгапурі та Україні.

Розглянемо стартові умови розвитку сінгапурського та українського суспільства після здобуття незалежності, а також основні результати на шляху незалежного розвитку. 10 серпня 1965 р., на другий день після виходу Сінгапуру зі складу Федерації Малайзія, Деніс Ворнер висловив у газеті «Sydney Morning Herald» свою думку про цю подію: «Три роки тому ніхто не вважав незалежний Сінгапур життєздатним. Сьогодні ніщо не вказує на появу бодай проблеску надії на ймовірність його виживання» [4, с. 10].

Лі Куан Ю у передмові до своїх спогадів звертається до молодого покоління і нагадує «як важко було маленькій країні без жодних природних ресурсів, площею 640 квадратних кілометрів, вижити в оточенні більших сусідів – новостворених країн, кожна з яких утілювала націоналістичну політику» [4, с. 10]. Він зазначає, що травматичний досвід міжнаціональних сутичок налаштував Лі Куан Ю та його колег з іще більшою рішучістю будувати багатонаціональне суспільство, здатне забезпечити рівноправ'я всім своїм громадянам, незалежно від їхньої раси, мови чи релігії. Саме довіра народу стала для уряду основною рушійною силою [4, с. 10].

Лі Куан Ю виділив кілька проблем, що постали перед Сінгапуром після здобуття незалежності: 1) зовнішня безпека країни – «домогтися визнання як незалежної держави і вступу до ООН», «захистити цей крихітний клаптик землі»; 2) внутрішня безпека країни – збереження цивільного правопорядку; 3) найважливіша проблема – стан економіки: «як забезпечити достойний рівень життя народу?» Поміркувавши над усіма цими проблемами, а також уявляючи обмеженість можливих рішень, Лі Куан Ю дійшов наступного висновку: «щоб вижити, місто-країна, розташоване на одному з багатьох островів Південно-Східної Азії, просто не може

йти звичайним шляхом. За будь-яку ціну нам треба було перетворитись на єдиний, могутній народ, здатний легко пристосовуватися до змін; народ, який зміг би розв'язувати ті самі завдання, в яких наші сусіди прагнули нас обійти» [4, с. 20-21].

Батько сінгапурського дива нагадує: громадський порядок, особиста безпека, економічний і соціальний розвиток та процвітання не з'явилися самі по собі, вони є результатом невпинної праці й уваги, яку приділяє всім питанням чесний і ефективний уряд, обраний народом. Щоб за три десятиріччя пройти шлях від злиднів до процвітання, уряду довелося долати перепони, які здавалися нездоланими. У 1959 році, коли Лі Куан Ю вступив на посаду прем'єр-міністра, валовий доход на душу населення Сінгапуру становив 400 американських доларів, а в 1990 році, коли він пішов з посади – понад 12 200, а в 1999 р. – вже 22 000 [4, с. 10-12].

Отже, пройдений сінгапурським суспільством «шлях від злиднів до процвітання» яскраво засвідчує зміцнення соціоісторичного організму, в якому геосоціор (держава) здійснював свої функції, орієнтуючись на потреби громадян і виконуючи роль головного інтегратора. Недержавні суб'єкти були органічно включені в процеси розвитку сінгапурського суспільства й успішно інтегровані в нього, утворивши нову єдність – сінгапурську націю.

Характеристику стартових умов реформування суспільства в Україні знаходимо в Національній доповіді «Новий курс. Реформи в Україні». На початку 90-х рр. ХХ ст., після відновлення незалежності, Україна мала шанс швидко перетворитися в одну з найрозвинутіших країн пострадянського простору. Для цього в неї були розвинені промисловість, включаючи такі сучасні виробництва, як авіа- і ракетобудування, системи космічного управління, освічене населення, високий науково-технічний потенціал, умови для розвитку сільського господарства тощо. Але й ризики швидкої втрати своїх переваг були значними. Україна більше, ніж інші колишні республіки СРСР, була інтегрована в його єдиний народногосподарський комплекс, значна частина економіки працювала на військово-промисловий потенціал, а основні фонди мали високий ступінь фізичної та моральної зношеності. Тому створення національного господарського комплексу, перехід на ринкові засади означав не тільки зміну функціональних зв'язків, а й необхідність реструктуризації економіки. Ці завдання можна було розв'язати на основі чітких, цілеспрямованих і скоординованих дій ефективної системи державної влади.

Основоположні для ринкової економіки перетворення потрібно було здійснювати на основі виробничого відтворення, господарювання й заробляння власності, а не на основі її перерозподілу [6, с. 4].

У Національній доповіді вказані економічні та соціальні наслідки реформ, що проводилися протягом перших двох десятиліть незалежності. В результаті ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників шанси України швидко наблизитись до розвинутих країн були втрачені, а ризики нівелювання своїх переваг значною мірою реалізовані. Україна мала 10 років падіння, внаслідок чого ВВП знизився до 40,8 %, та й після наступних дев'яти років зростання ледь досяг 74,1 % від рівня 1990 р. Порівняно з 1991 р. реальні наявні доходи населення спочатку знизилися до 32,9 % у 1999 р., а потім зросли до 101,3 % у 2008 р. Це означає, що 18 років з точки зору зростання доходів населення в цілому втрачено. До того ж ані 10 років економічного спаду, ані наступні дев'ять років економічного зростання не були належним чином використані для реструктуризації економіки, переведення її на інвестиційно-інноваційний шлях розвитку. Зростання 2000-2008 рр. мало в основному відновлюваний характер, консервувало застарілу виробничу структуру та закріплювало економіку України як сировинний придаток до більш розвинутих економік [6, с. 4]. У 2015 р. валовий внутрішній продукт України склав приблизно 80 млрд. дол. США, або 2100 дол. США на одну особу за обмінним курсом національної валюти [12, с. 62].

Соціальні зміни, що зумовлені неоліберальними реформами, вплинули на трансформацію соціоісторичного організму України. М. Михальченко навів характеристику цих змін. «Суспільство, як певна спільнота, як свідомо організована громадянська спільнота, в українському варіанті сприймається вельми приблизно як в політичному, так і в соціологічному значенні. Сьогодні в Україні існує конгломерат дезорієнтованих, не консолідованих соціальних верств та груп, які погано усвідомлюють і виражають свої інтереси, не об'єднані в певну цілість, що здійснює міжгруповий узгоджений проект майбутнього, реалізуючи якісь програми, що пропонуються народом тією чи іншою соціальною верствою або громадським рухом. Ті загальні декларації, які закладені в Конституції України, не є конкретною програмою дій, практично для жодного суспільно-політичного руху» [5]. Отже, у 2004 р. стан соціоісторичного організму України засвідчує обмежені можливості суб'єктів здійснювати артикуляцію інтересів громадян,

соціальних груп і спільнот у відносинах з державою.

Далі дослідник констатує, що українське суспільство – це скоріше конгломерація, яка або стане справжнім суспільством, або розпадеться під тиском дезінтеграційних процесів. У такому слабоорганізованому суспільстві держава повинна грати роль інтегруючої, цементуючої сили. Але українська держава малоефективно виконує свої функції: не забезпечує повноцінну дію законів і Конституції, збір податків і соціальний захист населення, не виступає повноцінним арбітром у відносинах особистості і суспільства, в міжособистісних і міжгрупових відносинах і т.д. Та організація, яку ми звемо «держава», в значній мірі стала полем битви кланів, мафій, груп еліт, що намагаються встановити свій політичний режим. Мета цих режимів – убезпечити себе від суспільства, підкорити його своїм цілям. Занепокоєння загальнонаціональною долею, майбутнім країни – не пріоритетні завдання режимів, а лише демагогічні димові заслони, оскільки у політичних режимів досі немає стратегічних відповідей на виклики XXI століття і на бажання мас вирватись із злигоднів [5]. Отже, в 2004 р. геосоціальний організм України (держава) не був націлений на виконання свого основного призначення – здійснення інтегруючої ролі в соціоісторичному організмі. Події Майдану (2004 р.) та Євромайдану 2013-2014 рр. підтвердили наведений характер стану соціального організму України. Панівний клас України так і не зумів відчутти та зрозуміти ті загрози, що здатні порушити цілісність суспільства.

Розглянемо роль правлячого класу Сінгапуру та України в управлінні суспільством і вплив на соціальні процеси, що забезпечують його цілісність.

Відомий політолог Генрі Кіссинджер у передмові до книги «Із третього світу в перший» дав високу оцінку особистості Лі Куан Ю та його ролі в історії Сінгапуру. «Коли йдеться про Лі Куан Ю, «батька» Сінгапуру як незалежної держави, у давній суперечці, що саме визначає хід подій – обставини чи особистість, терези схиляються на користь останньої. Тогочасні обставини навряд чи могли бути гіршими. Розташований на піщаній мілині без жодних природних ресурсів, у 1950-их роках Сінгапур мав лише одне – багатомовне населення... Чи не найменша країна у Південно-Східній Азії, Сінгапур, здавалося, був приречений стати сателітом одного з могутніх сусідів, якби взагалі спромігся зберегти свою незалежність» [4, с. 8].

Лі Куан Ю, який протягом трьох десятиліть очолював уряд, визнає, що найбільшим активом

їхньої влади була довіра людей до уряду та їхня впевненість у ній. Уряд діяв дуже обережно, щоб не зруйнувати цю довіру корумпованістю та неправильними управлінськими рішеннями. Основою практичної діяльності Лі Куан Ю стало його відношення до народу: «Ще одним нашим цінним активом був наш народ – працелюбний, бережливий, із величезним бажанням навчатися. Хоч тут і жили представники кількох рас, я був упевнений, що за умови неупередженої й справедливої політики вони зможуть мирно співіснувати, особливо якщо такі проблеми як безробіття стосувалися б усіх без винятку національних громад. Було надзвичайно важливо зміцнити єдність Сінгапуру з його багатьма мовами, культурами, релігіями, перетворивши його на стабільне та динамічне суспільство, і щоб Сінгапур став конкурентоспроможним на міжнародних ринках» [4, с. 21].

За твердженням Лі Куан Ю, всі без винятку міністри в його уряді знали, що єдиний спосіб вижити – розбудовувати промисловість і таким чином зупинити безробіття. Попри малі розміри внутрішнього ринку, уряд запровадив протекціоністські заходи для захисту сінгапурських виробників автомобілів, холодильників, кондиціонерів, радіо, телевізорів і магнітофонів, сподіваючись у майбутньому розпочати їх масове виробництво в Сінгапурі. Було створено спільне з іноземним капіталом підприємство з будівництва та ремонту суден, але виявилось, що на відміну від судноремонтних робіт, кораблебудування було невігідною справою, яка вимагала значних витрат. Уряд прийняв рішення про доцільність залучення для роботи в Сінгапурі транснаціональних корпорацій. Сінгапур не мав природних ресурсів, які б могли експлуатувати ТНК, але країна мала надзвичайно працюючих людей, гарні основні інфраструктури й уряд, рішуче налаштований працювати чесно і професійно. Уряд вважав своїм обов'язком створити для двох мільйонів сінгапурців нормальні умови життя. Якщо ТНК могли надати жителям Сінгапуру робочі місця, навчити їх технічним та інженерним умінням, а також управлінського ноу-хау, це означало, що такі ТНК потрібні уряду. В 1970 році американська компанія General Electric відкрила шість виробництв електричних приладів, а до кінця 1970-х рр. перетворилася на найбільшого в країні працедавця. Американські ТНК заклали в Сінгапурі фундамент для широкого розвитку високотехнологічної електронної промисловості. Саме електронна промисловість покінчила з безробіттям, а в 1980-х перетворила Сінгапур на один із світових експортерів електронних приладів. У 1997 р. в Сінгапурі працювало

близько 200 американських виробничих компаній, що інвестували понад 19 мільярдів сингапурських доларів [4, с. 63-78].

За оцінкою Лі Куан Ю, історія Сингапуру як фінансової столиці – це історія формування довіри до себе, як до місця, де бізнес робиться виключно чесно. Фундамент, що дозволив перетворити Сингапур на світову фінансову столицю, утворює: домінування закону, незалежність судової влади, а також стабільний, компетентний і чесний уряд, що реалізовував продуману макроекономічну політику, свідченням ефективності якої був чи не щорічний бюджетний профіцит [4, с. 86-87].

Отже, Лі Куан Ю вдалося створити урядову команду, яка достатньо глибоко розуміла потреби і настрої різних верств сингапурського суспільства і діяла відповідно до цих потреб. Взятий урядом курс на індустріалізацію країни, пізніше – на створення високотехнологічного виробництва вирішував такі проблеми, як створення нових робочих місць і подолання безробіття, зростання національного багатства і підвищення рівня життя громадян. У ході реформ були створені адекватні соціальним змінам органи управління, правопорядку, правосуддя, армії, освіти, фінансових установ тощо.

Для аналізу української еліти, як вважає відомий соціолог М. Шульга, необхідно ввести критерій адекватності поведінки правлячої еліти викликам, які стоять перед суспільством. Йдеться про здатність правлячої еліти бути відповідальною за долю суспільства, народу і держави. «Якщо строго оцінювати реальну поведінку правлячої еліти України за останні 20 років, то вона не показала ані поведінки, адекватної історичним викликам, ані відповідальності, що гарантує майбутнє народу і країни. Депопуляція, вивіз капіталу, відсутність фінансово-економічних груп, члени яких пов'язували б своє особисте майбутнє і майбутнє членів своїх сімей з Україною, геополітична поведінка без урахування довгострокових наслідків для країни та інші факти говорять про те, що вкоріненої та відповідальної правлячої еліти в нас немає, вона ще не склалася. Максимум турботи, яку проявляє правляча еліта, зосереджено в координатах «тут і зараз», та й то, якщо загрози стосуються безпосередньо її, а не суспільства в цілому чи певних його секторів» [11, с. 172]. Дослідники виявили деякі ознаки переходу національної еліти України на глобалістські позиції, зміну статусу еліти з національного на глобальний, відмову від захисту національних інтересів. Якщо ця гіпотеза підтвердиться, то може реалізуватись сценарій переходу України до розряду країн, що не

відбулися. Впродовж усього періоду існування незалежної української держави на порядку денному постійно стояла проблема консолідації еліти. Спроби, що мали місце раніше, згуртувати еліти навколо гуманітарних проблем (спільне бачення історії, статус мов, розвінчування минулого) нічого не дали [9, с. 132].

Основний зміст політичного курсу після проголошення незалежності України становила приватизація державного майна, що була прозвана в народі «прихватуванням». Цей курс давав можливість панівним прошаркам швидко накопичувати капітал, входити у владу і забезпечувати свій капітал.

Неоліберальні реформи в Україні проводилися за моделлю економістів чиказької школи М. Фрідмана і Ф. Хайєка, а за своїм змістом вони були спрямовані на захоплення ринку України іноземними ТНК. Наукові розробки вітчизняних економістів щодо захисту національних інтересів, вітчизняних виробників, збереження та створення нових робочих місць ніхто з керівників України до уваги не брав. Керівники України в проведенні ринкових реформ користувалося послугами іноземних радників. Спочатку це був Дж. Сакс, пізніше – Д. Асемоглу, О. Гаврилишин, В. Калимон, А. Ослунг, Л. Фаоро та інші. Про їхній вплив та прийняття державних рішень можновладці фактично не згадують, але за наслідками реформ можна зробити висновок, що вони відігравали роль економічних убивць, подібну до описаної в книзі Джона Перкінса «Сповідь економічного вбивці». В останні роки керівництво України почало призначати іноземців на високі державні посади, включаючи урядові. Отже, правлячі кола України жили «чужим розумом», зневажали потреби своїх громадян і потрапили в залежність від глобальних центрів.

Із загальної кількості приватизованих підприємств майже половина була відразу ж закрита, що призвело до масового безробіття в Україні. З 1990 по 2001 р. загальна кількість працюючих зменшилася з 24,7 млн. до 14,9 млн. осіб, зокрема в промисловості – з 7,8 млн. осіб до 3,9 млн.; в будівництві – з 2,4 млн. до 0,8 млн.; в гуманітарній сфері – з 3,0 млн. до 2,1 млн. [3, с.36].

В Україні позбавлялися державної підтримки всі галузі з високою добавленою вартістю – електронна промисловість, приладобудування, авіа- та суднобудування. За оцінкою М. Павловського, при вступі до Світової організації торгівлі уряд України підписав угоду, яка призвела до втрати 4 мільйонів робочих місць. Коли ж Верховна Рада прийняла законопроект «Засади відродження електронної

промисловості», то президент Л. Кучма наклав на нього вето, причому – без аргументів, щоб не дратувати західних партнерів. Він став чемпіоном по кількості вето на ті закони, які відроджують власне виробництво [2, с. 60]. Панівні кола України вивозили капітал в офшорні зони, замість того, щоб вкладати їх в модернізацію економіки України. Протягом 21 року незалежності з України вивезено \$167 млрд., тобто кожного року з української економіки виводилося по \$8 млрд. [8].

Негативні наслідки трансформації суспільства в Україні викликали масову недовіру до влади та декларованих нею реформ. Соціологи в книзі «Суспільство без довіри» проаналізували досвід життя суспільства в умовах масової інституційної та особистісної недовіри. Вони розглядають недовіру як системну характеристику українського суспільства. Недовіра громадян до влади, роботодавців, громадських організацій – це не тільки оцінка діяльності держави і громадянського суспільства в Україні, це й зворотна сторона відчуття рядовими громадянами своєї превентивної беспорядності перед державою, своєї повної залежності від роботодавців, свого небажання організовано захищати законні права та інтереси в добровільних асоціаціях. Основа суспільної довіри – це громадський контроль, це контроль над державною діяльністю з боку громадських організацій, членами яких є більшість громадян. Реальний шлях підвищення довіри в суспільстві – це послідовний перехід від контролю держави над суспільством і особистістю до послідовного контролю громадянського суспільства по відношенню до державного апарату та його методів управління соціально-політичною сферою та економікою [7, с. 8-9]. Стан загальної недовіри в українському суспільстві засвідчує формування загроз цілісності геосоціуму.

Важливим аспектом розвитку соціоісторичного організму є формування вітчизни для її громадян. В. Воловик порівнює зміст понять «батьківщина» і «вітчизна». Батьківщина – це країна, в якій людина народилася, провела значну частину свого життя, в якій живе її народ, що відрізняється особливостями культури, духовних цінностей, мови, побуту, звичаїв, країна, з якою вона відчуває міцний емоційний зв'язок, навіть тоді, коли знаходиться далеко від неї. Вітчизна включає не лише батьківщину, але й охоплює ще державний лад із державною владою, що склалася в цій країні [1, с. 152].

Лі Куан Ю зробив усе можливе і неможливе для того, щоб усі громадяни Сінгапуру мали свою вітчизну. Його турбувало питання, як зробити,

щоб кожний громадянин мав частку власних інтересів у країні та її майбутньому, як сформувати суспільство, в якому б кожна родина мала власну оселю. Уряд Лі Куан Ю за підтримки профспілок проводив житлову політику, спрямовану на те, щоб кожен робітник мав можливість придбати житло. Ця політика здійснювалася через Управління житлового господарства і розвитку (УЖГР) і мала вражаючі економічні та соціальні наслідки. Якщо в 1967 році було 3000 охочих придбати квартири, зведені УЖГР, то в 1996 році таких стало 70000. Станом на 1996 рік УЖГР побудувала 725 тисяч квартир, з них в оренду здавалося не більше 9 %, а в решті квартир проживали їхні власники. В Сінгаपुरі було створено ефективні системи охорони здоров'я, освіти, соціального страхування та пенсійного забезпечення. У 1993 році більшу частину випущених акцій Singapore Telecom уряд продав за половину ринкової вартості всім дорослим громадянам Сінгапуру. Уряд прагнув, щоб народ Сінгапуру став власником однієї з найбільших у країні компаній і матеріально був зацікавлений в успіху країни. В результаті 90% робітників Сінгапуру стали власниками Singapore Telecom [4, с. 111-120].

В Україні ніхто з керівництва проблемою формування вітчизни для її громадян не займався. За оцінкою В. Воловика, на середину першого десятиліття ХХІ ст. більшість громадян України не могли себе віднести до тих, чиї інтереси забезпечує державна влада: ні за критерієм участі в органах законодавчої та виконавчої влади представників тієї соціальної групи, до якої належить особа, ні за іншим критерієм – роботою законодавчих і виконавчих органів влади, яка б одержала схвалення цих соціальних груп, засвідчуючи, що вони мають не лише батьківщину, а й вітчизну. За результатами соціологічних досліджень, лише 19,6 % респондентів висловили незгоду із тим, що звичайній людині у нашій країні не слід сподіватися на допомогу з боку представників влади. Вони представляють тих із наших співгромадян, яким держава створила комфортні умови, які достатньо забезпечені, а тому задоволені владою. Отже, вони мають не лише батьківщину, але й вітчизну [1, с. 160-165]. Коли внаслідок неоліберальних реформ більшість населення України перетворилися на бідних, то це означає, що багато з них втратили вітчизну, а державна влада втратила в них свою соціальну опору.

Якщо в Конституції України задекларовано, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а «Держава

відповідає перед людиною за свою діяльність», то виникає питання про те, чому цієї цінності стало набагато менше, адже населення України за останні 25 років скоротилося на 9,660 млн. осіб. Отже, в житті українського суспільства між задекларованим і реальним лежить величезна прірва. Ця суперечність створює реальні загрози соціоісторичному організму України. Можна припустити, що Росії вдалося без великих зусиль анексувати Крим саме тому, що там формувався окремий соціальний організм, а українська влада не докладала належних зусиль, щоб інтегрувати його в соціоісторичний організм України. Соціальні процеси, що відбуваються в самопроголошених ДНР та ЛНР, які існують більше трьох років і почали формувати у населення власну ідентичність, засвідчують про початок формування там окремих соціальних організацій, а це означає, що з часом процес реінтеграції цих регіонів в Україну ускладнюватиметься.

Основою соціальних перетворень у Сінгапурі став розвиток соціального капіталу, завдяки зростанню якого уряд Лі Куан Ю здійснив «економічне диво» і перетворив Сінгапур на сучасну країну з високотехнологічним рівнем виробництва. За оцінкою вітчизняних соціологів, «сьогодні накопичений в рамках ізольованих верств і груп соціальний капітал не працює на інтеграцію українського суспільства, і тому швидше гальмує та викривляє процеси відтворення, ніж є їхнім каталізатором» [7, с. 137]. Ігнорування правлячими колами України соціального капіталу зумовило не лише невтішні наслідки реформ, але й сприяло порушенню цілісності її соціоісторичного організму.

Висновки. Порівняння трансформації соціоісторичних організацій у Сінгапурі та Україні дає підстави для таких висновків. 1) Стартові умови утвердження соціоісторичного організму в Сінгапурі були несприятливі, але його уряд під керівництвом Лі Куан Ю, спираючись на аналіз реальної ситуації в країні та за її межами, спрямував розвиток суспільства і держави на

шлях напруженої праці та залучення ресурсів, необхідних для модернізації суспільства. 2) Стартові умови завершення формування соціуму в Україні характеризувалися високим потенціалом перетворення країни в одну з найрозвинутіших країн пострадянського простору, але в процесі реформ були швидко втрачені наявні переваги на шляху модернізації суспільства, почалася деградація економічної системи та масове зuboжіння населення. 3) Внаслідок реформ Сінгапур перемістився із розряду країн третього світу до групи країн – лідерів технологічного розвитку. 4) Внаслідок реформ Україна втратила статус великої індустріальної держави, за багатьма показниками наблизилася до групи країн «третього світу» і все більше набуває статусу сировинного придатка високорозвинених держав. 5) Уряд Лі Куан Ю, спираючись на зростаючу довіру громадян, постійно здійснював курс на індустріалізацію, створення робочих місць для своїх громадян, залучення інвестицій і високих технологій заради покращення умов життя сингапурців. 6) Українська еліта виявила нездатність бути відповідальною за долю суспільства, народу і держави. Вона жила «чужим розумом», практично ніколи не забезпечувала інтереси широких верств населення, як і національні інтереси України, а результатом такої політики є такий стан, який назвали «суспільством без довіри». 7) Доля соціоісторичного організму залежить від правлячого класу та усвідомлення ним своєї ролі в суспільстві. Уряд Лі Куан Ю за три десятиліття спромігся із відсталого населення Сінгапуру створити сучасну сингапурську націю. 8) Панівні еліти України протягом 26 років не спромоглися покращити умови життя більшості громадян і консолідувати українське суспільство, а тому на них лежить значна частина вини за втрату цілісності соціоісторичного організму України.

Перспектива подальших досліджень проблеми полягає в осмисленні змін в соціоісторичному та геосоціальному організаціях України.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Воловик В.І. Політична філософія: навчальний посібник. Запоріжжя, 2011. 182 с.
2. Демографічна криза в Україні. Її причини та наслідки. Зб. матеріалів. Київ : Парламентське видання, 2004. 450 с.
3. Збігнєв Ю.І. Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991-2001 років / Ю.І. Збігнєв, М.І. Сенченко. Київ : ВД «Княгиня Ольга», 2003. 250 с.
4. Лі Куан Ю Із третього світу в перший. *Історія Сінгапуру: 1965-2000*. Пер. з англ. Є. Сагайдака. Київ : Видавнича група КМ-Букс, 2016. 760 с.
5. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич, 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipiend.gov.ua/?mid=129>
6. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. *Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]*. Київ : НВЦ НБУВ, 2010. 232 с.

7. Общество без доверия / Под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. – Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. – 338 с.
8. Панченко Ю. Сила оттока: Украина стала одним из лидеров по выводу капитала / Юрий Панченко // *Коммерсант Украины*. – 24 июля 2012 года. – [электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/1986838>
9. Пилипенко В.Є. Українська соціологія сьогодні: дослідження основних сфер життєдіяльності суспільства: Монографія / В.Є. Пилипенко. Львів : ЗУКЦ, 2012. 326 с.
10. Семенов Ю.И. Народ. Этнос. Нация. Статья 1. Общество, население, этнос / Ю.И. Семенов. *Философия и общество*. 2013. № 1(69). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/153057/>
11. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. *Двадцять років суспільних змін в Україні*. Київ : ТОВ «Бізнесполіграф», 2011. 448 с.
12. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол.: С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородский та ін. ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім І.Ф. Кураса НАН України, 2016. 284 с.

REFERENCES

1. Volovyk V.I. Politychna filosofiya: navchal'nyy posibnyk. – Zaporizhzhia, 2011. – 182 s.
2. Demohrafichna kryza v Ukraini. Yii prychny ta naslidky. Zb. materialiv. – K.: Parlamentske vydannia. – 450 s.
3. Zbitniev Yu.I. Bila knyha Ukrainy abo Vashinhntonskyi konsensus v dii. Naslidky ekonomichnykh reform 1991-2001 rokiv / Yu.I. Zbitniev, M.I. Senchenko. – K.: VD «Kniahynia Olha», 2003. – 250 s.
4. Li Kuan Yu Iz tret'oho svitu v pershyu. Istoriya Synhapuru: 1965-2000. Per. z anhl. Ye. Sahaydaka. – K.: Vydavnycha hrupa KM-Buks, 2016. – 760 s.
5. Mykhal'chenko M.I. Ukrayina yak nova istorychna real'nist': zapasnyy hravets' Yevropy. – Drohobych, 2004. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ipiend.gov.ua/?mid=129>
6. Novyi kurs: reformy v Ukraini. 2010-2015. Natsionalna dopovid / za zah. red. V.M. Heitsia [ta in.]. – K.: NVTs NBUV, 2010. – 232 s.
7. Obschestvo bez doverya / Pod red. E. Holovakhy, N. Kostenko, S. Makeeva. – Kyev: Ynstytut sotsyolohyy NAN Ukrainy, 2014. – 338 s.13.
8. Panchenko Yu. Sylva ottoka: Ukrayna stala odnym yz lyderov po vyvodu kapytala / Yuryy Panchenko // *Kommersant Ukrayna*. – 24 yuulya 2012 hoda. – [elektronnyy resurs]. – rezhym dostupu: <http://www.kommersant.ru/doc/19868389>.
9. Pylypenko V.Ye. Ukrayins'ka sotsiolohiya s'ohodni: doslidzhennya osnovnykh sfer zhyttyediyal'nosti suspil'stva: Monohrafiya / V.Ye. Pylypenko. – L.: ZUKTs, 2012. – 326 s.
10. Semenov Yu.I. Narod. Etnos. Natsiya. Statya 1. Obschestvo, naselenie, etnos / Yu.I. Semenov // *Filosofiya i obschestvo*. – 2013. – № 1(69). – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/153057/>
11. Shulga N.A. Dreyf na obochinu. Dvadsat let obschestvennyih izmeneniy v Ukraine. – K.: TOV «Biznespoligraf», 2011. – 488 s.
12. Tsyvilizatsiynnyy vybir Ukrayiny: paradyhma osmyslennya i stratehiya diyi : natsional'na dopovid' / red. kol.: S.I. Pyrozkhov, O.M. Mayboroda, Yu.Zh. Shayhorodskyy ta in. ; Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2016. – 284 s.

TRANSFORMATION OF SOCIO-HISTORICAL ORGANISMS IN SINGAPORE AND UKRAINE

Skvorets Volodymyr

associate professor, doctor of philosophy, head of Sociology department,
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
skvorets.v.o@gmail.com

Summary. *The article represents a comparative analysis of the influence of social processes on transformation of socio-historical organisms in Singapore and Ukraine. The subject of philosophical research comprises theoretical models of transformation processes of socio-historical organisms. The goal of research is to compare the influence of policy of ruling class on the transformation of socio-historical organisms in Singapore and Ukraine. Methods of research are socio-historical, systemic, logical, comparative, sociocultural, statistical and didactic. They reveal models of transformation of socio-historical organisms in Singapore and Ukraine. The concept of the socio-historical organism has potential for analyzing social transformation processes, since Singapore gained independence in 1965, and Ukraine – in 1991. These events testified to the emergence of new geosocial organisms, but the multinational population in each of these countries contained the possibility of forming living conditions for the population that strengthen or destroy the*

socio-historical organism. The initial conditions for the consolidation of the socio-historical organism in Singapore were unfavorable, but the government, led by Lee Kuan Yu (prime minister for 31 years), taking into account the situation at home and abroad, directed the development of society on the path of hard work and attracting the resources needed for the country's modernization. The consequence of this activity was a social progress accompanied by an increase in resources and potential of the country. As a result of these reforms Singapore doesn't belong to the category of third world countries any more, having become one of technological leaders. As for Ukraine, the initial conditions for the formation of the socio-historical organism were characterized by a high potential for its transformation into one of the most developed post-Soviet countries. But in the process of reforms the existing advantages on the way of social modernization were quickly lost, giving way to economic degradation and mass poverty. A consequence of the activities of the ruling class of Ukraine, who lived by a foreign mind and group interests, manifested itself in the dominance of degradation processes in the life of society and the loss of resources necessary for the development and modernization of the country. The elite demonstrated inability to be responsible for the fortune of the society, people and the state. As a result of these reforms Ukraine lost its status as a powerful industrial state and, in many aspects, became similar to the Third World due to turning into a mere supplier of raw materials for highly developed countries. Lee Kuan Yu's government relied on the growing public trust and constantly pursued a policy of industrialization, creating jobs for its citizens, attracting investments and high technologies to improve the lives of Singaporeans. The ruling class of Ukraine almost never promoted either the interests of various strata of society or national interests of Ukraine. The result of such policy is a so-called "society without trust". The future of the socio-historical organism depends on the ruling class and the realization of its role in society. The government of Lee Kuan Yu succeeded in creating a modern Singaporean nation over the past three decades from a backward population. The ruling elite of Ukraine over the past 26 years has not been able to improve the living conditions of most citizens and strengthen Ukrainian society. That is why its representatives bear a great part of the blame for the loss of integrity of Ukrainian socio-historical organism. The scientific novelty of the article is to bring up to date the problem of socio-historical organisms in the context of social processes, which are laid down by the activities of ruling classes, elites and governments. An analysis of these processes in Singapore and Ukraine reveals important aspects of the study of the problem of the integrity of socio-historical organisms.

Keywords: socio-historical organism, geosocial organism, ethnos, ruling class, social processes, government.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІОІСТОРИЧЕСКИХ ОРГАНІЗМОВ В СІНГАПУРЕ І УКРАЇНІ

Скворець В.А.

доцент, доктор філософських наук, завідуючий кафедрою соціології
Запорозького національного університету
(г. Запорозьке, Україна)
skvorets.v.o@gmail.com

Анотація. В статті приводиться порівняльний аналіз впливів соціальних процесів на трансформацію соціоісторических організмів в Сингапурі і Україні. Предметом філософського аналізу являються теоретическі моделі процесів трансформації соціоісторических організмів. Мета дослідження – порівняння впливу політики правлячих класів на трансформацію соціоісторических організмів в Сингапурі і Україні. Методи дослідження – соціоісторический, системний, логический, порівняльний, соціокультурний, статистический, дидактический – розкривають моделі трансформації соціоісторических організмів. В процесі трансформації соціоісторического організму в Сингапурі видаючюся роль зіграв Лі Куан Ю, котрий возглавлял правительсво 31 год. Послествіем этой діяльності было движение общества, которое сопровождалось увеличением ресурсов и потенциала страны, и привело к созданию сингапурской нации. Послествія діяльності правлячої еліти України, котра жила «чужим умом» і узкогруповими інтересами, проявились в домінуванні деградаційних процесів в житті общества і втрати ресурсів, необхідних для розвитку і модернізації країни. Еліта виявила неспосібність бути відповідальною за судьбу общества, народа і государства. Научна новизна статті состоить в актуалізації проблеми соціоісторических організмів в контексті соціальних процесів, котрі основуються діяльністю правлячих класів, еліт і правительств. Аналіз этих процесів в Сингапурі і Україні выявляет важные аспекты проблемы детерминации целостности соціоісторических організмів.

Ключевые слова: соціоісторический організм країни, геосоціальний організм, етнос, господствующий клас, соціальні процеси, правительство.

МІФ ТА ІДЕОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

© Таран В.О.

професор, доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
taran.v.1010@gmail.com

***Анотація.** Особливостям міфу та ідеології як специфічним духовним феноменам присвячений значних пласт теоретичних досліджень. Разом з тим не менший науковий інтерес представляє саме їх взаємозв'язок – тенденція, що стає все більш помітною в сучасний історичний період, пов'язаний з розвитком глобального інформаційного суспільства. У межах даної статті здійснена спроба проаналізувати не тільки сутнісну близькість міфу та ідеології в контексті співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, раціонального та ірраціонального, свідомого і несвідомого, істинного і хибного, наукового та ненаукового, реального і уявного, але і виявити механізми їх взаємовпливу і взаємозбагачення, що відіграє помітну роль, зокрема, у процесах національного та державного будівництва.*

Ключові слова: міфологія, ідеологія, політична міфологія, соціальна міфологія, історичний міф, ідеологема, міфологема, бінарність, деформація реальності, смисл.

Звичайно міф розглядається як історично перша форма світогляду, яка пов'язана з архаїчним, донауковим мисленням. Однак, як свідчать результати численних досліджень, представлені в роботах як минулого, так і сучасного – Ксенофана, Евгемера, Епікура, Ф. Бекона, Ф. Шеллінга, З. Фрейда, К. Юнга, Д. Кемпбелла, О. Лосева, К. Леві-Строса, М. Еліаде, К. Мангейма, Р. Барта, В. Парето, К. Поппера, Д. Чандлера, Бен Галперна, М. Різотті, К. Вайдерквіста, Г.С. Макколла, Е. Пілюгіної, Ю. Шайгородського, С. Дацюка та інших, міфологічні уявлення в ході філогенезу не були остаточно відтиснуті релігією і наукою на периферію індивідуальної і суспільної свідомості. Більше того, вони зберегли стійкі структурні і функціональні особливості, що дозволяє говорити про міф як специфічний пласт світогляду людини, який корегує її діяльність практично в усіх сферах буття. А це обумовлює потребу в подальшому дослідженні феномена міфу з урахуванням якості і динаміки змін у сучасному суспільстві.

Серед багатьох сутнісних властивостей міфу в умовах розширення інформаційного простору є його багатоаспектність, здатність виступати не тільки важливим елементом формування світоглядних уявлень і розширення пізнавальних можливостей людини, але й ідеологічним та технологічним засобом конструювання соціальних процесів.

Виходячи з цього, метою даної статті є розкриття сутності взаємозв'язку міфу та ідеології. Завданням – виявлення специфічних ознак такого взаємозв'язку, обумовлених сучасними соціокультурними процесами.

Міф та ідеологія, без сумніву є різними духовними феноменами, які мають свої специфічні відмінності. Можна говорити, що ідеологія як аналог теоретичного рівня свідомості відрізняється від міфу як аналогу буденного її рівня. Виходячи з цього, ідеологія тяжіє до раціонального обґрунтування своїх позицій, у той час як міф – значною мірою орієнтується на ірраціональне сприйняття фактів, що обумовлює відмінності в їх сприйнятті у конкретному соціальному середовищі. Власне, відмінності між міфом та ідеологією можна виявляти на основі різноманітних критеріїв, вони можуть обумовлюватися незбіганням у філософському, філологічному, історичному, антропологічному, функціональному, психоаналітичному, соціологічному, політологічному та інших вимірах. Однак цікаво проаналізувати міф та ідеологію саме в контексті їх взаємозв'язку і взаємодоповнення.

В принципі змістовна близькість двох феноменів змушує науковців навіть звертатися до синтетичних термінів. Сьогодні, скажімо, досить розповсюдженими є не тільки поняття «політична ідеологія», але й «політична міфологія». Зміст кожного з цих понять відображає різні грані міфологічно-ідеологічної взаємодії.

Так, «політична ідеологія», на думку Ю. Шайгородського, не стільки пояснює реальну дійсність, скільки використовує її для створення ілюзії, гармонійної конструкції, своєрідної системи координат свідомості, специфічного відтворення суспільних явищ. Як система, вибудована сукупністю символів (смислів, значень), вона інтерпретує дійсність і надає їй несуперечливої аксіоматичності [15]. По суті,

йдеться про входження міфологічних компонентів у ідеологічну конструкцію.

Натомість «політична міфологія», зі свого боку, є результатом особливої діяльності зі створення й поширення ідей-міфологем та інших уявлень про політику, здатних вплинути на об'єкт державного управління. Міфологія здатна краще трансформувати абстрактні соціально-політичні ідеали в конкретні образи, спроможні впливати на суб'єкта [15]. Тобто тут спостерігається зворотній процес – виконання міфологією ідеологічних функцій.

Очевидно, що «взаємодоповненість» двох сутностей обумовлена не тільки потребами теоретико-методологічного характеру, пов'язаними з відкриттям нових смислів у відомих світоглядних парадигмах і базових політологічних категоріях, але й необхідністю знаходження більш тонких механізмів пояснення складних і в чомусь важко передбачуваних сучасних соціальних процесів.

У даному контексті заслуговує на увагу і поняття «соціальна міфологія», яке виникає на стику XIX-XX століть для пояснення механізму впливу на формування суспільних думок. Зокрема Ф. Ніцше накреслює певну тенденцію до створення та використання соціальних міфів як засобів маніпулювання свідомістю, що у подальшому набуло широкої практики. Сама соціальна міфологія починає трактуватися дослідниками переважно як ідеологічна конструкція, основана на масових переживаннях, страхах та надіях. А соціальні міфи у межах даної концепції – як необхідна ілюзія, що консолідує соціум в умовах масового суспільства [13]. Отже, і тут простежується органічний зв'язок міфології з ідеологією. Його суть виявляється у чіткому формуванні позиції, згідно якої соціальна міфологія є засобом ідеологізації та пропаганди (В. Парето), або – ще більш категорично, – що вона виступає основою будь-якої ідеології (К. Поппер).

Очевидно, що тісний зв'язок міфології та ідеології має глибокі сутнісні підвалини. Здатність міфу включатися в ідеологічні процеси суспільства обумовлюється близькістю міфу до ідеології у таких аспектах як співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, раціонального та ірраціонального, свідомого і несвідомого, істинного і хибного, наукового та ненаукового, реального і уявного тощо, що відкриває широке поле для дискусій.

Міф – це ідеалізований об'єкт, який може подаватися і сприйматися як у позитивному, так і негативному сенсі. Будь-який об'єкт здатний перетворитися на міф. У той же час, згідно Марксу, навіть у самому природному об'єкті

завжди міститься певний відбиток політики, більш або менш помітна присутність людського вчинку, котрим цей об'єкт був виготовлений, облаштований, використаний, підкорений або ж відкинутий [10, с.161]. За Р.Бартом, міф завжди несе в собі ідеологічну складову, оскільки формує уявлення про ті чи інші проблеми, події, речі через призму інтересів конкретного соціального суб'єкта. Процес перетворення міфу на ідеологію, тобто здатність виражати лише інтереси певного соціального суб'єкта, він бачить у механізмі «деформації», «викривленні» первинного смислу міфу та «заміні» його (первинного смислу) на «вторинну» семіотичну систему [1, с.304-305].

Однак тісний взаємозв'язок міфології та ідеології простежується й у цілому ряді їх специфічних проявів та аспектів функціонування.

Міф та ідеологія збігаються у притаманній їм властивості формувати певні опозиції. Будь-яка ідеологія, зазначає Бен Галперн, обов'язково передбачає інші ідеології, з котрими перебуває у динамічних відносинах. Те ж саме справедливе по відношенню й до міфу, особливо якщо йдеться про сучасне його використання [18].

Міф завжди виступає носієм певних смислів. У силу своєї доступності для сприйняття максимально широкої аудиторії він є досить зручним засобом культивування в соціумі певних цінностей («самодержав'я – православ'я – народ» у політичній програмі президента РФ В.Путіна, або «протекціонізм – освіта – інфраструктура» у передвиборчій риторичі Д. Трампа), які безпосередньо пов'язані з відповідною державною ідеологією. Це обумовлюється тим, що міф більшою мірою відповідає вимогам буденної свідомості, яка орієнтується на спрощені (вульгаризовані) підходи щодо вирішення найбільш гострих проблем соціального життя. Значною мірою вони зачіпають рівень підсвідомого, навіть «архаїчного» у свідомості людини, що дозволяє «обходити» рівень раціонального сприйняття подій і фактів, керуючись значною мірою емоціями. Міфологічні системи дають вихід для підсвідомого прагнення кожної людини до ірраціонального.

У зв'язку з цим постає питання адекватності смислів, що несуть у собі міфологія та ідеологія, реальним явищам, або наскільки істинними є ці смисли. І в даному контексті між двома формами суспільної свідомості спостерігаються певні спільні риси. Так, будь-який міф не потребує перевірки на істинність. Особливо яскраво це простежується у політичному міфі. Символізуючи й абстрагуючи факти та явища суспільного життя, він сприймається свідомістю як реальність, над якою не слід замислюватися. А

це означає, що у міфі обов'язковою є наявність віри. Те ж саме стосується й ідеології, особливо міфологізованої ідеології. Більше того, у ряді досліджень проблеми міфології та ідеології прямо говориться про те, що міф та ідеологія «представляють собою системи вірувань, котрі вважаються помилковими або, принаймні, розглядаються з позицій їх максимально вираженої суб'єктивності» [18].

Аспект істинності міфології та ідеології виводить нас на проблему їх співвідносин із наукою. Тут у чомусь вони доповнюють одна одну і реалізують себе через свою протилежність. Показово, що Гесіод у своїй «Теогонії» використовує міфологію для символічного пояснення світової еволюції. Деякі дослідники (представники антропологічної школи – Дж. Леббок, Е. Ленг, Г. Спенсер, Е. Тайлор та ін.) розглядали міфологію як протонауку, яку поступово витісняють наукові уявлення про розвиток культури. Для К.Г. Юнга міфологія – це феномен, який за глибиною, незмінністю й універсальністю можна порівняти із самою природою. Обов'язок науки – зробити доступним прямий шлях до міфології, який наука ж заблокувала. Міфологія має сенс, який неможливо передати мовою науки. Від неї чекають пояснення і її самої, і решти іншого [16].

Ф. Ніцше взагалі поняття «теорія» вживає у значенні, близькому до поняття «ідеологія». Це означає систематизовану конструкцію знань. При цьому слід враховувати, що він не визнавав існування «чистої» теорії без наявності елементів волі, що в цілому притаманне традиції романтизму. Виникнення «теорії» Ніцше пов'язував із домінуванням дрібних, егоїстичних і групових інтересів над космічними, піднесеними спонуканнями. Показово, що подібна концепція є близькою до розуміння ідеології деякими сучасними дослідниками.

Саме міф та ідеологія часто містять ті глибокі здогадки, передбачення, які з часом здатні набувати чітких науково-логічних форм. Не випадково Ф. Бекон шукав у міфах глибоке приховане значення: міфи необхідні науці, оскільки, коли йдеться про нові відкриття, через міфи потрібно шукати зручніший і легший доступ до людського розуміння. Тому він пропонував навіть створення нової спеціальної науки – філософської інтерпретації міфів [3]. А.В. Лосєв також вважає, що наука реально живиться міфологією, черпаючи з неї свої первісні інтуїції. Коли «наука» руйнує «міф», то це означає лише те, що одна міфологія бореться з іншою міфологією [8].

Ідеологія також певною мірою здатна підживлювати науку, «заряджаючи» її новими,

навіть на перший погляд фантастичними ідеями, котрі з часом набувають наукової концептуалізації і здатності відтворюватися в реальних проектах. Хоча позиція К. Мангейма у цьому питанні є досить категоричною, оскільки він вважає, що ідеології є ситуативно трансцендентними ідеями, котрі ніколи не досягаються де-факто в реалізації їх прогностичного змісту [22, с.175-176]. Очевидно, треба орієнтуватися на масштабність реалізації ідеологічних посилок. Справді, вони навряд чи можуть бути реалізовані на 100%. Інша справа, яка їх частина здатна до реалізації?

Водночас, метафізичні ідеї, починаючи із стародавніх часів, часто самі використовували міфологічну форму для більшої власної «достовірності» і соціально-психологічної привабливості.

Проблему співвідношення міфу та ідеології з наукою слід шукати в аспекті співвідношення об'єктивного і суб'єктивного начал у кожній із них.

При цьому можна стверджувати, що саме комбінація пропорцій суб'єктивного і об'єктивного виступає важливою складовою переходу від міфу та ідеології до науки, де своє місце, на думку Бен Галперна, знаходять релігія, мистецтво, право тощо. Разом із тим, наука, незважаючи на присутність у ній суб'єктивного моменту, завжди робить наголос на виявленні об'єктивної сторони об'єкта, процесу, явища.

Міф та ідеологія, навпаки, при наявності в них елементів об'єктивності, тяжіють, у першу чергу, до суб'єктивності в їх відношенні до реальності.

Для міфу характерна певна «недоведеність», що дає можливість досить вільно трактувати смисли, закладені у ньому. Мабуть, це пояснюється певною мірою метафоричністю міфу, який, фактично, може бути розглянутий як «продовжена метафора». Подібна властивість міфу відіграє свою позитивну роль, оскільки дозволяє надати внутрішньокультурному практичному досвіду соціального суб'єкта смислової наповненості [19]. І навіть можливість широкого трактування таких смислів має також свою привабливість, оскільки надає міфу більшої універсальності і більш широкої соціальної зони розповсюдження.

Даний момент фіксує і Б. Малиновський, говорячи, що «міфи ніколи не пояснюють, вони завжди встановлюють певний прецедент як ідеал і як гарантію довготривалості цього ідеалу» [9]. Хоча К. Юнг висловлюється у даному зв'язку ще більш чітко. Для нього «ясність виходить із будь-якої міфології – ясність відносно того, що є, що відбувається і що може стати». Бо міфологія оповідає про джерело, витік, а витік – це завжди

достовірність, у якій збігаються абсолютне і релятивне [16, с.4-5].

У той же час поняття «міф» та «ідеологія» несуть, на думку Бен Галперна, первинну негативну конотацію, змістовно наближаючи їх до понять «омана» або «самоомана», чи, навіть, «загальноприйняті омани цивілізації» (Ж. Сорель). У кінцевому рахунку вони також означають «зацікавлений», «суб'єктивний» підхід щодо «реальності», відношення, що є лише дотичним щодо істини [18]. Така суб'єктивізація реальності передбачає, по-перше, неможливість сприйняття її такою, якою вона є, а, по-друге, можливість її «погіршення» або «покращення», виходячи із власних потреб і власної зацікавленості, що говорить про змістовну двоїстість, внутрішню амбівалентність міфу та ідеології.

Можливо, привабливість міфу для ідеології якраз і полягає в тому, що він не збігається з реальністю. Він є лише образом певних речей, здатним не тільки «відчувуватися» від останніх, але й навіть жити своїм власним життям. А оскільки, як зазначає Ж.-П. Сартр, «реальне ніколи не буває прекрасним» [21], то саме міф більшою мірою відповідає поширеним естетичним і пізнавальним соціальним потребам, які якраз і обумовлені навмисним бажанням уникнути занурення в реальність.

Більше того, за Р. Бартом, функцією міфу є деформація реальності. Міф є хибний, соціально відчужений, деформований образ дійсності [1, с.11].

Однак деформація – це тільки перша фаза. Друга – конструювання нової реальності. Власне Р.Барт, відкриваючи «механізм» дешифровки міфу, показує, як первинний смисл певного факту, що береться лише як форма, «очищується» від «зайвих» деталей, перетворюючись на легенду і наповнюється новим поняттям, що відповідає «завданню» новоствореного міфу [2, с.269-270]. Аналогічним чином цей механізм діє, коли «старий» міф «удосконалюється» і переробляється на «новий» міф, котрий більше відповідає потребам часу. Таким чином, «оновлення» міфу можна розглядати як засіб «оновлення» ідеології.

Залишити світ міфу дуже складно, а часто і просто неможливо, адже йому притаманна надзвичайна опірність. Однак його можна «розхитати». Розхитати міф здатна сатира. При цьому прозріння завжди буває недовготривалим й ілюзорним. Реальність постійно вислизає від нас. Звільнившись від одного міфу, людина відкривається для іншого [14, с.17–18]. Тобто, ідея руйнації міфу – це теж своєрідний міф.

Щоправда, міф можна зруйнувати і через іншу можливість. Краща зброя проти міфу, на думку Р. Барта, – міфологізація вже існуючого міфу, створення штучного міфу. Саме такий реконструйований міф, підкреслює він, здатний перетворитися на справжню міфологію [1, с.296–297]. При цьому сутність взаємовідносин між міфом і реальністю у будь-якому разі не змінюється.

Інтерес для ідеології представляє і притаманна міфу бінарність. Бінарні опозиції є елементом загальнолюдської структуризації свідомості та космосу, яка долає «безперервність сприйняття навколишнього світу шляхом виділення дискретних «кадрів» з протилежними знаками». Вони все більш семантизуються та ідеологізуються, стаючи різними способами виразу фундаментальних антиномій. Подолання останніх за допомогою послідовного знаходження міфологічних медіаторів (героїв та об'єктів), є яскравим проявом логіки бриколажу [11, с.168–169].

Особливу роль відіграє така бінарна опозиція, як «свій – чужий». Поняття «чужий» має досить широке змістовне трактування. «Чужий» – це не тільки «не свій», але й взагалі інший, не такий, не схожий – за зовнішнім виглядом, за рівнем освіти, за релігійними орієнтаціями, за поглядами на минуле, сьогоденне і майбутнє, за інтересами, звичками, смаками, за етнічним або соціальним походженням тощо. При конфлікті ідеологій з поняттям «чужий» ототожнюється будь-яка інша ідеологія, а отже і будь-який представник чи носій іншої ідеології.

Чужість виступає одним із сутнісних характеристик людської і соціальної природи, що обумовлює формування універсальної проблеми відчуження. Показово, що, як свідчить історія розвитку суспільства, образ чужого є необхідною складовою соціальних процесів, життєздатності суспільно-політичної системи, збереження держави як інституції та державної влади, часто дозволяючи вирішувати складні питання політичного, економічного, ідеологічного тощо характеру. Тому навіть якщо чужого реально не існує, його часто вигадують. Наприклад, образ «фашистської» України або «тотального ворога» (Європа, США) для Росії в межах її нинішньої державної ідеології. Таким чином можна говорити про міф як важливу складову ідеологічної технології.

Привабливість міфу для ідеологічних технологій пояснюється наявністю певних «хитрощів міфу», оскільки його ідеологічний підтекст не завжди набуває очевидної форми. Кожний міф, стверджує Р. Барт, несе в собі у латентному (прихованому) вигляді ідеологічний

рівень дискурсу. Однак смисл і спрямованість діяльності міфу у даному аспекті виявляються двоякими: з одного боку, він (міф) спрямований на зміну реальності, має на меті створення такого образу дійсності, котрий збігався би з ціннісними очікуваннями носіїв міфологічної свідомості; з іншого – міф надзвичайно прагне приховати власну ідеологічність, тобто він бажає зробити так, щоб його сприймали як дещо природне, очевидне. А це означає, що будь-який міф чи міфологема, незважаючи на їх очевидне ідеологічне смислове навантаження, можуть «подаватися» як ідеологічно незаангажовані, нейтральні. Так, К.Вайдерквіст і Г.С.Макколл у дослідженні «Доісторичні міфи і сучасна політична філософія» аргументовано доводять, як міфологізовані і вульгаризовані уявлення про первинних людей, перенесені на представників архаїчних культур Нової і навіть Новітньої історії, підживлювали стійки расистські уявлення у розвинених країнах Європи, з якими мала рахуватися навіть найбільш прогресивна частина їх громадян. [20]. Цей механізм перетворення міфологічних смислів на ідеологічні пояснює невщухаючий запит на міфи.

У будь-якому разі необхідність у постійному відтворенні старих або культивуванні все нових і нових міфів, здатних концептуально абсорбувати і перетворювати на певні смисли фрагменти сингулярного інформаційного простору, виникає постійно. А претензії міфологічних смислів на всезагальність цілком відповідають і провідним соціокультурним тенденціям.

І міф, і ідеологія мають соціально активний характер. К. Юнг відзначав, що міфологічні символи (архетипи) є фундаментальним чинником, що спонукає міжособистісну інтеграцію та соціальну організацію. Міф, на відміну від, скажімо, утопії, котра готує людей до поверхових, зовнішніх змін, «виражає рішимість до дії», «волю до дії», «готує людей до битви, що знищить існуючий стан речей» (Ж. Сорель); він спрямовується на «перетворювання історичної інтенції на природу, скороминущого – на вічне».

Ідеологія також прагне втілювати свій потенціал у реальність [1, с.304–305]. До речі, своїм інтелектуальним началом, здатністю «тренувати думку», а також інтелектуальним примусом до активності, вона певною мірою відповідає й інтелектуальному характеру утопії.

Щоправда, тут є і певні відмінності, які стосуються ступеня і змісту їх внутрішньої соціально-політичної активності. Ідеологія є конфліктною за своєю сутністю. Кожна ідеологія передбачає наявність іншої/інших (протилежних, конкуруючих) ідеологій.

Міф у цьому плані, з одного боку, також передбачає наявність «інших міфів». Але з другого, - ці інші міфи звичайно відтворюють «інші ситуації», тобто стосуються інших людей, які діють в інші часи і в інших місцях, тобто вони інтегрують переживання інших ситуацій. «Інші ідеології», навпаки, стосуються інших людей у тих самих ситуаціях [18]. А це породжує більш толерантне сприйняття міфу з боку представників різних соціальних суб'єктів.

Разом із тим існують і певні відмінності у соціально-інтегруючих можливостях міфу й ідеології в контексті структурних особливостей соціального простору. Так, міф уособлює у собі інтегруючі цінності, навколо котрих відбувається згуртованість індивідів і суспільств, перетворення їх на внутрішньо цілісні сутності. Така згуртованість сприяє посиленню соціальної інтеграції суспільства. Ідеологія ж призвана забезпечити переваги для специфічних ідей, котрі об'єднують інтереси представників одних соціальних груп у їх конкурентній боротьбі проти інтересів представників інших соціальних груп, що посилює тенденції щодо більшої внутрішньої дезінтеграції суспільства. З іншого боку, вона здатна використовуватися і як засіб «присипання свідомості» потенційно бунтівних соціальних груп для гальмування їх спроможності створення власних міфів [18]. Хоча міра взаємопроникнення міфу й ідеології впливає на специфічні прояви кожного з названих соціальних феноменів. Використання міфу ідеологією може здійснюватися задля маскування своєї агресивної сутності і посилення масштабів соціально-інтегративної дії. Міф, у свою чергу, чим більше набуває ідеологічних рис, тим більше перетворюється на засіб конфліктності і соціально-дезінтегруючий чинник.

Зв'язок міфології та ідеології набуває особливого характеру в умовах формування інформаційного суспільства. Міфологеми, перетворені на ідеологеми, віддзеркалюють геополітичну фрагментацію і конфронтацію сучасного глобального світу, обумовлену кризою ідей та ідеологій.

Разом з тим, подібна криза зовсім не означає їх повного «розчинення» і «знищення». Можна говорити про певну їх модифікацію, осучаснення, які відповідають сучасним соціально-політичним процесам і тенденціям. При цьому спостерігається збереження загального механізму взаємодії міфології та ідеології. Тому цілком очевидним є те, що ідеології різних політичних рухів, зокрема таких як нацизм, фашизм, націоналізм і певною мірою навіть патріотизм часто використовують привабливі можливості національних міфів [23]. Це пояснює і той факт,

що міфи є обов'язковою складовою усіх без винятку національних ідей і тісно переплітаються з теорією і практикою національно-державного будівництва.

Політичний міф значною мірою впливає на легітимацію державних інституцій, зокрема влади, відіграючи значну роль у її зміцненні. Тому будь-які спроби руйнації головних політичних міфів розглядаються як зазіхання на легітимність самої держави.

Національна свідомість, у свою чергу, просякнута міфами. Можна сказати, що історія нації – це легенда або міф, створений нею про саму себе, виходячи із її суб'єктивних ідейно-політичних міркувань про власне місце у соціально-неоднорідному світі. Саме такі історичні міфи-легенди мають акцентувати увагу на певні героїчні моменти в історії народу, подаючи їх у вирашному світі й представляючи як взірці поведінки (В. Липинський). Витоки національної міфотворчості сягають прадавніх часів, пов'язаних з Біблійними уявленнями. Так, С. Юшин виділяє у цьому процесі три стадії: 1) абстрактно-космічну; 2) абстрактно-соціальну (креативний ідеал, рай, «золоте століття»), де і формується видовий генотип; 3) абстрактно-процесну (еволюційний ідеал), де в процесі диференціації соціумів і формується національний фенотип. І говорить, що проблеми будь-якого державного будівництва полягають у неадекватній оцінці прототипів вічно-абстрактних і прототипів ситуативних і конкретних. [17].

У будь-якому разі в історії розвитку української державності ми постійно стикаємося з міфологізацією значимих для української національної ідентичності та української національної ідеї історичних моментів.

Хрещення Київської Русі князем Володимиром, хоча і має певне історичне підґрунтя, але є міфом, створеним Іларіоном на замовлення Ярослава Мудрого, сина Володимира, для якого важливо було постати нащадком рівноапостольного [12, с.11–13].

Важливим етапом у формуванні міфологізованої ідеї української державності слід вважати XVI-XVII ст. У зв'язку з цим заслуговує на увагу твір «Протестанція...» (1621), написаний І. Борецьким, Є. Курцевичем та І. Копинським, де Україна, її еліта і козацтво переосмислюється в контексті політико-географічного підходу як найважливіша складова східно-християнського світу, що боронить його від ісламської експансії. Саме тут спостерігається спроба поєднати уявлення про могутню Київську Русь з новотвореною козацькою міфологією. Козаки подаються як надзвичайно набожні люди і як

оборонці християнської віри; Військо Запорізьке порівнюється з греками, які потрапили в турецьку неволю, але зберегли свою віру, та іспанським флотом, що протистоїть туркам на Середземному морі [12, с.35-37]. Саме у цей період навколо міфологеми «Київ – другий Єрусалим» формується ідея українського національного месіанізму, прославляється Київ як власний державний центр з князівськими традиціями, церквами і монастирями, а Русь ставиться на один рівень з Польщею як два рівнозначні християнські культурні світи [12, с. 42–45].

Взагалі усвідомлення необхідності культивування національної легенди, або міфу про історію українського козацтва демонструють й інші українські мислителі протягом наступних поколінь. Так, В. Липинський активно займається козацьким міфотворенням. Його історичні твори про історію козацтва є, власне, не стільки науковими у своїй основі, скільки взірцями наукоподібної міфології. Обґрунтовуючи свою принципову позицію у даному питанні, мислитель чітко визначає позитивні обрії не стільки правди, скільки саме легенди у процесі націотворення. «Легенда, – зазначає він, – не брехня. Легенда – це сильне хотіння, що бере образ укоханої минувшини для творення будучини. Але це не перебріхування минувшини, щоб допінгувати своє кволе хотіння» [7, с.64].

Однорчасно йдеться про необхідність розвінчання інших історичних міфів, що руйнують уявлення про витоки української культурної самобутності і державницької традиції. Так, М. Грушевський у своїй праці «Нарис історії українського народу» намагався спростувати думку про українську історію як фрагмент загальноросійської, доводячи, що «загальноруська» народність, як і «загальноруська» історія – продукт російської міфотворчості. Він аргументовано доводить, що українці та росіяни творили різні історії. В одному випадку йдеться про лінію, що продовжує традиції Київської державності, в іншому – Володимиро-Московської. [4].

Особливої актуальності дана проблема набуває у нинішніх умовах – відкритої агресії РФ проти України і потребі збереження Україною своєї національної ідентичності і державної суверенності.

Зрозуміло, що з урахуванням нових історичних обставин, українська національна ідея має не обмежуватися міфологізацією героїчних сторінок минулого або формуванням пантеону видатних представників української нації, але й давати чіткі орієнтири прогресивних змін, здатних нести оптимістичний заряд і віру в якнайближчі позитивні зміни добробуту

українських громадян. Власне, йдеться про наповнення української національної ідеї економічним смисловим конструктом. Крім того, представляє інтерес і думка про необхідність смислового розширення меж української національної ідеї у напрямку наближення її до рівня цивілізаційної ідеї, яка, набувши форми міфологеми, має стати складовою новітньої української державної ідеології. Українська національна ідея у визначеній конфігурації – це наратив антиколоніального руху в Україні, який гальмувався протягом XX століття Росією, а сьогодні має чимало опонентів і всередині самої України, особливо серед представників олігархічних кіл та маргінальної частини населення. Події 2014 року, які значною мірою проходили під ідеологічними гаслами антиєвразійства та євроінтеграції, фактично означали трансформацію патерналістської установки певної частини суспільства з орієнтації на російський архаїчно-імперський імперіалізм на неоімперський європейський, здатний автоматично принести в Україну європейські стандарти життя. Сама ж революція 2014 року, фактично, не може розглядатися як виключно національна; вона, як слушно зауважив С.Дацюк, «почала претендувати на мережево-громадський світовий рух, базований у просторі в тому числі цифрових соціальних мереж, де народжуються, апробуються та просуваються значно складніші ідентичності, ніж національна» [5].

Подібна стратегічна переорієнтація має ґрунтуватися на ідеологічних змінах парадигмального характеру. Не підлаштування під випрацьовані кимось цивілізаційні норми і стандарти, а очолювання процесу цивілізаційних змін. Не модернізація з її намаганням осучаснення застарілих економічних, соціальних, світоглядних тощо форм, а радикальна переорієнтація на принципово нові обрії і зміст організації українського соціуму, провідними рисами котрого мають стати інтелектуалізм, інноваційність, мережева громадськість, психоконструювання суверенітету, інклюзивне віншування та вихід за межі національної обмеженості [5].

Власне, подібні смисли мають створити нову систему міфологем, перетворивши її на ідеологію українського державного будівництва.

Виходячи із вищенаведеного, можна зробити певні висновки:

1. Незважаючи на суттєві відмінності міфології та ідеології як специфічних світоглядних систем, вони тісно взаємопов'язані між собою і взаємовпливають одна на одну в певних сутнісних проявах. Органічний зв'язок між міфом та ідеологією можна простежити на

термінологічному рівні. Так, поняття «політична ідеологія», «політична міфологія», «соціальна міфологія» представляють симбіоз двох сутностей, а їх взаємодоповненість обумовлена не тільки потребами теоретико-методологічного характеру, пов'язаними з відкриттям нових смислів у відомих світоглядних парадигмах і базових політологічних категоріях, але й необхідністю знаходження більш тонких механізмів пояснення складних і в чомусь важко передбачуваних сучасних соціальних процесів.

2. Близькість міфу та ідеології обумовлює можливість взаємопереходу їх один в одного. Так, будь-який об'єкт або подія здатні перетворитися на міф. У той же час навіть у самому природному об'єкті завжди міститься певний відбиток політики. Отже, міф завжди несе в собі ідеологічну складову, оскільки формує уявлення про ті чи інші проблеми, події, речі через призму інтересів конкретного соціального суб'єкта.

3. Спільною рисою міфу та ідеології є їх внутрішня амбівалентність, яка породжена суб'єктивізацією реальності, тобто здатністю її викривлення, з одного боку, та можливістю «погіршення» або «покращення» цієї реальності специфічними засобами міфологічного чи ідеологічного відображення, виходячи із власних потреб і власної зацікавленості носіїв даного способу світоглядних орієнтацій.

4. Міфологію та ідеологію зближує їх співвідношення із наукою. Міф та ідеологія часто містять ті глибокі здогадки, передбачення, які з часом здатні набувати чітких науково-логічних форм. Водночас, ідеологія також певною мірою здатна підживлювати науку, «заряджаючи» її новими, навіть на перший погляд фантастичними ідеями, котрі з часом набувають наукової концептуалізації і здатності відтворюватися в реальних проектах. Та й метафізичні ідеї часто використовують міфологічну форму для більшої власної «достовірності» і соціально-психологічної привабливості. У свою чергу, елементи науковості завжди були привабливими для міфу й ідеології, надаючи їм більшої «достовірності».

5. Міфологія та ідеологія використовують один одного для більш чіткого визначення своєї сутності. Інтерес для ідеології представляє притаманна міфу бінарність. Особливу роль відіграє така бінарна опозиція як «свій – чужий». Чужість виступає одним із сутнісних характеристик людської і соціальної природи. Образ чужого є необхідною складовою соціальних процесів, життєздатності суспільно-політичної системи, збереження держави як інституції та державної влади. Це часто дозволяє вирішувати складні питання політичного,

економічного, ідеологічного тощо характеру. Тому навіть якщо чужого реально не існує, його часто вигадують.

6. Міфи, як й ідеологія, мають соціально активний характер. Вони здатні виражати такі смисли, символи й ідеали, котрі виступають збуджуючими чинниками індивідуальної та групової активності або орієнтирами, на досягнення яких спрямовується діяльність соціальних суб'єктів. Оскільки ж соціальні суб'єкти завжди виступають носіями певних інтересів, котрі мають суттєві відмінності і протиріччя в структурі соціальних відносин, доречно говорити як про інтеграційні, так і про дезінтеграційні можливості міфології та ідеології.

7. Оскільки міф тісно пов'язаний з історичною пам'яттю, національною ідентичністю, він є найважливішою складовою національної ідеї. Національна ідея, у свою чергу, створює кістяк державної ідеології. Таким чином, міф та ідеологія завжди є вплетеними в процес національно-державного будівництва. Однак успішність такого процесу не може бути забезпечена орієнтацією виключно на архаїчні ідеї, романтизоване і героїзоване минуле нації. Вони потребують постійного пошуку ідей, що відповідають виклику часу і здатні забезпечити прогресивний розвиток держави в умовах формування глобального інформаційного простору.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Барт Р. Мифологии / Пер. с фр., вступ ст. и комент. С.Зенкина. Москва : Академический Проект, 2008. 351 с.
2. Барт Р. Миф сегодня / Мифологии. М.: Издательство имени Сабашниковых, 2004. С. 233–286.
3. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах / Сост., общ.ред.и вступит, статья А.Л.Субботина. Т.1. Москва : Мысль, 1977. 568 с.
4. Грушевський М.С. ТВОРИ: У 50 т. / редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. Львів: Світ, 2002. Т. 22 : *Нарис історії українського народу* / упор. І. Гирич, В. Кавунник. 2015. 568 с.
5. Дацюк С. Ідея перспективи України. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/59ce1078406d3/>
6. Леви-Стросс К. Структурная антропология/ Пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова. Москва : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 512 с.
7. Липинський В. Хам і Яфет // *Сучасність*. 1992. №6. С.63-85.
8. Лосев А.Ф. Миф. Число. Сущность. Москва : Мысль, 1994. 920 с.
9. Малиновский Б. Миф в примитивной психологии / Пер. с англ. Москва : «Рефл-бук», 1998. 304 с.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология // *Собр. соч.*, изд. 2, т. 3. Москва : Политиздат, 1955. 689 с.
11. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Ин-т мировой литературы РАН. 4-е изд., репр. Москва : Вост. лит., 2006. 407 с.
12. Пасічник І.Д., Кралюк П.М. Український месіанізм: монографія. Київ : КНТ, 2015. 220 с.
13. Серова Ю.В. Історико-філософська конкретизація поняття соціальної міфології. URL: <https://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/GCH/2013/GCH413/pdf/4.pdf>
14. Цуладзе А.М. Политическая мифология. Москва : Изд-во «Эксмо», 2003. 384 с.
15. Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності/ URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1574/>
16. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов. Москва : Харвест, 2005. 400 с.
17. Юшин С. Міфологічність державного будівництва. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/4/23.pdf>
18. Ben Halpern. “Myth” and “Ideology” in Mordern Usage. URL: <http://xroads.virginia.edu/~drbr2/halpern.html>
19. Chandler Daniel. Denotation, Connotation and Myth. URL: <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/S4B/sem06.html>
20. Karl Widerquist and Grant S. McCall. Prehistoric Myths and Modern Political Philosothy Edinburgh: Edinburgh University Press, United Kingdom, January 2017. 274 P.
21. Jean-Paul Sartre. L’imaginaire. Paris, 1980 (Collection Ideas). 372 p.
22. Mannheim Karl. Ideology and Utopia / Translated from the German by Louis Wirth and Edvard Shils (University of Chocago). New York: Harcourt, Brace & Co., INC, 1949. 241 p.
23. Rizzotti Michael A. Mythical Process in Ideology, Culture and Religion. URL: <http://netage.org/2010/03/01/mythical-process-in-ideology-culture-and-religion/>

REFERENCES

1. Bart R. Mifologiyi / Per.s fr., vstup.st. i koment. S.Zenkina. M.: Akademicheskij Prospekt, 2008. 351 s.
2. Bart R. Mif segodnya / Mifologiyi. M.: Izdatelstvo imeni Sabashnikovih, 2004. S.233-286.
3. Bekon.F. Sochineniya v dvuh tomah / Sost., obstch.red. i vstupid. stat'ya A.L.Subbotina. T.1. M.: Misl,1977. 568 s.
4. Grushevskiy M.S.TVORI: U 50 t. / redkol.: G.Papakin, I.Girich ta in.. Lviv: svit, 2002. T.22 : Naris istiryi ukrayinskogo narodu / upor. I.Girich, V.Kavunnik. 2015. 568 s.
5. Datsyuk S. Ideya perspektivi Ukrayinu. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/59ce1078406d3/>
6. Levi-Stross K. Strukturnaya antropologiya / Per. s fr. Vyach.Vs.Ivanova. M.: Izd-vo EKSMO-Press, 2001. 512 s.
7. Lipinskiy V. Ham i Yafet // Suchasnist. 1992. #6. S.63-85.

8. Losev A.F. Mif. Chislo. Sustchnost. M.:Misl,1994. 920 s.
9. Malinovskiy B. Mif v primitivnoy psihologiyi / Per. s angl. M.: "Refl-buk", 1998. 304 s.
10. Marks K., Engels F. Nemetskaya ideologiya // Sobr.soch., izd. 2, t.3. M.: Politizdat, 1955. 689 s.
11. Meletenskiy E.M. Poetika mifa.In-t mirovoy literature RAN. 4-e izd., repr. M.: Vost.lit., 2006. 407 s.
12. Pasichnik I.D.,Kraluk P.M. Ukrayinskiy mesianizm: monografiya. K.: KNT, 2015. 220 s.
13. Serova U.V. Istoriko-philosophska konkretizatsiya ponyattya sotsialniyi mifologiyi. URL: <https://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/GCH/2013/GCH413/pdf/4.pdf>
14. Tsuladze A.M. Politicheskaya mifologiya. M.: Izd-v o "Eksmo",2003. 384 s.
15. Shaygorodskiy U. Mifologiya yak zasib modeluvannya politichnoyi realnosti. URL : <http://veche.kiev.ua/journal/1574/>
16. Yung K.G. Dusha i mif. Shest arhetipov. M.: Harvest, 2005. 400 s.
17. Yushin S. Mifologichnist derzavnogo budivnitstva // Юшин С. Міфологічність державного будівництва. URL : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/4/23.pdf>
18. Ben Halpern. "Myth" and "Ideology" in Mordern Usage. URL : <http://xroads.virginia.edu/~drbr2/halpern.html>
19. Chandler Daniel. Denotation, Connotation and Myth. URL: <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/S4B/sem06.html>
20. Karl Widerquist and Grant S. McCall. Prehistoric Myths and Modern Political Philosophy Edinburgh: Edinburgh University Press, United Kingdom, January 2017. 274 p.
21. Jean-Paul Sartre. L'imaginaire. Paris, 1980 (Collection Idees). 372 p.
22. Mannheim Karl. Ideology and Utopia / Translated from the German by Louis Wirth and Edvard Shils (University of Chocago). New York: Harcourt, Brace & Co., INC, 1949. 241 p.
23. Rizzotti Michael A. Mythical Process in Ideology, Culture and Religion. URL : <http://netage.org/2010/03/01/mythical-process-in-ideology-culture-and-religion/>

MYTH AND IDEOLOGY: THE PROBLEM OF INTERCONNECTION

Taran Volodymyr

professor, doctor of philosophy, professor of Philosophy department,
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
taran.v.1010@gmail.com

Summary. *Despite the significant differences between mythology and ideology as specific world-view systems, they are closely interconnected and mutually influencing each other in certain essential manifestations. The organic connection between the myth and the ideology can be traced on the terminological level. Thus, the notions of "political ideology", "political mythology", "social mythology" represent the symbiosis of two entities, and their complementarity is due not only to the needs of the theoretical and methodological nature associated with the discovery of new meanings in known philosophical paradigms and basic political science categories, but also the need to find more subtle mechanisms for explaining complex and somewhat difficult predictable contemporary social processes. The proximity of myth and ideology makes it possible for a mutual transition to each other. So, any object or event can turn into a myth. At the same time, even in the very natural object always contains a certain imprint of politics. Consequently, the myth always carries an ideological component, since it forms the perception of certain problems, events, things through the prism of the interests of a particular social subject. The common feature of myth and ideology is their internal ambivalence, which is generated by the subjectivization of reality, that is, the ability of its distortion, on the one hand, and the possibility of "deteriorating" or "improving" that reality by specific means of a mythological or ideological reflection, based on their own needs and their own the interest of carriers of this method of ideological orientations. Mythology and ideology bring their relation to science closer together. Myth and ideology often contain those deep guesses, predictions that can eventually acquire distinct scientific and logical forms. At the same time, ideology is also, to a certain extent, able to nourish science by "charging" it with new, even at first glance, fantastic ideas that eventually acquire scientific conceptualization and ability to reproduce in real projects. Metaphysical ideas often use the mythological form for greater self-authenticity and socio-psychological attractiveness. In turn, the elements of science have always been attractive to myth and ideology, giving them greater "credibility". Mythology and ideology use each other for a more precise definition of their essence. The binary as inherent myth property is represented a very interest to ideology. A special role is played by such a binary opposition as "close - stranger". Strangulation is one of the essential characteristics of human and social nature. The image of a stranger is a necessary component of social processes, the viability of the socio-political system, the preservation of the state as an institution and state power. This often allows solving complex issues of political, economic, ideological, etc. nature. Therefore, even if a stranger does not really exist, he is often invented. Myths, like ideology, are socially active. They are capable of expressing such meanings, symbols and ideals, which act as stimulating factors of individual and group activity or orientation, to achieve which the activities of social actors are directed. Since the same social actors always act as carriers of certain interests, which have significant differences and contradictions in the structure of social relations, it is appropriate to speak of both the integrational and the disintegrational possibilities*

of mythology and ideology. Since the myth is closely linked to historical memory, national identity, it is an essential component of a national idea. The national idea, in its turn, creates the backbone of state ideology. Thus myth and ideology are always intertwined in the process of national-state construction. However, the success of such a process can not be ensured by focusing solely on archaic ideas, a romanticized and heroic past of the nation. They need to constantly seek the ideas that are relevant to the challenge of time and can ensure the progressive development of the state in the formation of a global information space.

Keywords: mythology, ideology, political mythology, social mythology, historical myth, ideologema, mythologeme, binary, deformation of reality, meaning.

МИФ И ИДЕОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМА ВЗАИМОСВЯЗИ

Таран В.А.

профессор, доктор философских наук, профессор кафедры философии

Запорожского национального университета

(г. Запорожье, Украина)

taran.v.1010@gmail.com

***Аннотация.** Особенности мифа и идеологии как специфическим духовным феноменам посвящен значительный пласт теоретических исследований. Вместе с тем не меньший научный интерес представляет именно их взаимосвязь – тенденция, которая становится все более заметной в современный исторический период, связанный с развитием глобального, информационного общества. В рамках данной статьи предпринята попытка проанализировать не только сущностную близость мифа и идеологии в контексте соотношения объективного и субъективного, рационального и иррационального, сознательного и бессознательного, истинного и ложного, научного и ненаучного, реального и идеального, но и выявить механизмы их взаимовлияния и взаимообогащения, что играет заметную роль, в частности, в процессах национального и государственного строительства.*

Ключевые слова: мифология, идеология, политическая мифология, социальная мифология, исторический миф, идеологема, мифологема, бинарность, деформация реальности, смысл.

РЕАЛІЗАЦІЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ

© Утюж І.Г.

професор, доктор філософських наук, завідувач кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
tyh13@ukr.net

© Спиця Н.В.

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
nspitsa@meta.ua

***Анотація.** У статті досліджуються актуальні проблеми сучасної вищої освіти, яка зазнає великих трансформацій, пов'язаних із глобальною технізацією всіх галузей буття сучасної людини. Дегуманізація сучасного світу робить новий виклик викладачам гуманітарних та філософських дисциплін, коли виникає актуальна потреба знову нагадати суспільству, як глобальному, так і вітчизняному про місце гуманітарних наук у сучасному житті. Адже без їх регуляторної, в суспільному значенні, ролі дегуманізація досягне точки неповернення. Особливість статті виражена в прийнятті методологічної дуальності, яка стала можливою у філософській традиції постмодернізму, коли однаково корисними можуть виявитись екзистенціальна та прагматична, позитивістська та феноменологічна методологічні бази. Наукова новизна статті полягає у тому, що на прикладі Запорізького державного медичного університету демонструється практична реальність введення нових технологій у вищу освіту та формування на їх базі життєво необхідних для повноцінного розвитку суспільства гуманістичних технологій, які стають механізмами трансформації недоліків інновацій вищої системи освіти у переваги.*

Ключові слова: дегуманізація, технологізація, технології, гуманістичні технології, практико-орієнтована освіта, он-лайн курси.

Дегуманізація глобальної реальності є, на жаль, тією особливістю сучасного світу, яку важко заперечити та, здається, неможливо зупинити. В першу чергу саме вона визначає актуальність проблематики нашого дослідження. Людина з її гуманістичними цінностями зникає, поступаючи безособовій технології, бездушній технократії нової реальності. Процеси дегуманізації ми спостерігаємо у всіх сферах життя, і вони не просто замінюють цінності та етичні основи існування сучасної людини інноваціями науково-технічного прогресу, а, в першу чергу, повністю руйнують мораль та людську розумність, яка завжди була підґрунтям будь-якого інституту людського буття у будь-яку, навіть найбуремнішу епоху. Відбувається так зване «розлюднення» реальності, де людині взагалі більше немає місця.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Процеси дегуманізації торкнулися і сфери освіти. Якщо «розлюднення» відбудеться на всіх рівнях освіти, останнє, що можна буде констатувати, – історія людства закінчилася і навіть не в традиціях Фукуями, а набагато страшніше – Людини більше не існує. В цьому контексті ми приречені повернутися в часи декартівського розуміння живої істоти як «машини», яка

позбулася єдиної підстави називатися Людиною, адже за неї мислить технологія, а вона більше не є ані мислячою істотою, ані істотою, яка відчуває, має почуття. Виникає надактуальна потреба знову нагадати суспільству, як глобальному, так і вітчизняному, про місце гуманітарних наук у сучасному житті. Адже без їх регуляторної, в суспільному значенні, ролі дегуманізація досягне точки неповернення, а нам є що втрачати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою впровадження та реалізації гуманітарних технологій в освіту займалися багато вітчизняних та всесвітньовідомих дослідників. Серед вітчизняних можна говорити, в першу чергу, про київську філософську школу: В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Кремень, І. Предборська, С. Пролеєв та ін. Серед тих, хто досліджував гуманістичний контекст освіти варто зазначити Ж. Бодріяра, Ж. Ліповецьки, М. Фуко, О. Огурцова, М. Епштейна. Якщо акцентувати проблематику сучасної освіти на тлі технологізації, то нашій роботі стали корисними дослідження Еріка Шмідта та Реймонда Курцвейла.

Мета даної статті полягає в тому, щоб зафіксувати найактуальніші проблеми сучасної вищої освіти, пов'язані з інноваціями, введенням

нових технологій в освітній процес та, на прикладі конкретних реалій одного з вищих навчальних закладів України, показати, яким чином пом'якшити проблемні моменти, або ж взагалі трансформувати недоліки та вади сучасних інновацій вітчизняної вищої системи освіти у переваги.

Виклад основного матеріалу. Виведення Людини «за дужки» в освіті та медицині є одним з найнебезпечніших моментів глобалізованого світу, де через невеликий проміжок часу ми можемо стати свідками втрати смислів та цінностей, без яких втрачається і сама Людина. Технократична реальність диктує нам свої вимоги – замінити Людину, що мислить, відчуває, співчуває, на істоту з повною відсутністю почуттів, моралі та елементарних людських цінностей. Але для людства в цілому це прагнення є метафізичним злочином. Чергова перебудова глобальних умов існування може «розчавити» людину під тиском технологій, які змінять саму сутність Людини та суспільства. Такі зміни доведуть людство не просто до бодріярівського «суспільства споживання», але й підуть далі – до споживацького рабства, деградації суспільства на рівень нової архаїки, де немає місця гуманізму, милосердю, любові та турботі. Першу хвилю таких процесів ми вже мали «задоволення» спостерігати з середини ХХ ст., коли фашизм, нацизм в особі тоталітарних режимів зробили страшну і криваву спробу знищити Людину. Зараз, разом із активним зростанням науково-технічних досягнень вже немає потреби в кривавих війнах, щоб збудувати суспільство без Людини в метафізичному сенсі. На жаль, ті, хто сліпо впроваджує нові технології з метою позбутися Людини, метафізично або ж взагалі не розуміють всю шкідливість своїх дій, або ж вони вже позбулися моралі в собі і не замислюються над тим, як будуть жити наступні покоління і чи виживуть вони взагалі.

На тлі технократичних загроз в глобальному суспільстві розгортаються інші події, які самі по собі не можуть нести загрози, а навпаки спрямовані на покращення ситуації і оптимізацію роботи певних інститутів та систем. Напрямок змін освітнього простору можна виявити, базуючись на матеріалах глобальних проєктів, які створюються на підґрунті потужних світових університетів та громадських організацій (як приклад: Global Education Futures, The Global Future Education Foundation and Institute, Our World in Data) [1, 2, 3], що були створені для дослідження існуючого стану речей та формування нової реальності глобального освітнього простору. Серед основних цілей розвитку освіти майбутнього – розвиток навичок, які дозволяють людині завжди бути

конкурентоспроможною в реальності, що постійно змінюється. Прогнози щодо подальшого майбутнього глобалізованого суспільства виглядають приблизно так:

1. Стандарти екології, технологічні особливості та фінансування з часом буде тільки посилювати тиск як на Людину в цілому, так і на освіту. Це може привести до необхідності реструктуризації управління освітою на глобальному рівні.

2. Очевидно, що стрімкий розвиток технологій призведе до змін на соціальному рівні і, в цілому, до 70 відсотків тих професій, які зараз є традиційними для глобального суспільства, поступово втрачатимуть свою актуальність. Натомість, можуть з'явитися нові професії, потреба в яких зростатиме.

3. Розвинуті економічно та соціально країни дедалі більше будуть створювати нові галузі для підсилення національної конкурентоспроможності, а зміни у всіх сферах економіки, політики та соціального життя дедалі більше прискорюватимуться і ускладнюватимуться [4].

Тому освіта майбутнього вже зараз має максимально чітко врахувати всі зміни та шукати відповіді на виклики. А саме, в першу чергу задовольняти професійні стандарти глобального характеру, які визначаються міжнародними ринками. Негнучкі системи індустріальної та професійної освіти мають зазнати активних змін, щоб відповідати на всі виклики сучасності. Практико-орієнтована освіта має створити нові методи та інструменти. Крім того, з'являються нові форми освіти, а саме – освітні платформи, за якими, скоріше за все, велике майбутнє вищої освіти.

Маємо розкрити для себе одне з найактуальніших питань – чому ми навчаємо майбутніх фахівців, а відповідь на дане питання дає нам підказки і на інше – як саме ми маємо вчити? Що має та в змозі робити сучасний викладач філософії у системі вищої освіти? Сьогодні, на превеликий жаль, гуманітарне знання знаходиться у певному занепаді і це не тільки вітчизняні реалії, це – ознака часу глобального рівня. Привернути увагу сьогоденних студентів до гуманітарних предметів, які керуються у своєму навчанні прагматичними чинниками, здавалося б, просто нереально. Чи варто звертати увагу студентів до філософії та інших дисциплін, які можна віднести до гуманістично-спрямованих? Мають, що так. «П. Слотердайк привертає нашу увагу до Європи XIV ст. коли епідемія чуми нівелювала важливість філософії і медицини, адже ні перша, ні друга не були в змозі зупинити трагедію, або хоча б заспокоїти і втішити. Тоді єдиним засобом вижити стали розповіді. ...Можливо, за

філософією дещо забута місія в душі С. Боеція на новий лад – розраджувати та втішати» [5, с. 146].

М. Епштейн у своїй роботі «Від знання до творчості» зазначає і дає відповідь на питання «чому гуманітарні науки, в першу чергу філософія не презентують ніяких ініціатив для реалізації на прикладному рівні?». Гуманітарні дисципліни просто не мають, не володіють і не опікуються технологіями. Це схоже на існування фізики, біології або хімії в якості фундаментальних наук без всілякого їх практичного використання, начебто фундаментальні науки існують як самоціль і природу людина досліджує тільки заради самого процесу, а не задля трансформації природи. «В такому стані зараз знаходяться гуманітарні науки. Вони вивчають людину і всі галузі культурної діяльності, але при цьому самі залишаються пасивними, тому що в них немає своїх технологій. Вони вивчають творчість, але самі нічого не створюють» [6, с. 6]. Так само філософія намагається пізнати першопричини, першопринципи, формулює і досліджує універсальні поняття реальності, але не намагається втрутитись у реальний світ, не надає нам нових принципів для створення певної нової реальності. Автор впевнено констатує, що дослідницька діяльність сучасного гуманітарія більшою мірою трансформується у творчість винахідника і така зміна є результатом активного впровадження в повсякденне життя, в науку і освіту нових технологій, які вимагають конструктивного мислення.

Природничі науки вже досягли того рівня знань, коли кількість накопиченої та проаналізованої інформації дає змогу науковцям активно синтезувати знання і, відповідно, ставати співтворцями реальності. Мабуть, найяскравіше це реалізується у медицині – поступово досліджуючи людину як біологічну істоту, медицина почала сама створювати цю істоту, синтезувати її із штучних матеріалів, і загалом – формувати зовсім нову реальність нової людини. Щодо гуманітарних дисциплін, їх представники не можуть і не бажають (а, можливо, побоюються) створювати нову реальність, нову культуру, мову, світогляд. Вони звикли констатувати, аналізувати, але не синтезувати. «Найбільший парадокс гуманітарних наук полягає в тому, що, вивчаючи творчий потенціал культури, вони в найменшій мірі реалізують цей потенціал безпосередньо у своїй діяльності» [6, с. 8].

Ми, викладачі гуманітарних дисциплін, реально включені у складний соціальний процес тотальної технізації та тотального споживання, де «зваблювання і спокуса» – основні технології сучасної освіти, де академічна лекція поступилася

місцем акторському перформансу і сама освіта перероджується більше на симулятивний процес, в якому гра стала методом навчання. Тому ми дуже добре усвідомлюємо особливості сучасного студента з яким працюємо, розуміємо, що зможемо реалізувати своє завдання тільки за умови особистої трансформації: з дослідників – збирачів інформації на творців – авторів нової реальності освіти з новими технологіями.

Що саме маємо враховувати у вищій освіті в першу чергу для задоволення основних потреб майбутнього? Спробуємо розглянути декілька моментів на прикладі вищої медичної освіти, а саме – освіти у Запорізькому державному медичному університеті. На нашу думку, доречним буде розкрити два основні напрямки, завдяки яким ЗДМУ активно входить в світову мережу гравців вищої медичної освіти, які вчаться швидко і продуктивно давати відповіді на виклики сучасності. Адже ми не просто переходимо від однієї парадигми розвитку університету до іншої, ми спостерігаємо велику диверсифікацію університетських моделей і маємо створювати цю нову реальність разом. Частиною такої нової освітньої реальності, авторами якої є творчий тандем керівництва вишу та викладачів кафедр гуманітарного спрямування є, по-перше: он-лайн курси, що забезпечують реалізацію нових освітніх проектів глобального освітнього простору, без яких важко уявити собі сучасний вищий навчальний заклад та, по-друге: практико-орієнтовна освіта, освіта для дорослих, яка, в свою чергу, реалізується у двох напрямках:

- а) освітня програма підготовки докторів філософії PhD;
- б) проект «Школа молодого викладача».

Прогресивний розвиток будь-якої соціальної системи забезпечується тим, що вона не просто вчасно надає адекватні відповіді на виклики, але і здійснює «кроки на випередження». В системі вищої медичної освіти сьогодні відбуваються зміни, що дають можливість реалізовувати нові ідеї. Зокрема, в Запорізькому державному медичному університеті створено технічний та креативно-педагогічний простір для інновацій.

Існує розхожа думка, що нинішні студенти стали гірше, примітивніше, що масовизація освіти знижує їх мотивацію до навчання, із аудиторій університетський світ все більше і більше переміщується у віртуальний простір. У такій ситуації важливо, щоб студенти вчилися у процесі постійних комунікацій як в аудиторному, так і в віртуальному просторі. Концепція сформована нами на основі хмаро орієнтованого освітнього середовища кафедр ЗДМУ; активно втілюються в навчальний процес спеціальні технології, вебінари і скайп-зв'язок. Сучасні студенти все більше розуміють, що їх інтелектуальний

потенціал і знання, які вони отримують, повинні знаходити практичне використання в реальному житті.

Викладання дисциплін за допомогою мультимедійної презентації стало нормою. В цій системі технологій використовуються текстові матеріали, малюнки, слайд-шоу, аудіо-супровід, відео фрагменти, анімація та графіка. Використання повного спектру мультимедійних технологій на лекціях дозволяє оптимізувати процес. Викладання стає артистичним перформансом, де лекція не є рутинною. До речі, лекція, яка, завдяки майстерності викладача може перетворитися на творчу виставу, не відбулась би без використання нових технологій. Адже, студент має заздалегідь переглянути матеріали з теми майбутньої лекції, що виставлені на електронній сторінці кафедри в рамках сайту університету. Тоді студент перестає бути простим слухачем та спостерігачем, він стає учасником лекції, як особливої, захоплюючої події, а за таких умов його когнітивні можливості підвищуються в декілька разів і осмислення та запам'ятовування матеріалу стає очевидним «побічним ефектом» такої роботи. Саме про це говорив Е. Фромм у своїй праці «Мати або бути». Студент не з'являється на лекцію в стані «*tabula rasa*», він вже має цікавість, питання, вже має певні сумніви, які бажає конкретизувати і розв'язати. Після такої творчої роботи разом, де завдяки новим технологіям формується, створюється нова реальність, студент не просто сприймає свій конспект як майно, що стане в нагоді під час підготовки до заліку, він реально існує у світі знань, як у реальності, що була створена ним самим разом із викладачем. Такою реальністю знань легше, приємніше насолоджуватись, такі знання не потрібно забувати.

Окремої уваги варте он-лайн навчання, що запроваджене у ЗДМУ. Університет забезпечив реалізацію індивідуальних траєкторій у навчальній діяльності: студент отримує можливість проектування ситуацій успіху в навчанні, де вирішує не система (деканат, викладач), що вчити, а сам студент.

Саме тому на кафедрі суспільних дисциплін ЗДМУ розроблено і впроваджено 19 онлайн-курсів з різних філософських і історичних дисциплін та започатковано традицію забезпечувати студентам не тільки інформаційний контент з дисциплін за вибором, але й безпосереднє спілкування з викладачем та іншими студентами, які обрали ті самі курси. Чому виникла реальна необхідність персоналізованого спілкування?

Як показав проведений на нашій кафедрі моніторинг якості онлайн-освіти, більшість студентів зазначають, що онлайн-освіта доволі

часто нагадує симуляцію. Адже освіта повинна змінювати, давати нове, допомагати вирішувати свої проблеми. А онлайн-курси, на думку студентів, дають поверхневі знання, тому що відсутня кооперація з людьми. Як зазначає наша молодь, справжні знання виникають тільки під час серйозної конкуренції з іншими. Тому на кафедрі ми запровадили систему колоквиумів, де студенти зустрічаються й обговорюють найцікавіші, найактуальніші питання, з якими до того ознайомилися на платформі edX. «Одним із механізмів персоналізації Ж. Липовецькі вважає «спокусу», яка розуміється як особлива стратегія, що пронизує всі рівні постмодерніського суспільства, у тому числі й освіту, що проявляється в постійному упорі на «особисте бажання» і «вільний вибір» індивіда [7, с. 110].

В умовах, коли МОН України впроваджує «новий» концепт дуальної освіти, в нашому університеті він вже давно не новий. Адже дуальна система опанування курсу за вибором передбачає формування компетентностей для майбутнього фахівця, де теоретична частина підготовки проходить на базі edX, а практична – в аудиторії з викладачем.

Якщо конкретизувати перелік сучасних компетентностей, то серед них будуть не тільки формування системи критичного мислення, а й формування міжгалузевої комунікації, управління проектами та процесами. В цьому контексті можна відмітити щільну інтегрованість з медициною більшості наших курсів, зокрема, «Деонтологія в медицині», «Етичні проблеми в медицині», «Філософія медицини», «Філософія науки та медицини. Етика та методологія наукового дослідження» (освітня програма для PhD), «Теорія пізнання та медицина», «Соціологія та медична соціологія».

Диверсифікація моделі університету відбувається не тільки в сегменті роботи із студентами, а й на рівні освіти дорослих.

Відповіддю на глобальні запити в рамках практико-орієнтованої освіти в нашому університеті запроваджено інститут наставництва в проєкті «Школа молодого викладача». Цей проєкт є єдиним в Україні у галузі вищої медичної освіти, що в умовах загального скорочення гуманітарної освіти та позбавлення її гуманістичної складової забезпечує нашому університету додаткові ресурси для підготовки талановитих викладачів.

Наші молоді вчені знаходяться в центрі подій, готові працювати в сучасних, часто парадоксальних умовах: дефіциту часу і коштів, надлишку інформації тощо. Безумовно, в українському університеті існують дисципліни, які дають загальне розуміння аспіранту про педагогічну діяльність, але усвідомлення

необхідності таких знань приходиться тільки за умов початку професійної діяльності викладача (від підготовки лекційно-практичних занять до розв'язання конфліктної ситуації в аудиторії). Тоді і виникає життєва потреба отримати допомогу, швидко знайти необхідну інформацію і, загалом, підтримку і пораду від наставника. Дана об'єктивна реальність привела до прогресивного управлінського рішення запровадити проєкт «Школи молодого викладача». Реалізацію і впровадження цього проєкту було покладено на нашу кафедру суспільних дисциплін і кафедру культурології й українознавства – від розробки унікальної (в системі вищої медичної освіти) програми до майстер-класів на зустрічах з нашими колегами.

Молодим викладачам ми підібрали виключно прикладний матеріал з формування педагогічної майстерності: від соціально-філософського дискурсу до психолого-педагогічного. Були використані наступні методичні форми: тренінги, ділові ігри, розв'язання ситуативних завдань. На лекціях та практичних заняттях ми презентували необхідну інформацію в рамках трьох модулів з реалізацією конкретних тем: 1) Логіко-філософський практикум риторичної та комунікативної компетентності; 2) Психолого-педагогічна та методична підготовка молодого викладача; 3) Конфліктологія в сучасній вищій освіті. Розвиток креативного мислення. Серед занять, які розкривають названі навчальні модулі, варто відмітити: «Логічні основи аргументації», «Особливості та техніка ораторського мистецтва. Риторичні фігури оратора», «Форми мовної комунікації (діалог, монолог). Суперечка як різновид мовної комунікації. Стратегія і тактика аргументації», практикуми з визначення психолого-типологічних комунікативних властивостей особистості молодого викладача та практикум з культури професійного мовлення, «Мовленнєво-комунікативний тренінг», «Особистість та маси: особливості поведінки в контексті вищої школи. Соціальна психологія на допомогу організації взаємодії викладача та студента», «Особливості університетської освіти в умовах глобалізації. Діалог філософії та науки в культурах Заходу та Сходу» та інші.

Масштаб особистості, професійна кваліфікація та індивідуальні особливості особистості: характер, інтуїція, вміння обирати пошукові стратегії, навіть просто смак до життя – все впливає на вибір молодого викладача щодо моделі реальності, в першу чергу – професійної. Саме такого професіонала має готувати сучасний університет, саме такий професіонал має

працювати в сучасному виші. Адже такий професіонал – найвища соціальна цінність, а підґрунтям для його підготовки завжди мають залишатися соціально-гуманітарні дисципліни, безумовну першість яких очолює Філософія. М. Шелер у своїй праці «Соціологія знання» охарактеризував саме таку модель сучасного університету як ідеальну.

Висновки. Швидкий розвиток інформаційних технологій, їх тотальне впровадження в життя людини з неминучістю створює нові виклики і в той самий час відкриває горизонти нових можливостей перед освітньою галуззю. Тому, усвідомлюючи активний глобальний розвиток освіти, Запорізький медичний університет конкретними формами роботи доводить, що він не є учнем, або тим, хто наздоганяє, він – реальний засновник, творець, «трендсеттер» реальності та майбутнього вищої медичної освіти, адже сам формує та впроваджує гуманістичні технології в освіту.

Гуманітарні науки сьогодні, як для університетів, так і для сучасного суспільства, є «методологічним регулятивом» розвитку. Регулятивом виступає філософська культура особистості, яка формується і розвивається через аналітику, критику ідеалів, норм культури мислення, що формуються в повсякденному житті. Збереження в освітньому дискурсі соціо-гуманітарних, філософських дисциплін – можливість сформувати людський світогляд як онтологічний чинник, який спрямовує буття людини.

Сучасна освіта не тільки отримала велику кількість нових технологічних засобів, якими має навчитися користуватися з оптимальним результатом. Вона сама стає політичною, терапевтичною, соціальною технологією. І викладачам гуманітарних дисциплін варто враховувати це та використовувати нові технології задля того, щоб уникнути катастрофи глобальної дегуманізації. Якщо гуманітарні дисципліни отримують шанс від безособових технологій, ним варто скористатися для того, щоб із пасивних спостерігачів-дослідників перетворитися на активних творців нової реальності, де головне місце завжди залишатиметься за Людиною.

Перспектива подальшого вивчення проблеми полягає у поступовому розширенні механізмів формування гуманістичних технологій та їх активному впровадженні в освітній простір, що має відновити важливість позиції гуманітарних дисциплін в суспільстві та надасть людству нових можливостей запобігти глобальній дегуманізації.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Global Education Futures <https://edu2035.org/#about>.
2. The Global Future Education Foundation and Institute <http://global-future-education.org>.
3. Our World in Data <https://ourworldindata.org/projections-of-future-education>.
4. Лукша П. В ожидании «девятого вала»: компетенции и модели образования для 21 века. <https://vbudushee.ru.pdf>.
5. Утюж І. Г. Спиця Н. В. Викладання філософії в медичних ВНЗ України: виклики сучасності. / Ірина Утюж, Наталя Спиця. *Сучасні підходи до вищої медичної освіти в Україні (з дистанційним під'єднанням ВМ(Ф)НЗ України за допомогою відеоконференц-зв'язку): матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, присвяченої 60-річчю ТДМУ* (Тернопіль, 18–19 трав. 2017 р.): у 2 т. / Терноп. держ. мед. ун-т імені І. Я. Горбачевського. Тернопіль: ТДМУ, 2017. Т. 2. С. 146.
6. Эпштейн М.Н. От знания – к творчеству. Как гуманитарные науки могут изменять мир. Москва ; Санкт Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2016. 480 с.
7. Утюж І.Г. Парадигмальні засади освітнього простору: монографія / І.Г.Утюж. Запоріжжя: «Просвіта», 2012. 352 с.

REFERENCES

1. Global Education Futures <https://edu2035.org/#about>.
2. The Global Future Education Foundation and Institute <http://global-future-education.org>.
3. Our World in Data <https://ourworldindata.org/projections-of-future-education>.
4. Luksha P. V ozhidanii «devyatogo vala»: kompetentsii i modeli obrazovaniya dlya 21 veka. https://vbudushee.ru/files/Kompetentsii_i_modeli_dlya_obrazovaniya_21_veka.pdf
5. Utyuzh I. G. Spitsya N. V. Vikladannya filofofiyi v medichnih VNZ Ukraini: vikliki suchasnosti. / Irina Utyuzh, Natalya Spitsya // *Suchasni pidhodi do vischoyi medichnoyi osviti v Ukraini (z distantsiynim pid'ednannnyam VM(F)NZ Ukraini za dopomogoyu videokonferents-zv'yazku): materialy XIV Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastyu, prisvyachenoyi 60-richchyu TDMU* (Ternopil, 18–19 trav. 2017 r.): u 2 t. / Ternop. derzh. med. un-t imeni I. Ya. Gorbachevskogo. Ternopil: TDMU, 2017. T. 2. 392 s
6. Epshteyn M.N. Ot znaniya – k tvorchestvu. Kak gumanitarnye nauki mogut izmenyat mir. M.; SPb.: Tsentr gumanitarnyih initsiativ, 2016. 480 s.
7. Utyuzh I.G. Paradigmalni zasadi osvitnogo prostoru: monografiya / I.G.Utyuzh. Zaporizhzhia: «Prosvita», 2012. 352 s.

IMPLEMENTATION OF HUMANISTIC TECHNOLOGIES IN EDUCATION AS AN ANSWER TO THE CHALLENGE OF TIME

Utyuzh Iryna

professor, doctor of philosophy, head of Social Studies department,
Zaporizhzhia State Medical University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
utyh13@ukr.net

Spitsa Nataliya

associate professor, PhD, associate professor of Social Studies department,
Zaporizhzhia State Medical University
(Zaporizhzhia, Ukraine)
nspitsa@meta.ua

Summary. *The article examines actual problems of modern higher education which is experiencing heavy transformations related to the global technicalization of all spheres of modern human being. Dehumanization of the present-days world makes a new challenge to teachers of humanitarian and philosophical disciplines about the urgent need of reminding both global and native society about the place of the humanities in modern life. After all, without their regulatory, in the social sense, role dehumanization will reach the point of no return. The problem is that humanitarian disciplines simply do not have and do not care about technologies. They study people and all areas of cultural activity, but they themselves remain passive because they do not have their own technologies. They study creativity, but they do not create anything by themselves. Philosophy tries to know the root causes, formulates and explores the universal concepts of reality, but does not try to interfere with the real world, does not give us new principles for creating a certain new reality. We, teachers of humanities, are really involved in to the complicated social process of total engineering and total consumption, where "seduction and temptation" are the main technologies of modern education, where the lecture gave way to acting performance and education itself rather reborn in to the simulation process where the game became*

a learning method. Therefore, we understand that will be able to fulfil our task only under the condition of personal transformation: from researchers – collectors of information to the creators – authors of the new reality of education with new technologies. The peculiarity of the article is expressed in the acceptance of methodological duality which became possible in the philosophical tradition of postmodernism, when existential and pragmatic, positivist and phenomenological methodological bases can be equally useful. The scientific novelty of the article is that on the example of the Zaporizhzhia State Medical University the practical reality of implementation the new technologies of higher education are demonstrated. And the formation of vital for the full-fledged development of society humanistic technologies which become the mechanisms for transforming the flaws of the higher education system innovation into advantages are disclosed. ZSMU actively participates in the global network of higher medical education players which quickly and productively learn to answer the challenges of our time. Two main directions are represented as new technologies: on-line courses that provide the implementation of new educational projects in the global educational space (difficult to imagine a modern higher education institution without them) and practice-oriented education, adult education, which is realized in two directions: a) educational program for Doctors of Philosophy (PhD); b) the project "School for a Young Teacher". Today social sciences became the "methodological regulative" for the modern society. Person's philosophical culture formed and developed through analytics, critique of ideals, norms of culture of thinking is regulatory. Preservation of socio-humanitarian, philosophical disciplines in the educational discourse – chance to form a human outlook as an ontological factor that directs the existence of man. Modern education not only received a large number of new technological tools which should learn to use with the optimal result. It becomes a political, therapeutic, social technology. And teachers of humanities should take this into account and use new technologies in order to avoid the catastrophe of global dehumanization.

Key words: dehumanization; technologyzation; technology; humanistic technologies; practice-oriented education; on-line courses.

РЕАЛИЗАЦИЯ ГУМАНИСТИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ КАК ОТВЕТ НА ВЫЗОВ ВРЕМЕНИ

Утюж И.Г.

профессор, доктор философских наук, заведующий кафедрой общественных дисциплин
Запорожского государственного медицинского университета
(г. Запорожье, Украина)
ytyh13@ukr.net

Спица Н.В.

доцент, кандидат философских наук, доцент кафедры общественных дисциплин
Запорожского государственного медицинского университета
(г. Запорожье, Украина)
nspitsa@meta.ua

Аннотация. В статье исследуются актуальные проблемы современного высшего образования, которое переживает крупные трансформации, связанные с глобальной технизацией всех сфер бытия современного человека. Дегуманизация современного мира делает новый вызов преподавателям гуманитарных и философских дисциплин, когда возникает актуальная потребность вновь напомнить обществу, как глобальному, так и отечественному, о месте гуманитарных наук в современной жизни. Ведь без их регуляторной, в общественном смысле, роли дегуманизация достигнет точки невозврата. Особенность статьи выражена в принятии методологической дуальности которая стала возможной в философской традиции постмодернизма, когда одинаково полезными могут оказаться экзистенциальная и прагматическая, позитивистская и феноменологическая методологические базы. Научная новизна статьи заключается в том, что на примере Запорожского государственного медицинского университета демонстрируется практическая реальность введения новых технологий в высшем образовании и формирование на их базе жизненно необходимых для полноценного развития общества гуманистических технологий, которые становятся механизмами трансформации недостатков инноваций высшей системы образования в преимущества.

Ключевые слова: дегуманизация; технологизация; технологии; гуманистические технологии; практико-ориентированное образование; он-лайн курсы.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА | LIST OF AUTHORS | СПИСОК АВТОРОВ

АНДРУХ СВІТЛАНА ІВАНІВНА

кандидат історичних наук, доцент Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

ANDRUSH SVETLANA

PhD, associate professor of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

АНДРУХ СВЕТЛАНА ІВАНОВНА

кандидат исторических наук, доцент Запорожского национального университета (г. Запорожье, Украина)

E-mail: mamaigora1.zp@gmail.com

ВОЛКОВ ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ

доктор філософських наук, професор кафедри філософії Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б.Хмельницького (м. Мелітополь, Україна)

VOLKOV OLEKSANDR

doctor of philosophy, professor of Philosophy department, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Melitopol, Ukraine)

ВОЛКОВ АЛЕКСАНДР ГРИГОРЬЕВИЧ

доктор философских наук, профессор кафедры философии Мелитопольского государственного педагогического университета им. Б. Хмельницкого (г. Мелитополь, Украина)

E-mail: alex.seng333@gmail.com

ГЛАЗУНОВ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ

доцент, доктор філософських наук, професор кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

GLAZUNOV VOLODYMYR

associated professor, doctor of philosophy, professor of Social Philosophy and Public Administration department of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

ГЛАЗУНОВ ВЛАДИМИР ВЛАДИМИРОВИЧ

доцент, доктор философских наук, профессор кафедры социальной философии и управления Запорожского национального университета (г. Запорожье, Украина)

E-mail: glazunovzp@gmail.com

ДОДОНОВ РОМАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

професор, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна)

DODONOV ROMAN

professor, doctor of philosophy, head of Philosophy Department, Faculty of History and Philosophy Boris Grinchenko Kiev University (Kiev, Ukraine)

ДОДОНОВ РОМАН АЛЕКСАНДРОВИЧ

профессор, доктор философских наук, заведующий кафедрой философии историко-философского факультета Киевского университета имени Бориса Гринченко (г. Киев, Украина)

E-mail: r.dodonov@kubg.edu.ua

ЕМЕЛЬЯНЕНКО ЄВГЕНІЯ ОЛЕГІВНА

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Запорізького національного технічного університету (м. Запоріжжя, Україна)

YEMELYANENKO YEVGENIYA

associate professor, PhD, associate professor of Philosophy department of Zaporizhzhia National Technical University (Zaporizhzhia, Ukraine)

ЕМЕЛЬЯНЕНКО ЕВГЕНИЯ ОЛЕГОВНА

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Запорізького національного технічного університету (г. Запоріжжя, Україна)

E-mail: yemelyanenko_eo@ukr.net

КИСЕЛИЦА СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і суспільних наук, Чернігівський національний технологічний університет (г. Чернігів, Україна)

KYSELYTSIA SVETLANA

associate professor, PhD, associate professor at Chernihiv National University of Technology (Chernihiv, Ukraine)

КИСЕЛИЦЯ СВЕТЛАНА ВЛАДИМИРОВНА

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і суспільних наук, Чернігівський національний технологічний університет (м. Чернігів, Україна)

E-mail: kvim37@gmail.com

КОЛОМІЄЦЬ ОЛЕКСАНДР ЛЕОНІДОВИЧ

аспірант відділу філософської антропології Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ, Україна)

KOLOMIETS OLEKSANDR

PhD-Student of Philosophical Anthropology Department of Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy under the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

КОЛОМИЕЦ АЛЕКСАНДР ЛЕОНИДОВИЧ

аспірант отдела философской антропологии Института философии имени Г.С. Сковороды НАН Украины (г. Киев, Украина)

E-mail: oleksa.kolomiets@gmail.com

КУДИНОВ ІГОР ОЛЕКСІЙОВИЧ

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

KUDINOV IGOR

associate professor, PhD, associate professor of Sociology department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

КУДИНОВ ИГОРЬ АЛЕКСЕЕВИЧ

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Запорізького національного університету (г. Запоріжжя, Україна)

E-mail: info@igorkudinov.pro

ORCID: 0000-0001-7785-1637

ЛЕПСЬКИЙ МАКСИМ АНАТОЛІЙОВИЧ

професор, доктор філософських наук, декан факультету соціології та управління Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

LEPSKIY MAKSYM

professor, doctor of philosophy, dean of Social Sciences and Public Administration Faculty, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

ЛЕПСКИЙ МАКСИМ АНАТОЛИЕВИЧ

профессор, доктор философских наук, декан факультета социологии и управления Запорожского национального университета (г. Запорожье, Украина)

E-mail: waysensey@gmail.com

МАСЮК ОЛЕГ ПЕТРОВИЧ

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

MASYUK OLEG

associate professor, PhD, associate professor of Social Philosophy and Public Administration department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

МАСЮК ОЛЕГ ПЕТРОВИЧ

доцент, кандидат философских наук, доцент кафедры социальной философии и управления Запорожского национального университета (г. Запорожье, Украина)

E-mail: olegpm16@gmail.com

МУРЗИН ВЯЧЕСЛАВ ЮРЬЕВИЧ

Лауреат Державної премії України, доктор історичних наук, професор Мелітопольського Інституту державного і муніципального управління "КПУ" (м. Мелітополь, Україна)

MURZIN VYACHESLAV

Laureate of the State Prize of Ukraine, doctor of history, professor of Melitopol Institute of State and Regional Administration (Melitopol, Ukraine)

МУРЗИН В'ЯЧЕСЛАВ ЮРІЙОВИЧ

Лауреат Государственной премии Украины, доктор исторических наук, профессор Мелитопольского Института государственного и муниципального управления «КПУ» (г. Мелитополь, Украина)

E-mail: vjmurzin@ukr.net

ОЛЕКСЕНКО РОМАН ІВАНОВИЧ

професор, доктор філософських наук, професор Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (м. Мелітополь, Україна)

OLEKSENKO ROMAN

professor, doctor of philosophy, professor of Melitopol State Pedagogical Bohdan Khmelnytsky University (Melitopol, Ukraine)

ОЛЕКСЕНКО РОМАН ІВАНОВИЧ

профессор, доктор философских наук, профессор Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого (г. Мелитополь, Украина)

E-mail: roman.xdsl@ukr.net
ORCID: 0000-0002-2171-514X

ПАЛАГУТА ВАДИМ ІВАНОВИЧ

професор, доктор філософських наук, завідувач кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України (НМетАУ) (м. Дніпро, Україна)

PALAGUTA VADIM

professor, doctor of philosophy, manager of Engineering Pedagogics department, National Metallurgical Academy of Ukraine (NMetAU) (Dnipro, Ukraine)

ПАЛАГУТА ВАДИМ ІВАНОВИЧ

профессор, доктор философских наук, заведующий кафедры инженерной педагогики Национальной Металлургической академии Украины (НМетАУ) (г. Днепр, Украина)

E-mail: palaguta@ua.fm

ПИНИГИНА ЮЛІЯ ГЕННАДІЇВНА

магістрант філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (г. Мелітополь, Україна)

PINYHINA YULIYA

master of philosophy, Melitopol State Pedagogical Bohdan Khmelnytsky University (Melitopol, Ukraine)

ПІНІГІНА ЮЛІЯ ГЕННАДІЄВНА

магістрант філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (м. Мелітополь, Україна)

E-mail: pinigina20031996@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7927-5554

ПОВЗЛО ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Запорізького національного технічного університету (м. Запоріжжя, Україна)

POVZLO OLEKSANDR

PhD, associate professor of Philosophy department, Zaporizhzhia National Technical University (Zaporizhzhia, Ukraine)

ПОВЗЛО АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ

кандидат философских наук, доцент кафедры философии Запорожского национального технического университета (г. Запорожье, Украина)

E-mail: pan431@ukr.net

СИЧАКОВА-БЕБЛАВА ЕМІЛІЯ

професор, доктор філософії, завідувач кафедри державної політики Університету імені Коменського в Братиславі (м. Братислава, Словаччина)

SIČÁKOVÁ-BEBLAVÁ EMILIA

professor, PhD, head of Public Policy department, Comenius University in Bratislava (Bratislava, Slovakia)

СИЧАКОВА-БЕБЛАВА ЭМИЛИЯ

профессор, доктор философии, заведующая кафедрой публичной политики Университета имени Коменского в Братиславе (Братислава, Словакия)

E-mail: emilia.beblava@fses.uniba.sk

СКВОРЕЦЬ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСІЙОВИЧ

доцент, доктор філософських наук, завідувач кафедри соціології Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

SKVORETS VOLODYMYR

associate professor, doctor of philosophy, head of Sociology department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

СКВОРЕЦЬ ВЛАДИМИР АЛЕКСЕЕВИЧ

доцент, доктор философских наук, заведующий кафедрой социологии Запорожского национального университета (г. Запорожье, Украина)

E-mail: skvorets.v.o@gmail.com

СПИЦЯ НАТАЛІЯ ВАЛЕРІЇВНА

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету (м. Запоріжжя, Україна)

SPITSA NATALIYA

associate professor, PhD, associate professor of Social Studies department, Zaporizhzhia State Medical University (Zaporizhzhia, Ukraine)

СПИЦА НАТАЛЬЯ ВАЛЕРИЕВНА

доцент, кандидат философских наук, доцент кафедры общественных дисциплин Запорожского государственного медицинского университета (г. Запорожье, Украина)

E-mail: nspitsa@meta.ua

ТАРАН ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

професор, доктор філософських наук, професор кафедри філософії Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

TARAN VOLODYMYR

professor, doctor of philosophy, professor of Philosophy department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

ТАРАН ВЛАДИМИР АЛЕКСАНДРОВИЧ

професор, доктор философских наук, профессор кафедры философии Запорожского национального университета (г. Запорожье, Украина)

E-mail: taran.v.1010@gmail.com

УТЮЖ ІРИНА ГЕННАДІЇВНА

професор, доктор філософських наук, завідувач кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету (м. Запоріжжя, Україна)

UTYUZH IRYNA

professor, doctor of philosophy, head of Social Studies department, Zaporizhzhia State Medical University (Zaporizhzhia, Ukraine)

УТЮЖ ІРИНА ГЕННАДИЕВНА

професор, доктор философских наук, заведующий кафедрой общественных дисциплин Запорожского государственного медицинского университета (г. Запорожье, Украина)

E-mail: tyyh13@ukr.net

ЯЦИНА ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

аспірант кафедри політології Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

YATSYNA YULIA

PhD-student of Political Science department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

ЯЦЫНА ЮЛИЯ АЛЕКСАНДРОВНА

аспірант кафедры политологии Запорожского национального университета (г. Запорожье, Украина)

E-mail: yatsyna.yuliia@gmail.com

ВИМОГИ

до оформлення наукових статей для публікації в науково-теоретичному щорічнику Нижньої Наддніпрянщини «Культурологічний Вісник»

До публікації в журналі приймаються раніше не опубліковані наукові праці українською, російською або англійською мовами за умов їх оформлення згідно п. 3 Постанови президії ВАК України №7-05-1 від 15.01.2003 р. щодо структури наукової статті.

Кожна стаття має містити такі реквізити:

- код УДК;
- повне прізвище, ім'я, по-батькові автора / співавторів (трьома мовами);
- науковий ступінь та звання автора / співавторів (трьома мовами);
- посаду та місце роботи авторів / співавторів (трьома мовами);
- повну поштову адресу установи (з індексом), де працює автор / співавтори (трьома мовами);
- електронну адресу автора / співавторів;
- контактний номер телефону автора / авторів;
- назву статті (трьома мовами);
- анотації мовою статті та російською мовою обсягом від 500 до 600 знаків кожна;
- розширену анотацію англійською (для статей українською чи російською мовами) або російською (для статей англійською мовою) мовами обсягом від 3000 до 4000 знаків;
- ключові слова (5-10 слів) (трьома мовами);
- текст статті;
- список використаних джерел та літератури (Список посилань), оформлений згідно ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»;
- перекладений та транслітерований список посилань;
- додатки (за наявності).

Стандартний обсяг статті разом із літературою та анотаціями – від 0,6 до 0,8 авт. арк. (25000 до 30000 знаків (без врахування графічних зображень, графіків та таблиць). Матеріал статті подається у форматі doc, docx, rtf або odt.

Формули, графіки та таблиці в тексті наукової статті повинні створюватися засобами внутрішніх додатків / програм, інтегрованих у відповідні текстові процесори (MS Word, Pages, Open Office тощо).

Всі інші графічні зображення (ілюстрації, фотографії, інфографіка тощо), які є невід'ємною складовою матеріалу, додатково додаються у вигляді окремих медіа-файлів високої якості у форматі tiff, jpg, pdf, або в форматі файлу-оригіналу (cdr, eps, psd тощо). Використання сканованих рисунків та графіків в тексті статті недопустиме.

Авторські виділення слів чи словосполучень мають супроводжуватися примітками авторів (наприклад, «... це суперечить *Конституції* (виділено автором)». Найбільш доречними для наукових статей є виділення тексту курсивним чи напівжирним шрифтом або використання ВЕЛИКИХ літер. Будь-які інші види та форми виділення, в т.ч. оформлення розділів та підрозділів статті, за замовченням будуть автоматично відформатовано редакцією журналу згідно стильової розмітки видання.

Статті аспірантів та здобувачів приймаються за умов письмової рекомендації наукового керівника або наявності витягу із протоколу засідання кафедри (підрозділу) про рекомендацію статті до друку. Всі підписи мають бути завірнені печаткою установи. На останній сторінці статті має стояти підпис автора.

Матеріали, що подані до друку, підлягають внутрішньому і зовнішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редколегії журналу, фахівці відповідної галузі. Рецензування проводиться конфіденційно. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень, стаття може бути відхилена або повернута авторові (авторам) на доопрацювання. Статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада університету.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Всі матеріали статті подаються в електронному вигляді, в т.ч. скановані варіанти рецензій або витягів, за веб-адресою: print@kvnn.org.ua.

Посилання в тексті наводяться у квадратних дужках із зазначенням порядкового номеру джерела в списку літератури та номеру сторінки: [5, с. 102-104].

Список використаних джерел та літератури оформлюється відповідно до чинних вимог ДАК України в алфавітному порядку та ОБОВ'ЯЗКОВО дублюється латиницею у відповідному розділі References.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) та проводити відбір статей. Відхилені рукописи авторам не повертають. Стаття, подана без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

PUBLISHING POLICY

Unpublished research papers in Ukrainian, Russian or English are accepted for publication in the journal on the condition of their formalization in accordance with paragraph 3 of the Resolution of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine No. 7-05-1 dated 15.01.2003 concerning the structure of the scientific article.

Each article should contain the following requisites:

- UDC code;
- full name of the author / co-authors (in three languages);
- academic degree and academic rank of the author / co-authors (in three languages);
- position and place of work of authors / co-authors (in three languages);
- postal address of the institution (including index), where the author / co-authors work (in three languages);
- e-mail address of the author / co-authors;
- phone number of the author / authors;
- title of the article (in three languages);
- abstract in the language of the article and in Russian (500-600 characters each);
- extended abstract in English (for articles in Ukrainian or Russian) or Russian (for articles in English) languages (3000-4000 characters);
- keywords (5-10 words) (in three languages);
- text of the article;
- list of sources and literature used (List of references), formalized in accordance with GOST (state standard) of Ukraine 7.1:2006 "Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation";
- translated and transliterated list of references;
- appendices (if used).

The standard length of the article including literature and abstracts is from 0.6 to 0.8 author's sheets (25000 - 30,000 characters (excluding graphic images, graphs and tables). The required formats are doc, docx, rtf or odt.

Formulas, graphs and tables in the text of a scientific article should be created by means of internal applications / programs integrated into appropriate word processors (MS Word, Pages, Open Office, etc.).

Other graphic images (illustrations, photographs, infographics, etc.) that are an integral part of the research paper have to be attached as separate high-quality media files in tiff, jpg, pdf, or in the original file format (cdr, eps, psd, etc.). The use of scanned drawings and graphs in the text of the article is unacceptable.

Authors' highlighting of words or phrases should be accompanied by their notes (for example, "... that contradicts the *Constitution* (highlighted by the author).") The most appropriate way for scientific articles is to highlight the text with italics or boldface or with the use of CAPITAL letters. Other ways of highlighting the text, including sections and subsections of the article, will be formalized by the editorial office of the journal according to the style markup of the edition by default.

Articles of postgraduates and applicants are accepted on the condition that they are accompanied with a written recommendation of the scientific adviser or an extract of the department (division) meeting protocol on the recommendation of the article to be published. All signatures must be certified by the stamp of the institution. On the last page of the article there should be the author's signature.

Materials, submitted for publication, are to be internally and externally reviewed by the members of the editorial board of the journal, specialists of the corresponding field. The review is conducted confidentially. The article may be rejected or sent back to the author(s) for revision in case if there is a negative review or substantial remarks. The articles are considered by the editorial board of the journal and recommended for publication by the Academic Council of the University.

Authors of the article are responsible for the reliability of information, facts, references on normative acts, quotations, proper names, and adequacy of the translation.

All materials of the article have to be submitted in electronic form, including scanned reviews or extracts, to the web address: **print@kvnn.org.ua**.

References in the text should be enclosed in square brackets indicating the sequence number of the source in the literature list and page numbers: [5, p. 102-104].

The list of sources and literature used has to be made in accordance with the requirements of the Accreditation commission of Ukraine in alphabetical order and MUST be duplicated by the Latin script in the corresponding section References.

The editorial board of the journal reserves the right to review, edit, shorten (without changing the position of the authors) and conduct the selection of the articles. The rejected articles are not sent back to the authors. The article submitted without observing the requirements will not be published.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ

К публикации в журнале принимаются ранее не опубликованные научные работы на украинском, русском или английском языках при условии их оформления согласно п. 3 Постановления президиума ВАК Украины №7-05-1 от 15.01.2003 г. касательно структуры научной статьи.

Каждая статья должна содержать следующие реквизиты:

- код УДК;
- полная фамилия, имя, отчество автора / соавторов (на трех языках);
- научная степень и звание автора / соавторов (на трех языках);
- должность и место работы авторов / соавторов (на трех языках);
- полный почтовый адрес учреждения (с индексом), где работает автор / соавторы (на трех языках);
- электронный адрес автора / соавторов;
- контактный номер телефона автора / авторов;
- название статьи (на трех языках);
- аннотации на языке статьи и на русском языке объемом от 500 до 600 знаков каждая;
- расширенную аннотацию на английском (для статей на украинском или русском языках) или русском (для статей на английском языке) языках объемом от 3000 до 4000 знаков;
- ключевые слова (5-10 слов) (на трех языках);
- текст статьи;
- список использованных источников и литературы (Список ссылок), оформленный согласно ГОСТ Украины 7.1:2006 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления»;
- переведенный и транслитерированный список ссылок;
- приложения (при наличии).

Стандартный объем статьи вместе с литературой и аннотациями - от 0,6 до 0,8 авт. л. (25000 до 30000 знаков (без учета графических изображений, графиков и таблиц). Материал статьи подается в формате doc, docx, rtf или odt.

Формулы, графики и таблицы в тексте научной статьи должны создаваться средствами внутренних приложений / программ, интегрированных в соответствующие текстовые процессоры (MS Word, Pages, Open Office и т.д.).

Все другие графические изображения (иллюстрации, фотографии, инфографика и т.д.), которые являются неотъемлемой составляющей материала, прилагаются дополнительно в виде отдельных медиа-файлов высокого качества в форматах tiff, jpg, pdf, или в формате файла-оригинала (cdr, eps, psd и т.д.). Использование отсканированных рисунков и графиков в тексте статьи недопустимо.

Авторские выделения слов или словосочетаний должны сопровождаться примечаниями авторов (например, «... это противоречит Конституции (выделено автором)»). Наиболее уместным для научных статей является выделение текста курсивом или полужирным шрифтом, или использование ПРОПИСНЫХ букв. Любые другие виды и формы выделения, в т.ч. оформление разделов и подразделов статьи, по умолчанию будут автоматически отформатированы редакцией журнала согласно стилевой разметке издания.

Статьи аспирантов и соискателей принимаются при условии наличия письменной рекомендации научного руководителя или выписки из протокола заседания кафедры (подразделения) о рекомендации статьи к печати. Все подписи должны быть заверены печатью учреждения. На последней странице статьи должна стоять подпись автора.

Материалы, поданные в печать, подлежат внутреннему и внешнему рецензированию, которое осуществляют члены редколлегии журнала, специалисты соответствующей области. Рецензирование проводится конфиденциально. В случае отрицательной рецензии или наличия существенных замечаний, статья может быть отклонена или возвращена автору (авторам) на доработку. Статьи рассматривает редакционная коллегия журнала, рекомендует к печати Ученый совет университета.

Ответственность за достоверность информации, фактов и других сведений, ссылок на нормативные акты, цитаты, имена собственные, а также правильность перевода несут авторы публикации.

Все материалы статьи подаются в электронном виде, в т.ч. отсканированные варианты рецензий или выписок, на веб-адрес: print@kvnn.org.ua.

Ссылки в тексте подаются в квадратных скобках с указанием порядкового номера источника в списке литературы и номера страницы: [5, с. 102-104]. Список использованных источников и литературы оформляется в соответствии с действующими требованиями Аккредитационной комиссии Украины в алфавитном порядке и ОБЯЗАТЕЛЬНО дублируется латиницей в соответствующем разделе References.

Редакционная коллегия журнала оставляет за собой право рецензировать, редактировать, сокращать (без изменений позиций авторов) и проводить отбор статей. Отклоненные работы авторам не возвращаются. Статья, поданная без соблюдения указанных требований, публикации не подлежит.

Наукове видання

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК
НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Випуск 38. Том 2.
2017

Наукова редакція: *М.А. Лепський*
Верстка: *А. І. Духонченко*

Підписано до друку 26.12.2017. Формат 84x108/16.
Віддруковано з готового оригінал-макета. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Наклад 300 прим.
Безкоштовно.

ТОВ «КСК-Альянс»
Свідоцтво серія ДК № 3068 від 24.12.2007 р.

пр. Соборний, 91/77, м. Запоріжжя, 69095
(095) 601 33 99, (067) 755 93 44

skype Gmail

KSK.ALLIANCE

КСК
альянс